

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino

IZ ZGODOVINE BLEDA

TOVARNA ČIPK, VEZENIN IN KONFEKCIJE BLED, n. sol. o.

vezenine bled

64260 BLED, KAJUHOVA 1, TELEFON: (064) 77 292
TELEX: 34542 YU VEZENB

lip bled

lesna industrija
64260 bled
ljubljska c. 32

V prodaji je

Zgodovina Ljubljane

Zbornik s posvetovanja o zgodovini Ljubljane, ki je bilo v Ljubljani 16. in 17. novembra 1983. Zbornik v obsegu 595 strani je uredil prof. dr. Ferdo Gestrin, v njem pa objavlja 48 avtorjev, ki v svojih razpravah obravnavajo preteklost Ljubljane od najstarejših časov do sodobnih dni. Knjigo sta izdala »Kronika«, časopis za slovensko krajevno zgodovino in Zgodovinsko društvo Ljubljana. Njena cena v prosti prodaji je 1600 din, v Zgodovinskem arhivu Ljubljana, Mestni trg 27/III in na Oddelku za zgodovino filozofske fakultete, Aškerčeva 12, Ljubljana — 1100 din.

TEMATSKA ŠTEVILKA »KRONIKE« — IZ ZGODOVINE BLEDA

»Kronika« zaključuje 32. letnik z dvojnim zvezkom, v katerem predstavlja razprave iz zgodovine Bleda. To je četrta krajevno zaokrožena številka »Kronike«, ki je posvečena zgodovini enega samega kraja in poizkuša preteklost tega kraja osvetliti z najrazličnejših strani. Podobno kot predhodne tematske številke (Iz zgodovine Ljubljane, Iz zgodovine Ribnice na Dolenjskem, Iz zgodovine Maribora) tudi številka z razpravami iz zgodovine Bleda ne želi in ne more biti celovita podoba preteklosti Bleda in njegove okolice. V njej zbrane razprave obravnavajo posamezne probleme blejske zgodovine od zgodnjega srednjega veka do časa po drugi svetovni vojni in so v isti sapi prikaz opravljenih raziskav kot spodbuda in osnova za prihodnja raziskovanja. Izid številke »Kronike« z razpravami iz zgodovine Bleda so omogočili: Skupščina občine Radovljica, Kulturna skupnost Radovljica, Turistično društvo Bled, Turistična poslovna skupnost Bled in Krajevna skupnost Bled, dodatno pa sta jo podprli Tovarna čipk, vezenin in konfekcije Vezenine Bled in LIP Lesna industrija Bled. Številko je uredil uredniški odbor »Kronike« v tesnem sodelovanju z Božom Benedikom, prof. dr. Ferdom Gestrinom in dr. Francetom Rozmanom.

KRONIKA ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

32. letnik Ljubljana 1984 2. in 3. zvezek

Timotej Knific: Arheološki zemljevid blejskega kota v zgodnjem srednjem veku — Stran 99

An Archaeological Map of the Region of Bled in the Early Middle Ages

Andrej Pleterski: Župa Bled (interpretacija) — Stran 110

The Parish of Bled. An Interpretation

Ferdo Gestrin: Bled v fevdalnem obdobju — do konca 18. stoletja — Stran 119

Bled in the Period of Feudalism

Janez Höfler: O umetnostnih spomenikih srednjega veka v blejskem kotu — Stran 130

On the Middle Ages Art Monuments in the Region of Bled

Jasna Fischer: Populacijski razvoj in socialna struktura okrajnega glavarstva Radovljica med leti 1869 in 1910 — Stran 142

The Development of Population and Social Structure of the Administrative District Radovljica Between the Years 1869 and 1910

Igor Smolej: Prispevek k zgodovini blejskih gozdov — Stran 145

A Contribution to the History of the Forests of Bled

Mirko Kambič: Bled na starih slikah (slikarstvo — grafika — fotografija) — Stran 154

Bled an old Photographs

Joža Mahnič: Bled in književnost — Stran 172

Bled and Literature

Olga Janša-Zorn: Zgodovina blejskega turizma od začetka do leta 1941 — Stran 182

The History of Tourism at Bled From the Beginning until 1941

Božo Benedik: Počitniške vile so bile ponos blejskega letovišča — Stran 197

Holiday Villas Were the Pride of Bled

Božo Benedik: Čolnarji in izvoščki na Bledu — Stran 214

Boatmen and Cabmen at Bled

Franc Rozman: Baron Schwegel v svojih spominih — Stran 223

Baron Schwegel in his Memoirs

France Benedik: Narodnoosvobodilni boj na Bledu (kronološki oris) — Stran 229

The National Liberation Movement at Bled (A Chronological Survey)

Božo Benedik: Vrhunske prireditve na Bledu so bile v šahu in veslanju — Stran 234

Top-level Entertainments at Bled in Chess and Rowing

Ureja uredniški odbor. Glavni urednik dr. Peter Vodopivec, odgovorni urednik Marjan Dnovšek, tehnični urednik Marko Štuhec. Oblikovalec Julijan Miklavčič

Izdaja Zveza zgodovinskih društev Slovenije, sekcija za krajevno zgodovino. Sofinancirata Raziskovalna in Kulturna skupnost Slovenije. — Tiska tiskarna Tone Tomšič v Ljubljani. Uredništvo in uprava v Ljubljani, Oddelek za zgodovino, Aškerčeva 12. — Tekoči račun 50101-678-49040 (Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana — za »Kroniko«), Letna naročnina 300 din za posamezne naročnike, 450 za ustanove, posamezna številka 150 din, posebna številka o Bledu 700 din. Naklada te številke je 1600 izvodov

ARHEOLOŠKI ZEMLJEVID BLEJSKEGA KOTA V ZGODNJEM SREDNJEM VEKU

TIMOTEJ KNIFIC

Blejski kot leži v alpskem svetu: nad dolinsko pokrajino se dvigujejo Julijske Alpe s Triglavom in Karavanke s Stolom, na severu seže do vznožja Mežakle, na zahodu do Pokljuke, na jugu do Jelovice, a na vzhodu je od terasastih gorenjskih ravnin in dobrav ločen z globoko strugo Save Dolinke. Središče pokrajine, v katero se zajedata tudi Sava Bohinjka in Radovna s sotesko Vintgar, je Blejsko jezero. Jezero v vencu obdajajo vzpetine Grad, Bledec, Straža, Dobra gora, Strgavnik, Kozarca, Obroč in Osojnica. Med njimi in rečnima koritoma obeh Sav so razložene rodovitne poljane.

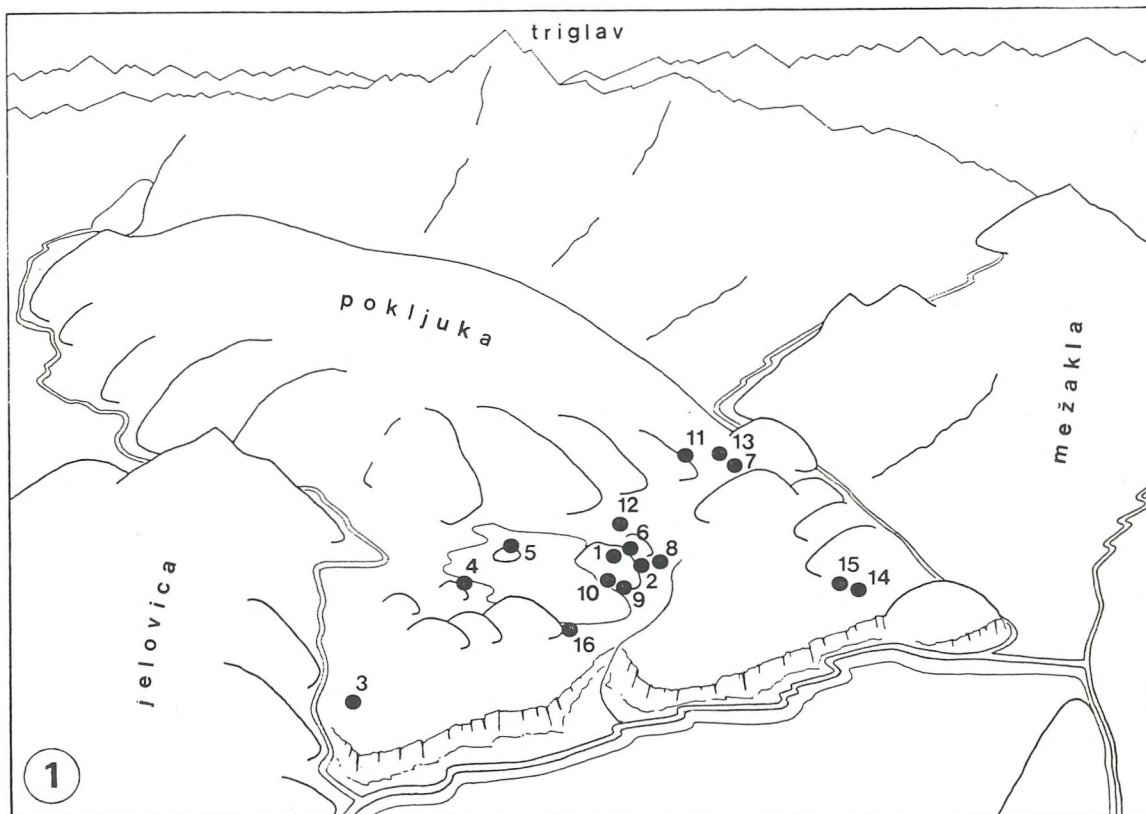
Ta idilična naravna pokrajina je bila že zgodaj obljudena. Znani so številni sledovi človekovega bivanja in delovanja, ki so zapisani v plasteh arheoloških najdišč. S pridobivanjem orne zemlje in širjenjem pašnikov je človek kmalu začel intenzivneje posegati tudi v okolje, tako da je naravno pokrajino postopoma preoblikoval v kulturno pokrajino.

Njen nastanek in razvoj sta načrtana še zelo negotovo. Na tej in podobnih poteh h genezi kulturne pokrajine je edino vodilo arheološki zemljevid, s katerim je izraženo razmerje med človekom in naravnimi danostmi v mikroregiji in arheoloških obdobjih. Ta odnos ima pri raziskovanju Blejskega kota dva podobarka: na biotopu, torej na soočanju najdišč z geološko zgradbo, tlemi in reliefom, med arheološkimi obdobji pa na zgodnjem srednjem veku, saj je prav tedanje prebivalstvo ustvarilo osnovo za poselitve v kasnejših stoletjih vse do današnjih dni.¹

ARHEOLOŠKA NAJDIŠČA IZ ZGODNJEGA SREDNJEGA VEKA

V Blejskem kotu poznamo naslednja arheološka najdišča iz zgodnjega srednjega veka (slika 1):²

1. Blejski grad. Na vzpetini Grad, ki se dviguje nad severno obalo jezera, leži med višjim vrhom z Blejskim gradom in nižjim Na

Arheološka najdišča iz zgodnjega srednjega veka v Blejskem kotu: 1. Blejski grad, 2. Brdo pri Bledu, 3. Dlesc pri Bodeščah, 4. Mlino, 5. Otok, 6. Pristava pri Bledu, 7. Spodnje Gorje, 8. Zale pri Bledu, 9. farna cerkev na Bledu, 10. kopališče na Bledu, 11. Poglejska cerkev pri Poljšici, 12. Rečica, 13. Turn v Spodnjih Gorjah, 14. Breg v Zasipu, 15. Zasip in 16. Zale pri Zelečah

pečeh preval Na sedlu, kjer je bilo izkopano staroslovansko grobišče s 173 grobovi.³ Pokojniki so bili pokopani v smeri Z (glava) — V (noge), v globini od 0,30 do 1,30 m. Zaradi skalnatih tal so se vrstili grobovi tam, kjer je bilo prsti več, zelo nagosto in v manjših skupinah. Zato so bili prekopi in etažni grobovi — drugo nad drugim so ležala celo štiri okostja — številni. Po pridatkih in spolu take skupnice govore za družinske grobove. Pridatki so bili v 84 grobovih. Na podlagi vertikalne stratigrafije grobišča se je tu pokopavanje začelo na koncu srednjega ali v začetku mlajšega slovanskega obdobja,⁴ končalo pa s pojavom belobrdskih elementov in z vedno siromašnejšimi pridatki v grobovih mlajšega slovanskega obdobja.⁵

2. Brdo pri Bledu. Na ledini Brdo pod pečino Bledec, vzhodno od vasi Grad (danes Bled) so večidel nestrokovno prekopali staroslovansko grobišče s 100 do 150 skeletnimi grobovi.⁶ Grobišče se je širilo z vrha po vzhodnem pobočju ledeniškega nasipa (dolžina 80 m, širina 25 m, višina 7 m). Pri vzhodu so bili vkopani (do globine 0,40 m) številni in gosto ležeči grobovi brez pridatkov, više na pobočju še vedno številni grobovi s posamičnimi pridatki, na temenu nasipa (v globini 1 m) pa redkejši, a bolj bogati grobovi. Okostja odraslih in otrok so ležala v vrstah, usmerjena Z (glava) — V (noge). Na grobišču so bile raztresene kosti iz starejših, pri kasnejših pokopih poškodovanih grobov. Eno okostje je ležalo v izvotljenem deblu. Najdbe so ohranjene le delno in brez podatkov.⁷ So enovite, saj jih večina — po primerjanju z gradivom s Pristave na Bledu — spada v starejše slovansko obdobje, z možnim nadaljevanjem v srednje.

3. Dlesc pri Bodeščajh. Na robu blejske ravnine, nad sotočjem obeh Sav, leži vas Bodešče. Deli se na zaselke Na pečeh, V potoku in Bodešče. Severno od Bodešča je v oddaljenosti sto metrov ledina Dlesc, na kateri je ledeniška gomila (premer 20 m, višina 2 m). Na njeni jugovzhodni brežini in izteku v polje je bilo izkopano staroslovansko grobišče s 47 skeletnimi grobovi in del poti, ki je vodila mimo.⁸ Grobovi so ležali v vrstah, vkopani v pesek (globina od 0,29 do 1,30 m), v smeri Z (glava) — V (noge); v ravnini so bili številnejši in plitvejši. Skupaj je bilo pokopanih 10 moških, 14 žensk in 23 otrok: dva grobova sta bila z dvojnimi pokopom, eno okostje je nedoločljivo, en grob pa je bil (ritualno?) prazen. Pridatki so bili v 27 grobovih. Tisti s starejšim gradivom so ležali večidel na ledeniški gomili, z mlajšim pa na ravnini. Od grobov s starejšim gradivom spadata dva po primerja-

vah z grobiščem na Pristavi v starejše slovansko obdobje, eden v srednje, vsi z mlajšim gradivom pa sodijo v mlajše slovansko obdobje.

4. Mlino. Leta 1929 so pri izravnavi proti jezeru močno padajočega zemljišča za teniško igrišče ob kraljevem dvorcu Suvobor (danes vila Bled) naleteli na skeletni grob, ki so ga delavci prekopali, najdeni lonček pa razbili. Pri strokovnem ogledu najdišča sta bila dokumentirana še dva grobova, ki sta bila usmerjena SV-JZ; v enega je bil k stopalom mrtveca spet priložen glinen lonček. Hkrati je bilo tudi zapisano, da »lanske (1929) najdbe niso edine na tem mestu, temveč vemo iz lokalnega sporočila, da so že pri polaganju temeljev za današnji dvorec, nekako pred 50 leti, odkrili večje število grobov«. ⁹ Še en grob in raztresene človeške kosti pa so našli leta 1943 pri poskusnem izkopavanju.¹⁰ Grob je ležal v jezerskem pesku približno 0,50 m globoko, v smeri S-J. Okostje okoli 40 let stare ženske je bilo deloma obloženo s kamenjem. Na levi strani lobanje je bil najden bronast uhan. Ta sodi v starejše, omenjena lončenina pa verjetno v srednje slovansko obdobje.

5. Otok. V okolici in znotraj cerkve Marijinega vnebovzvetja na Blejskem otoku je bilo raziskano grobišče s 124 skeletnimi pokopi in sočasno cerkveno arhitekturo.¹¹ Grobovi so bili sočasni z leseno kapelo z zidano podkvasto apsido in mlajšo zidano kapelo s polkrožno apsido; kapeli sta bili orientirani.¹² Grobovi so ležali v petih skupinah, usmerjeni Z (glava) — V (noge), vkopani običajno v živo skalo. V skupini s številnejšimi pokopi so bili razporejeni v vrstah. Glede na objavljeno gradivo lahko nekropolo opredelimo v mlajše slovansko obdobje, pri čemer vzbujajo pozornost »bronasta in železna pisala«, ki so se našla v grobovih.¹³

6. Pristava pri Bledu. Nad severno obalo Blejskega jezera se dviguje razvlečena grajska vzpetina. V njen sklop spada tudi širok in valovit hrbet Pristave. Leži severno pod Blejskim gradom in južno nad deloma še zamočvirjenim ravninskim svetom, imenovanim Jezerca in Blata. Na slemenu Pristave sta dve sedli. Na nižjem se je širilo veliko skeletno grobišče, najdeni pa so bili tudi naselbinski sledovi, medtem ko je bila na višjem sedlu izkopana staroslovanska naselbina.¹⁴ Grobišče je sestavljalo 380 grobov; v 164 grobovih so bili pridatki. 147 grobov je staroselskih iz obdobja preseljevanja ljudstev, 233 pa je slovanskih. Med grobovi so bile vrzeli, v katerih so bili odkriti ostanki poti. Skozi grobišče iz časa preseljevanja ljudstev je glavna pot vo-

dila proti Gradu, kjer je predvidoma stala sočasna zidana naselbina, podobno kot npr. na Rifniku pri Šentjurju¹⁵ in Ajdovskem gradu nad Vranjem pri Sevnici.¹⁶ Pot skozi slovansko grobišče je potekala pravokotno na starejšo do pripadajočega selišča na zgornjem sedlu s petimi lesenimi hišami na prisojnem pobočju. Na podlagi horizontalne stratigrafije je bilo za staroslovansko nekropolo ugotovljeno, da pripada trem obdobjem: starejšemu, srednjemu in mlajšemu.¹⁷

7. Spodnje Gorje. Na robu ravnice in njenem vzhodnem pobočju vzdolž ceste iz Spodnjih v Zgornje Gorje so pri izkopu peska zahodno od Turkove domačije med leti 1929 in 1949 prekopali približno 50 skeletnih grobov. Okostja, ki so ležala plitvo na pesku, so bila usmerjena Z (glava) — V (noge).¹⁸ Med najdbami iz grobov se v časopisnem članku omenja »od rje izjedeno orožje in male glinaste posodice s preluknjanim dnom«,¹⁹ po pripovedovanju pa sta bila izkopana tudi emajlirana polmesečasta uhana. Narodni muzej iz Ljubljane si je iz uničenih grobov pridobil dva obsenčnika. Pri urejanju okolice nove stanovanjske hiše, ki stoji skoraj v celoti v nekdanjem peskokopu, pa so bili prekopani še štirje grobovi. Pridatki iz njih so deloma ohranjeni: trije obsenčniki, nož in del okrasne zaponke.²⁰ Skromne najdbe govore o pokopavanju v srednjem in mlajšem slovanskem obdobju.

8. Žale pri Bledu. Leta 1888 so vzhodno od vasi Grad, na ledini Žale, pri urejanju zemljišča za novo pokopališče, odstranili tri do štiri metre visoko gomilo. Pri tem so našli več okostij in dolg bojni nož.²¹

Poleg teh arheoloških najdišč, ki so zanesljivo opredeljena v zgodnji srednji vek, so bila v Blejskem kotu dokumentirana tudi druga, za katera je takšna opredelitev negotova, ker manjkajo predvsem drobne arheološke najdbe, a možna, ker vsebujejo posamezne značilnosti zgodnesrednjeveških lokalitet. Ta najdišča so:

9. Farna cerkev na Bledu. Pri rušenju stare in gradnji nove cerkvene stavbe sv. Martina na Bledu leta 1903 so ugotovili, da je na tem mestu stala tudi kapelica, ki naj bi bila zgrajena kmalu po letu 1004.²² Ob župnišču pa so pri kopanju peska našli na neopredeljen skeletni grob.²³ Več grobov — označeni so kot slovanski — so prekopali tudi pri urejanju okolice župne cerkve.²⁴

10. Kopališče na Bledu. Pri gradnji kopališča na jezerski obali pod Blejskim gradom so uničili nekaj skeletnih grobov, v katerih so bili polmesečasti uhani, ki niso ohranjeni.²⁵ Opredelitev: mlajše slovansko obdobje.

11. Poglejska cerkev pri Poljšici. Pri poskusnem izkopavanju pod skalnim previsom z imenom Poglejska cerkev so v vrhnji plasti našli odlomek lončenine in bronast prstan, ki je na zunanji površini okrašen z vzporednima žlebičema, na notranji pa s prečnimi vrezi.²⁶ Verjetna opredelitev: srednje slovansko obdobje.

12. Rečica. Pri izkopu gradbene jame za Gogalovo hišo na Rečici, južno od križišča cest proti Gorjam in železniški postaji Bled, so uničili šest skeletnih grobov, ležečih v pesku, v smeri Z (glava) — V (noge); sedmi skelet je ležal na robu gradbene jame. V njem je bilo okostje odrasle osebe z železnim nožem pri levi kolčnici. Grobišče je opredeljeno kot staroslovansko.²⁷

13. Turn v Spodnjih Gorjah. Na levi strani ceste iz Spodnjih v Zgornje Gorje so na robu ravnice pri gradnji Slivnikove hiše — pod streho je bila leta 1940 — na ledini Turn, v gradbeni jami plitvo pod njivo, našli na zid iz kamnitih kvadrov, vezanih z malto. Zid je potekal v smeri S-J.²⁸ Ledina Turn leži nad dolino, imenovano V balah. Umetno oblikovano pobočje pod robom je zelo strmo, v zemljišču se slutijo zidovi. Verjetno gre za obrambni stolp.

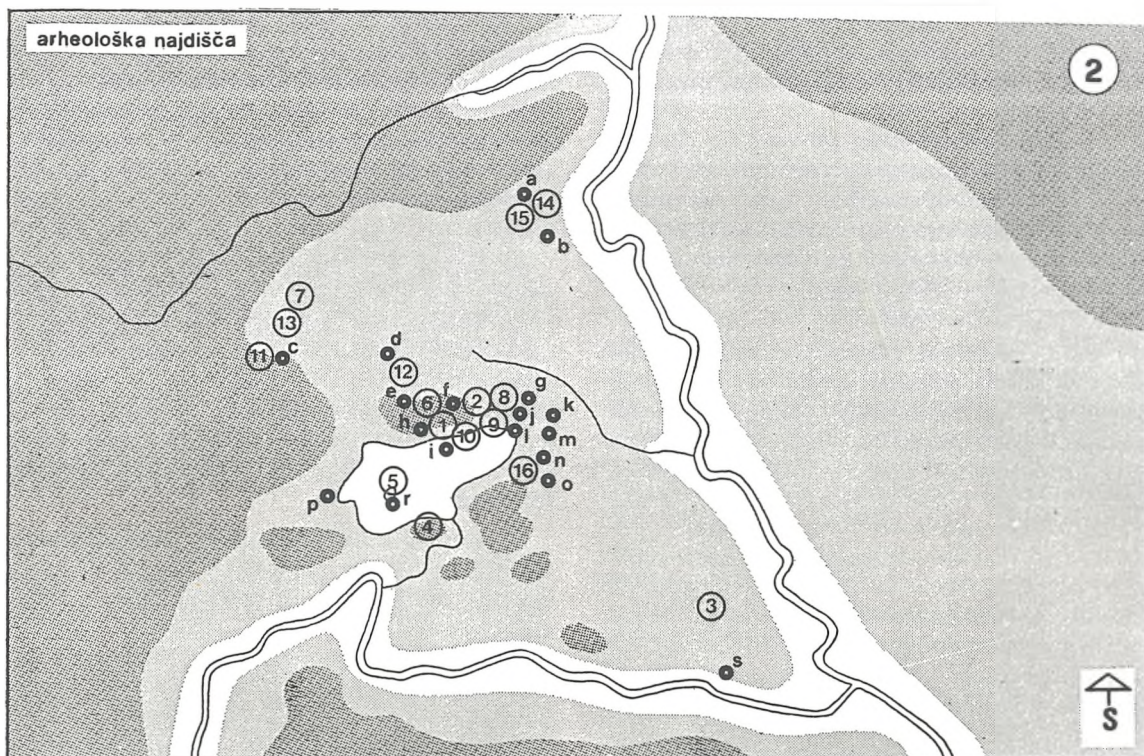
14. Breg v Zasipu. Na ledini Breg, vzhodno od vasi, so leta 1955 pri izkopu gradbene jame za Jenstrletovo hišo, našli skeletni grob, usmerjen Z (glava) — V (noge), ki je ležal ob delno odkopanem zidu (debelina okoli 1 m) kvadratne stavbe (7 × 7 m), verjetno obrambnega stolpa.²⁹ Tu je bila najdena tudi železna sulična konica s krilci na tulcu.³⁰

15. Zasip. Leta 1902 so pri izkopu gradbene jame za hišo C. Burje, stoječo na začetku vasi ob cesti z Bleda, prekopali 13 skeletnih grobov. Najbrž je bilo tu manjše staroslovansko grobišče.³¹

16. Žale pri Želečah. Pri kopanju peska, ki so ga potrebovali za gradnjo stranske stavbe pri hotelu Jadran, so leta 1932 na ledini Žale, južno od vasi pod pobočjem Straže, uničili več skeletnih grobov.³²

PODATKI IN DOMNEVE O NASELITVI

Najstarejši sledovi človekove prisotnosti v Blejskem kotu so iz mlajšega paleolitika: pod skalnim previsom Poglejske cerkve pri Poljšici so bili izkopani kamniti kulturni ostanki iz konca ledene dobe (slika 2).³³ Iz neolitika ali — verjetneje — eneolitika so kamnite sekire, ki so jih pobrali v vaseh Grad, Rečica in Zasip. Eneolitski kamniti izdelki so bili najdeni

Arheološka najdišča Blejskega kota: a. Zasip, b. Mužje, c. Poglejska cerkev pri Poljšici, d. Rečica, e. Pristava pri Bledu, f. Šibernica pri Bledu, g. Zale pri Bledu, h. Blejski grad, Na pečeh, Na sedlu, i. kopališče na Bledu, j. Grad, k. Selišče pri Bledu, Pecovca, l. farna cerkev na Bledu, m. vzhodna jezerska obala, n. Zeleče, o. Pod Stražo pri Zelečah, p. Zaka, r. Otok in s. Gradišče pri Bodeščah. Seznam zgodnjemedievalnih najdišč od 1 do 16 je pod sliko 1

tudi pri cerkvi na Otoku,³⁴ na Pristavi pri Bledu³⁵ in Gradišču pri Bodeščah.³⁶

V starejšo bronasto dobo sta uvrščeni bronasti sekiri z Bleda; njuno ožje najdišče ni znano. Nasproti vzpetine Bledec je bilo v jami Šibernica pod severnim pobočjem Gradu izkopano v starejši prazgodovinski plasti moško okostje in odlomki posod, kakršne so se pojavile v srednji bronasti dobi.³⁷ Iz časa kulture žarnih grobišč je bronasta zakladna najdba — štiri sekire in pet srpov — z vzhodne jezerske obale, bronasta sekira iz Zake, bronasta sulična ost iz domnevnega groba pri župni cerkvi sv. Martina na Bledu, na Žalah pri Bledu pa so bili na morenski kopi izkopani trije žarni grobovi.

Tudi starejša železna doba je v blejski zemlji zapustila številna sporočila. Na grajski vzpetini, Na pečeh in Na sedlu, kjer je verjetno stala naselbina, je bila najdena lončenina, na prostoru staroslovanskega grobišča Blejski grad so bile izkopane drobne najdbe, žganina in živalske kosti, kar daje oporo domnevi, da je bila tu uničena prazgodovinska nekropola.³⁸ Stavbni ostanki so bili odkriti na Otoku,³⁹ na Selišču pri Bledu žgan grob iz mlajšega obdobja, v vasi Grad je bila pobrana bronasta fibula, na Pecovci pa od-

lomki lončenine.⁴⁰ Na Pristavi pri Bledu je bilo raziskano grobišče z 80 žganimi grobovi, ki so vsebovali lončenino in kovinsko gradivo, pripadajoče svetolucijskemu kulturnemu krogu.⁴¹ Na arealu staroslovanske naselbine na Pristavi so bili izkopani tudi naselbinski ostanki iz starejše železne dobe.⁴²

Iz mlajše železne dobe je fibula iz prekopanih grobov pri kopališču na Bledu, meč z Žal pri Bledu in fibula, ki je bila najdena slučajno na hribu med železniško postajo in vasjo Rečica.

Osamljene rimske novčene najdbe izvirajo iz Poglejske cerkve pri Poljšici, Zake, Mužij, Zaleč in z Blejskega gradu. Na Pristavi⁴³ in v Zasipu jih spremljajo tudi druge najdbe, verjetni ostanki poselitve.⁴⁴ Na ledini Pod Stražo pri Zelečah pa so bili delno očiščeni temelji rimske stavbe, v katere je bilo vkopanih pet skeletnih grobov.

Arheološka najdišča razodevajo obljudenost Blejskega kota v času in prostoru. Najdbe izvirajo iz vseh arheoloških obdobij od mlajšega paleolitika do zgodnjega srednjega veka; osvetlitev posameznih obdobij pokaže močnejšo poselitev v železni dobi in staroslovanskem času. Naselitev je bila v mlajših arheoloških obdobjih osredotočena na grajsko vzpe-

tino in bližnjo okolico. Zunaj tega predela so bila le najdišča kamene in bronzaste dobe. Ponovne arheološke sledove je na obrobju zapustil šele rimski čas. Ne glede na slabo raziskanost starejših arheoloških najdišč (le halštatska nekropola na Pristavi) v primerjavi z zgodnjesrednjeveškimi (Pristava, Blejski grad, Otok, Dlesc pri Bodeščah) je naselitvena kontinuiteta v kulturni pokrajini nedvomna.

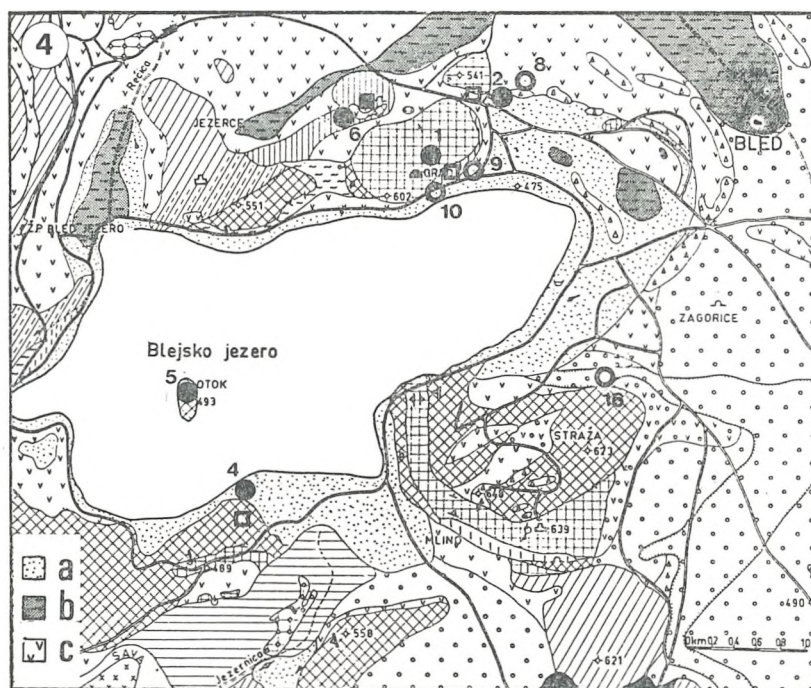
V zvezi z njo je zanimiva povečava zgodnjesrednjeveškega detajla. Iz obdobja preseljevanja ljudstev je znano samo grobišče na Pristavi. Med njim in staroslovanskim v sosedstvu ni bilo neposrednih povezav, saj se pridatki v grobovih ene in druge nekropole med seboj niso mešali. Nedvomne pa so posredne

vezi: staroslovansko grobišče se je prilagodilo obstoječi mreži poti in se izognilo starejšemu pokopališču. To govori za kratek časovni razmik med opustelostjo grobišča iz obdobja preseljevanja ljudstev in začetkom pokopavanja na staroslovanskem grobišču.

Najdišča iz zgodnjega srednjega veka se dele na nekropole, naselbino, cerkvene stavbe, obrambna stolpa, jamo in poti. Pri tem je za preučevanje krajevne naselitve pomembno, da se posamezni objekti združujejo v naselbinske sisteme. Najpopolnejši je sistem slovanske naselbine, grobišča in sočasne poti na Pristavi. Drugod so sestavi preprostejši in delni: cerkev in grobišče na Otoku, grobišče in pot na Dlescu pri Bodeščah. Poznavanje na-

Geološka zgradba in arheološka najdišča iz zgodnjega srednjega veka: a. permski skladi (grebenski neoschwagerinski apnenec in breča), b. triadni masivni in debeloskladoviti apnenec anizijske stopnje, c. triadni lapor, meljevec, apnenec, dolomit, tuf, tufit in apnenčeva breča ladinijske stopnje, d. oligocenska sivica, e. talne morene, f. rečni sedimenti in g. aluvijalni prod (cf. opombo 49)

Podrobnejši geološki pogled na okolico jezera: a. talne morene prekrte z jezerskimi usedlinami, glinami in s peski, b. barjanske gline in peski, c. talne morene (cf. opombo 50)

selbinskega sistema omogoča pri sorodnih najdiščih, za katera so na voljo nepopolni podatki ali so raziskani samo posamezni objekti, sklepanje od delnega k celovitemu.

Na tem temelji tudi hipoteza o naselbini na vzhodnem pobočju sedla med vzpetinama Bledec in Grad, ki naj bi ji pripadalo v starejšem in deloma še srednjem slovanskem obdobju grobišče Brdo, ter o njeni prestavitvi na grajsko vzpetino, kjer se je pokopavanje nadaljevalo na nekropoli Blejski grad od srednjega v mlajše slovansko obdobje.

Na drugi strani pa je srečno naključje, da sta bili raziskani tudi dve grobišči, ki utemeljujeta različnosti. Za slovansko grobišče na Pristavi je značilno, da je nastalo in raslo v vseh treh obdobjih iz večje populacijske enote (233 grobov, v mlajše obdobje spada okoli 95 grobov), grobišče Dlesc pri Bodeščah pa iz majhne (47 grobov) in samo v mlajšem slovanskem obdobju. Na podlagi primerjav teh dveh grobišč z ostalimi, s čimer so bili v okviru pokrajinske naselitve vzpostavljeni relativni odnosi, je bilo ugotovljeno starejše naselitveno jedro okoli jezera in mlajša naselitev na obrobju Blejskega kota. Z vsem tem pa so zarisane šele prve črte na arheološkem zemljevidu, ki ga je v zgodnjem srednjem veku ustvarjalo okoli — doslej ugotovljenih — 150 prebivalcev v obdobju preseljevanja ljudstev (6. in deloma še 7. stoletje) in približno 800 naseljencev v staroslovanskem času (od konca 7. do 10. stoletja).

GEOLOŠKA ZGRADBA IN ARHEOLOŠKA NAJDIŠČA

Blejska kotlina je sestavni del Ljubljanske kotline in v širšem smislu leži na robu periadriatskega loka Alp. Kot tektonska enota je povezana z njeno orogenezo v oligocenu in miocenu. Na nastanek kotline so vplivali tudi starejši in mlajši premiki zemeljske skorje. Tako se je v pahljačastem razcepu alpsko in dinarsko usmerjenih prelomnic blejska kotlina izoblikovala kot pogreznjeno jedro, iz katerega se je istočasno dvignila gruda Bled-Bohinjska Bela.⁴⁵

V času kvartarnih poledenitev so tektonsko kotlino zapolnile talne morene Bohinjskega ledenika in rečni sedimenti v terasah, ki pokrivajo večji del blejske ravnine (slika 3).⁴⁶ Med čelnimi in robnimi morenskimi nasipi, ki so preprečevali odtok vode, so pri umikanju ledenika nastajala manjša barja in močvirja, verjetno tudi kot ostanki nekdanjega jezera; tu so se usedali barjanski sedimenti.⁴⁷ Pri vsaki poledenitvi je prišlo tudi do izredno globoke erozije Save in pritokov v nasipino. Vrezovanje je bilo tako izdatno, da ponovna nasipavanja niso več dosegla ravni prejšnjih. Nastale so zaporedne terase.⁴⁸ Ob Savah se nasipava aluvijalni prod.

Iz nasipin se v Blejskem kotu dvigujejo starejše kamenine: permski skladi, triadni masivi in debeloskladoviti apnenec, triadni lapor, meljevec, apnenec, dolomit, tuf, tufit in apnenčeva breča ter oligocenska sivica.⁴⁹

Na geološkem zemljevidu Blejskega kota se arheološka najdišča iz zgodnjega srednjega veka delijo na tri skupine. V prvo spadajo tista, ki se širijo na trdnih tleh starejših kamenin: (1) Blejski grad, (5) Otok, (6) Pristava in (11) Poglejska cerkev pri Poljšici kot jamsko najdišče. Najdišča druge skupine ležijo na starejšem, morenskem zasipu in so najštevilnejša: (2) Brdo pri Bledu, (4) Mlino, (7) Spodnje Gorje, (8) Žale pri Bledu, (9) farna cerkev na Bledu, (10) kopališče na Bledu, (13) Turn v Spodnjih Gorjah, (15) Zasip, (14) Breg v Zasipu in (16) Žale pri Želečah. Le dve najdišči, uvrščeni v tretjo skupino, sta na mlajšem, fluvio-glacialnem zasipu: (3) Dlesc pri Bodečah in (12) Rečica.

Podrobnejši geološki pogled na okolico jezera (slika 4) dopolnjuje splošnejši zemljevid glede morenskih nasipin ob obali. Zaradi višje gladine postglacialnega jezera so obrežne talne morene prekrите z jezerskimi usedlinami, z glinami in peski.⁵⁰ Na tem zemljišču, ob jezerski strugi Rečice in pod Pecovko, so razširjene tudi barjanske gline in peski. Na mokrotna obrežna tla opozarja poročilo, da so pri Mlinem najdeni kostni ostanki ob dotiku razpadli, ker so ležali v vlažnem pesku.⁵¹ Prav tako se je naselitev v zadnjih stoletjih izognila takšnemu zemljišču. Izjema je le vas Mlino, a že njeno ime izdaja, da je zaradi svoje dejavnosti morala nastati na teh tleh, ker po njih odteka Jezernica, ki je gnala vodna kolesa.

Ker takšna tla niso bila primerna za postavitev selišča, je potrebno za grobišči pri (4) Mlinem in (10) kopališču na Bledu, ki sta sicer ležali na vlažnem obrežju, predvideti naselbino na primernejšem mestu. Pri Mlinem na bližnji vzpetini (slika 4: označeno s kvadratom), za drugo grobišče pa na ravnici pod prepadno južno steno vzpetine Grad, kjer stoji župna cerkev sv. Martina (slika 4: 9, označeno s kvadratom); zemljišče je ovalna polica, katere pobočje pada proti obrežju. Na prvi pogled bi to povezavo sicer motilo grobišče pri sv. Martinu, ki je bilo označeno kot staroslovansko. Vendar je verjetneje, da so tu najdeni grobovi šele iz časa, ko je bila zgrajena prva cerkev (po letu 1004), lahko pa so še mlajši, saj je bilo pri župni cerkvi pokopališče vse do 19. stoletja.⁵²

Geološka zgradba Blejskega kota govori tudi v korist izbranega mesta za naselbino, ki naj bi ji pripadalo grobišče Brdo pri Bledu. Grobišče je ležalo na robu zemljišča z jezerskimi usedlinami, na morenskem nasipu, ki je z vencem drugih nekdanjih omejeval postglacialno jezero. Naselbina na zemljišču z jezerskimi

usedlinami ni verjetna, pri odločitvi za seliščni prostor ali na sedlu (kot je že bilo predlagano) ali na ravnini talne morene severno od Pecovce pa se tehnica — zaradi primerjave z naselbino na Pristavi — prevesi k prvemu (slika 4: 2, označeno s kvadratom).

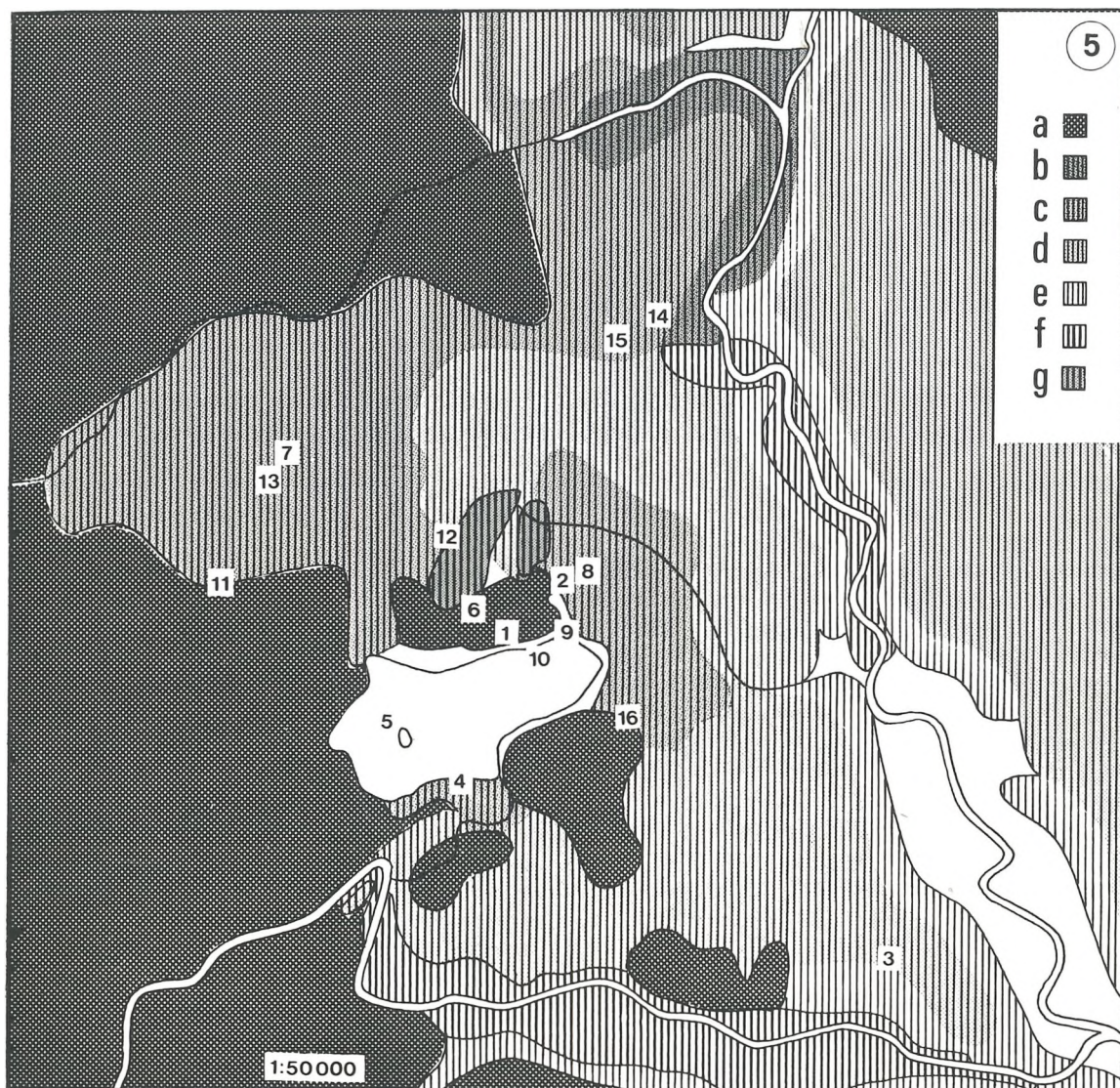
TLA IN ARHEOLOŠKA NAJDIŠČA

Kameninska podlaga je prekrita z različnimi vrstami prsti. Na njihove lastnosti vplivajo predvsem geološka zgradba, relief in podnebne razmere. V Blejskem kotu prevladujejo karbonatne kamenine, precej je ravninskega sveta, temperaturne razmere spadajo v režim alpskih kotlin (amplituda nad 20°, januarska temperatura okoli -1,6°, julijska od 18,3 do 19,6° C), padavin je nad 1200 mm letno, kar je značilno za klimo osrednje Slovenije, vlažnostni suficit od maja do avgusta znaša nad 100 mm. Vse to so ugodni pogoji za rastje.⁵³

Obrobje Blejskega kota pokrivajo prsti, ki so značilne za hribovja in gorovja, predvsem sprsteninasta rendzina na apnencu in dolomitu (slika 5). Te prsti pokrivajo tudi vzpetine okoli jezera. Obsežna so tudi področja sprsteninaste rendzine na moreni.⁵⁴ Ta prst je značilna za nizkogrčevnato in blago valovito pokrajino; na blejskem ozemlju so površine, ki so pokrite s to prstjo, razmeroma ravne, kar njihovo vrednost povečuje. Tla so rodovitna in glede na izoblikovanost pokrajine primerna za polja in travnike. Ravninski svet pokriva sprsteninasta rendzina na terasastemrodu: to so rodovitna, izrazito poljedelska tla. To površino spremlja sprsteninasta rendzina na pobočjih in bregovih rek, kjer se pleistocenske terase spuščajo v aluvialne rečne doline. Severno od vzpetine Grad je razširjen evtričen mineralni hipogej, ki nastaja v depresijah ob potokih. Pri srednje močnem hipogeu niha talna voda v povprečju od 40 do 80 cm pod površjem, pri slabo izraženem pa v globini 80 cm. Za uspešno kmetijsko rabo je taka tla treba hidrotehnično in agrotehnično urediti. Na obrežnih tleh s prodrom ob Savi Bohinjki in Savi Dolinki pa nastaja hipogej na holocenski osnovi.

Kaj je mogoče ugotoviti iz odnosov med pedološkim zemljevidom in arheološkimi najdišči iz zgodnjega srednjega veka?

Za obdobje preseljevanja ljudstev je značilno, da je imelo doslej edino ugotovljeno najdišče na razpolago obsežno rodovitno področje v ravnini in na obrobem valovitem svetu. Poljedelska zemljišča so obdajala naselbino v sredini, ki ji je pripadalo grobišče (6) Pristava pri Bledu (slika 5). To stanje je ostalo v

Tla in arheološka najdišča iz zgodnjega srednjega veka: a. sprsteninasta rendzina na apnencu in dolomitu, b. distrični ranker, c. sprsteninasta rendzina na moreni, d. sprsteninasta rendzina na terasastemrodu, e. sprsteninasta rendzina na pobočjih in bregovih rek, f. hipogej na holocenski osnovi in g. evtričen mineralni hipogej (cf. opombo 54)

bistvu nespremenjeno tudi v starejšem in srednjem slovanskem obdobju. Novo naselitveno jedro na grajski vzpetini je obdržalo središčni položaj, le da sta sedaj obstajali vsaj dve naselbini: Pristava pri Bledu in selišče pod Bledcem pri grobišču Brdo (slika 5: 6 in 2). Rodovitno zemljišče južno od jezera pa je v tem času verjetno izkoriščala naselbina pri Mlinem (slika 5: 4). V tem sklopu je zanimivo vprašanje o naselbini, domnevno postavljeni na polici pod Gradom. Le delno znana pripadajoča nekropola pri kopališču na Bledu (slika 5: 10) sodi v mlajše slovansko obdobje, vendar bi bila glede na to, da je ležala v starem naselitvenem jedru, lahko starejša. V tem primeru bi izrazito poljedelska tla, ki obda-

jajo grajsko vzpetino, pripadala trem seliščem.

Večina ostalih najdišč sestavlja obrobni krog naselitve. Zanj značilno najdišče je (3) Dlesc pri Bodeščah, ki leži na meji rodovitne sprsteninaste rendzine na fluvioglacialnemrodu in rendzino na pobočju korita (slika 5). Dlescu se približuje grobišče v (7) Spodnjih Gorjah, ležeče na sprsteninasti rendzini na moreni. Obe najdišči spadata v mlajše slovansko obdobje. V obrobni krog se uvrščajo še grobišče v (15) Zasipu, verjetna obrambna stolpa v (13) Spodnjih Gorjah in (14) Zasipu ter jamsko najdišče (11) Poglejska cerkev pri Poljšici. Med naselitvenim jedrom in obrobim krogom sta grobišči (12) Rečica in (16)

Žale pri Želečah. Za vmesni najdišči in najdišča obrobne kroga je — razen za Poglejsko cerkev — značilno, da ležijo na odprtem svetu.

Pri geološki zgradbi Blejskega kota so zbu-
jali pozornost tudi barjanski sedimenti, gli-
na, pesek in šota, ki v loku obdajajo staro
naselitveno jedro na širšem področju grajske
vzpentine (slika 4: b). Podatki o prsteh ta pre-
del, kjer bi zaradi omenjene podlage pričako-
vali zamočvirjena tla, zožujejo na zemljišča
severno od pristavskega hrbta do rečice Re-
čice. Tu je namreč razširjen mineralni hipo-
gej, v katerem niha talna voda od 40 do 80 cm
pod površjem. Da je bila zamočvirjenost te-
ga zemljišča vseskozi velika, potrjujejo še
vedno vodnata barjanska Jezerca. A tudi tal-
na voda se je ob deževju pogosto dvignila nad
travniško površino, tako da je dosegla višino
ceste, ki vodi z Bleda skozi Rečico proti Gor-
jam. Poplavljanje se je zmanjšalo, ko so pred
desetletji izkopali med cesto in Jezerci 300 m
dolga izsuševalni jarek, še bolj pa po letu 1979,
ko so zaradi melioracije zamočvirjenih Blat
uredili strugo Rečice. Glede na ta dejstva, je
mogoče sklepati, da je močvirno zemljišče s
te strani varovalo nasebino na grajski vzpe-
tini.

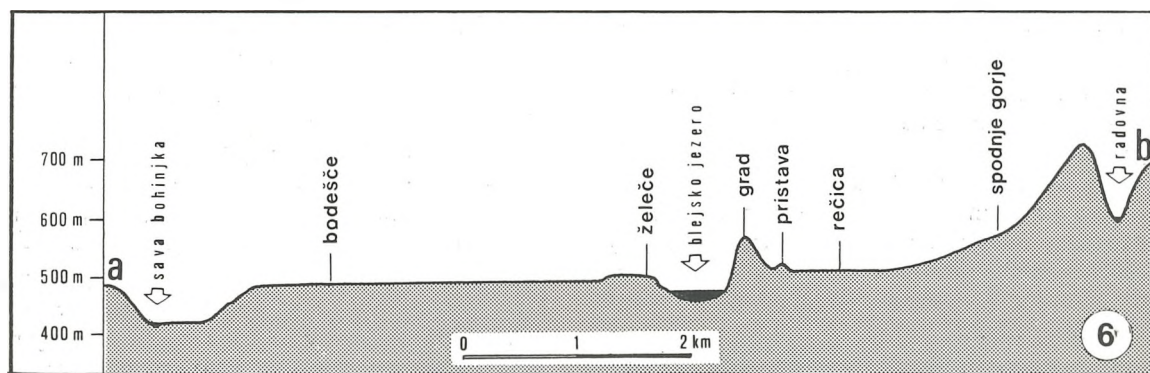
RELIEF IN ARHEOLOŠKA NAJDIŠČA

Uvodoma je že bila skicirana pokrajinska
podoba Blejskega kôta; kot najvišji del Ljub-
ljanske kotline leži med predalpskimi planota-
mi in rečnimi koriti. Tako omejena pokrajina
je nekakšna ploščad sredi razgibane gorske
pokrajine (slika 1). Vendar ploščad ni povsem
ravna. To najbolj pokažejo preseki skozi njo.
JV-SZ presek gre skozi več zgodnjersrednje-
veških najdišč (slika 6). Dokumentira odmak-
njeno in ravninsko lego grobišča Dlesc pri Bo-
deščah, nekoliko dvignjena, a še vedno rav-
ninska tla pri nekropoli Žale pri Želečah, iz-
jemno visok položaj grobišča Blejski grad,

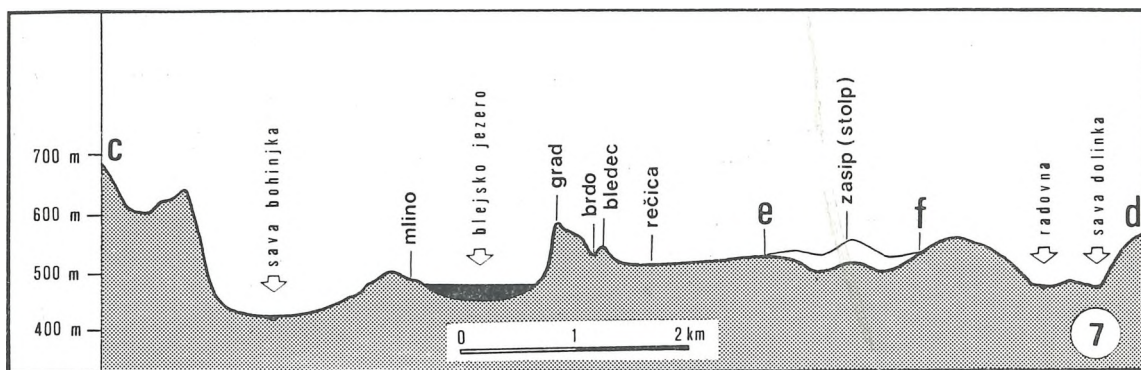
nižje, a dvignjeno mesto Pristave, ravninsko
lego Rečice in dvigajoči se svet pri Spodnjih
Gorjah z grobiščem in obrambnim stolpom;
ta je stal na zemljišču, ki je le dva metra ni-
žje od Gradu. JZ-SV presek pa poteka skozi
grobišče Mlino in staro naselitveno jedro
(Blejski grad, Brdo pri Bledu) in naprej preko
Rečice in Zasipa, kjer je stal na dvignjenem
svetu obrambni stolp (slika 7: tu je presek
nekoliko premaknjen: e-f). Višina njegovega
stojišča je 50 m nižja od vrha Gradu. Naravna
krajevna zavarovanost v starem naselitvenem
jedru je izstopajoča, hkrati pa — na drugi
strani — odprtost najdišč v obrobem nase-
litvenem krogu. Res pa je, da sta prav na ob-
robu stala oba obrambna stolpa in da je tu
tudi jama Poglejska cerkev, ki bi v nevarno-
sti lahko služila kot pribežališče.

V pleistocenu je Sava v Blejskem kotu vre-
zala v ledeniške nasipine globoki in široki
rečni koriti, Radovna pa je izdolbla divjo so-
tesko Vintgar (slika 6 in 7). Dno korita Save
Dolinke je na vzhodu, vzporedno z Zasipom,
ki leži na dvignjenem svetu, 100 m nižje od
vasi, od ravnine pod Zasipom, ki se širi do
Pecovce, pa 50 m. Pri Bodeščah višinska raz-
lika med ravnino in Savo Dolinko znaša 76 m.
Manjše pa so razlike med ravnino in Savo
Bohinjko na jugozahodu: pod Selom je korito
zelo široko in se proti vasi postopoma dvigne
za 45 m. Vendar je pri Bodeščah, na sotočju
obeh Sav, višinska razlika, merjena od skal-
natega roba Na pečeh, ponovno velika in zna-
ša 80 m.

Strmec Save Dolinke med izlivom Radovne
in sotočjem Sav je močan, saj meri 6,59 ‰,
kar je precej več od zmerne strme —
2,50 ‰ — Save Bohinjke med Bohinjsko Be-
lo in sotočjem. Razmeroma velike so tudi ko-
ličine pretočene vode: pri Savi Dolinki med
izlivom Radovne in sotočjem Sav 25,5 m³/sek
pri Savi Bohinjki med Bohinjsko Belo in so-
točjem od 21,5 do 23 m³/sek.⁵⁵

Presek skozi blejsko pokrajino (JV-SZ)

Presek skozi blejsko pokrajino (JZ-SV)

Pristop na blejsko ploščad otežujeta potem-takem — poleg hribovitega obrobja — še dve naravni oviri. Prva sta obsežni koriti obeh Sav, druga hitro tekoča, široka in z vodo raz-meroma bogata rečna tokova. Tokova skozi vse leto — zaradi obilnih in tudi nenadnih padavin, ki so značilne za alpsko področje (v Julijcih preko 3000 mm, greben Karavank preko 2000 mm),⁵⁶ kjer se reki napajata — pogosto naraščata in oviro še povečujeta. Naravne ovire so naselitvi v Blejskem kotu zagotavljale večjo pokrajinsko varnost.

REGIONALNI ARHEOLOSKI ZEMLJEVID

Arheologija je od svojih začetkov sem težila za tem, da najdišča ne samo kronološko in kulturno ampak tudi prostorsko opredeli. To velja tudi za slovensko arheologijo, ki je že leta 1862 prispevala k takrat še redkim evropskim arheološkim zemljevidom. Arheološko karto Kranjske, nato pa še celo vrsto drugih, vse do zadnjega, izredno bogatega in obsežnega zemljevida z naslovom *Arheološka najdišča Slovenije* (1975). Kot je pokazalo to delo, so se v zadnjih desetletjih arheološka najdišča marsikje v Sloveniji tako zgostila, da jih ni več mogoče zajeti s splošnim zemljevidom, ampak le z regionalnimi pregledi, npr. po zaključenih geografskih, historičnih ali ekonomskih enotah. Ti pregledi so lahko vertikalni, če najdišča razvrščamo kronološko, ali pa horizontalni, če vzpostavljamo relativne odnose med sočasnimi najdišči. Pri prvem postopku pridemo do podatkov o naselitveni kontinuiteti oziroma diskontinuiteti, pri drugem pa se nam lahko posreči, če pravilno ovrednotimo tudi odnose med najdišči in naravnim okoljem, da odkrijemo tudi bistvene naselitvene vezi ali celo kolonizacijski sistem.

V primeru Blejskega kota so bila pri mikroregionalnem preučevanju obravnavana

arheološka najdišča iz zgodnjega srednjega veka, ki so razen staroselskega grobišča na Pristavi pripadla staroslovanskim prebivalcem. Ugotovljeno je bilo, da so se ti najprej naselili na področju grajske vzpetine, kjer so stala selišča naselitvenega jedra, medtem ko je bil svet na obrobju poseljen šele od 9. do 11. stoletja. Arheološko naselitveno podobo za zgodnjefevdalno obdobje osvetljuje tudi listinsko gradivo, predvsem kraljevske diplome in notice tradicijskega kodeksa briksenške škofije, v katerih je omenjenih več krajevnih imen. Ta imena označujejo selišča (locus, villa) ali pa kraje z gospodarskimi obrati (predium, curtis, molendinum) in obdelovalnimi površinami (terra arabilis, vinea, pratum). Zapisana krajevna imena so bila večinoma že izenačena z ustreznimi poimenovanji današnjih vasi. Skupaj z blejskim gradom (castellum, castrum), sedežem zemljiškega gospoda, se v pisnih virih 11. stoletja omenjajo naslednji kraji: Bled, Bodešče (Na pečeh), Grimščiće, Koritno, Krnica, Mlino, Mužje, Poljane, Sebenje, Selo, Zasip in Želeče.

Šele začeto preučevanje odnosov med pokrajinskimi lastnostmi Blejskega kota in zgodnesrednjeveškimi najdišči je tudi podprlo, resda zelo zadržano, domneve o morebitnih naselbinskih arealih, kamor bi morali usmeriti bodoča arheološka izkopavanja, hkrati pa je izluščilo dve pomembni sestavni kolonizacije — varnost in za poljedelsko obdelavo primerna zemljišča.

Varnost ima lahko krajevni, področni ali pokrajinski značaj. Za krajevno varnost je pomembno, kje je bilo selišče postavljeno, na vzpetini ali na odprtem, ravninskem svetu. Na vzpetinah so stala selišča v prvotnem naselitvenem jedru v starejšem in srednjem slovenskem obdobju. V mlajšem obdobju je lega naselbin v jedru ostala nespremenjena

(v primeru Blejskega gradu se je celo zvišala), v obrobem naselitvenem krogu pa so zaživela selišča na odprtem svetu. Drugo, področno zavarovanje vidimo pri grajski vzpetini. Na jugu jo je namreč obdajalo jezero, na severu močvirno zemljišče z Jezerci, na zahodu se nad jezersko Rečico dvigujejo strma pobočja Višc in Goričke (višinska razlika je okoli 70 m), na vzhodu pa jo varujejo Bledec, proti obali padajoče obrežje in prepadne stene Na pečeh. Pri varovanju tega področja je bila važna tudi razporeditev selišč samih: selišča naj bi okrepila šibke točke v obrambnem sistemu. Naravna izoblikovanost Blejskega kota pa je zagotavljala široko, pokrajinsko varnost.

Lega arheoloških najdišč (in v listinah omenjenih krajev) tudi jasno izpričuje odnos tedanjih prebivalcev do zemlje. Selišča so bila postavljena tako, da rodovitnih zemljišč niso zmanjševala, a so bila obenem zaradi njivskih in travniških površin tesno povezana z njimi. Da skrben odnos do zemlje ni bil samo blejska posebnost, dokazujejo sočasna arheološka najdišča na Gorenjskem, ki se vrste dosledno na robu rodovitnega sveta.

OPOMBE

1. T. Knific, Bled v zgodnjem srednjem veku, arheološko preučevanje naselitve v mikroregiji (tipkopisna disertacija, 1983). Za objavo v Kroniki je bilo prirejeno poglavje Pokrajina Blejskega kota in najdišča iz zgodnjega srednjega veka. — 2. Pregled najdišč: Arheološka najdišča Slovenije, 1975, 162—165; A. Pleterski, Zgodovinski časopis 32, 1978, 373—396; P. Korošec, Zgodnjiesrednjeveška arheološka slika karantanskih Slovanov (Dela SAZU 1. razr. 22), 1979, passim. — 3. Na sedlu so leta 1960 pri gradnji parkirnega prostora, ko so izravnavali zemljišče, prekopali 6 ali 7 grobov. Po obvestilu o najdbi je Gorenjski muzej iz Kranja (A. Valič) opravil zaščitna izkopavanja. Ta so se nadaljevala leta 1968, ko so parkirni prostor širili. Gradivo in dokumentacijo hrani omenjeni muzej. — A. Valič, Staroslovansko grobišče na Blejskem gradu (Situla 7), 1964; isti, Arheološki vestnik 20, 1969, 218—238. — 4. Glede na horizontalno stratigrafijo so bile najdbe z grobišča Pristava na Bledu razvrščene v tri slovanska obdobja (starejše, srednje in mlajše); z njimi je kronološko zaobseženo gradivo vseh blejskih najdišč oziroma so bili na tej osnovi opazovani relativni odnosi med njimi (T. Knific, Bled v zgodnjem srednjem veku, 1983). — 5. Prim. A. Pleterski, Arheološki vestnik 33, 1982, 134—150. — 6. Leta 1894 so pri kopanju peska uničili okoli 100 (A. Müllner) oziroma 150 grobov (W. Šmid). 1901 je J. Pečnik izkopal 6 grobov. Pri gradnji stanovanjske hiše so na Brdu leta 1958 našli še 3 skelete, ki jih je

evidentiral P. Petru. Gradivo iz leta 1894 in 1958 je v Narodnem muzeju v Ljubljani, najdbe iz leta 1901 pa med neinventariziranim gradivom na Dunaju, Naturhistorisches Museum. — 7. Najpopolnejša objava: P. Korošec, o. c., 1. del: 58—61; 2. del: 11, T. 1—5, 93, 94: 1. — 8. Izkopavanje Arheološkega oddelka Filozofske fakultete (T. Knific) in Inštituta za arheologijo SAZU (A. Pleterski) leta 1979 in 1980. — T. Knific, A. Pleterski, Arheološki vestnik 32, 1981, 482—523; A. Serclj, Arheološki vestnik 32, 1981, 524 s. — 9. R. Ložar, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 10, 1929, 58—60. — 10. Terenski dnevnik izkopavanj leta 1943 (19.—21. VII.) z 2 skicama in 7 fotografijami (prepis v arhivu Narodnega muzeja v Ljubljani). — 11. Izkopavanje Narodnega muzeja iz Ljubljane (V. Šribar med leti 1962 in 1966: V. Šribar, Blejski otok (brez letnice); isti, Arheološki pregled 4, 1962, 240—245; isti, Sinteza 5—6, 1967, 60—64; isti, Arheološki vestnik 23, 1972, 389 ss. — 12. V. Šribar, Arheološki vestnik 23, 1972, 389 ss. — 13. V. Šribar, Sinteza 5—6, 1967, 63. — 14. V bližini zgradbe pristave so leta 1933 ali 1934 pri kopanju peska prekopali več skeletnih grobov (R. Ložar, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 18, 1937, 135—137). Leta 1943 je Institut für Kärntner Landesforschung iz Celovca (K. Dinklage, R. Unger) na robu peskoka izkopal 17 grobov, 6 pa jih je le ugotovil, izkopani pa so bili še leta 1948. leta (dnevnik izkopavanj l. 1943, 21.—30. VII., 13.—28. VIII., s 26 skicami in 4 fotografijami; prepis v Narodnem muzeju v Ljubljani). Sistematično raziskovanje grobišča je v letih 1948—49 in 1951 opravil Narodni muzej pod vodstvom J. Kastelica in S. Gabrovca (J. Kastelic, B. Škerlj, Slovenska nekropola na Bledu [Dela SAZU 1. razr. 2], 1950; S. Gabrovec, Prazgodovinski Bled [Dela SAZU 1. razr. 12], 1960; J. Kastelic, Slovanska nekropola na Bledu [Dela SAZU 1. razr. 13], 1960), dokončal pa Arheološki oddelk Filozofske fakultete (T. Knific) v letih 1975—76 in 1978 (T. Knific, Varstvo spomenikov 21 in 22, 1977 in 1979, 280 in 319). Naselbina na Pristavi je bila izkopana v letih 1981—83; delo sta opravila Arheološki oddelk FF (T. Knific) in Inštitut za arheologijo SAZU (A. Pleterski), cf. T. Knific, Situla 20—21, 1980, 281—288 (starejše najdbe), in T. Knific, A. Pleterski, Varstvo spomenikov 24, 25 in 26, 1982, 1983 in 1984, 190, 262 s in 277. — 15. L. Bolta, Rifnik pri Sentjurju (Katalogi in monografije 19), 1981. — 16. P. Petru, T. Ulbert, Vranje pri Sevnici (Katalogi in monografije 12), 1975; P. Petru, T. Ulbert, T. Knific, Arheološki vestnik 30, 1979, 695—763. — 17. Prvotna delitev (T. Knific, Situla 14—15, 1974, 315—326) je bila pri zadnji analizi grobišča še bolj razčlenjena (isti, Bled v zgodnjem srednjem veku, 1983). — 18. J. Kastelic, Varstvo spomenikov 2, 1949, 87. — 19. J. Kocjančič, Jutro 21/1940 (23. VI.), št. 145, 16. — 20. T. Knific, Varstvo spomenikov 26, 1984, 277 s. — 21. A. Müllner, Argo, 3, 1894, 118. — 22. J. Mantuani, Mittheilungen der k. k. Central-Commission 5, 1906, 136. — 23. Cerkev in dom 6,

1936, 23. — 24. P. Korošec, o. c., 2. del: 13. — 25. Terenski dnevnik S. Gabrovca, izkopavanje na Pristavi (2, 1949), zapis dne 18. VII (hrani Narodni muzej v Ljubljani); S. Gabrovec, o. c., 6. — 26. M. Brodar, Varstvo spomenikov 10, 1966, 190; A. Valič, Varstvo spomenikov 11, 1967, 132. — 27. A. Valič, Varstvo spomenikov 11, 1967, 132. — 28. T. Knific, A. Pleterski, Terenski dnevnik arheološke topografije 1977—79, zapis dne 24. V. 1979 (tipkopis hrani Inštitut za arheologijo SAZU). — 29. A. Valič, Varstvo spomenikov 8, 1962, 258. — 30. Hrani jo Tehniški muzej na Jesenicah. — 31. A. Valič, Varstvo spomenikov 8, 1962, 257. — 32. T. Knific, A. Pleterski, Terenski dnevnik arheološke topografije 1977—79, zapis dne 9. IX. 1976 (tipkopis hrani Inštitut za arheologijo SAZU). — 33. Navedena je samo tista literatura, ki je v Arheoloških najdiščih Slovenije, 1975, 162—165, ni. — 34. V. Šribar, Varstvo spomenikov 9, 1965, 161. — 35. Nekaj kamnitih odbitkov je bilo najdenih pri izkopavanju grobišča v letih 1975—76 in 1978. — 36. T. Knific, A. Pleterski, Varstvo spomenikov 23, 1981, 197 s. — 37. F. Leben, Arheološki vestnik 29, 1978, 17. — 38. A. Valič, Varstvo spomenikov 8, 1962, 81. — 39. V. Šribar, Blejski otok (brez letnice), 11. — 40. T. Knific, A. Pleterski, Terenski dnevnik arheološke topografije 1977—79

(dodatek), zapis dne 22. VI. 1981 (odlomke in dnevnik hrani Inštitut za arheologijo SAZU). — 41. T. Knific, Varstvo spomenikov 21 in 22, 1977 in 1979, 280 in 319. — 42. T. Knific, A. Pleterski, Varstvo spomenikov 24, 25 in 26, 1982, 1983 in 1984, 190, 262 s in 277. — 43. Ibid. — 44. J. Meterc, Numizmatični vestnik 10, 1982, 300. — 45. A. Grimšičar, Geologija 3, 1955, 222 ss. — 46. M. Šifrer, Geografski zbornik 11, 1969, 160 s; A. Grimšičar, l. c., 221. — 47. A. Grimšičar, l. c., 222. — 48. M. Šifrer, Zbornik 12. zborovanja slovenskih geografov, 1981, 71. — 49. S. Buser, Osnovna geološka karta 1 : 100 000 (1980, list Celovec). Po tej karti je narisana slika 3. — 50. A. Grimšičar, Geologija 3, 1955, 222, sl. 1. Navedena slika je predloga naše slike 4. — 51. R. Ložar, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 10, 1929, 58 s. — 52. F. Gornik, Bled v fevdalni dobi, 1967, 175 s. — 53. F. Lovrenčak, Zbornik 12. zborovanja slovenskih geografov, 1980, 122. — 54. D. Stepančič, Tla sekcije Bled 2 (1975, rokopisna karta in komentar, Biotehnična fakulteta, Ljubljana). Po tej karti (gorjanski konec je začrtan po F. Lovrenčak, l. c., slika na str. 124) je narejena slika 5. — 55. S. Ilešič, Geografski vestnik 25, 1953, 28, 31 s, op. 9. — 56. D. Furlan, Geografski zbornik 6, 1961, 12 ss.

ŽUPA BLED

Interpretacija

ANDREJ PLETERSKI

Če hočemo govoriti o Bledu v staroslovanskem obdobju, je smiselno, da v obravnavo zajamemo celotni prostor Blejskega kota. Gre za ozemlje, ki se razprostira od Mežakle na severu do Jelovice na jugu in od Pokljuke na zahodu do Save Dolinke na vzhodu. Tu je nastala, skozi vse staroslovansko obdobje živela in hkrati z njim prenehala župa Bled. Kako se je v resnici imenovala, če je sploh imela neko ime, verjetno ne bomo nikoli izvedeli. Vendar bi bilo ime Bled zanjo povsem primerno, saj je označevalo njeno središče, s svojim pred-slovanskim izvorom pa nas popelje v davne čase prihoda starih Slovanov.

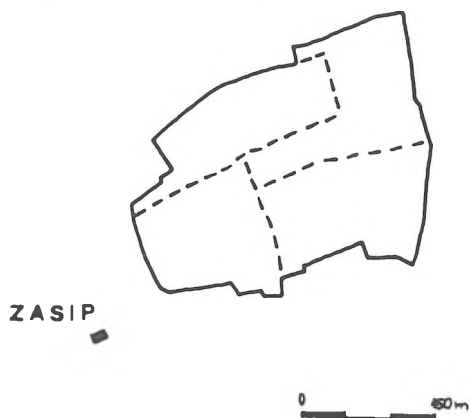
Blejski kot je bil tedaj mnogo bolj poraščen z gozdom kakor dandanašnji, saj je v njem živelo manj ljudi, ki so potrebovali manj izsekanih površin. Te so obsegale plodne ravnine predvsem severno in vzhodno ob Blejskem jezeru ter v okolici današnjega Zasipa. Na teh dveh predelih so še prebivali nekateri staro-

selci, ki se jim je posrečilo preživeti v tedanjih negotovih časih.

Pot, po kateri so mednje prišli Slovani, je bila ena tistih, ki so v uporabi še danes. Število prišlekov je bilo zelo verjetno majhno, le nekaj deset ljudi v okviru nekaj družin. Zdi se, da je šlo za skupino sorodstveno povezanih ljudi pod vodstvom enega moža, za staroslovansko župo s svojim županom. Plodne ravnice, ki so jih našli, so si razdelili tako, da je vsaka družina dobila ločeno dovolj zemlje za svoje polje. To je bilo veliko tudi do 7 ha. Verjetno so že ob prihodu poznali način navedenega kolobarjenja s praho. Ta jim je tudi omogočal privatno lastnino polja, saj ga je lahko obdelovala vsaka družina sama. Iz tega časa se je ohranila poljska razdelitev v Zaspah (slika 1). Polje je bilo tu razdeljeno na četrtine. Polovica njiv je bila obdelana prvo, polovica pa drugo leto.

Lahkoto, s katero so se Slovani vkoreninili

PRVA STOPNJA

1. Najstarejša razdelitev polja v Zaspeh

v novi domovini, gre pripisati tudi sožitju s staroselci, ki so jim predali izročilo svojega kraja od tvarnih do duhovnih dobrin.

Obilje za obdelavo primernih zemljišč je omogočalo naglo naraščanje števila prebivalstva. Nove družine so si delile staro polje in ob njem krčile novo. Kjer je bilo družin preveč, so se odseljevale in si osnovali vsaka svojo naselbino s svojim poljem.

Notranji ustroj družine je bil verjetno takle: glavar je bil oče, ob njem so bili žena in njeni otroci. Poleg tega je družina lahko obsegala še kakega odraslega, sorodnika ali hlapca. Ko so otroci dorasli, so se hčere poročile od hiše, sinovi so si osnovali novo naselbino, ali pa so morali počakati, da jim je oče predal posest, preden so ustvarili svoje družine. Na veljavo očeta kaže ureditev grobišča na Dlescu pri Bodeščah, kjer so bili odrasli moški pokopani na osrednjem prostoru, v najlepših grobovih in v nekoliko drugačni smeri kot drugi pokojniki.

V kratkem času je bil obljuden ves Blejski kot. V osmem stoletju (slika 2) so v njem stale naselbine: Sp. Gorje, Zasip, naselbina na Pristavi, predhodnica Gradu, predhodnica Mlinega, predhodnica Sp. Bodešč. Vse so ležale ob ali v bližini križišč glavnih prehodnih poti skozi Blejski kot (slika 3). Tako lego so si prebivalci izbrali morda tudi zaradi nadzorovanja dostopov, verjetno še bolj pa zaradi dobre prometne povezanosti.

Poti za tedanje Blejce niso bile pomembne samo v vsakdanjem življenju, ampak tudi pri pogrebnih običajih. Vsa znana staroslovanska grobišča v Blejskem kotu namreč ležijo ob starih poteh ali v njihovi neposredni bližini. Seveda pa to ni bil edini vidik, ki je narekoval izbiro prostora za pokopališče. Prav tako po-

membna je bila tudi osončenost, zaradi katerih so grobišča na prisojnih legah. Nemalokrat pa so si k vsemu temu izbrali za pokopavanje še večjo ali manjšo ledeniško gomilo, ki je že na daleč označevala prostor umrlih. Vsaka naselbina je imela svoje grobišče, ki je ležalo včasih v neposredni sosesčini hiš, včasih pa je bilo bolj oddaljeno. Osamosvojitve družin, ki so si osnovali nove naselbine, je bila torej tolikšna, da so celo pokopavali na novem mestu.

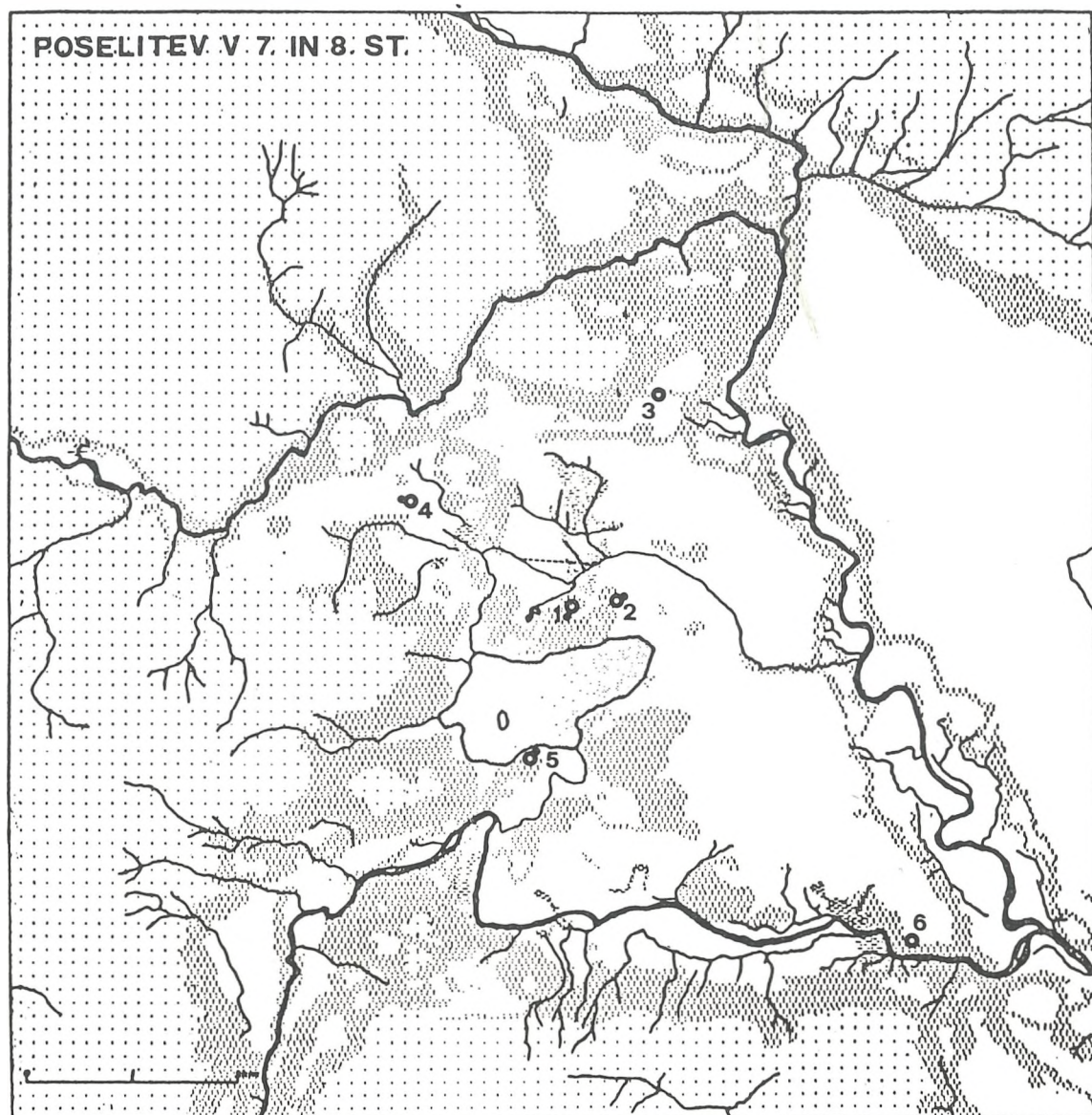
Zdi se, da je medtem prišlo do napredka v načinu obdelave polja. Prvotno polje Sp. Gorij, ki so verjetno nekoliko mlajše od Zasipa, je bilo razdeljeno na tri dele (slika 4). Tu ni morala biti vsako leto v prahi polovica njiv, temveč le ena tretjina, kar je značilno za natriletno kolobarjenje. Poslej se obdelovalni način dolga stoletja ni več spreminjal.

Boljša izkoriščenost njivskih površin je omogočala nadaljnje delitve posesti, večanje števila prebivalcev in družin. Kljub dodatnemu krčenju zemljišča pa so se njivske površine po družinah zmanjševale. V različnih vaseh so bile različno velike: od 2,2 ha do 5,5 ha.

Čeprav so se tedanji Blejci ukvarjali predvsem s poljedelstvom, pa jim je bila vir prehrane tudi živina. Pasli so jo v okolici svojih vasi, saj so bile te posejane dovolj redko, da je bilo v vmesnem prostoru na pretek pašnikov. Dokler je v naselbini živela le ena družina, je bil ves okolni prostor njen. Ko pa se je število družin po vaseh povečalo, je nastalo tudi vprašanje skupne izrabe nepoljskih gospodarskih površin. To je zahtevalo urejene odnose znotraj vasi. Na nekaterih področjih pa so se stikali tudi gospodarski prostori več vasi in tam je prav tako lahko prihajalo do sporov. Tudi delitev starih njiv med novo nastale družine je bila lahko kamen spotike.

Kaj je bilo bolj samoumevno kot to, da je župan, ki je pripeljal svojo župo v Blejski kot, prevzel urejanje krajevnih sporov in zadev v svoje roke. Vojaško poveljstvo pa mu je pripadalo še iz obdobja naseljevanja. Župa se je torej teritorializirala, postala je upravno-pokrajinska enota, župan je obdržal svoj vodstveni položaj. Še več. Zdi se, da ga je že ob naselitvi dodobra izkoristil. Njegova naselbina, predhodnica Gradu, je imela osrednje dobro rodovitno polje v Blejskem kotu. Poleg tega je ležala na vozlišču glavnih poti in tako imela najboljše povezave z vsemi okolnimi naselbinami (slika 3).

Ni pa bila županova naselbina edina, ki je imela v župi tudi nek poseben pomen. Taka je bila tudi predhodnica Mlinega. Stala je najverjetneje nekje v sedanjem parku okoli vile

2. Naselbine in poznana grobišča župe Bled: 1 — naselbina na Pristavi, 2 — predhodnica Gradu, 3 — Zasip, 4 — Sp. Gorje, 5 — predhodnica Mlinega, 6 — predhodnica Sp. Bodešč

Bled. Na izbiri prostora za njeno postavitve so vplivali nepoljedelski vidiki, saj je bila edina blejska vas, ki je imela polje oddaljeno več kot pol kilometra. Morda je bila odločilna bližina otoka sredi jezera. Po starem ljudskem izročilu je na njem stalo svetišče staroslovanskega boga Radegasta, ki ga je s kopnim povezoval lesen most. Arheološka izkopavanja so na otoku odkrila obris lesene pravokotne stavbe, ki je tam stala pred postavitvijo prve cerkve v 9. stoletju. So to ostanki staroslovanskega svetišča? Ali je bila naloga že prvih »Mlinjanov« prevažati ljudi na otok?

Tudi za naselbino na Pristavi je mogoče domnevati, da je bila pomembna za župo. Pri

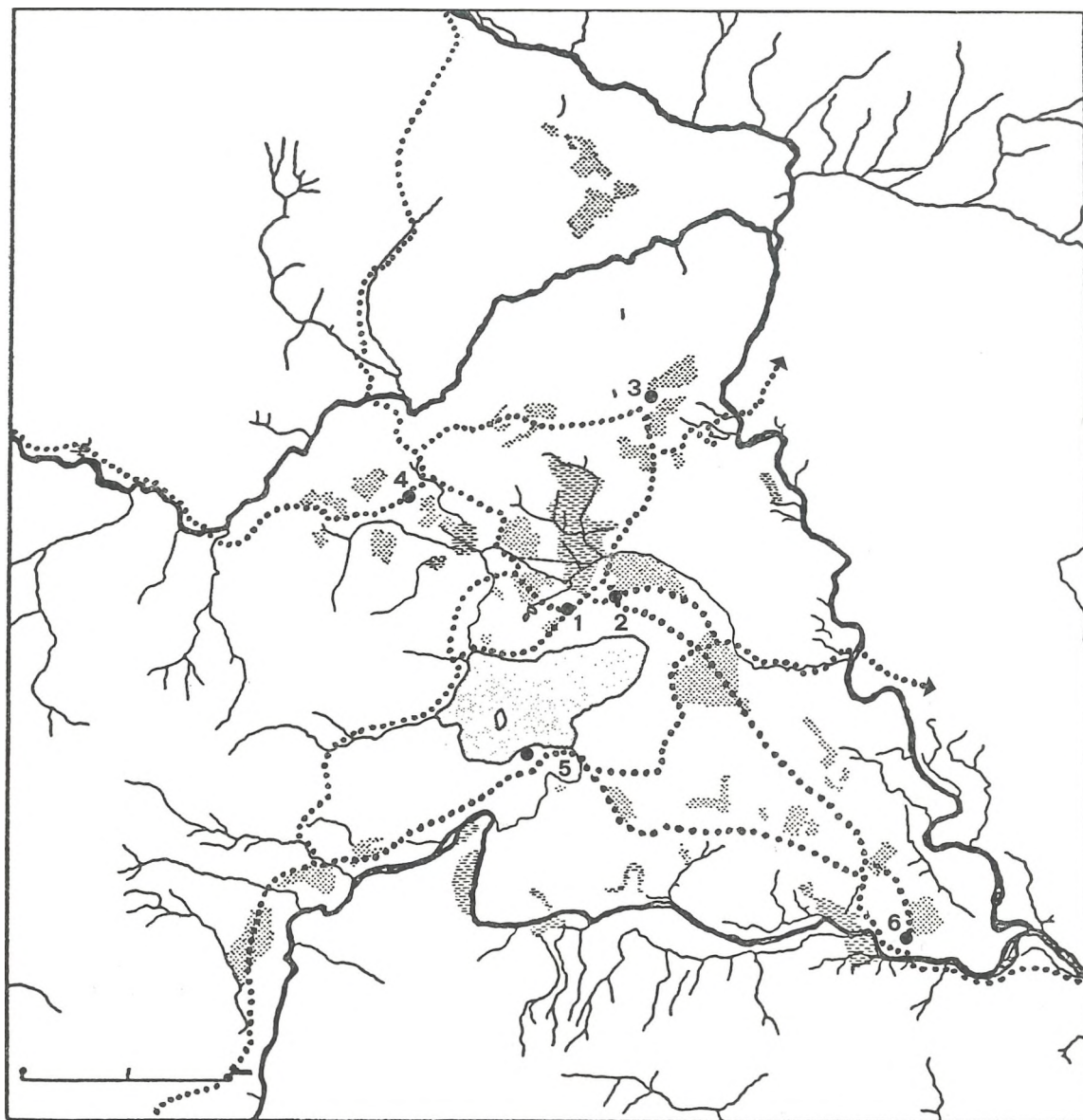
izkopavanju njenih ostalin je bil v eni izmed hiš odkrit tudi talilni lonček, ki je počil v vročini med taljenjem. Tako se je v razpoki ohranila kapljica taline bakra in srebra. To pa je zmes, ki je značilna za nakit. Na Pristavi je torej živel mojster, ki je s svojimi izdelki zalagal predvsem ženski del prebivalstva župe. Morda so na Pristavi gojili še kake druge obrti, ki pa bi jih bilo trenutno težko dokazati.

Župa Bled je obsegala celotni Blejski kot. Z drugimi župami je bila povezana v slovansko kneževino Karniolo. V drugi polovici 8. stoletja so se ji začeli grozeče približevati Franki, ki so jo do konca istega stoletja spravili za

mejo svoje države. V upravo in gospodarstvo župe Bled niso posegali.

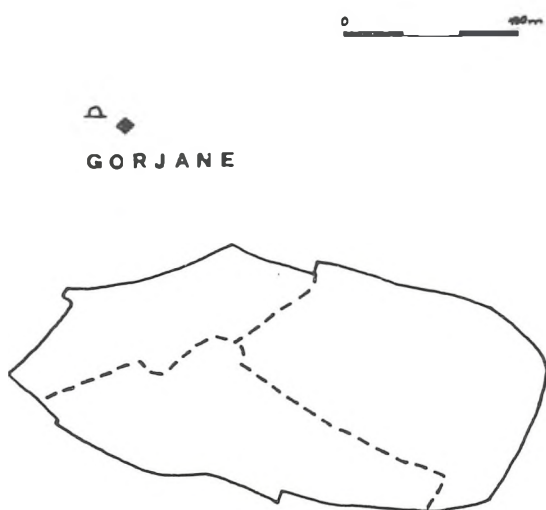
Konec 8. stoletja se je županova moč tudi vidno izrazila. Z vso svojo vasjo se je preselil na Blejski grad (slika 5). S hriba je odličen razgled daleč naokoli, je najboljšo izhodišče za nadzor poti skozi Blejski kot, hkrati pa je dobro naravno utrjen. V bistvu si je župan s tem ustvaril gradišče, ne da bi za to potreboval obširna utrjevalna dela. Morda je na selitev vplivala naraščajoča nevarnost vojne s Franki, verjetno pa je predvsem šlo za županovo željo povečati moč, vpliv in ugled. Da je odslej imel daljšo in bolj naporno pot na svoje polje, ga očitno ni motilo. Ali so zanj že delali drugi?

Ker je bil prostor okrog starih vasi že precej izkoriščen, je približno v istem času nastala vrsta novih naselbin (slika 5), ki so bile postavljene sredi še neizrabljenih površin: Bodešče (poznejše Zgornje Bodešče), Želeče, Grimščice, Viševnica, Zg. Gorje, Poljšica. Po skupni delitvi polja med starimi vasi in novimi naselbinami je mogoče s precejšnjo verjetnostjo sklepati na izhodišče naselitve nekaterih. Tako je bila Viševnica naseljena iz Spodnjih Gorjan, Bodešče pa iz predhodnice Spodnjih Bodešč. Glede na bližino starih vasi bi bile možne še naslednje smeri naselitve: Želeče iz predhodnice Gradu, Grimščice iz naselbine na Pristavi, Zg. Gorje in Poljšica iz Sp. Gorjan. Opazno je kopičenje naselbin ob

3. Poti in naselbine 8. stol. v župi Bled ter njihov odnos do najboljših njivskih površin

PRVA STOPNJA

4. Najstarejša razdelitev polja v Sp. Gorjah

Sp. Gorjanah, hkrati pa je zanimiva praznina ob predhodnici Mlinega in ob Zaspah. Če v bližini Mlinega res ni bilo razpoložljivih ornih površin, pa jih je bilo ob Zaspah še na pretek. Zdi se, da je vas doživljala notranjo krizo.

Tudi nove naselbine so bile tako kot stare postavljene na robove ravnin poleg večjih še razpoložljivih površin dobro rodovitne njivske zemlje. V vsaki od novih naselbin je verjetno sprva živela le ena družina, ki si je osnovala tudi svoje grobišče. Pripadajoče njivske površine so bile različno velike in so merile od 4,8 ha do 7,4 ha. V naslednjem rodu so v novih naselbinah zaživele po dve do tri družine, ki so si razdelile staro polje in si zraven izkrčile še nekaj novega. Pripadajoče njivske površine so sedaj merile od 5 ha do 6,9 ha, torej približno toliko kot prej. S to širitvijo so bile prostorske možnosti v župi Bled že močno izčrpane, prebivalstvo pa je še vedno naraščalo. Kaj storiti?

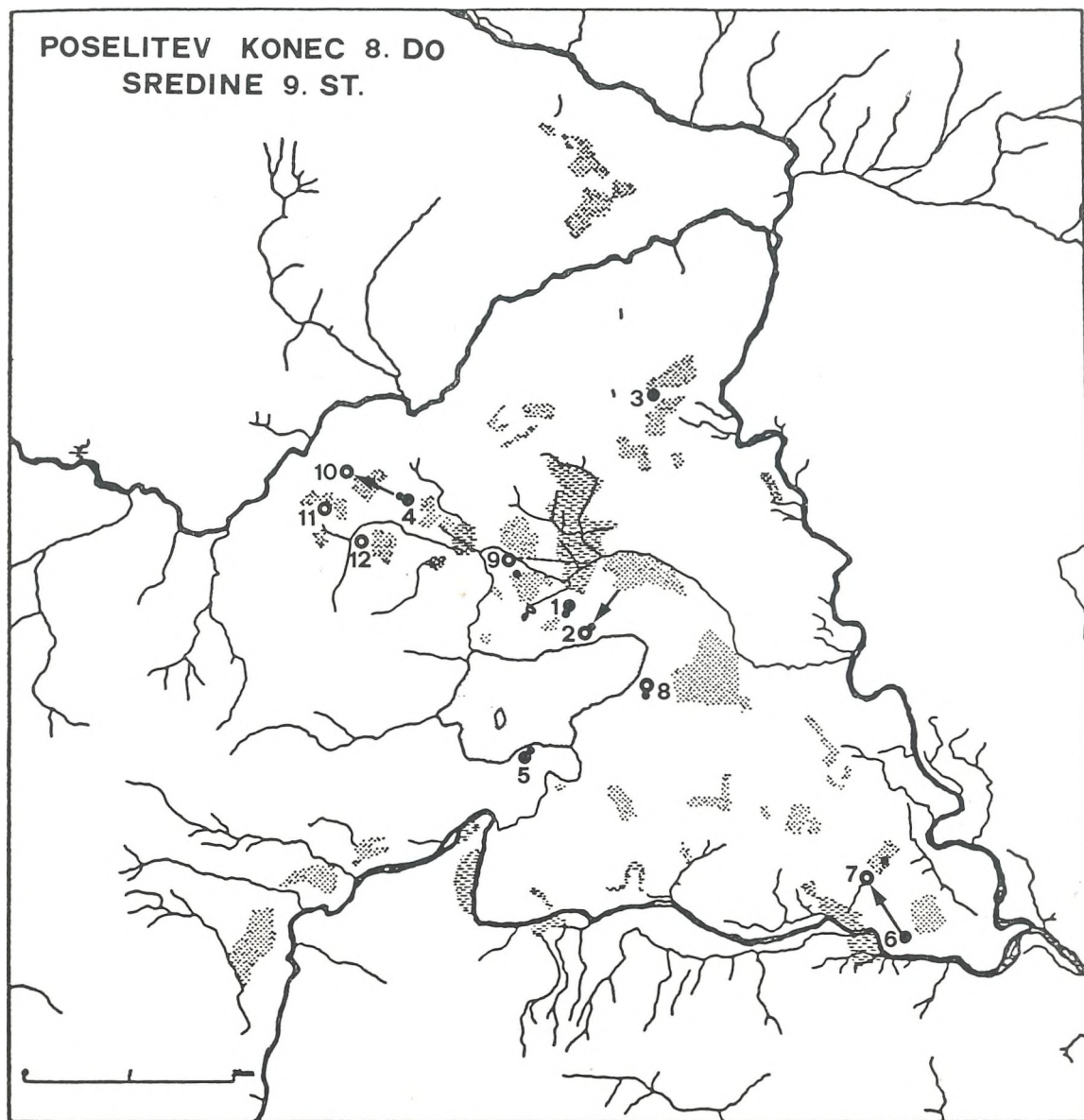
Ker je bilo v veljavi že natriletno kolobarjenje, tedaj in še dolgo pozneje najnaprednejši način obdelovanja polja, v tej zvezi niso bile mogoče nikakršne spremembe na bolje. Rešitve ni mogla dati živinoreja, ki je tedaj obstajala še v zelo preprosti obliki; živino so pasli v okolici vasi, težavno je bilo prehranjevanje živine pozimi. Gojili so svinje, drobnico in govedo, ki je bilo, sodeč po najdbah kosti, šibko in slabo razvito. Širjenje polij se je zajedlo v pašnike. Zanje je najprej zmanjkalo prostora v Gorjanskem kotu, ki je bil najgostejše naseljen. Gorjanske vasi so si morale poiskati bolj oddaljene pašnike. Na-

ravni pašniki so se začenjali nad gozdno mejo. Najbližji tak vrh je bil Klek nad Pokljuko, ki je tako postal visokogorski pašnik — planina Gorjanske planinske srenje. To pa je bilo le nadomestilo za izgubljene površine v dolini in ne razširitev obsega živinoreje. Pridelati več hrane za več ljudi se je dalo le še na en način, z drugačno organizacijo dela.

Dotlej je vsaka družina obdelovala svoje njive sama. To obdelovalno enoto imenujem staroslovenska kmetija. Odslej se stare kmetije niso več delile, temveč so jih po dve ali tri nove družine obdelovale skupno, kar je omogočilo boljše izkoriščenost zemljišča in lajšalo napore pri pridobivanju novin. Take razširjene obdelovalne enote imenujem staroslovenski dvori. Z njihovim oblikovanjem je bila v okviru posameznih vasi za dolgo dobo dosežena največja izkoriščenost zemljišča, z njo pa tudi največje število prebivalcev, ki se je tam še lahko preživelo. Da je staroslovenski dvor obsegal dve do tri družine, se mi zdi bolj posledica načina preživljanja in naravnih možnosti kot pa posledica slučajnega naraščanja prebivalstva.

Staroslovenski dvori po blejskih vaseh gotovo niso nastali istočasno, je pa verjetno, da med njimi ni bilo velike časovne razlike. Za dvora v (Zgornjih) Bodeščah je bilo mogoče ugotoviti, da sta nastala v drugi polovici 9. stoletja. Težko je reči, ali je na nastanek staroslovenskih dvorov v župi Bled vplival zgled fevdalnih dvorov — pristav v frankovski državi. Če že je, je le s svojo zunanjo obliko skupinskega izkoriščanja zemljišča, kajti notranja ureditev staroslovenskih dvorov je bila povsem samosvoja.

Družine, ki so sprva živele v njihovem okviru, so si bile v najožjem sorodstvu. Šlo je za brate z ženami in otroki. Razvito pojmovanje osebne lastnine nad poljem, hierarhična ureditev družine in hkratna potreba po boljši izkoriščenosti zemlje s pomočjo skupinske obdelave so povzročili protislovno rešitev, po kateri je bil lastnik zemlje le eden od bratov, ostala dva sta na njej lahko samo delala in živila. Znano pa je, da so bili še do nedavna bratje in sestre gospodarja na kmetiji skoraj izenačeni z navadnimi hlapci. Družbena veljava brata, ki je bil lastnik, je bila neprimerno večja od veljave ostalih. Če so v prvem rodu bratske vezi še blažile družbeno neenakost, pa tega v poznejših pokolenjih ni bilo več, saj so krvne vezi z vsako poroko vse bolj slabile. Prav lahko si predstavljamo, da so bile te možne le stanu primerno, kar je družbeni prepad še poglobljalo. Tisti, ki niso bili lastniki zemlje, od katere so živeli, so tako

5. Naselbine in poznana grobišča župe Bled. Puščice kažejo izhodišče naselitve. 1 — naselbina na Pristavi, 2 — županovo »gradišče« Bled, 3 — Zasip, 4 — Sp. Gorje, 5 — predhodnica Mlinega, 6 — predhodnica Sp. Bodešč, 7 — (Zgornje) Bodešče, 8 — Želeče, 9 — Grinčiče, 10 — Viševnica, 11 — Zg. Gorje, 12 — Poljšica

sčasoma postali navadni podložniki brez možnosti odločanja in upravljanja. Sprva so morda še imeli določeno stopnjo osebne svobode, ki pa so jo sčasoma vse bolj izgubljali. Družbena delitev na podložnike in lastnike zemljišč je postajala vse bolj izrazita.

Lastnike staroslovenskih dvorov imenujem dvorniki. Poleg dvornikov in njihovih podložnikov so v župi Bled še vedno obstajali svobodnjaki na staroslovenskih kmetijah. Večja moč dvornikov v primerjavi s svobodnjaki je verjetno povzročala težnjo po prevladi prvih v vaseh, kjer so živeli oboji, ki pa se je vsaj v posestnem smislu nikomur ni po-

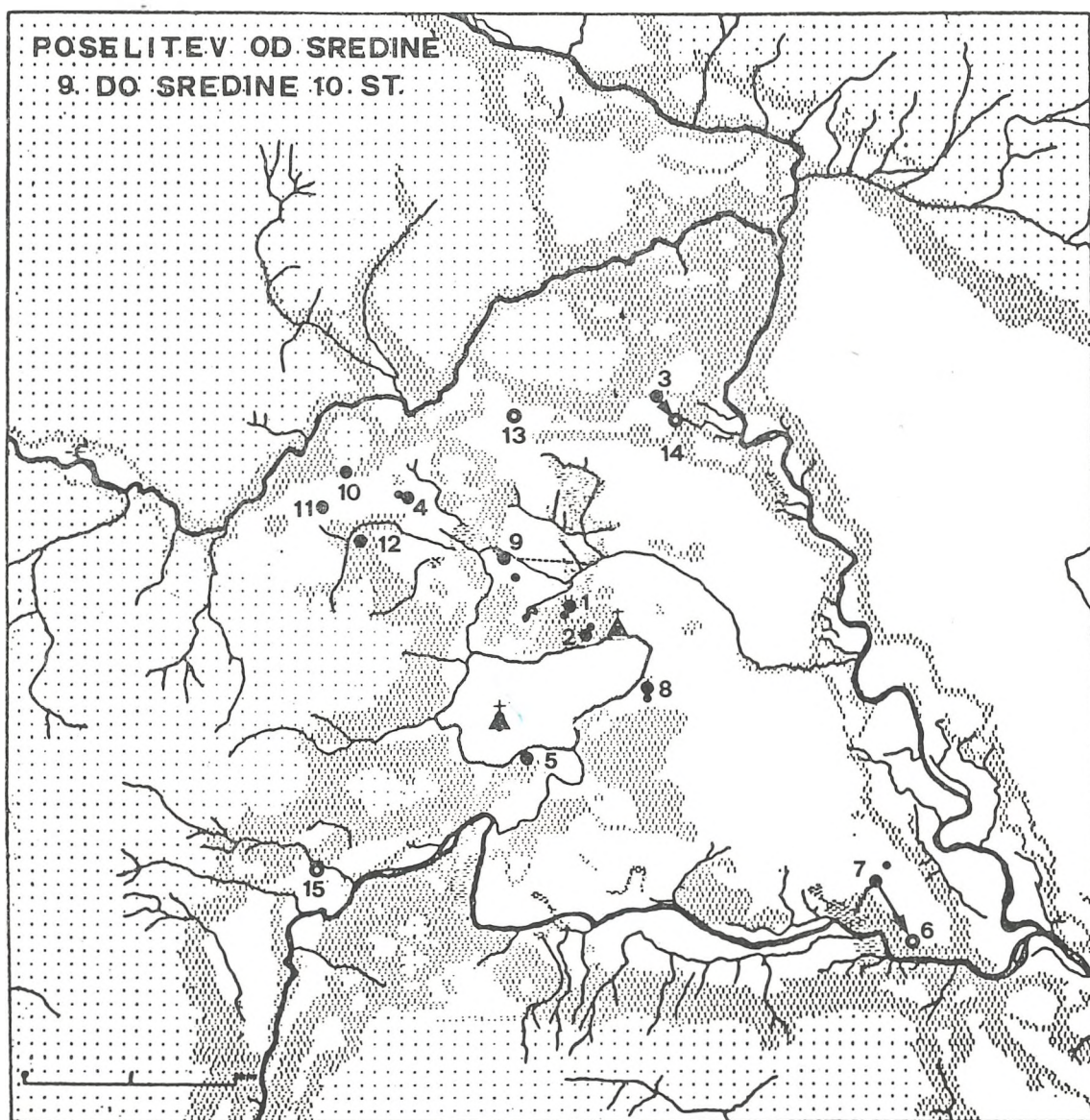
srečilo doseči. Tudi vodstvo Gorjanske planinske srenje je bilo lahko izziv za enega izmed tamkajšnjih dvornikov. Krepitev moči dvornikov bi mogla oslabiti osrednjo oblast blejskega župana. Vendar je ta znal iz razmer svojega časa črpati nove sile. Če že komu, potem je bilo prav njemu najlažje, da se je v svoji vasi uveljavil kot edini lastnik njenega zemljišča. Ljudi, ki so na njej živeli, je spremenil v svoje podložnike. Že zaradi števila ljudi, s katerimi je razpolagal, je bil močnejši od ostalih blejskih dvornikov. Še od prej pa je imel v rokah vojaško poveljstvo in sodno oblast v župi. Njegovim težnjam po krepitvi je

bilo v prid tudi prodirajoče krščanstvo z naukom, da je oblast od boga. S tem se je seveda izgubljala odgovornost župana komurkoli, ki je bil na družbeni lestvici pod njim.

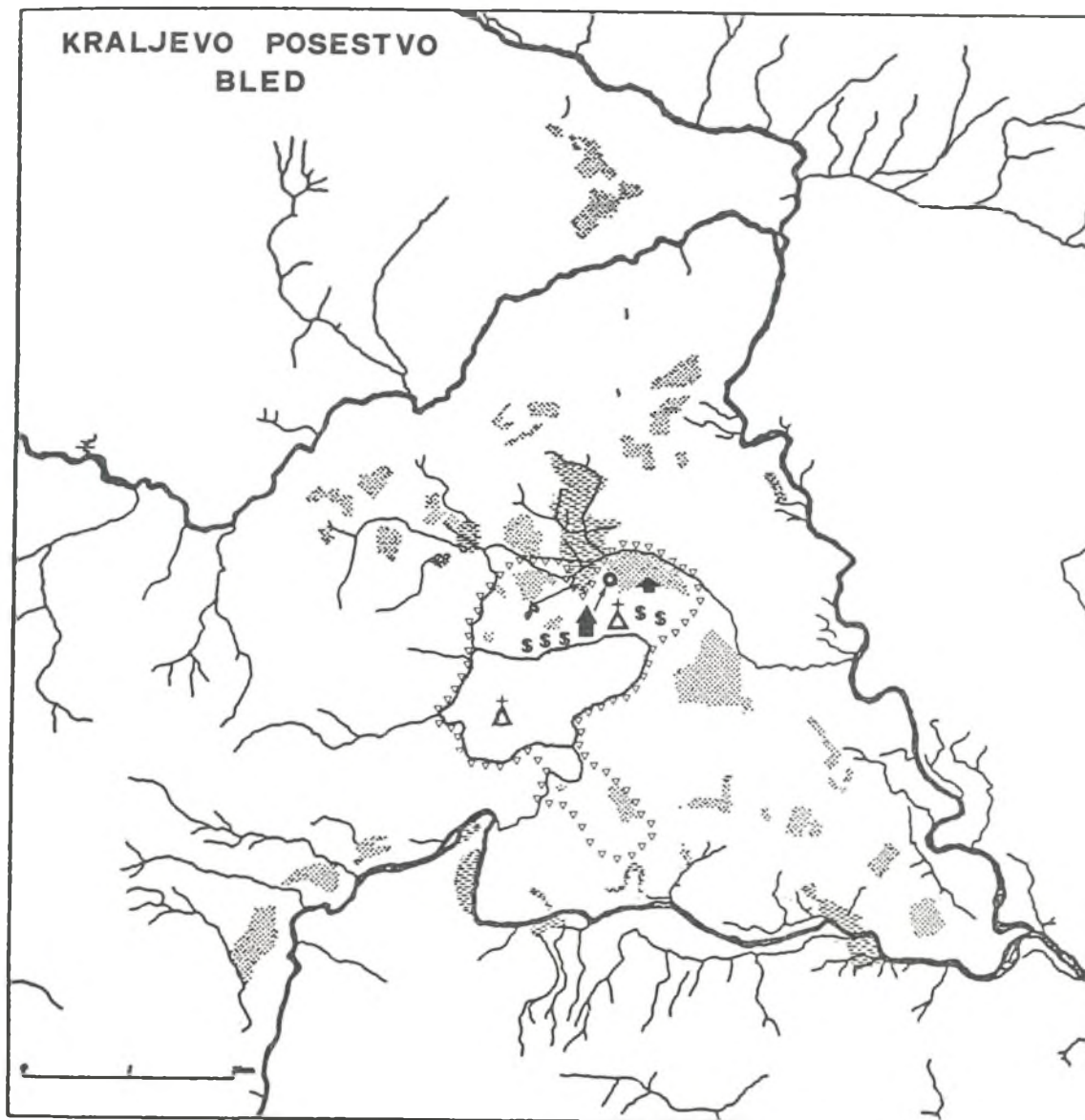
Kršćanstvo je v župo Bled pronicalo postopoma. Poganska grobišča ob vaseh so obstajala do sredine 10. stoletja. Vendar je opazna razlika med starejšimi in mlajšimi grobovi. V starejše so polagali pokojnike skupaj z njihovo nošo, poleg tega pa še posamezne prdatke, ki naj bi jim bili potrebni po smrti. V mlajših pa so pokopani ljudje le z njihovo vsakdanjo nošo, včasih celo brez te. Pri starejših grobovih je opazna težnja po pokopa-

vanju v vrstah, najmlajši grobovi so neurejeni. In še ena zanimivost: med najmlajšimi pokopi skoraj ni moških.

Najstarejša cerkev v župi je bila postavljena v 9. stol. na otoku sredi Blejskega jezera — cerkev Sv. Marije (slika 6). Če je bilo tam prej res pogansko svetišče, je bilo s tem odpravljeno najbolj vidno zunanje znamenje stare vere v župi. Ob cerkvi so krajši čas tudi pokopavali. Najkasneje v prvi polovici 10. st. je blejski župan postavil ob vznožju svojega »gradišča« cerkev Sv. Martina, ki je postala osrednja pokopališka cerkev za celotno župo Bled. Sprva so ob njej pokopavali večinoma

6. Naselbine in poznana grobišča župe Bled. Puščici kažeta izhodišče naselitve. Trikotnika označujeta cerkvi. 1 — naselbina na Pristavi, 2 — županovo »gradišče« Bled, 3 — Zasip, 4 — Sp. Gorje, 5 — predhodnica Mlinega, 6 — Sp. Bodešče, 7 — Zg. Bodešče, 8 — Zeleče, 9 — Grinčiče, 10 — Viševnica, 11 — Zg. Gorje, 12 — Poljšica, 13 — Podhom, 14 — Mužje, 15 — Sp. Bohinjska Bela

7. Približni obseg kraljevega posestva Bled v drugi polovici 10. stoletja. Označeni sta cerkvi, vinogradi, večja stavba je blejski grad, krožec vas Grad, manjša stavba je kraljeva pristava

moške, pozneje vse. V času uveljavljanja krščanskega pokopališča je bil krščanski pokop torej tudi prestižno dejanje.

Župan pa ni vplival na cerkveno življenje le kot lastnik cerkve, ene ali morda celo obeh, marveč se zdi, da je dal šolati svoje sorodnike in jih nato nastavljal za duhovnike. Poleg svetne je imel v rokah tako tudi duhovno oblast. Njegovo vodstvo župe Bled je bilo trdno in nesporno.

V času naraščajoče moči posameznikov so si ti začeli prilaščati tudi posamezne dele dotlej skupnih zemljišč, predvsem travnike in vode. O tem nam pričajo ledinska imena, ki so nastala iz slovanskih osebnih imen lastnikov

in obsegajo staro vaško zemljišče. Taki sta imeni travnikov V Sebenah pri Podhому in travniki na hribu Radolci pri Sp. Gorjanah ter v isti vasi potok Dobrul. Ostala imena te vrste so lahko mlajša in bi lahko nastala v zvezi z raznimi fevdalnimi podelitvami v 11. stoletju. Prisvajanje zemljišč brez lastnika je imelo sicer le majhen obseg, vendar je verjetno, da blejski župan ob njem ni stal križemrok in si je vzel, kar je mogel.

Do tretje četrtine 10. st. je v župi Bled prišlo še do manjših poselitvenih sprememb (slika 6). Iz Zasipa so bile naseljene Mužje. Na novo je nastal Podhom in morda tudi Spodnja Bohinjska Bela. Med koncem 9. in

sredino 10. st. je propadla predhodnica Sp. Bodešč. Kmalu po njenem propadu je bil njen prostor naseljen iz (Zgornjih) Bodešč in tako so nastale sedanje Sp. Bodešče — Na Pečeh.

Z madžarskimi vpadi se je meja nemške države pomaknila na Karavanke in kot ostali prostor južno od njih je tudi župa Bled živela neprekinjeno do vnovične nemške osvojitve teh krajev v tretji četrtini 10. stoletja. Ta je v Blejski kot prinesla korenite spremembe. Naselbina na Pristavi je bila požgana, z županom je propadlo njegovo »gradišče« Bled, najkasneje tedaj je opustela predhodnica Mlinega. S tem je bila župa obglavljena upravno, vojaško, gospodarsko in duhovno.

Iz ozemlja propadlih naselbin in njihovih pritikin je bilo oblikovano kraljevo posestvo (slika 7), ki se je kot rak zažrlo v župo. Na hribu, kjer je prej stal županov Bled, je dal kralj postaviti grad. Županovo polje je razdelil med njegove nekdanje hlapce, ki so sicer še ostali nesvobodni, a podrejeni le kralju ali njegovemu namestniku in so postali lastniki vsak svoje kmetije, kar jih je gospodarsko povsem izenačilo s staroslovenskimi svobodnjaki. Bilo jih je šest z družinami in z 2,2—2,8 ha polja na vsako. V zameno so pomagali pri utrjevanju in izvajanju kraljeve oblasti v župi. Tako je nastala vas Grad. Iz preostalega dela polja nekdanjega »gradišča« je kralj oblikoval pristavo za lastne potrebe. Še naprej pa sta bili v uporabi obe stari cerkvi, le da sedaj v kraljevo korist. Tudi vinogradov pod gradom niso zanemarili. S tem, da je kraljevo posestvo obsegalo osrednji del Blejskega kota, je hkrati nadzorovalo tudi celotni promet skozi njegov prostor. Ostali deli župe so ostali nedotaknjeni. Ker nova oblast ni drezala vanje, so se tamkajšnji dvorniki in svobodnjaki z njo hitro pomirili, navadnim podložnikom pa je bilo tako vseeno, za koga morajo delati.

Hitra ureditev notranjih razmer, opustela in neizkoriščena polja, predvsem pa sistem, ki je od nemškega kralja zahteval stalno podeljevanje posesti, so povzročili hitro drobljenje kraljevega posestva. Pristavo pri Gradu in morda tudi cerkev sv. Martina je dobil kranjski mejni grof, velik del vinogradov so dobili domačini. Vse ostalo pa je leta 1004 dobil briksenski škof Albuin kot posestvo Bled. Župe Bled ni bilo več.

Poglejmo si še usodo posameznih njenih sestavnih delov. Grajan so se, ko je kraljevo posestvo razpadlo in je s tem njihova služba prenehala, že do druge polovice 11. st. izena-

čili z drugimi svobodnjaki. Ti in dvorniki so med 11. in 13. st. večinoma postali ministeriali, največ briksenski pa tudi goriški in ortenburški, ostali so zdrsnili med navadne podložnike, nekatere družine so tudi izumrle. Le redki posamezniki so ostali kolikor toliko neodvisni še v poznejšo dobo, ko so se spojili z edlingi (en Grajan in eden od dveh viševniških dvornikov) in se z njimi počasi izenačili z ostalimi podložniki. Le potomcem nekdanjega želeškega dvornika in poznejšega posestnika na Mlinem se je brez ministerijalske stopnje posrečil dvig med višje plemiče. Najbolj znana oseba iz tega rodu je gotovo Peter Seebach, ljubljanski škof, katoliški tekmeč Primoža Trubarja. Tudi nekateri blejski ministerijali so postali vidni plemiči. Naj omenim le Grimšičarje in poleg njih še Nikolaja Kaula Blejskega-Zasipškega, ki ga v prvi polovici 14. st. lahko štejemo med deseterico najpomembnejših kranjskih plemičev.

Staroslovenski dvori, ki so nastali zaradi boljše izkoriščenosti polja, so s poglobljanjem družbenega prepada med dvorniki in podložniki postajali neučinkoviti. Volje, pridelati več in bolje, pri podložnikih ni bilo. Morda že po vzoru kraljeve razdelitve vasi Grad na posamezne kmetije, predvsem pa po vzoru ministerijskih dvorov, ki jih je v 11. st. uvažal v Blejskem kotu Briksen, so tudi staroslovenski dvorniki pričeli deliti zemljo med podložnike. Njihovi dvori so sicer še ostali posestne enote, obdelovalno pa so se že delili na posamezne kmetije. To se je zgodilo že do konca 11. stoletja. Odslej je bila v Blejskem kotu v veljavi hubna razdelitev polja, ki torej ni bila posledica enkratne ureditve, temveč nasledek večstoletnega razvoja.

OPOMBE

Besedilo temelji na retrogradni analizi katastra in pisanih virov, ki je v vseh podrobnostih predstavljena v tipkopijsni disertaciji: A. Pleterski, Gospodarski temelji razvoja srednjeveške agrarne družbe v Blejskem kotu, Filozofska fakulteta, Ljubljana 1984. Najboljši pregled arheoloških raziskav zgodnjega srednjega veka v Blejskem kotu daje tipkopijsna disertacija: T. Knific, Bled v zgodnjem srednjem veku, Filozofska fakulteta, Ljubljana 1983. Za najnovejše arheološke podatke je treba gledati zadevno dokumentacijo, ki jo hrani arhiv Inštituta za arheologijo ZRC SAZU v Ljubljani. Pri izdelavi risb sta sodelovali Barbara Ravnik-Toman in Alma Bavdek.

BLED V FEVDALNEM OBDOBJU — DO KONCA 18. STOLETJA

FERDO GESTRIN

Ob koncu 10. in v začetku 11. stoletja je nastopil za blejsko ozemlje čas velikih sprememb. Po porazu Madžarov, zlomu njihovega gospodstva na ozemlju južno od Karantanije, ki pa vendar ni onemogočalo samostojnih oblik življenja slovanskega prebivalstva,¹ in utrditvi oblasti nemškega cesarstva nad vsemi slovenskimi deželami v jugovzhodnem alpskem prostoru se je tod dokončno zaključilo predfevdalno obdobje in je nastopila stoletja trajajoča doba feodalizma.² V tem času so na tem ozemlju na obsežnih kronskih posestvih z darovnicami nastajala velika zemljiška gospodstva, med njimi tudi gospodstvo briksenških škofov s središčem na Bledu. Posest briksenških škofov, ki je pozneje na Gorenjskem sodila med velika gospodstva, je le postopoma rasla zlasti z vladarskimi darovnicami, a tudi z darovnicami drugih posestnikov, z nakupi in zamenjavami.

Začetek blejskega gospodstva pomeni darovnica cesarja Henrika II., ki je leta 1004 briksenškemu škofu Albuinu daroval svoje posestvo na Bledu (*praedium quod dicitur Ueldes*). Obsegalo je najožje področje Bleda z jezerom in otokom, kjer je bilo središče staroslovenske družbene enote (župe?) in ki je po izgonu Madžarov postalo vladarjeva regalna posest. Sedem let pozneje je cerkev sv. Ingenuina in Kasijana, tj. briksenška škofija, dobila v last blejski grad (*castellum Veldes*), posest med obema Savama v velikosti 30 kraljevskih kmetij (do 1500 ha zemljišč). Z njo je škofija svobodno razpolagala, jo krčila, kolonizirala in pobirala dohodke. Tej darovnici so sledile še tri. Leta 1040 je Henrik III. briksenški cerkvi podaril svoje posestvo med Tržiško Bistrico in Bledom z gozdom Leše. Njegov naslednik Henrik IV. je leta 1063 podaril škofu Altvinu svoja posestva na področju Otaleškega vrha in pogorja Kamnika, ki so segala od Tolminskega južno od Cerkna do žirovske občine na Kranjskem. Deset let pozneje pa je na prošnjo istega škofa briksenški škofiji podelil lovsko pravico na njegovih posestvih.³ S temi vladarskimi darovnicami je bilo ustvarjeno obsežno jedro briksenškega gospodstva, z njim pa uveljavljeni fevdalni odnosi.

Toda posest briksenških škofov se je že v tem in še v naslednjih stoletjih večala tudi z darovnicami drugih zemljiških posestnikov na tem ozemlju, z nakupi in menjavo posesti, a tudi s prisilno zemljiško politiko gospoda oziroma njegovih upraviteljev. V času hitre

fevdalizacije blejskega območja po letu 1004 je bilo tod sprva še veliko svobodnih kosezov, ki jih je treba povezovati z vodilnimi sloji staroslovenske družbe, in plemenitih. Mnogi izmed njih so novemu cerkvenemu gospodu darovali svojo posest, ne redke pa je briksenški škof kot mnogo močnejši gospod spravil pod svojo oblast in jih spremenil v podložnike. Škofje so s tem ozemeljsko dopolnjevali že obstoječo blejsko gospodstvo.⁴

Že ob koncu 11. stoletja je gospodstvo zajelo precej zaokroženo, a ne vso posest na ozemlju med Savo Bohinjko in Savo Dolinko, kjer je segla tudi na levi breg med Koroško Belo in Radovljico. Zdi se, da je bilo ozemlje Koroške Bele, kjer je vas bila že v prvi polovici 12. stoletja za gospodstvo dokaj pomembno, saj je bila tod zgrajena — kot edina na gospodstvu — cerkev, posvečena briksenškima patronoma Ingenuinu in Kasijanu. V 12. stoletju so škofje povečali posest zlasti v Bohinju, si pridobili kmetije na Poljšici, v Mostah, Žirovnici in Potokih. Pospeševali so tudi nastajanje novih vasi in s kolonizacijo nadaljevali še v 13. stoletju. Po najstarejšem urbarju iz leta 1253, ki pa nima podatkov za gorjanske vasi, je gospodstvo imelo 167 1/2 kmetije, 4 mline in 38 koseških posestev z zelo majhnimi obremenitvami v 26 vaseh.⁵ V danes blejskih vaseh (Grad, Zazero, Rečica, Želeče in Zagorice) pa je bilo tedaj briksenških 24 kmetij in 2 mlina; v Mlinem pa tedaj gospodstvo še ni imelo svojih hub.⁶

Gospodstvo se je večalo še v naslednjih stoletjih z novimi kmetijami v istih in tudi drugih vaseh. V drugi polovici 15. stoletja oziroma konec srednjega veka je bila zemljiška posest briksenških škofov v glavnem izoblikovana. S kmetijami na Mlinem in v Ribnem, ki jih je tedaj gospodstvo pridobilo, je bilo v 33 vaseh okoli 240 podložnikov.⁷ Zemljiško gospodstvo je mejilo na severu na vojvodino Koroško, na vzhodu na gospodstvo Radovljica, na jugu na Škofjeloško gospodstvo freisinških škofov, a na severozahodu na gospodstvo Bela peč. Po urbarjih iz let 1615, 1635 in 1755 pa je gospodstvo v istem vrstnem redu imelo v 45 vaseh 251 hub (7 pustih) in 618 kajzarjev, 250 kmetij (9 pustih) in 720 kajzarjev ter 462 in 3/4 kmetij, a vseh podložnikov 1323.⁸ Ko je doseglo blejsko gospodstvo največji obseg, je merilo 5545 oralov in 1112 kvadratnih sežnjev.⁹ V letu 1752 je imelo gospodstvo »na rustikalnih zemljiščih 5088 mer-

nikov posetve, 375 konj, 79 volov, 2024 krav, 19 bikov, 941 do dveh let starih telet, 1901 ovco, 1474 koz, 280 jagnjet, 820 svinj. Iz gozdov so pridobili na leto in izvozili 22.312 voz drv in hlodov.¹⁰ V času urbarja iz leta 1635 je imelo blejsko gospodstvo okoli 5300 goldinarjev dohodka in za okoli 2650 goldinarjev izdatkov. Torej je posestvo donášalo gospodom okoli 2260 goldinarjev dohodkov.¹¹ Razumljiva je bila torej skrb briksenških škofov za blejsko gospodstvo, ki je po letu 1622 moralo pošiljati v Brixen letno po 300 govedi in 20 centov voska.¹²

Vendar blejsko gospodstvo v zgoraj označenih mejah ni bilo celovito. Na ozemlju in v istih vaseh so imela kmetije in posest še druga zemljiška gospodstva. Najpomembnejša med njimi sta bila otoško proštijško in radovljiško gospodstvo. Prvo je nastalo pravzaprav že leta 1004, njegovi dohodki so do leta 1565 služili vzdrževanju briksenškega stolnega kapitlja (kanonikov), nato pa so šli v škofovo blagajno, a škof je moral vzdrževati prošta, ki ga je postavljaj in odstavljaj. Posest tega gospodstva, ki je sprva imelo tretjino prvotne blejske posesti iz leta 1004, je počasi naraščalo. Najstarejši urbar iz leta 1416 našteva 40 hub in 1 žago v desetih vaseh, leta 1431/2 je proštija imela 67 oziroma 68 podložnikov v 19 vaseh.¹³ Po urbarju 1524 je bilo v posesti otoške proštije 62 kmetij, rektificirani urbar 1756 pa izkazuje v 17 vaseh 67 1/2 kmetij in 94 podložnikov, ki so že 1759 narasli na 102, ob zemljiški odvezi pa je bilo 121 uživalcev podložne zemlje.¹⁴ Radovljiško gospodstvo je imelo znotraj briksenške posesti le nekoliko manjšo imenje; leta 1579 se v njegovi lasti omenja 45 podložnikov in 75 kajžarjev v različnih vaseh. Imelo pa je tudi zaščitno pravico nad blejsko župnijo in blejsko župno cerkev.¹⁵ Po posameznih briksenških vaseh sta imeli svoje podložnike tudi obe begunjski gospodstvi (Kamen in Kacijanerji). Vse obdobje fevdalizma se je ohranilo tudi majhno zemljiško gospodstvo v Grimšcah. Poleg tega pa so nastala še nekatera manjša posestva (cerkve na Otoku, cerkve v Gorjah, Lescah in na Bledu, graščine Boben).¹⁶

Briksenški škofje niso neposredno upravljali svojega gospodstva in so le redkokdaj prihajali na Bled. Vodili so ga najprej s pomočjo upraviteljev (Burggraf), kar so bili sprva zlasti briksenški ministeriali. V času dinastičnih bojov je bilo zavoljo tega večkrat ogroženo lastništvo nad gospodstvom (npr. po goriških grofih). Leta 1245 pa sta si blejski grad prilastila briksenški ministerial Viktor in Gerloch iz Jeterbenka. Šele v sporazumu, ki ga je

briksenški škof Egno v Ribnem osebno sklenil z osvajačema, je Brixen za 250 mark srebra dosegel, da sta mu osvajača grad vrnila.¹⁷ Od leta 1369 so škofje dajali gospodstvo v zakup (imeli so ga pl. Kreighi vse do leta 1558). Dobro zakupništva je prekinil krajši čas ponovno uvedenega upraviteljstva, ki pa se ni obneslo (1597—1615). Poslej so imeli zakupniki v zakupu tudi posest otoške proštije. Že kmalu postanejo zakupniki tudi osebe neplemiškega izvora (Adam Pipan, 1634—1642), ki se zgoste od srede 18. stoletja dalje.¹⁸ Tako je bilo do leta 1803, ko so z odlokom dvorne komore gospodstvo na Napoleonov pritisk podržavili. Pod Francozi je bilo gospodstvo last »cesarja Francozov in kralja Italije«, dohodki pa so šli v korist generalnega guvernerja Ilirskih provinc. Šele leta 1838 so gospodstvo zopet vrnilo briksenškemu škofu, ki pa po zemljiški odvezi niso bili več zainteresirani za Bled in so grad s pripadajočim zemljiščem, predvsem gozdom, leta 1858 prodali podjetniku Ruardu.¹⁹

Za upravo zemljiškega gospodstva so imeli upravitelji in zakupniki uslužbence in posle, ki so jih sami vzdrževali. V novem veku, ko je bila uprava že bolj razvejena, je bilo na Bledu leta 1678 brez oborožencev 14 zaposlenih. Prejemali so okoli 350 goldinarjev plače in povečini so dobivali še stanovanje in hrano. Zakupnina v tem času je bila redno 4000 goldinarjev, a dohodkov je bilo v omenjenem letu za 7734 goldinarjev.²⁰

O upravni razdelitvi gospodstva na urade nismo seznanjeni, a zdi se, sodeč po urbarjih in drugih vesteh, da so bohinjske kmetije sestavljale posebno enoto, enako gorjanske vasi, dalje vasi vzdolž Save Dolinke ter severno od nje in prav tako vasi okoli Bleda, kjer je bil dvor kot sedež gospodstva. V vaseh je gospodstvo (isto velja za proštijško gospodstvo) mnogokje imelo kot svoje nižje predstavnike uprave vaše oziroma soseskine župane (scultetus — 1253). Ti so predvsem pobirali in nato oddajali dajatve, skrbeli za opravljanje tlače in drugih delovnih obveznosti podložnikov ter da so pripravljali zbornice podložnikov, ki so se jih udeleževali predstavniki gospodstva. Na blejskem gospodstvu so bili torej župani vsaj deloma predstavniki vasi in sosesk in njihovi predstojniki. Posamezni podatki iz 17. stoletja kažejo, da je imela pri njihovem imenovanju nekaj besede tudi soseska.²¹ S tem je mogoče povezovati navado, ki je obstajala še v začetku 17. stoletja, da so se podložniki blejskega gospodstva morali vsakokratnemu novemu briksenškemu škofu (tj. njegovim komisarjem) pokloniti in mu v zboru na gradu priseči zvestobo, podložništvo.²²

Zemljiški gospod (njegovi upravitelji in zakupniki) je imel nad svojimi podložniki sodno oblast v okviru patrimonialnega sodstva. Gospostvo Bled pa je imelo tudi deželsko, torej višje ali krvno sodstvo. Vendar deželsko sodišče blejskega gospostva ni zajelo vseh svojih posesti. V deželskem sodišču Kranj je imelo posest v Čadovljah in Žabljah, še več pa je bilo tega v deželskem sodišču radovljanskega gospostva (Žirovnica, Doslovče, Dvorska vas, Nova vas. Peračica, Zapuže, Mošnje, Vrbnje, Kovor, Slatna pri Begunjah /Šent Jošt/, Misače in Predtrg), ki je imelo večji teritorij tudi v Bohinju (Studor, Stara Fužina).²³

Jedro gospostva je vsekakor bilo ozemlje okoli blejskega jezera. Tod so imeli briksenski gosposdje posest v vaseh Grad, Rečica, Mlino z Zazerom, Želeče in Zagorice, ki nas neposredno zanimajo. Te vasi so se namreč v zadnjem dobrem stoletju pod vplivom gospodarskega razvoja in zlasti turizma naselbinsko vse bolj povezovalе in preraščale s hoteli, vilami, novimi stanovanjskimi hišami in celo naselji v celoto, ki je leta 1960 uradno prevzela ime Bled (dotlej omejeno le na vas Grad) in je tedaj začasno nastala tudi upravna enota »mesto Bled«.²⁴ Te blejske vasi v ožjem smislu besede so nastale v okviru cesarske posesti (praedium), ki jo je dobil briksenski škof z darovnico 1004. leta. Vse so po svojem nastanku več ali manj povezane s staroslovenskim obdobjem, čeprav se neposredno nobena v celoti ne veže na staroslovenske naselbine. Pač pa so prav na njihovem ozemlju ugotovljena številna arheološko staroslovenska najdišča, predvsem grobišča.²⁴

Na področju vasi Grad se v 11. stoletju omenjajo kmetije z oznako »sub castro Ueldes«, »sub castello Ueldes« oziroma »in loco qui dicitur Ueldes«, »in villa Veldes«, »sub urbe Veldes«.²⁵ V najstarejšem urbarju gospostva leta 1253 se tod omenjajo trije kraji: Grad, Pri lipi in Žabji potok (in Burch, apud Linthe, Grotenbach), a že v naslednjem iz leta 1306/9 se vas Grad šteje kot celota (in Purch sub castro Veldes), čeprav se še omenjajo deli Chrotenpach, in Purch, in angulo. Naselbinski razvoj vasi Grad bi bil po dosedanjih raziskavah naslednji: Najstarejši del vasi Pri lipi je treba postaviti v gručasti del sedanje vasi okoli znamenja sredi naselja, kjer je že tedaj stala lipa; morda je obstajal že konec 10. stoletja. Sledil je nato nastanek obcestnega dela v smeri proti Zaspu (in angulo, in Winchle), ki ga viri 14. stoletja imenujejo Gasa. Kot plod briksenske kolonizacije pa je nastala kmetija ob Žabjem potoku, blizu sedanjega hotela Jelovica.

Vas Rečica je tudi nastala iz treh različnih delov. Ob staroslovenskem grobišču je v kotu ob odcepu ceste proti kolodvoru Bled—Jezero nastalo gručasto jedro sedanje vasi. Ta del je morda treba istovetiti z naseljem, ki ga vir v letih 1050/65 imenuje Grimšce in kjer so tedaj plemeniti lastniki dali škofu Altvinu v dar svoje posestvo (»predium quale loco Grimzahc dicto«).²⁶ Mlajši del vasi se je razvil ob cesti proti Gorjam in se je morda sprva imenoval Rečica, ime, ki se je prvič pojavilo v urbarju 1253. leta že kot naziv cele vasi (apud Rieschisch). Tretji del sedanje vasi pa se je razvil ob Mlinšci (Muehlpach), kjer so nastale posamezne kmetije z mlini. Kako se je poimenovanje vasi zlilo v sedanjo Rečico, je težko reči, kajti briksensko gospostvo je imelo od 1253 dalje posest le na Rečici, proštjsko gospostvo na Otoku pa je po urbarjih 1430 in 1431 imelo posest v Grimščah. Dejstvo je, da se v franciscejskem katastru za vse tri dele uporablja skupno ime Rečica, ime Grimšce pa je bilo le oznaka za samo graščino, kakor je še danes.

Mlino je po svojem nastanku stara naselbina in je nastala morda že konec 10. stoletja, čeprav se pod tem imenom pojavlja šele leta 1185 v darilni listini briksenskega škofa Henrika cerkvi sv. Marije na Otoku. Na starost kaže gručasta zasnova vasi. Mlajšega nastanka kot delo kolonizacijske vneme gospoda, a vendar že pred letom 1185, je del sedanje vasi, ki ga viri označujejo kot Zazero in je nastal kot obcestno naselje na poti proti Bohinju. Prvič se je kraj omenjal verjetno v urbarju 1253 pod imenom »apud lacum«, kjer je imelo briksensko gospostvo tedaj eno kmetijo; kot Zazero (Saser) se prvič omenja okoli leta 1350 v popisu pravic goriškega grofa kot blejskega odvetnika. V franciscejskem katastru je za oba dela vasi že uporabljeno skupno ime Mlino.

Želeče so vas gručaste zasnove, ki je nastala vsaj ob koncu zgodnjega srednjega veka in je ob njej izkopano staroslovensko grobišče. V njej so še v 11. stoletju, ko jo viri prvič omenjajo, prebivali svobodnjaki. Toda do nastanka urbarja 1253 je bila vas z 9 kmetijami že v lasti blejskega gospostva. Po mnenju A. Pleterskega je veliko možnosti, da je vas neposredna naselbinska vez med staroslovenskim in fevdalnim obdobjem.

Zagorice se prvič omenjajo v urbarju 1253 (Aulatsch) in gospostvo je v njej imelo štiri kmetije. Vas je vsekakor nastala vsaj že v 11. stoletju in ima obcestno zasnovo naselja. V njej so bili sprva tudi številni svobodnjaki — kosezi, ki so se ohranili kot edini v blejskih

vaseh, čeprav od petih štirje kot kajžarji, še daleč v novi vek. Fevdalna posestna slika vasi je najbolj pestra med vsemi blejskimi vasm: Zagorice so bile najbolj razbite med različna zemljiška gospostva.²⁷

V zgodnjih stoletjih gospostva so imeli škofje tu vendar sorazmerno malo podložnikov. Urbar 1253 našteva v Gradu 7 hub (Pri lipi 5, Grad 1, Žabji potok 1), v Zagoricah 4, v Želečah 9 in na Rečici 3 hube in mlin ter mlin ob Blejskem jezeru (Zazero); torej 24 kmetij in 2 mlina, kakor smo že omenili. Po urbarju 1306/9 so imeli škofje v Zagoricah 2 kmetiji, v Gradu že 10 podložnih kmetij s 14 švajgami, v Želečah še vedno vseh 9 hub, ni pa navedenih kmetov na Rečici, čeprav urbar vas našteva. V Gradu so se tedaj prvič omenjali nekateri podložniki: Hartvik, imenovan Puet-schel, Bertold tkalec, Janez kovač, Tomaž v Kotu (del Gradu) in podložnik, imenovan Spaet. Na Mlinem pa vse do druge polovice 15. stoletja blejsko gospostvo ni imelo kmetij.

Od konca srednjega veka dalje pa se je posestna slika in družbena struktura v teh vaseh precej spreminjala. Leta 1602 je bilo v njih briksenško posestno stanje, kakor ga kaže naslednja tabela:^{27a}

Vas	Kmetije	Kajže	Mlin
Grad	16	30	—
Rečica	14	15	1
Mlino in			
Zazero	1	13	
Želeče	6	4	
Zagorice	2	11	

Razen v Želečah so imela v teh vaseh podložnike tudi druga zemljiška gospostva, tako otoška proštija, radovljiško gospostvo, Grimšce. V letu 1635, ko je število kajžarjev (in gostačev) še nekoliko poraslo, se omenjajo naslednji prebivalci vasi Grad: Imetniki podložnih hub so bili Lenart Pretnar, Bošte Šlegel, Andrej Por, Jurij Urevc, (Vrellez), Jurij Šimbnav, Janže Krevljič, Andrej Vidic, Matija Prešeren, Tomaž Palko, Jurij Kuhar, Andrej Zupančič, Tomaž Oblakar, Jakob Burja, Jurij Šimbnav, Matej Pretnar, Marko Polanc. Kajžarji in gostači pa so tedaj bili: Lenart Vederman, Janže Kokalj, Krištof Rogač, Janže Poderčija (Podertschia), Matija Kersnik, Jurij Petrav, Janže Mandelc, Martin Dološan, Avguštin Ilačič, Lenart Legat, Janže Piber, Andrej Kajdiš, Andrej Čube, Janez Fiško, Janže Plimbl, Mihael Šmerkovec, Justin Kuri, Jurij Slamnik, Tomaž Benedik, Lovro Kolenc, Lovro Figavec, Andrej Brenčič, Andrej Mušan, Kristijan Ferčaj, Janže Šerjan, Blaže Še-

laher, Janže Klenčič, Jurij Kiršner, Mihael Bolc oz. Fišer, Luka Marvin, Andrej Bogajle, Martin Klemen ali Česen, Jernej Potočnik, Blaže Šlegel, Marjeta Pezdernica in Jurij Krevljič.²⁸ Do okoli srede 18. stoletja se je v teh vaseh bistveno povečalo število briksenških kajžarjev in gostačev, število hub pa je v glavnem ostalo enako. Stanje v letih 1751/57 kaže naslednja tabela.^{28a}

Vas	Kmetije	Kajže	Mlini	Gostači
Grad	15	40		
Rečica	15*	13	* od tega 4 mlini	
Mlino in				
Zazero	1	23		
Želeče	9	6		1
Zagorice	2	23		

Velikost blejskih vasi glede na število hiš, družin in prebivalcev ob koncu 18. stoletja pa nam lepo pokažejo statistični podatki iz leta 1780:

Vas	Hiše	Družine	Prebivalci
Grad	69	81	740
Rečica	40	40	233
Mlino in			
Zazero	53	64	304
Želeče	15	17	74
Zagorice	36	38	182
	213	248	1533

Grad je postajal med drugim tudi kot sedež fare in farne cerkve daleč največja vas med blejskimi naselji. V Gradu je nastala, poleg cerkve sv. Marije na Otoku, kjer je bila prva sakralna stavba postavljena že okoli leta 800, cerkev sv. Martina kot ena najstarejših v blejskem gospostvu. Vendar je bil Bled v cerkvenem oziru podrejen radovljiški prafari. Tako je ostalo še nekaj let po ustanovitvi ljubljanske škofije leta 1461, ki ji je bila radovljiška župnija dodeljena. Leta 1469 se prvič omenja župnik samostojne blejske fare. Župnija je poleg ožjih blejskih obsegala še naslednje vasi: Koritno, Bodešče, Ribno, Selo, Sp. Gorje, Višelnica, Zgornji Lazi, del Radovne, Blejska Dobrava, Kupljenik, Bohinjska Bela in Slamniki. Sredi 18. stoletja (popis 1754) je bilo v fari blizu 2870 prebivalcev. Poleg župnijske cerkve je bilo v fari tudi večje število podružničnih cerkva (sv. Andrej na Rečici, sv. Jakob v Ribnem, sv. Lenart v Bodeščah, sv. Osvald v Sp. Gorjah, sv. Štefan na Blejski Dobravi, sv. Štefan na Kupljenku in kapela sv. Urbana v Zagoricah, ki pa je sedaj

BLEJSKO ZEMLJIŠKO GOSPOSTVO 1004 - 1756

..... JEDRO ZEMLJIŠKEGA GOSPOSTVA IZ L. 1004

— MEJA DEŽELNEGA SODIŠČA BLEJ 1749

 OZEMLJE DEŽELNEGA SODIŠČA RADOVLJICA

● POSEST LETA 1253

○ POSEST (SKUPAJ Z ●) V ČASU URBARJA 1615

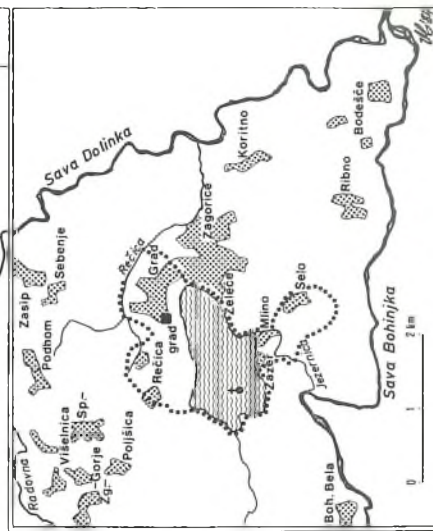
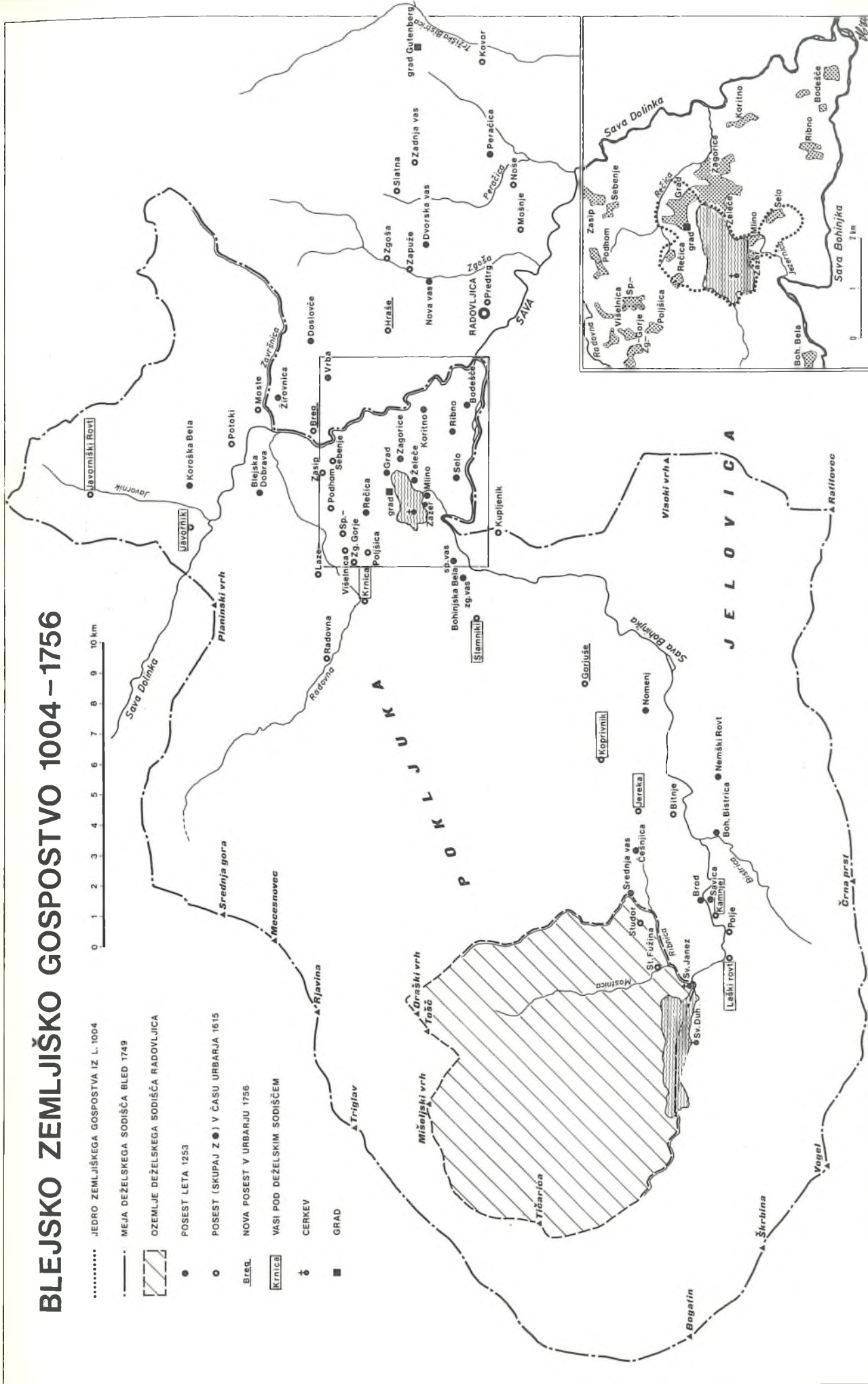
 NOVA POSEST V URBARJU 1756

 VASI POD DEŽELSKIM SODIŠČEM

† CERKEV

■ GRAD

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 km

ni več). Grajska kapela, posvečena sv. Inguinu, briksenškemu patronu, in sv. Albuinu, briksenškemu škofu, ter cerkev sv. Marije na Otoku sta bili lastniški cerkvi briksenske škofije. Otoška cerkev je po dolgih sporih leta 1688 pripadla ljubljanski škofiji in je postala podružnica blejske fare šele 1842. leta.

V času cerkvenih reform Jožefa II. se je blejska fara močno skrčila. Blejska Dobrava je pripadla zasipski župniji; Sp. Gorje, Višelnica, Zgornji Lazji in blejski del Radovne so bili dodeljeni gorjanski župniji; Bohinjska Bela, Kupljenik in Slamniki so se združili v samostojno lokalijo, enako pa Ribno, Koritno, Bodešče in Selo v lokalijo Ribno. V blejski fari so tako ostale zgolj samo ožje blejske vasi Grad, Rečica, Mlino z Zazerom, Želeče in Zagorice. Tako je bilo do leta 1812, ko so ribensko lokalijo zopet združili z blejsko župnijo.²⁹

Življenje podložnih kmetov po končani fevdalizaciji in utrditvi fevdalnih odnosov na briksenškem gospostvu — kar je bil kar hiter proces — se ni bistveno razlikovalo od splošnega gospodarskega in družbenega položaja podložnikov drugje na Slovenskem, čeprav je imelo seveda tudi svoje posebnosti. Ali je bilo gospostvo v svojem zgodnjem obdobju organizirano v obliki pridvornega gospodarstva, ne vemo zatrdno. Grajska pristava kot center dominikalne zemlje in omembe nesvobodnih (mancipia) nakazujejo to možnost, oziroma jo je predpostavljati.³⁰ V tem primeru je bil položaj nesvobodnih hlapcev slabši od položaja ljudi na podložnih kmetijah. Vsekakor pa to, če je že obstajalo, ni dolgo trajalo. Že dolgo pred najstarejšim urbarjem briksenškega gospostva (1253) je nastalo stanje, ki ga ta dokument kaže. Na gospostvu je živel enoten podložniški razred, podložniki so obdelovali podložne cenzuale kmetije (mansi censuales, zinshvbe), ki so jih imeli v oblikah začasnega, tudi le doživljenjskega zakupa (ad vitam suam). Od teh kmetij, ki so sicer od srede 13. stoletja mogle biti tudi že polovične (hvba dimidia, mansus dimidium), vendar so bile redke, ker so mogle nastajati nove, cele s krčenjem, so podložniki dajali dajatve, opravljali za gospoda razne služnosti in plačevali z zakupom povezane pristojbine (primščina, mrtvaščina). Toda ves čas gospostva so bile podložnikove obveznosti v večji ali manjši meri odvisne mimo gospoda tudi od upraviteljev in zakupnikov, ki so uveljavljali svoje osebne koristi. Dajatve so podložniki sprva plačevali v poljedelskih in živinorejskih pridelkih in izdelkih ter v vinu. Na vinograde, ki so jih prenehali gojiti konec srednjega veka po ve-

liki spremembi podnebja, spominja še danes ime Nograd, ohranjeno v tradiciji. Vinogradi so bili na položnih pobočjih od vasi Grad do Zagoric. Toda že po najstarejšem urbarju so nekateri blejski podložniki od kmetij in mlinov plačevali tudi dajatve v denarju, v oglejskih denarjih, kar vsekakor kaže na zgodnje prodiranje blagovno denarnih odnosov v gospostvo. Vendar so vse ožje blejske vasi v tem času še vse dajatve plačevale v naturi; podložnik ob Žabjem potoku v vinu in pšenici.³¹ V začetku 14. stoletja pa so del dajatev, zlasti namesto živine in mesa, že plačevali v denarju podložniki v Želečah, Zagoricah in Gradu,³² za druge pa ni podatkov. Nato so se denarne dajatve razširile povsod, čeprav so naturalne deloma še ostale, zlasti v žitnih dajativah in mala pravda, kar kaže urbar iz 1464. leta. Zdi se, da so naturalne dajatve na blejskem gospostvu ves ta čas obdržale večji pomen kljub širjenju denarnega gospodarstva in blagovno denarnih odnosov (ali pa prav zavoljo njih) zategadelj, ker je bil to interes upraviteljev in zakupnikov gospostva. V lastni režiji obdelovane zemlje na graščinski pristavi je bilo že zgodaj malo,³³ neposredne potrebe gradu po poljskih pridelkih ob številnem grajskem osebju kar velike, vendar je treba imeti za najvažnejši motiv za ohranitev dela naturalnih dajatev neposredno korist upravitelja oziroma zakupnika samega: ob prodaji presežkov naturalne rente je imel mnogo večji dohodek.

Med drugimi služnostmi tlaka ni bila pretežka, saj je gospostvo imelo le malo dominikalne zemlje v neposredni obdelavi. Vendar so podložniki morali opravljati razna dela, pri košnji, spravljanju sena, za potrebe gradu je bilo treba zvoziti vse, kar je zahteval gospod, in drugo. Za čezmerno tlako so podložnike celo nagrajevali. Od konca srednjega veka dalje so naložili kmetu dolžnost tovorjenja oziroma prevoza blaga za potrebe gospoda. Podložniki so plačevali tudi desetino cerkvi. Vse skupaj pa je že v tem času oteževala samovolja zakupnikov, ki so z raznimi oblikami prisile večali obveznosti podložnikov oziroma svoje dohodke. To jim je v zadnjih desetletjih 15. stoletja morda še olajševal sumarno pisani urbar za leto 1464, ki je imel obveznosti določene samo po vaseh.³⁴

Na prehodu iz srednjega v novi vek se je položaj podložnih kmetov tudi na blejskem gospostvu naglo slabšal. Zemljiško gospostvo je zajela kriza, ki je tedaj na splošno zajela zemljiška gospostva na Slovenskem. Iz nje so se blejski zakupniki reševali z večanjem dajatev in drugih obveznosti, vračali so se delo-

ma na naturalne dajatve, uveljavljali stare in uvajali še nove dolžnosti, večali tlako brez odškodnine oziroma plačila, omejevali stare podložniške pravice in podobno. Na podložnike so v povišanih zneskih prenašali izredne davke, ki jih je tedaj začela nalagati stanovom centralna oblast za kritje svojih potreb (centralni uradi, turški vpadi, vojna z Benečani, najemniška vojska). V svojo korist so izrabljali zakupne pristojbine, ki so jih s prisilnimi menjavami podložnikov zahtevali. Omejevali so podložniške lovske in gozdne pravice. Kmetov položaj so v prvem desetletju 16. stoletja slabšale še naravne nesreče. Blejsko pokrajino je leta 1509 zajel hud potres, ki je močno porušil grajsko poslopje in na kmete je padel del bremen pri popravilih. Leto pozneje je razsajala kuga, ki je zahtevala veliko žrtev in zmanjšala delovno silo in otežila z delovnimi obveznostmi preostale.³⁵

Z uveljavljanjem blagovno denarnega gospodarstva tudi na vasi so blejski podložniki v tem času vse bolj posegali v kupčevanje s presežki pridelkov svojih kmetij in tudi z drugim blagom (železo, les), rasla pa je tudi obrtna dejavnost po vaseh. Iz tega so rasla nasprotja z zakupniki gospostva in spori z meščani, ki so imeli trgovino in obrt za svoj posel. Boj med mestom in vasio se je pri blejskih kmetih neposredno kazal v ostrem sporu z radovljiškimi meščani okoli kmečke trgovine. Zakupnik pa je moral popustiti in je Bled leta 1539 dobil sejemsko pravico.³⁶ Ta nasprotja so občutili tudi vaški nižji sloji, ki so od konca 15. stoletja dalje ob rasti vaškega prebivalstva nastajali kot kajžarji in gostači. Gospodarsko osnovo za te družbene spremembe na vasi so dajale razne nekmetijske dejavnosti, ki so se v večji meri uveljavljale tudi na blejskem gospostvu, ki je bilo bogato gozda, železne rude in voda za pogonsko silo. Gre poleg kmečkega kupčevanja zlasti za tovarništvo, rudarstvo in fužinarstvo ter z njima povezanimi opravili (drvarstvo, ogljarstvo), a tudi za razno obrtno dejavnost, ki je z večanjem prebivalstva rasla po vaseh. Turški vpadi, ki blejskega ozemlja v tem času niso dosegli, so le posredno vplivali na kmetov položaj (skrb za obrambo, izredni davki za turško obrambo, strah). V takih razmerah so se na gospostvu zaostrovala razredna nasprotja in v zvezi z njimi je zraslo uporniško vrenje podložnikov in se razširilo reformacijsko gibanje.

Ko se je večal pritisk nad blejskimi kmeti, je med njimi rasel odpor proti spremenjenemu fevdalnemu režimu in storjenim krivicam. V letih 1493–1515 so se v številnih pritožbah

obračali na briksenškega škofa, svojega gosпода in se pritoževali proti zlorabam zakupnikov. Vendar se njihova pričakovanja niso izpolnila, čeprav je škof skušal popraviti največje krivice. Ko so se uporni kmetje na Gorenjskem že sredi marca 1515 povezali v kmečko zvezo, ki jo je vodil radovljiški podložnik Klander, in zahtevali staro pravdo, so se upornikom pridružili tudi blejski kmetje pod vodstvom kmeta Tomaža. Toda še konec marca so se bohinjski kmetje ponovno pritožili pri škofu proti blejskemu zakupniku in ga prosili za pomoč.³⁷ Vendar ni podatkov o oboroženih spopadih na Bledu. Razlaga za to je morda v tem, da grad po potresu še ni bil obnovljen in je briksenški zakupnik prebival v Radovljici. Ko je fevdalna vojska krvavo zadušila upor julija tega leta, so sledile kazni; ujete uporniške voditelje so usmrtili ali pohabili, vse uporne kmete pa kaznovali s posebnim, t. i. puntarskim feningom. Po urbarju blejskega gospostva iz leta 1602 je od 162 v urbarju vpisanih podložnikov plačevalo to obveznost kar 136, a od obstoječih kajžarjev le 45, ker je večina kajžarjev nastala šele po upor. Število puntarski fening plačajočih podložnikov zgovorno izpričuje masovno udeležbo blejskih kmetov v največjem slovenskim kmečkem uporu.³⁸

Nejevolja in odpor blejskih kmetov proti fevdalnemu pritisku tudi po tem uporu nista prenehala. O tem govore vedno nove pritožbe, ki so jih naslavljali briksenškemu škofu, in številne komisije, ki so jih ti pošiljali na Bled, da bi uredile sporne zadeve. Podložniki so pri njih našli večjo ali manjšo podporo proti zakupnikom in marsikakšen spor se je zgladil. Tu je treba iskati vzrok, zakaj se blejski kmetje niso v večji meri upirali in vključevali v poznejše upore na Slovenskem, čeprav le-ti niso šli povsem mimo njih. Ko se je leta 1525 v Salzburgu vnel upor in so se tudi k nam širili odmevi plebejske reformacije, je začelo zopet vreti tudi na Kranjskem. Središče kmečkega gibanja je bilo na Gorenjskem in verjetno je zajelo tudi blejske kmete. Zavaljo naglega nastopa plemiške vojske do pravega oboroženega upora in spopada vendar ni prišlo.³⁹ Ni podatkov, da bi uporniško razpoloženje zajelo blejske kmete v času velikega hrvatsko-slovenskega kmečkega upora 1573. leta, pač pa so se priključili uporu v letu 1635 in so se tod zbrale večje skupine upornikov, ki so se dvignili proti novi kontribuciji na Kranjskem.⁴⁰ Poudariti pa je treba, da so se blejski kmetje pozneje še pogosto pritoževali proti krivicam fevdalnega izkoriščanja zakupnikov blejskega gospostva.

Blejsko področje je v času kmečkih uporov zajela tudi reformacija, ki je za slovenski narodni in kulturni razvoj izrednega pomena. To versko, kulturno, družbeno in politično gibanje je tudi tod zraslo iz razmer nastopajočih sprememb na vseh področjih takratnega življenja. Zdi se, da so že ob samem začetku reformacijskega gibanja odmevale na Gorenjskem ideje radikalne plebejske reformacije (prekrščevalstvo), povezane deloma z nemško kmečko vojsko. Po odločnem nastopu plemiške vojske je to zamrlo. Proti sredji 16. stoletja pa so se začeli širiti med blejskimi podložniki luteranski nauki. Pri tem so imeli pomembno vlogo pripadniki plemiškega razreda, ki je tedaj od meščanstva prevzemalo vodilno vlogo v reformacijskem gibanju v slovenskih deželah. Ta vloga ni nič izjemnega, ker je mnogokje kmet šel v novo vero prav pod vplivom in pritiskom svojega gospoda ali njegovega upravitelja oziroma zakupnika. Na Bledu je bilo to vendar toliko nenavadno, ker odpor podložnih kmetov ni bil usmerjen v toliko meri proti briksensškemu škofu kakor proti njegovemu zakupniku, ki pa je bil poglaviti podpornik reformacije na Bledu. Toda poleg plemičev so imeli pri širjenju nove vere pomembno vlogo tudi katoliški duhovniki, ki so sprejemali luteranske nauke.⁴¹

Prve korenine luteranstva so pognale v blejskih vaseh že pred sredo 16. stoletja pod vplivom zakupnika radovljiškega gospostva, zaščitnika blejske farne cerkve in odločnega protestanta Morica pl. Dietrichsteina. Tedaj je že verjetno nastalo prvo jedro protestantskih blejskih podložnikov, med katerimi so bili tudi kmetje Legat, Finsinger (Finžgar) in Krevljíč, cerkveni ključarji in pozneje najvidnejši protestanti med blejskimi kmeti. Močno so razširili in utrdili reformacijo na blejskem področju novi blejski zakupnik in glavar Herbert Turjaški (1558—1574) in protestantsko nastrojeni duhovniki v Zaspu (župnik Aslär), v Lescah (župnik Peter Kupljenik), radovljiški arhidiakon Lenart Mertlic in še posebej blejski župnik Krištof Fašang, ki je v letih 1548/60 kot prvi širil evangeljski nauk na Bledu.⁴² Tudi velik del prebivalcev ožjih blejskih vasi se je priključil novi veri. Briksensški škof je na širjenje reformacije na svojem posestvu sorazmerno zgodaj reagiral. Že leta 1572 je poslal na Bled svoja komisarja, ki sta ocenila razmere in pripravila protiukrepe. Posredovala sta tudi pri ljubljanskem proštu, naj nastopi proti Fašangu, ki pa je našel zaščito pri Dietrichsteinu in pri lastniku gosposčine Grimšce. Na škofovo prizadevanje so deželnoknežje oblasti vendar izgnale Fašanga

z Bleda (1573). Naslednje leto pa je škof prekinil pogodbo s Turjačanom in dal gospostvo v zakup katoličanu Janezu Jožefu Lenkoviču, ki je takoj nastopil proti protestantom. Prepovedal jim je prejemati obhajilo pod obema podobama in se udeleževati protestantskega bogoslužja. Nobene izpraznjene kmetije ni več podelil protestantskemu podložniku, ostro je nastopil tudi proti kmetom, ki so se zavoljo vsega tega pritožili na deželne stanove. Izgnal je z gospostva tudi vse protestantske prišleke. Vsi ti nastopi so zelo zaostriili odnose med katoliki in protestanti, ki so vztrajali v novi veri. Leta 1582, ko je že začela deželnoknežja protireformacija, je začel tudi briksenski škof z novo akcijo. Na Bled je zopet poslal komisarje z velikimi pooblastili. Prepovedali so obiskovati podložnikom protestantske pridige in prejemati obhajilo na gradu v Begunjah. Zapovedali so, da se morajo vrniti v katoliško vero ali pa v šestih mesecih prodati zakupne kmetije in oditi z gospostva. Blejski župnik naj bi protestante spreobrn timer. Ker so kmetje vztrajali, so naslednje leto ukaz ponovili, na Bled sta prišla ljubljanski škof Janez Tavčar in ljubljanski prošt, ki sta ponovno pozvala protestante, naj se vrnejo v katoliško vero.^{42a} Vendar so večinoma vztrajali v svoji veri. Leta 1586 je na Bled zopet prišla briksenska komisija in nastopila proti protestantom mnogo strože. Komisarja sta poklicala protestante predse in jim zagrozila s kaznijo 100 dukatov in izgonom, če bodo vztrajali pri svojem. Voditelje luteranskih kmetov, Boštjana Finsingerja, Krištofa Krevljíča, Janeza Marko in Jeroma Legata so zaprli, jim nato zaplenili premoženje in jih izgnali; druge protestantske kmete pa so kaznovali. Naslednje leto sta nova komisarja začela uresničevati sklepe briksenskega škofa, ki mu je stal ob strani deželni knez, nadvojvoda Karel. Podložnikom, ki se ne bi odpovedali novi veri, naj se izplača odškodnina za kmetijo in posest in takoj izžene. Če pa bi se izgonu upirali, jih je treba zapreti ob kruhu in vodi. Komisarjema je bil določen v pomoč ljubljanski prošt Sebastijan Samuen. Komisarji so v juniju 1587 pripravili seznam najodločnejših protestantov: 37 imetnikov hub in 54 kajžarjev z vsemi družinskimi člani in jih poklicali predse. Večji del se je pritisku uklonil (26 + 36) in se vrnil v katoliško vero; drugi pa so morali zapustiti kmetije in oditi z gospostva. Deželni stanovi so zavoljo tega protestirali pri deželnem knezu, ker so menili, da dogajanje na Bledu posega v njihove pravice. Ker pritožba ni našla odmeva, so konec avgusta poslali na Bled dva odbornika in četo konjenikov pod vodstvom

Adama Ravbarja, ki naj bi vzpostavili izgnane protestantske kmete zopet na njihove kmetije. Pod vplivom stanov so prišli vojski in blejskim protestantom na skrivaj na pomoč tudi številni protestantski podložniki z Gorenjske.⁴³ Vendar do spopada z blejskimi branilci gradu ni prišlo. Deželni knez je namreč ukazal, da morajo deželni stanovi odpoklicati svojo vojsko z Bleda, da se protestantski podložniki takoj izženejo in na kmetije uvedejo katoliki. Stanovska vojska se je res umaknila, izgon protestantskih podložnikov pa se je vlekel vse do druge polovice 1589. leta zavoljo obračuna odškodnine za podložne kmetije in posest. Tedaj so končno izgnanim protestantom izplačali odškodnine v skupni vsoti 4132 forintov (največjo je dobil kmet Jernejc s Kupljenika — 450 forintov, najmanjšo 20 forintov pa kajžar z Bodešč za hišo). Od odškodnine, ki jo je dobil, je moral vsak odšteti še 20 fenigov v korist zemljiškega gospoda. Iz gospostva so izgnali 33 družin.⁴⁴ Med njimi so bile najštevilnejše družine z Grada, in sicer: družine podložnikov Jeroma Legata, Sebastijana Finsingerja, Mihaela Legata ter Lovra Korošca in družine kajžarjev krojača Tomaža Valterja, kovača Gašperja Masalu, Gregorja Suše, Gregorja Beršavca (Werschawiz), čevljarja Martina Weizerla, Gregorja Kosmača, krojača Jakoba Pukšiča (Buchschitz), tesarja Jurija Helerja in Jere Keršmance. Z Rečice so morali iti družine kmetov Andreja Pretnarja in Jakoba Rogača ter kajžarja Valanta Pretnarja. Sicer pa so bile izgnane le še posamezne družine iz Ribna, Bodešč in Kupljenika. Iz tega sledi vsekakor upravičeno sklep, da so bile prav ožje blejske vasi z Gradom na čelu zelo protestantske in so v njih bili najbolj trdni privrženci lutrovske vere. Z njihovim izgonom je bilo konec reformacijskega gibanja na Bledu. Že leta 1590 so župniki v Zaspu, Gorjah in na Bledu poročali briksenškemu škofu, da je versko stanje v župnijah v redu in da so se vsi protestanti spreobrnil.⁴⁵ Ali se je in v kolikšni meri se je tudi na Bledu uveljavil vpliv novih štiftarjev, ki so se v letu 1584 razširili v delu blejskega (Koroška Bela) in belopeškega gospostva (Jesenice, Hrušica), ne vemo. Vendar se zdi, da se v času največjega protireformatorskega pritiska na blejske protestante kaj takega ni moglo zgoditi.⁴⁶

Tudi po kmečkih uporih in protireformaciji se položaj blejskih podložnikov ni bistveno spremenil vse do terezijških in jožefinskih reform v drugi polovici 18. stoletja. Kmetje so še ves ta čas dobivali podložno zemljo (kmetije in manjše posestne enote) po začasnem zakupnem pravu. Po smrti podložnika — gospodar-

ja je posest pripadla nazaj gospostvu. Svoji ali novi podložnik so dobili kmetijo v zakup samo, če so plačali primščino v višini desetega dela vrednosti (deseti fenig). Za mnoge svojce je bilo to (poleg mrtvaščine) preveliko breme in ga niso zmogli, zato so se kmečki zakupniki kar pogosto menjavali. Podložniki so svojo podložno zemljišče oziroma kmetijo lahko odtujili, zamenjali ali zastavili, vendar le za plačilo določene takse. Poleg dajatev v denarju in naturi so v tem času podložnike pestili vedno večji izredni davki, kontribucija, denarne globe pa tudi razne zlorabe zakupnikov blejskega gospostva. Ti so, eni bolj drugi manj, tudi v tem obdobju zlorabljali svoj položaj v škodo kmeta. Številne pritožbe blejskih kmetov proti njim pri škofu so značilnost tudi tega obdobja. Spore so reševali škofovi komisarji, ki so pogosto prihajali na Bled. Škofje so dajali zakupnikom navodila, kako naj v mejah urbarialnih določi postopajo s podložniki in naj jim ne kratijo pravic. Ker so se krivice in z njimi pritožbe kmetov nadaljevale, moremo trditi, da so škofi s takim ravnanjem želeli v večji meri ohraniti podložniški mir, kakor pa kmete zaščititi pred zakupniki.⁴⁷

Vsa ta bremena in fevdalno izkoriščanje so blejski podložniki zmogli tudi zategadelj, ker so imeli v blejski pokrajini veliko možnosti, da so pridobivali ob sorazmerno majhnih kmetijah sredstva za življenje tudi z vključevanjem v nekmetijske dejavnosti. Razen s kmetijstvom so se ukvarjali s tovorjenjem in prevoznijstvom, dalje s trgovino in kupčevanjem (vse tudi na dolge razdalje), z delom v rudarstvu in fužinarstvu, z delom v gozdu in ogljarstvu, z domačo obrtjo pa tudi z denarno kreditnimi posli, o čemer govore tudi sodne prisege blejskih kmetov v slovenskem jeziku, o katerih bomo še spregovorili. Briksenško gospostvo sodi v tem pogledu med zelo razvite. Ob takem stanju se je sorazmerno z rastjo prebivalstva poglobljala tudi diferenciacija vaškega prebivalstva. Število kajžarjev in gostačev, ki so se preživljali deloma tudi kot vaški proletariat (dninarji, hlapci in dekle), je naglo raslo. Po urbarju 1615 je poleg 251 kmetij bilo že 618 kajžarjev na celotnem blejskem gospostvu, dvajset let pozneje pa je urbar zaznamoval kar 720 kajžarjev ali za 16,5 % več. Njihovo število pa je do konca 18. stoletja še bistveno naraslo. Ob koncu tega obdobja je bila torej zemljiška posest na gospostvu zelo razdrobljena, mnoge kmetije so bile polovične, četrtske in še manjše, število kajž pa je nad njimi daleč prevladovalo. Lahko bi morda rekli, da je v tem času gospo-

svo postalo gospodstvo kajžarjev. Temu ustrezna je bila družbena struktura blejskih vasi. Nižji vaški sloji, kajžarji, gostači in dninarji so v mnogih vaseh sestavljali večino prebivalstva in so vnašali v vaško življenje nove probleme in tudi poglede. K njim je treba šteti tudi sorazmerno številne razne obrtnike, ki so pa bili deloma istovetni z gostači in kajžarji. Po drugi plati pa so posamezni kmetje s trgovino, prevozništvom in tudi z denarnimi posli tako obogateli, da so postajali potencialni kapitalistični elementi na vasi.⁴⁸

Kot eno izmed posebnosti razvoja je treba omeniti to, da so na blejskem patrimonialnem sodišču podložniki prisegali v slovenskem jeziku, kar so uradni pisarji zapisovali v sodne protokole in druge sodne knjige. Prisegali so v primerih, kadar prizadeti stranki nista imeli priče, kadar je prisego zahtevala ena izmed strank v sodnem postopku in kadar je prisego zahteval sodnik. Po velikem številu slovenskih priseg, kjer ni nobene v nemščini, bi sodili, da so sodne razprave tekale v slovenščini. V njih so sodelovale tudi ženske in prisegale. Te prisege zasledimo v najrazličnejših sodnih procesih oziroma zadevah (npr. dediščine, dote, zapuščine, posojila oziroma dolгови, zemljišča, pretepi, obrekovanja). Prisegali so tožniki, toženci in priče. Besedila priseg so bistveno razširila naše znanje o uporabi slovenščine v 17. in 18. stoletju in so hkrati izredno gradivo za poznavanje takratnega govornega jezika.⁴⁹

V drugi polovici 18. stoletja se je začel družbeni položaj blejskih podložnikov, kakor smo že zapisali, z terezijanskimi in jožefinskimi reformami bistveno spreminjati. Le-te je po eni strani narekoval celotni gospodarski in družbeni razvoj v poznem fevdalnem obdobju, ki je vse hitreje šel v smeri kapitalizma. Fevdalni odnosi pa so ta razvoj zavirali. Po drugi strani je reforme zahtevala tudi krepitev absolutne države, ki je preraščala v moderno organizirano državo z razčlenjeno birokratsko upravo, z uvajanjem stalne rekrutirane vojske in z državnimi financami, ki so sedaj prvenstveno slonele na davčni osnovi. Če naj bi se država gospodarsko krepila, če naj bi kmetijska proizvodnja pokrila potrebe naraščajočega prebivalstva in drugih dejavnosti, če je hotela na kmete prenesti večji del državnih bremen in obveznosti, je bilo treba kmetu izboljšati položaj, ga rešiti dela fevdalnih bremen, mu dati več svobode in tudi nekaj izobrazbe. To še tem bolj, ker je razvoj neagrarnih gospodarskih panog zahteval vedno več svobodne in za delo uposobljene delovne sile.

Poglejmo samo najpomembnejše spremembe, ki so jih prinesle reforme v korist podložnikov. Zaradi ureditve davkov, ki naj bi jih plačevali tudi fevdalci, so državne oblasti, da bi mogle neposredno nadzorovati višino in obseg podložniških obveznosti do gospoda in hkrati podložnikov in gospodov do države, uvajale tako imenovano davčno in urbarialno rektifikacijo. Na tej osnovi so tudi na Bledu nastajali t. i. rektificirani urbarji (1752 za blejsko gospodstvo, 1756/7 za gospodstvo otoške proštije), ki so točno popisali kmetove dajatve in služnosti. S tem je bila v veliki meri preprečena samovolja zakupnikov, kajti kmet se je poslej mogel proti vsaki nepravilnosti pritožiti na kresijo, kjer so gospoda za prekršek tudi kaznovali. Vendar se je vse to le počasi uveljavljalo. Da bi še v večji meri preprečil zlorabe, je Jožef II. (1789) podrobno določil razmerja: 70 % donosa kmetije ostane podložniku, 30 % pa gre gospodu in državi. Takoj po Jožefovi smrti so to zaradi odpora fevdalcev odpravili.

S patenti so izboljšali posestne odnose podložnikov do gospoda z določili o prevedbi začasnih zakupov v dedne zakupe po kupnem pravu. Na blejskem gospodstvu so z medsebojnim dogovarjanjem sorazmerno naglo — vsekar hitreje kakor na drugih gospodstvih — spreminjali podložne kmetije v dedne. L. 1784 je bilo na gospodstvu že 539 kmetov za prevedbo. Da bi oblasti ta proces še pospešile, so l. 1788 v zvezi s tem določile, da se sme podložna zemlja na Kranjskem podeljevati samo po kupnem pravu. Prav tako je bila na blejskem gospodstvu močno uveljavljena delitev srenjskih zemljišč; z njo naj bi se okrepila posestna in gospodarska moč kmetij. Tako so po letu 1758 razdelil velik del srenjske zemlje »Na Jaršah« prebivalci vasi Želeče, Zagorice, Grad in Koritno. Podobno so si leta 1777 razdelili gmajnto o Dobravcah vaščani Zagoric in Gradu.

Izredno pomemben je bil za družbeni položaj podložnikov tako imenovani nevoljniški patent (1782), s katerim je bila na Kranjskem podeljena osebna svoboda. S tem je bila odpravljena osebna odvisnost podložnikov od gospoda. Poslej je kmet mogel pod določenimi pogoji in seveda, če je imel gospodarske možnosti, zapustiti zemljiškega gospoda, dalje dajati otroke v šolo in v uk. Poslej je bil kmet samo še stvarno odvisen od fevdalca. Istega leta so s posebnim rabotnim patentom za Kranjsko državne oblasti omejile tlako, da bi podložniki mogli bolje obdelovati kmetije. Na blejskem gospodstvu ta odlok podložnikom ni prinesel večjih koristi, ker kmetje niso bili

obremenjeni z veliko tlake; je pa tudi tod onemogočil posamezne zlorabe. Od tlake se je bilo mogoče sedaj tudi v celoti odkupiti. Do leta 1790 je tlako odkupilo približno dve tretjini blejskih kmetov.

Vendar pa je ob teh olajšavah doletela blejskega kmeta vrsta novih obveznosti, ki so šle predvsem v korist države. Po eni strani so bili kmetje v povečani meri obloženi z državnimi davki, ki so jih plačevali po velikosti kmetije in donosu, z raznimi davščinami in vojnimi posojili. Hudo breme je padlo na kmeta tudi s stalno vojsko: vojake so rekrutirali predvsem iz kmečkih vrst vaškega prebivalstva. Vojaška služba je bila sprva dosmrtna in se je le počasi krčila (na 14 in nato na 7 let). Število rekrutov so določali po nabornih okrajih (zato štetje prebivalcev) in služili so vojsko le neporočeni sinovi revnejših vaških slojev, bogatejši so si lahko poiskali namestnika oziroma so se odkupili. Zavrlo tega so se mnogi skrivali ali se telesno poškodovali, se na hitro ženili itd., da ni bilo treba služiti vojske.⁵⁰

Z letom 1790 se je zaključilo reformno obdobje in v veljavi je ostala večina reform, ki so kmeta v mnogočem rešila podložniških vezi oziroma oblažile njegove fevdalne obveznosti. V naslednjih desetletjih do revolucionarnega leta 1848 in do zemljiške odveze so nato dozorevali pogoji za popolno odpravo fevdalnih vezi in fevdalizma sploh, kar pa je že predmet drugega prispevka.

OPOMBE

1. Prim. prispevka v tej številki *Kronike*: T. Knific, *Arheološki zemljevid Blejskega kota v zgodnjem srednjem veku in tam navedeno literaturo*; A. Pleterski, *Župa Bled (Interpretacija) ter razpravo istega avtorja: Uporaba arheoloških najdb in zgodovinskih virov pri srednjeveškem zgodovinskem raziskovanju...*, ZČ 32, str. 373 sl. in tam navedeno literaturo. — 2. Prim. F. Gornik, *Bled v fevdalni dobi*, Bled 1967 z viri in literaturo. — 3. F. Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku III*, Ljubljana 1911, št. 17, 28, 107, 228 in 274. — 4. Glej o tem številne listine v F. Kos, *Gradivo III* in IV. — 5. Za širjenje in povečanje posesti briksenškega gospodstva glej A. Pleterski, *Uporaba arheoloških...*, o. c., str. 394. — 6. Glej urbar 1253, *Redditus ecclesie Brixenensis in Veldes*. — 7. Glej urbar 1464, *Vermerkt die sum des vrbar des amts Veldes*. — 8. A. Rabensteiner, *Die Herrschaft Veldes 1500—1641*, Inavguralna disertacija, Innsbruck 1977, str. 192—195; P. Ribnikar, *Slovenske podložniške prisegelne patrimonialnega sodišča Bled*, Ljubljana 1976, str. 10/11. — 9. F. Gornik, o. c., str. 125. — 10. Prav tam, str. 74. — 11. A. Ra-

bensteiner, o. c., str. 85/6. — 12. Prav tam, str. 199. — 13. Glej urbar 1416 (najstarejši), *Hie sein vermerkt die nütz, die czu Vnser frawen chirchen in dem Werd gehoren*; urbar 1430, *Hii sunt reditus sancte Marie in insula prope Veldes*; urbar 1431, *Vrbarium prepositure Insule Veldensis*. Leta 1416 se v Mlinem omenjajo naslednji podložniki prošnje: Primož, Jure, Ruprecht, Beduš (Wedusch) in Mihael v Hrastu (Michel im Chrast) ter vdova Valpurga; v urbarju 1431 pa poleg starega Beduša naslednji: Primožev sin Jurij, Ruprechtov sin Mihael, Januš Matejev brat. Nikolaj Czimmerstein v Hrastu (in dem Chrast) ter Gothard. Tega leta se po imenih naštevajo tudi prošnjiški podložniki v Zazeru: Majer, Jakob Trinog (Dreifuss), Martin Puc (Pucz), Martin Sodar (Vasser), Luka in Tomaž. — 14. F. Gornik, o. c., str. 142 sl.; P. Ribnikar, o. c., str. 10/11. — 15. Prav tam, str. 47, 147 sl. — 16. Prav tam, str. 148 sl. — 17. F. Kos, *Gradivo V*, št. 854; glej L. Hauptmann, *Razvoj družabnih razmer v Radovljiškem kotu do krize petnajstega stoletja*, ZČ 6/7, str. 274. — 18. Prim. F. Gornik, o. c., str. 118 sl.; P. Ribnikar, o. c., str. 12 sl., A. Rabensteiner, o. c., str. 27 sl. — 19. F. Gornik, o. c., str. 139 sl. — 20. P. Ribnikar, o. c., str. 12 sl. — 21. *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog II. zvezek Družbena razmerja in gibanja*, Ljubljana 1980, str. 45, 170 sl. — 22. P. Ribnikar, o. c., str. 21 sl. — 23. Prav tam, str. 7. — 24. *Krajevni leksikon Slovenije I*, Ljubljana 1968, str. 277 sl. — 25. F. Kos III, št. 164, 166, 236, 314, 369. — 26. Prav tam, št. 168. — 27. F. Gornik, o. c., str. 9 sl. in 19; A. Pleterski, *Uporaba arheoloških...* o. c., str. 383 in tam navedeni viri in literatura. — 27a. Tabela je narejena po podatkih F. Gornika, o. c., str. 11, 13, 14, 15, 19. — 28. A. Rabensteiner, o. c., str. 177. — 28a. Tabeli sta narejeni po podatkih F. Gornika, o. c. Ker se ti podatki ne ujemajo z urbarialnimi podatki iz leta 1756, ki jih ima P. Ribnikar, opozarjam s tem nanje, o. c., str. 10/11. — 29. F. Gornik, o. c., str. 168 sl.; A. Rabensteiner, o. c., str. 282 sl.; M. Miklavčič, *Predjožefinske župnije na Kranjskem v odnosu do politične uprave*, GMS 25/6, str. 20, 48. — 30. F. Kos, *Gradivo III*, št. 144 — 1050/65, št. 259 — 1070/80, št. 300 — 1075/90. — 31. *Urbare 1253*; za vinograd še F. Kos, *Gradivo III*, št. 210 (*vineam quandam Chreine in loco qui dicitur Ueldes*), št. 239 (*terciam partem cuiusdam vinee que sibi in partem cessit loco Ueldes*), št. 240, 241, 369 (*vineam unam sub urbe Veldes sitam*); *Zgodovina agrarnih panog*, o. c., str. 289, 291. — 32. *Urbare 1306/9* — *Liber prediorum ecclesie Brixinensis factus anno domini MCCCCLXX tempore Johannis episcopi*; škof Johannes 1306 do 1324. — 33. Po urbarju 1253 je dajala pristava majhne donose: »Item Meierhoue, que solvunt 25 modios tritici et 25 modios sigili et 4^{or} fabarum et 100 et 4^{or} avene et 12 porcos. Item 21 mordebale. Item 12 linthelim cum servicio ebdomadali. Item dominus episcopus habet ibi unum voruerch.« — 34. *Urbare 1464*; prim. L. Hauptman,

o. c., str. 277. — 35. F. Gornik, o. c., str. 40 sl. 50; A. Rabensteiner, o. c., str. 223 sl.; B. Reisp, Blejski grad, Ljubljana 1983. — 36. F. Gornik, o. c., str. 51. — 37. Prim. V. Valenčič, Gostinska in prehrabena obrt. Publikacije Mestnega arhiva ljubljanskega. Razprave 3, str. 133; A. Rabensteiner, o. c., str. 189, v začetku 17. stol. se omenja na Rečici in v Mlinem 18 mlinov. — 37a. A. Rabensteiner, o. c., str. 238. — 38. B. Grafenauer, Kmečki upori na Slovenskem, Ljubljana 1962, str. 94, 97 sl., 160 sl.; isti, Boj za staro pravdo v 15. in 16. stoletju na Slovenskem, Ljubljana 1974, str. 41 sl., 80 sl., 115 sl., — 39. B. Grafenauer, Boj za staro pravdo o. c., str. 126 sl. — 40. B. Grafenauer, Kmečki upori o. c., str. 300; A. Rabensteiner, o. c., str. 239. — 41. Prim. F. Gestrin, Družbeni razredi na Slovenskem in reformacija. Drugi Trubarjev zbornik, Ljubljana 1952, str. 15 sl.; isti, Reformacija v Ribnici in okolici, Kronika 30, str. 95 sl. — 42. F. Kimovec, Veldes einst und jetzt, Laibach 1908, str. 52 sl. — 42a. M. Dolinar, Zapisi škofa Janeza

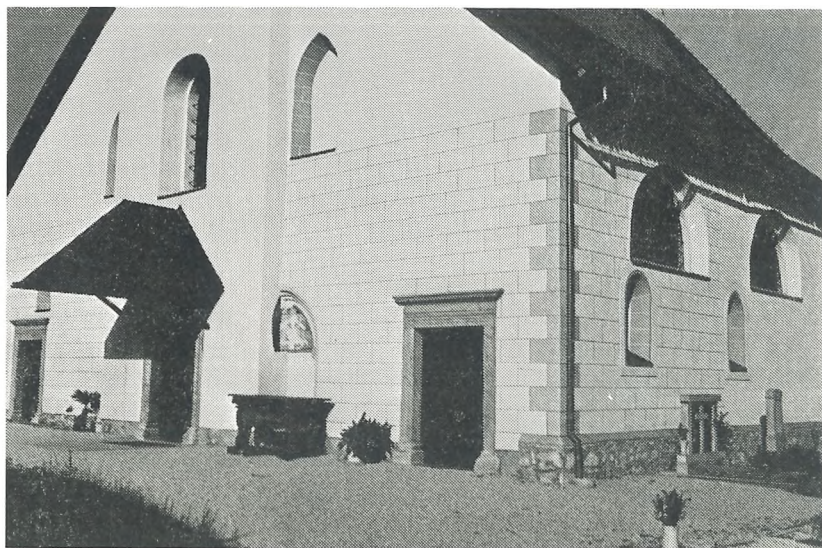
Tavčarja o stanju v ljubljanski škofiji, AES 3, str. 47 sl.; glej o njem še SBL 12, str. 42. — 43. A. Dimitz, Geschichte Krains III, str. 126, 129. — 44. F. Gornik, o. c., str. 59. — 45. Prav tam, str. 51–60; A. Rabensteiner, o. c., str. 240–251. — 46. J. Gruden, Zgodovina slovenskega naroda, Celovec 1910, str. 686; F. Gestrin, Družbeni razredi, o. c., str. 40 sl.; J. Till, Stifter und Springer. Beiträge zur Geschichte einer religiösen Bewegung im 16. und 17. Jahrhundert in slowenischen Raum Innerösterreich, Inavguralna disertacija, Graz 1977. — 47. F. Gornik, o. c., str. 60 sl.; P. Ribnikar, o. c., str. 21 sl. — 48. P. Ribnikar, o. c.; urbar 1756. — 49. Prav tam; M. Kos, Slovenske prisege loških in blejskih kmetov iz prve polovice 17. stoletja, GMS 22, str. 71 sl. — 50. Gornik, o. c., str. 70; F. Gestrin — V. Melik, Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918, Ljubljana 1966, str. 10 sl., Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979, str. 358 sl.; Zgodovina agrarnih panog II, str. 446 sl.

O UMETNOSTNIH SPOMENIKIH SREDNJEGA VEKA V BLEJSKEM KOTU

JANEZ HÖFLER

Listina, s katero je kralj Henrik II. leta 1004 obdaroval säbensko-briksenško škofijo s posestvijo, »imenovano Bled«, navaja cerkve, gradove, podložnike obeh spolov, obdelano in neobdelano zemljo, gozdove itd., vse »pritikline«, ki govore o ruralno urejenem in kultiviranem območju po merilih tedanje dobe. Ni dvoma, da v besedilu listine odmeva konvencija tedanjega diplomatičnega — ali bolje — kancelarnega jezika, vendar je z retrogradno rekonstrukcijo nastajanja blejskega gospodstva in pritegnitvijo arheoloških odkritij mogoče ugotoviti, da je Bled, kakor ga je leta 1004 in z naslednjo darovnico leta 1011 prejel iz kraljeve roke in ga v naslednjih desetletjih z načrtno arondacijo izpopolnil briksenški škof, predstavljal gospodarsko, agrarno-kulturno in socialno zgrajeno visokosrednjeveško regijo, sad razvoja, ki mu je mogoče slediti v 9. stoletje nazaj.¹ Na dlani je, da so tedaj na Bledu stali tudi že objekti, zanimivi za umetnostnega, posebej stavbnega zgodovinarja. Če se o gradovih (»castellis«), ki jih je dobil v posest briksenški škof leta 1004, še nič ne ve, pa je ta leta 1011 v posebni darovnici prejel še upravno središče tega posestva, »ca-

stellum Veldes vocatum«, blejski grad na strmi vzpetini nad jezerom. Tudi o »cerkvah« iz listine 1004 ne vemo ničesar, pač pa sklepamo, da je tega leta stala v tem okolišu vsaj ena cerkev, in sicer sv. Martina pod gradom, kasnejša blejska župna cerkev. Iz poznejših cerkvenopravnih okoliščin je razvidno, da je briksenški škof pri tej cerkvi sicer opravljal odvetništvo, tj. skrbel za njeno gmotno stran, ni si pa mogel prisvojiti patronata nad njo, saj je v kanoničnem pogledu (izbira in nastavljanje duhovnikov ter s tem povezani dohodki) cerkev pripadala radovljiškemu župniku. V drugačnih okoliščinah (tako kot je bilo npr. na freisinškem loškem ozemlju) bi si bil briksenški škof vsekakor prizadeval, da na Bledu poskrbi za neodvisno župnijo. A tega ni mogel storiti, kajti blejski sv. Martin, ki je pokrival njegovo posestvo, je bila očitno cerkvena ustanova, ustanova radovljiškega župnika iz časa pred letom 1004, Bled pa že vključen v cerkveno pražupnijsko organizacijo, natančneje, v radovljiško pražupnijo, katere sedež je bil nekdanj pri sv. Klemenu na Rodinah.² Drugi, ne samo zgodovinsko, marveč tudi arheološko oprijemljivi objekt te vrste, je

Lesce ž. c. Marijinega vnebovzetja, zunanjščina z jugovzhoda

cerkev na blejskem otoku, ki pa ima v primerjavi z župno cerkvijo pod gradom drugačno naravo. Srednjeveško in kasnejše zgodovinsko gradivo razkriva, da je to v resnici bila briksenška ustanova, četudi brez polnih župnijskih pravic in verjetno namenjena le omejenemu blejskemu prostiškemu posestvu. Kot cerkvenopravno ustanovo jo moramo ne glede na sporočila arheoloških ostalin datirati šele v čas po letu 1004, natančneje po smrti takrat obdarovanega škofa Albuina (1006), ko je po klavzuli Henrikove darovnice tretjina škofiji takrat podeljene posesti prešla v užitek briksenških kanonikov.³

Blejski grad sodi po svojem položaju, ohranjenosti in urejenosti med najmarkantnejše točke svoje vrste na Slovenskem. V dosednji podobi je bolj ali manj rezultat novoveške obnove in prezidave po potresih leta 1511 in zlasti 1690, ki je poslopjem glede na to, da grad ni imel rezidenčne funkcije, dala primereno skromno obliko s komaj tu in tam nakazanimi reprezentančnimi detajli in pri tem ohranila njegov srednjeveški fortifikacijski sistem. Utrdbeni in stavbni kompleks gradu je razdeljen na dva višinsko diferencirana in obrambno samostojna platoja, ki ju pokrivata spodnje zunanje dvorišče z gospodarskimi poslopji in zgornje notranje s stanovanjskimi poslopji in kapelo. Nekdaj je bilo z obzidjem zavarovano tudi zgornje dvorišče kljub previsni steni, zaradi katere je grad na južni strani praktično nedostopen, a so ga že pred prvo svetovno vojno odprli za pogled na jezero. Takšna višinsko postopna kompozicija blejskega gradu v splošnem ustreza obrambnim normam srednjega veka in je to svojo vlogo gotovo odlično opravljala, dosti več pa

se o starejši stavbni zgodovini gradu ne da zapisati. Spomenik je bil med povojno, na oko privlačno restavracijo po načrtih arhitekta Toneta Bitenca (1951—1961) zlasti v zgornjem delu varstveno prizadet, ne da bi prej doživel ustrezne sistematične raziskave. Tu in tam še slutimo dele romanskega obzidja in predvidevamo, da tiči najstarejši del stavbnega kompleksa v poslopjih vzhodnega dela zgornjega dvorišča. Žal pa ne moremo pričakovati, da bi morebitni strokovni poseg v zdaj že temeljito restavrirano zidovje prinesel zaželeno ugotovitve.⁴ — V stavbni kompleks blejskega gradu, in sicer na koncu zgornjega zahodnega trakta, je vključena tudi kapela, posvečena briksenškima patronoma Ingenuinu in Albuiinu, ki kljub močnim sekundarnim spremembam kaže na zunaj gotski videz. Viri pripovedujejo, da jo je leta 1582 rekonciliral ljubljanski škof Janez Tavčar.⁵ Njen tristranski vzhodni sklep s še dvema odprtima ozkima zgoraj zašiljenima oknom (na sklepni strani je baročni okulus) izdaja za gotiko značilno oblikovanje. Kapela je bila gotško obokana, po fragmentu rebra z redkim koničastim profilom, ki ga poznamo iz Marijine cerkve v Polju pri Bovcu (ok. 1529?), bi lahko ta obok datirali v 16. stoletje,⁶ prejkone v čas prvih večjih popravil na gradu po potresu leta 1511. V jedru pa bi kapela morala biti še precej starejša. Notranjščina je plod barokizacije okoli leta 1700 s sočasnimi iluzionistično zasnovanimi stenskiimi slikami.

Povojna izkopavanja na Otoku so odkrila pomembno arheološko lokacijo s staroslovan-skim grobiščem in temelji cerkva, ki so na tem mestu stale pred sedanjo gotsko-baročno cerkvijo Marijinega vnebovzetja. Izkopavanja

še niso sistematično obdelana in objavljena, domneva pa se obstoj dveh kronološko zaporednih kapel s podkvičasto oz. polkrožno apsidno, katerih prva bi segala v 8.—9. stoletje, druga pa bi bila v uporabi še v poznem 11. ali zgodnjem 12. stoletju. Sledila naj bi jima neka dvoladijska, kasneje v triladijsko povečana cerkvena stavba.⁷ Ne gre zanikati možnosti, da je na otoku bilo neko kultno središče iz časa pokristjanjenja Slovencev, zgodovinsko otipljiva pa postane otoška cerkev šele z nastopom briksenškega lastništva v začetku 11. stoletja. Briksenški škof ali njegov kapitelj sta tedaj tu zgradila cerkev, bržkone zgodnje-romanskih oblik; v gradivu se prvič omenja leta 1185 kot »Sancta Maria in lacu Veldes« oz. »sancta Maria in Verde«, pozneje kot »proštija«, s kapelanijo, ki so jo briksenški škofje spričo tega, da župna cerkev pod gradom ni bila v njihovi lasti, poskušali odtegniti oblasti radovljiškega župnika in njegovega ordinarija, oglejskega patriarha.⁹ Leta 1431 je krški škof Lovrenc tej cerkvi podelil odpustke,¹⁰ s pomočjo katerih naj bi se najbrž zbrala sredstva za gradnjo nove cerkvene stavbe. Okoliščine kažejo, da je to bilo mogoče realizirati šele po ustanovitvi ljubljanske škofije leta 1461, kamor je bila vključena tudi radovljiška župnija z vsemi podrejenimi ji cerkvami in kapelami: glede na kočljiv jurisdikcijski položaj blejske proštiske cerkve so prvi ljubljanski škofje razumeli kot sveto dolžnost, da s skrbjo nad to cerkvijo potrjujejo njeno pripadnost svoji diecezi. Novo gotsko cerkev je posvetil škof Žiga Lamberg 15. de-

cembra 1465, z oltarjem Device Marije, Marije Magdalene, Doroteje in Donata in ji teden zatem podelil tudi odpustke.¹¹ S posredovanjem Petra Knauerja, poznejšega radovljiškega župnika in ljubljanskega stolnega prošta, je cerkev leta 1475 dobila odpustke tudi iz Rima,¹² dokler ni bila, poškodovana v potresu in popravljena leta 1523 po ljubljanskem škofu Krištofu Ravbarju ponovno posvečena.¹³

Med konservatorskimi in restavratorskimi deli na cerkvi, ki so bila opravljena v času arheološkega raziskovanja, se je pokazalo, da se v obstoječi baročni stavbi še skrivajo zidovi gotske cerkve. V prezbiteriju — v baročni prezidavi so mu preoblikovali le vzhodni konec, ga na novo obokali in znotraj oblekli v težak baročni omet — so se pojavile freske 15. stoletja, pod njimi pa starejši omet s posvetilnimi križi iz časa posvetitve (1465). Gotsko jo je še videl Tomaž Hren ob vizitaciji leta 1601: kor je bil obokan, ladja menda tudi (morda celo z dvema stebroma predeljena v dve ladji; žal je zapisnik tu poškodovan), notranjščina pa »totum pulchre depicta«. Imela je tudi emporo na zahodni strani (»basilica«) z oltarjem sv. Nikolaja.¹⁴

Za predhodnico kasnejše župne cerkve sv. Martina pod gradom smo nakazali, da je bila postavljena že pred letom 1004. Prvič se omenja leta 1247, in sicer kot »ecclesia Woldensis«, torej kot cerkev z župnijskimi pravicami,¹⁵ četudi jo znanj seznam papeških desetnin iz leta 1296 navaja le kot »kapelo« (capella de Veldis)¹⁶ in je njen župnik izpričan šele leta 1469.¹⁷ Podatkov, ki bi kaj povedali o njeni stavbi zgodovini v srednjem veku, ni. Tudi cerkev sama ni dočakala našega časa: aprila 1903 so jo z izjemo zvonika podrli in na njenem mestu zgradili novogotsko cerkev po načrtih Friedricha von Schmidta z modifikacijami Josipa Vancaša. Po zaslugi Josipa Mantuanija, ki si je staro cerkevno stavbo ogledal med rušenjem, si lahko približno predstavljamo, kakšna je bila:¹⁸ enoladijska (v ladji bržkone še romanska, kakor je to pri nas pravilo) z gotskim dvopolnim zvezdasto obokanim prezbiterijem in zvonikom, prislonjenim na južni rob zahodne fasade. V baroku (menda 1684/1685) so ladjo obokali, v 17. stoletju tudi prizidali ladji bočni kapeli. Zakristija z baročnim nadstropnim oratorijem, ki se je odpiral v prezbiterij, je bila postavljena ob severni strani prezbiterija. Iz Scarlicchijeve vizitacije leta 1631 izvemo, da je cerkev imela emporo (Chorus superior) z dvema oltarjema, iz tiste generalnega vikarja Filipa Trpina leta 1655 tudi, da je zvonik (vsekakor še srednjeveški) imel v podzemlju

Bodešče, p. c. sv. Lenarta, zunanjščina s severovzhoda

osilegij, nad tem v nadstropju pa kapelo sv. Mihaela, da je bil torej služil za kostnico, razen tega tudi, da so medtem (ok. 1650) barokizirali prezbiterij.¹⁹ — Če se smemo zanesti na Mantuanijev tloris, je zlasti zanimiv podatek, da je cerkev imela zvezdasto obokan prezbiterij, ki bi ga glede na freske (o njih bomo v nadaljevanju še spregovorili) mogli datirati v čas okoli leta 1440. Nastal je v vrsti drugih zvezdasto obokanih gotskih korov, posebej pogostih na področju radovljiške župnije in od nje odvisnih župnij sredi 15. stoletja: Bodešče pri Bledu, Žirovnica, Mošnje, Rateče (te tri je poslikal t. i. Žirovniški mojster oz. Mojster apostolskih mučeništev ok. 1450—1455), Mevkuž, tudi župna cerkev v Radovljici in Studenčice. Zunaj tega območja se takšen prezbiterij pojavlja v Seničnem pri Tržiču. Večinoma jih lahko postavimo v štirideseta in petdeseta leta, nekateri (Mevkuž, Studenčice) pa so tudi mlajši.²⁰

Ustaviti se kaže še pri enem, nekdanje odličnem arhitekturnem spomeniku, čeravno ima le posredno zvezo z blejskim kotom: ob cerkvi Marijinega vnebovzvetja v Lescah. Nedavna restavracija te cerkve je namreč odkrila občudovanje vredne sledi starejše srednjeveške zgradbe, zato povzemimo, kar vemo o njeni zgodovini.

V arhivskem gradivu se Marijina cerkev v Lescah prvič pokaže okoli leta 1173 kot lastniška cerkev nekega briksenškega duhovnika in ministeriala po imenu Nantwin. V znani listini²¹ omenjeni Nantwin sporoča, da je imel v Lescah »že od nekdanj leseno kapelo, ki je bila postavljena na čast Materi božji in h kateri je ljudstvo o Marijinih praznikih z veliko gorečnostjo prihajalo z darovi od daleč in od blizu, čeprav še ni bila posvečena. Opomini duhovnikov ga niso mogli odvrniti od te navade. Ker se božja služba tam ni mogla vršiti, je (Nantwin) po dednem pravu obdržal darove vernikov zase. Po mnogih letih sta ga opomnila tržaški škof Dietmar (v virih omenjen 1135—1145, 1149 kot mrtev), ki je imel takrat arhidiakoniat, in pa Gerwik, župnik pri sv. Klementu (na Rodinah), da bi podrl rečeno kapelo ter napravil drugo iz kamnja, kar je tudi rad storil. Pozneje je bila ta kapela z njuno pomočjo in z dovoljenjem oglejskega patriarha Ulrika posvečena od njegovega (patriarhovega) vikarja, škofa Gerharda (prvič omenjen 1173), s pogojem, da spadajo darovi s kapelo vred, ki je bila prav malo dotirana, k njegovi drugi cerkvi, katero je imel (Nantwin) v Gorjah na neki drugi svoji zemlji.«²² Cerkev — stala je vsaj že okoli leta 1140 — je bila torej prvotno le-

Lesce, ž. c., Mati božja naprestolu, freska na luneti nekdanjega zahodnega portala

sena, ker pa takšne niso mogli posvetiti, jo je moral lastnik na novo sezidati iz kamna. Nato je zgradbo posvetil generalni vikar oglejskega patriarha okoli leta 1173 in jo (da bi zavaroval njene dohodke pred lastnikovo zlorabo) podredil lastnikovi obstoječi cerkvi v Zgornjih Gorjah.

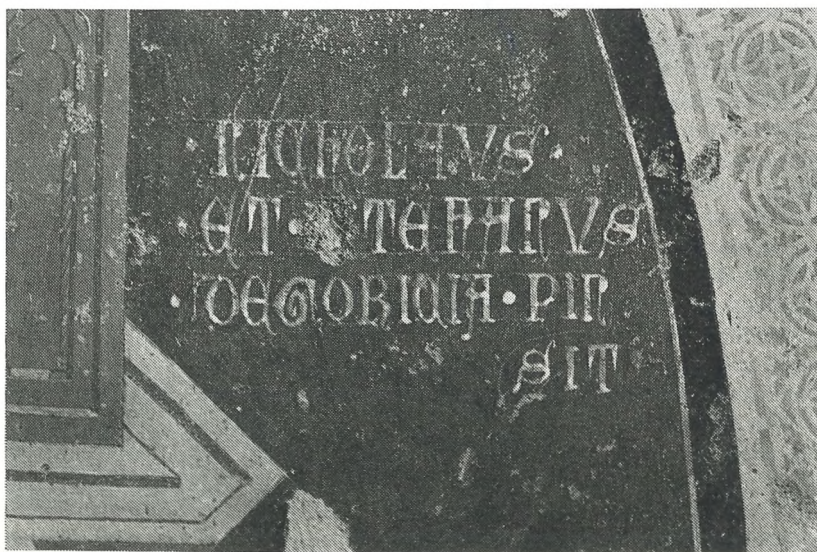
K cerkvi sta pozneje spadali dve kapelaniji, Matere božje in sv. Katarine, v patronatu cesarja oz. deželnega vladarja, prvič omenjeni v celjskem kartularju iz let 1456—1461.²³ Bili sta bogato dotirani, saj so si, denimo, prebivalci Kroke, potem ko je nadvojvoda Ferdinand leta 1601 tam ustanovil župnijo, a premalo poskrbel za njeno gmotno osnovo, med leti 1616 in 1618 pri nadvojvodu in škofu prizadevali, da bi ju iz Lesc prenesli v Kropo (Ferdinand, takrat že cesar, je župnijo z dodatno dotacijo leta 1620 ponovno ustanovil, vendar očitno brez te pomoči).²⁴ Cesar je beneficija v Lescah kajpak podedoval od Celjanov, ki so med 1418 in 1456 imeli patronat nad radovljiško in nekimi drugimi okoliškimi župnijami, a tudi ti so vsaj eno izmed teh kapelanij, namreč Matere božje, podedovali od Ortenburžanov, svojih predhodnikov na Gorenjskem. Ohranila se je namreč pogodba iz leta 1398 med grofom Friderikom Ortenburškim in Jakobom, župnikom v Zgornjih Gorjah, s katero grof prepušča omenjenemu župniku in njegovi cerkvi neko deseti-

no v Podhому, ta pa se zato odpoveduje svojim pravicam v kapeli v Lescah (»in der Chappeln lescz«) v korist Nikolaja, grofovega kaplana in kaplana v kapelaniji, ki jo je grof ustanovil v Lescah (»zu der Chapplaney der ewigen messe die wir daselbs ze lescz von neuen gestiftet haben«).²⁵ V tem času je bila cerkev v Lescah še vedno podružnica Zgoranjih Gorij in tudi v radovljiški matrikuli iz leta 1468 (gl. op. 5) se še ne našteva med podružnicami radovljiške župnije, kamor je kasneje (prejkone v 16. stoletju) pripadla.

Cerkev je današnjo podobo dobila sredi 18. stoletja (posvečena je bila leta 1743); kolikšen delež imajo pri tem že prezidave, izpričane za leto 1665 (?), je trenutno težko reči. Valvasor (1689) ima le novo kapelo sv. Antona Padovanskega, sicer pa vse iste oltarje kot Scarlicchijeva (1631) in Trpinova vizitacija (1657, 1668), ki še popisujeta srednjeveško zgradbo.²⁶ Med najnovejšo restavracijo zunanjsčine se je izkazalo, da je še precej obodnega zidovja srednjeveškega: celotna zahodna fasada in najmanj polovica severnega in južnega zidu, tako da kaže, da so cerkvi med baročnimi prezidavami razrušili le njen vzhodni del. Na južnem delu sta se pokazali dve gotski okni, eno bolj zaokroženo, drugo bolj zašiljeno, na severnem zidu neki stranski vhod, vrsta oken (dve v višini) je prišla na dan tudi na zahodnem pročelju, poleg tega pa še prvotni glavni vhod z gotsko profiliranim ostensjem in luneto, ki jo krasi freska s konca 14. stoletja (o tej v nadaljevanju).

Ker poročilo o izsledkih restavracije še ni objavljeno, se zadovoljimo s tem, kar nam na prvi pogled kaže konservacijsko prezentirana zunanjsčina. Ker glavni vhod ne leži v osi

fasade, marveč je pomaknjen nekoliko proti jugu, medtem ko sta obe okni v višini nameščeni somerno glede na os pročelja, lahko sklepamo, da je cerkev v gotiki doživela neko temeljito prezidavo, vendar ohranila neke starejše stavbne sestavine. Osnovno telo cerkve je bilo na severu razširjeno s paralelno potekajočo severno ladjo, ali bolje, kapelo, ki je imela poseben vhod s severa in bila razsvetljena s posebnim okencem na zahodni fasadi. Identificirati jo je mogoče s kapelo sv. Andreja. Podobna, a slej ko prej ožja stranska ladja je bila tudi na jugu, in sicer kapela sv. Katarine z beneficijem, ki jo navajajo vse vizitacije 17. stoletja. Trpinova (vizitacijski zapis iz leta 1657) nam v skopih, a natančnih besedah podaja naravo tega prostora: ladja (corpus) je s po dvema stebroma in tremi vmesnimi loki razdeljena v tri dele, kot da bi imela na straneh dve kapeli, namreč sv. Katarine (na listni strani) in nasproti njej sv. Andreja. Vsaka teh kapel je imela svoj korni zaključek (chorus) z oltarjem.²⁷ Ve se tudi, da sta bili Katarinina in Andrejeva kapela obokana, medtem ko to za glavno ladjo ni izpričano. Obokan je bil tudi oratorij nad zakristijo, postavljen ob severno stran prezbiterija.²⁸ Cerkev je torej bila triladijska, a si lahko predstavljamo, da ne iz enega liva, pač pa da so jo postopno iz enoladijske razširili v dvo- in triladijsko. Dokončno gotsko fazo, v kakršni je cerkev bolj ali manj dočakala 17. stoletja, posredno datira freska nad glavnim vhodom, in sicer v čas, ko je grof Friderik Ortenburški tu ustanovil kapelanijo (ok. 1398). Grof je ob ustanovitvi kapelanije očitno poskrbel za temeljito prezidavo cerkve, ki bi sodila, ko bi se bila ohranila, med naj-

Lesce, ž. c., podpis slikarjev na luneti nekdanjega portala

imenitnejše spomenike gotske arhitekture na Slovenskem. Žal jo je obnoviteljska vnema poznejših stoletij žrtvovala novemu duhu in okusu. — Omenimo naj še zvonik, po mediterenskem zgledu prosto stoječ in v osnovi menda še gotski.

x x x

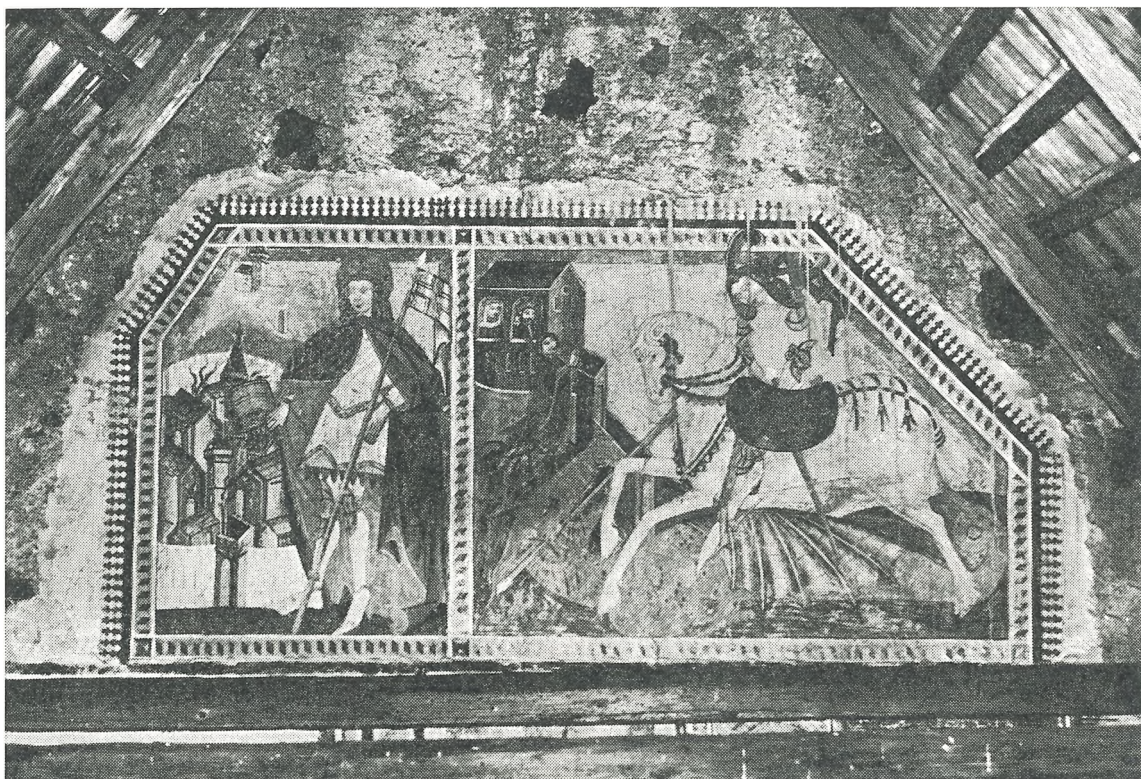
Kaže, da je bil blejski grad v Blejskem kotu edini ambicioznejši spomenik profanega stavbarstva v srednjem veku. V 14. stoletju se na tem področju omenjajo še štirje dvorci: v Grimšicah (1343 oz. 1349), v Podhomu (1345), na Poljšici (1344) in Rečici (1393).²⁹ Od teh se je do danes ohranil le tisti v Grimšicah iz 16. stoletja in z novoklasicistično predelanim pročeljem.

Sakralno stavbarstvo je bilo tu kot drugje tesno povezano z razvojem cerkvene organizacije. Celotno področje je prvotno obvladoval vikariat sv. Martina pod gradom, z mejami med Triglavom in Mežakljo na severu in med Ratitovcem in Jelovico na jugu in na sotočju obeh Sav na vzhodu. Ustanovljen je bil slej ko prej ob koncu 10. stoletja. Tu je gotovo že v tem zgodnjem času stalo tudi nekaj lastniških cerkva malih domačih posestnikov slovenskega rodu, ki so morale polagoma priti v roke briksenške škofije, nekaj pa jih je gotovo ustanovila briksenška škofija sama oziroma preko svojih ministerialov. Iz dveh takšnih lastniških cerkva sta nastali župniji v Zgornjih Gorjah in v Zasipu, obe na zemlji, ki je bila ob koncu 11. stoletja že v briksenški posesti. Cerkev sv. Jurija v Zgornjih Gorjah se prvič omenja okoli leta 1173 (gl. o tem zgoraj) in je glede na to, da so ji takrat podredili cerkev v Lescah, že morala imeti lastnega duhovnika in značaj vikariata. Cerkev sv. Janeza Krstnika v Zasipu nastopa v arhivskem gradivu šele v papeškem desetinskem seznamu iz leta 1296 posredno z župnijo, a je prav gotovo tako stara kot tista v Zgornjih Gorjah, če ne celo starejša, kajti njen zemljepisni položaj in patrocinij govorita za krstno cerkev rodinske prazupnije za blejsko območje, ki bi jo utegnili postaviti celo, še preden je prišlo do vikariata pod gradom. Kasneje, ko se je briksenška posest v blejskem kotu pod pritiskom posameznih fevdalcev razrahljala, sta ti cerkvi oz. župniji prešli v druge roke: Zgornje Gorje so si pridobili Ortenburžani, Zasip pa Lambergi.³⁰

Skoraj vse podružnice Blejskega kota so po nastanku srednjeveške. Neki vir iz leta 1571³¹ našteva pod Bledom (Grad) naslednje podružnice: sv. Andrej na Rečici (ljubljske ško-

fijske vizitacije jo locirajo na »Brdo), sv. Ožbalt v Spodnjih Gorjah, sv. Štefan na Blejski Dobravi, sv. Jakob v Ribnem. sv. Lenart v Bodeščah, sv. Štefan na Kupljeniku in sv. Marjeta v Bohinjski Beli, pod Zgornjimi Gorjami pa sv. Miklavž v Mevkužu (cerkev sv. Trojice v Sebenjah je s konca 16. stoletja). V tem viru nezabeležena je prav tako srednjeveška cerkev sv. Katarine na Homu, ki je sodila pod Zasip, vizitacijski zapisnik škofa Scarlicchija iz leta 1631³² pa ima še kostnico sv. Mihaela pri župni cerkvi v Zgornjih Gorjah — danes je ni več —, kar potrjuje njeno znatno starost. Nekatere teh cerkva se tudi sicer že omenjajo pred letom 1500, tako tiste na Dobravi leta 1428,³³ v Ribnem 1400³⁴ in v Mevkužu posredno leta 1430,³⁵ cerkev v Spodnjih Gorjah pa leta 1501.³⁶ Večinoma so to bile nepretenciozne enoladijske cerkvice, glede na to, da po vaseh v okolici Bleda niso znani kakšni močnejši ministeriali, ustanove vaških sosesk in relativno poznega datuma, skorajda ne izpred 14. stoletja. Sledov romanike za sedaj ni bilo mogoče odkriti. Zato pa je več gotike, ki govori o prebujeni graditeljski vnemi vaškega prebivalstva v poznem srednjem veku.

Domnevati smemo, da se v prenekaterih teh cerkva kljub novoveškemu videzu še skriva srednjeveško jedro. S freskami poslikani zidovi sv. Katarine na Homu in sv. Lenarta v Bodeščah govore, da imamo pred seboj še v jedru ohranjeni srednjeveški cerkvi. Bodeška podružnica je bila »posodobljena« menda šele v 19. stoletju, ko so obokali njeno ladjo, sicer pa, če si odmislimo ta dodatek in večja baročna okna namesto gotških, še kaže prvotno podobo iz 15. stoletja: leseno krita ladja s prislonjenim dvopolnim zvezdasto obokanim prezbiterijem, kakršnega je imela blejska župna cerkev in ga še vedno ima podružnica v Mevkužu. Na zahodu prizidana odprta lopa je mlajša. Kdaj je bil sezidan prezbiterij, ki ga I. Komelj (op. cit.) datira ok. 1420—1430, je težko reči, vsekakor pa ne pred 1440. Takšen tip prezbiterija, ki smo mu spredaj namenili nekaj vrstic, se pojavlja še v Mevkužu; v danes ne več ohranjenem posvetilnem napisu na slavaloku je bilo moč prebrati letnico 1465, cerkev pa je v ladji barokizirana. Restavratorska dela v župni cerkvi sv. Jakoba v Ribnem so pred slabima dvema desetletjema odkrila, da se je v kasneje močno barokizirani zgradbi še ohranilo celotno jedro starega gotškega prezbiterija. Barokizacija ga je s tem, ko je odbila rebra in mu odprla nova velika okna in zazidala stara, oropala avtentične pričevalnosti, a videti je,

Bodešče, p. c., freska na pročelju

da gre zopet za uveljavljeno zvezdasto obočno shemo. Spremenjena prostorska razmerja — občutek širine in potlačenost obočnih kap — pa ga datirajo šele v čas okoli leta 1500, čemur ustreza tudi slogovna usmerjenost izvirne poslikave, ki se je pokazala med restavracijo cerkve. Staro gotško jedro slutimo še v prezbiteriu cerkve sv. Ožbalta v Spodnjih Gorjah, predelanem leta 1628 ali 1629 (tako datirana freska za oltarjem), medtem ko kaže staro gotizirajočo, a že v grebenastem oboku izvedeno shemo prezbiterij sv. Katarine na Homu; z letom 1621 zaznamovani stranski oltar bi utegnil posredno datirati predelavo te cerkve, ki se z grebenastim obokom, pa tudi sorazmerno širino svetišča navezuje na gotško tradicijo 16. in 17. stoletja. — Zanimivo je, da je med tremi starimi župnimi cerkvami Blejskega kota le Grad tako dolgo ohranil srednjeveški videz. V Zgornjih Gorjah in v Zasipu sta nastali imenitnejši baročni oz. poznobaročni zgradbi in le v Zgornjih Gorjah se je v sklepni stranici novega prezbiterija obvaroval košček stare gotške cerkve, lepo okno s krogovičjem in del izvirno poslikanega ostenja.

Kakor ni čas povsem zabrisal sledov srednjeveškega stavbarstva, tako je stoletjem tu bolj in tam manj uspešno kljubovalo tudi

srednjeveško stensko slikarstvo. Še več. Na nekaterih mestih so se nam ohranila prav pomembna dela te umetnostne dejavnosti, v kateri je slovenska zemlja v dobi gotike našla kar najprimernejše sredstvo za simbolično-dekorativno dopolnitev cerkvene notranjščine.

Vrsto začenjata dve deli, ki sodita v slogovni krog in čas tako imenovanih potujočih furlanskih delavnic ok. leta 1400. Nad baročnim portalom cerkve sv. Katarine na Homu najdemo z značilno kosmatsko boduro uokvirjeno fresko s tremi svetniškimi postavami: v sredini blagoslavljač škof s knjigo, mogoče sv. Nikolaj, ob strani stojita sv. Janez Evangelist in sv. Katarina Aleksandrijska. Mehko modeliranje obraza, zemeljske barve in kosmatska bordura govorijo o furlansko izučnem slikarju. Novo odkrita freska nad prvotnim glavnim vhodom v župno cerkev v Lescah prikazuje Mater božjo z oblečenim detetom na desnem kolenu, sedečo na širokem in bogato okrašenem (gotško izrezljanem) prestolu. Barvna površina je zelo lepo ohranjena in se odlikuje po mehkem toniranju. Marijin obraz z mandeljevimi očmi, rdečico na licih, svetlimi prameni na laseh nas nezmotljivo opozarja, da imamo pred seboj delo istega širšega kroga, ki se bolj na vzhodu pojavlja

še v cerkvi sv. Radegunde na Bregu pri Žirovnici, na Bregu pri Preddvoru in v Tupaličah, posebej dobro pa je zastopan v okolišu Škofje Loke.³⁷ Vendar ima freska poleg tega, da se da trdneje datirati (ok. 1398), še dodatno dokumentarno vrednost: v spodnjem desnem kotu odkrijemo podpis dveh slikarjev, Nikolaja in Štefana iz Gorice,³⁸ ki sta prav gotovo poslikala tudi z barokizacijo uničeno notranjščino cerkve. Neprecenljiv pomen tega napisa je v tem, da nakazuje, kje moramo iskati neposredno izhodišče za del te furlansko usmerjene slikarske tvornosti na Slovenskem, ki dobiva v nekaterih delih, kot je npr. Breg pri Preddvoru (ok. 1403), določene severnjaške, italijanskemu trecentu še neznane črte.

S tem, ko so odstranili staro zgradbo, je propadla tudi poslikava župne cerkve sv. Martina pod gradom. Iz akvarelov Ladislava Benescha, fotografij in opisa Josipa Mantuanija, ki je za deželni muzej v Ljubljani rešil dva odlomka fresk,³⁹ se dasta razbrati približen obseg poslikave in njena slogovna usmeritev. Stene prezbiterja so bile pokrite s prizori iz Kristusovega detinstva, tiste v ladji iz Kristusovega pasijona, nad katerimi se je, na severni steni, razpenjal pohod in poklon sv. treh kraljev, vse delo nekega koroškega ali na Koroškem izučenega slikarja druge četrtine 15. stoletja. Na podlagi dekorativnih prvin, primesi iz salzburškega slikarstva in sodelovanja pomočnikov, ki kažejo zveze z Žirovniškim mojstrom, je bilo mogoče freske datirati v čas ok. leta 1445,⁴⁰ slikarja pa uvrstiti v tisto generacijo mojstrov, delujočih v osrednji Sloveniji, ki so poleg Janeza Ljubljanskega zanesli tostran Karavank govorico koroškega, posebej beljaškega slikarstva poznega mehkega sloga.

Prav zamotano in skrivnostno podobo kaže poslikava cerkve v Bodeščah. Freske najdemo po vseh stenah, tako v notranjščini kot na zunanjšini, deloma dobro, deloma pa izrazito slabo ohranjene.

Najlaže je izločiti najmlajše partije, že pripadajoče 16. stoletju: na južni in delu zahodne stene v ladji se v dveh vodoravnih pasovih vrsti 16 deloma uničenih prizorov iz Kristusovega pasijona od Judovega poljuba do Tomaževe nevere (?) in vnebohoda, začetek cikla je zaradi baročnih oken uničen, lahko pa računamo z nadaljnjimi štirimi prizori (zgoraj Zadnja večerja in Molitev na Oljski gori).⁴¹ Isti slikar, soroden tistemu (ali identičen s tistim), ki je naslikal legendo sv. Janeza Krstnika v ladji Janezove cerkve v Bohinju, je prispeval tudi dve z letnico 1524

datirani sliki iz Jakobove legende na severni zunanjšini cerkve. Ostalo je bolj zamotano. Na severnem zunanjem zidu prezbiterja najdemo tri slike: sv. Krištofa, prizor sv. Lenarta, ko rešuje jetnike, in Kristusa trpina v podobi sv. Nedelje, katere okvir sega preko drugih dveh. Sv. Krištofa in Lenartov prizor, ki ju je F. Stelè pripisoval furlanskim slikarjem, je okoli leta 1440 naslikal mojster, ki ga je Ksenija Rozmanova poimenovala po slikah v prezbiteriju Janezove cerkve v Bohinju.⁴² Isti slikar je okrasil tudi ladijsko stran slavaloka z dvema slabo ohranjenima oltarnima freskama (na levi sv. Helena in Konstantin, na desni Prestol milosti).⁴³ Največji del poslikave je prispeval avtor sv. Nedelje na zunanjšini, mojster, ki se po slogovnih značilnostih uvršča v širšo skupino del okoli Suhe pri Škofji Loki in Prilesja pri Anhovem v dolini Soče, po Steletu imenovano suško-bodeško-prileška skupina. Rozmanova (op. cit.) ga je opredelila kot enega izmed naslednikov mojstra bohinjskega prezbiterja, natančneje pa ga je mogoče poimenovali kot Bodeškega (ali Bodeško-prileškega) mojstra, kajti gre za slikarja z jasno oblikovanim osebnim profilom, ki ga srečamo tako tostran kot onstran Julijcev.

Bodešče, p. c., poslikava severne stene prezbiterja

Blad, c. Matere božje na Otoku, evharistični Kristus

Bodeškemu mojstru lahko v Lenartovi cerkvi pripišemo naslednje freske: sv. Nedeljo na severni zunanjsčini, sliki sv. Florijana in sv. Jurija v boju z zmajem na zgornjem pasu zahodne fasade, dalje celotni prezbiterij z obokom, ki je zasnovan po načelih t. i. kranjskega prezbiterija (Kristusov obraz na sklepniku, simboli evangelistov, angeli), in stenami (sedeče svetnice na lunetah, apostoli pod naslikanimi nišami po stenah, dvanajstletni Kristus med pismouki na slavaloku). Roko Bodeškega mojstra jasno kažejo omenjene slike na zunanjsčini ter svetnice in Jezusov prizor v prezbiteriju: ekspresivno poudarjena obrazna fiziognomija, trdo lomljena, čeravno še iz obrazcev mehkega sloga izhajajoča draperija, dvojna obroba oblačil, težke barve, šahovski tlak na tleh ipd., vse prežeto z neizprosno neposredno poljudno noto, tako značilno za stvaritve suško-bodeško, prileške skupine. Medtem so preostale partije v prezbiteriju zelo močno odrgnjene in dajo na bolj razberljivih mestih vtis, kot da gre za drugo delavnico. Zanimivo je, da je F. Stelè v svojih prvih zapiskih odločno menil, da ne kažejo zveze s slikarjem sv. Nedelje, in obok primerjal s freskami na Otoku pri Mošnjah, ki

pomenijo vzporednico Bodeškemu in Suškemu mojstru.⁴⁴ Apostoli se mimo tega odlikujejo po skrbni izvedbi naslikane arhitekture in po širših potezah v obrazih in draperiji. Odgovor nam ponujajo druga dela iz delavnice Bodeškega mojstra, zlasti Prilesje in Avče nad Kanalom. Tam najdemo vzporednosti tako za obrazni tip na oboku kot za apostole, ki kažejo na stenah v Prilesju podobne oblike arhitekture, isto širokopoteznost v draperiji in markantnost obrazov. Vsekakor je treba računati s tem, da gre za delavnico, obsuto z naročili tako v zgornjem Posočju kot v Gorenjskem kotu in zasedeno z več bolj ali manj individualnimi močmi. Ravno prezbiterij Lenartove cerkve v Bodeščah, ki se da primerjati s tistim v Prilesju, nam ponuja trdno oporišče za opredelitev slogovnega profila in delovnega področja te delavnice, ki še čaka na temeljito znanstveno obdelavo.

Ne moremo se preveč zmotiti, če delo mojstra bohinjskega prezbiterija v Bodeščah postavimo v čas ok. 1440—1450. Za datacijo poslikave v prezbiteriju nam je na voljo vrsta grbov, naslikanih na sklepnikih. Nekaj teh grbov se da indentificirati. Avstrijski rdečebelobelo-rdeči grb in grb družine Kreighov (diagonalno razpolovljen belo-rdeč) — medtem ko manjkata tako briksenški kot celjski — govorita za čas, ko si je cesar Friderik III. po smrti zadnjega Celjana (1456) pridobil radovljiško gospostvo.⁴⁵ Če upoštevamo, da se najkasneje ok. 1470 v Blejskem kotu, celo na sami Lenartovi cerkvi, pojavijo že naprednejši slikarji iz kroga mojstra Bolfanga iz Crngroba, lahko delo Bodeškega mojstra v Bodeščah datiramo v čas ok. 1460—1465. — Teže opredeljiv je zgornji del slavalokne stene v ladji, nad oltarnima freskama Bohinjskega mojstra. Je pač mlajši od oltarnih slik, a ga kljub temu ni mogoče kar tako povezati z Bodeškim mojstrom.

Preostane nam še spodnji del zahodne fasade, danes že skoraj povsem zbledel. Lega ometa razkriva, da je nastal po slikah sv. Florijana in sv. Jurija; bržkone gre za plast, ki je pokrila neke starejše, poškodovane freske iz časa pred zgornjima slikama. Levi del je, po Steletovih predvojnih zapiskih, prikazoval sv. Mihaela, Marijino kronanje in (danes še dokaj dobro vidnega) Kristusa trpina v sarkofagu nad vhodom v cerkev. Desna polovica, na debeli plasti ometa, ki sega tako čez Jurijevo sliko kot čez levi del spodnje poslikave, predstavlja enotno kot oltarni triptih zamišljeno svetniško sliko s sv. Lenartom, sv. Heleno in, bržkone, Marijo z detetom v sredini. Precejšen del freske je uničen z oknom,

preostalo pa močno odrgnjeno. Vendar se da ugotoviti, da ne gre samo za drugo tehniko (risba s tankim čopičem namesto vrezovanja v omet, kot ga kažejo apostoli v prezbiteriju), marveč tudi za drugo, mehkejšo, tonsko plastično niansiranje draperije, ki ga poznamo iz kroga mojstra Bolfganga, na katerega bi namigovala tudi izbor barv in skrbno zarisana Lenartova glava. Več o tem ni mogoče zapisati, vendar dovolj za domnevo, da gre za slikarja iz tega kroga in za čas okoli leta 1470.

Zgovorno je, da srečamo slikarje iz kroga crngrobskega mojstra kar na treh lokacijah Blejskega kota.⁴⁶ Najstarejši se zde fragmenti na gotskem ostenju v koru župne cerkve sv. Jurija v Zgornjih Gorjah, ostanki apostolov, postavljenih v dveh vrstah. Draperija v barvah, značilnih za mojstra Bolfganga, razkriva sicer novi slog trikotniških gub, ki ga mojster uveljavi v slovenskem slikarstvu na osnovi severnjaških grafičnih listov, vendar šele na začetni stopnji iz petdesetih let 15. stoletja. Žal so gorjanski apostoli premalo ohranjeni, da bi dovoljevali natančnejšo atribucijo. Zato pa kaže zanesljive poteze mojstra Bolfganga, podpisanega leta 1453 v Crngrobu, postava sv. Krištofa na zdaj zazidani zunanji steni prezbiterija v Mevkužu: obradni tip, barve, oblikovanje draperije, celo šablona za brokatni vzorec. Nastanek te lepe freske določa posvetitev prezbiterija leta 1465. Tretji, najboljše spomenik, so freske v prezbiteriju Marijine cerkve na Otoku. Kot kažejo posvetilni križi pod plastjo fresk, jih ob posvetitvi otoške cerkve (1465) še ni bilo, vendar niso dosti mlajše, morda iz okoli 1470. Niso delo crngrobskega Bolfganga, marveč nekega njegovega naslednika, ki sestavlja s slikarjema z Goropeči nad Ihanom in iz Žminja v Istri (1471) neko posebno delavniško skupino v širšem Bolfgangovem krogu.⁴⁷ Freske, bolj ali manj sklenjeno ohranjene na severni in južni steni prezbiterija, prikazujejo prizore iz Marijinega življenja in Kristusovega otroštva od Oznanjenja dalje. Kot je bilo v navadi v Bolfgangovem krogu, so deloma posneti po nemških bakrorezih (Mojster E. S.) in lesorezni štiridesetlistni Biblii pauperum, razkrivajo po individualno trpko-lirično noto, kakršna je neznana najznamenitejšemu Bolfgangovemu nasledniku, slikarju na Mačah nad Preddvorom (1467). Najlepše prihajajo na dan kvalitete tega anonimnega mojstra na naslikani tabernakeljski hišici severne stene: trpka milina Kristusovega obraza, pretanjene poteze rok in telesa, skrbno nagubana opasica, posneta po nekem bakrorezu mojstra E. S., razkošno, a logično zgrajeno

arhitekturno ozadje gotskih oblik, vse odlike za naše razmere izjemnega ustvarjalca, ki mu gotovo niso kar tako zaupali poslikanje ene najuglednejših cerkva tega časa v osrednji Sloveniji.

Zadnji spomenik v tej vrsti so freske v prezbiteriju cerkve sv. Jakoba v Ribnem. Na stenah se vrste štirje prizori iz življenja in mučeništva svetniškega zaščitnika cerkve, na spodnjem delu kornega sklepa komaj vidni prosto stoječi apostoli, na okenskih ostenjih in podločjih prosto stoječe in doprsne naslikane svetnice. Na osrednjem polju oboka, pokritem s krepko rastlinsko ornamentiko, je dopasna podoba Boga očeta, simboli evangelistov so odrinjeni na področja. Freske so precej poškodovane, kar je velika škoda zlasti za Jakobova prizora na južni steni, ki dajeta slutiti ambicioznejše arhitekturno in pokrajinsko okolje. Spoznati pa je mogoče slikarja, izšolanega v tradiciji mojstra Bolfganga, a že delujočega na pragu 16. stoletja vzporedno z drugim daljnjim Bolfgangovim naslednikom, mojstrom sv. Andreja iz Krašc.⁴⁸ Bolfgangova tradicija se kaže predvsem v obraznem tipu in drži prosto stoječega svetniškega lika, sicer pa je tu več momentov, ki jasno govore za čas okoli leta 1500, zlasti ikonografski razpad obočne poslikave in poskus iluzio-

Ribno, p. c. sv. Jakoba, pridiga sv. Jakoba (izrez)

nističnega razbitja okenskega ostenja z arhitekturo, ki se odpira v naslikano pokrajino z drevjem in hišami. Anonimni slikar razmeroma poljudne ravni, ki smo ga krstili za mojstra sv. Jakoba iz Ribnega, se pojavlja tudi v zastaviriranem prezbiteriju župne cerkve sv. Urha v Braniku na Primorskem; predstavlja skupaj z mojstrom sv. Andreja iz Krašc izumiranje osrednjeslovenske slikarske tradicije okoli leta 1500, v času, ko so se tudi naše dežele odprle naprednejši severni pozni gotiki in zgodnji renesansi.

Našteti spomeniki so kajpak le del nekdanjega slikarskega bogastva, ki je krasilo blejske cerkve. Smemo trditi, da je bila sleher na blejska srednjeveška podružnica po zahtevah in okusu dobe poslikana, saj je le takšna mogla rabiti kultu in verskemu razsvetljevanju. Tako se, denimo, med vizitacijskimi zapisniki 17. stoletja, kjer najdemo omembe fresk v cerkvi na Otoku in v Bodeščah, navaja tudi poslikava cerkve na Rečici: prezbiterij je bil »ves lepo poslikan s podobami iz stare zaveze«, tako tudi ladja.⁴⁹ Slike kajpak niso prikazovale stare zaveze, vizitatorjev izraz pa razodeva, da so še v 17. stoletju imele določeno estetsko vrednost, četudi so mu bile vsebinsko in slogovno že tuje. Izginilo je tudi Marijino oznanjenje na pročelju stare župne cerkve sv. Martina pod gradom, ohranjeno na akvarelu Ladislava Benescha, edino doslej v Blejskem kotu dokumentirano delo zadnjega slovenskega slikarskega gotika Jerneja iz Loke, ki je v neposredni bližini, na Sv. Petru nad Begunjami in v Vrbi, pa tudi v Bohinju, zapustil nekaj pomembnih sledov svoje gotsko poljudne, a med vaškim prebivalstvom Gorenjske, Obsočja in Beneške Slovenije sila priljubljene roke.

OPOMBE

1. A. Pleterski, 'Uporaba arheoloških najdb in zgodovinskih virov pri srednjeveškem zgodovinskem raziskovanju (na primeru Bleda in razvoja tamošnjega briksenškega gospostva)', ZČ XXXII (1978), 373—396, T. Knific, Bled v zgodnjem srednjem veku. Arheološko preučevanje naselitve v mikroregiji (disertacija, tipkopis), Ljubljana 1983. Tudi F. Gornik, Bled v fevdalni dobi, Bled 1967. — 2. Nadrobnosti o tem podaja delo podpisane z naslovom O prvih cerkvah in prazupnijah na Slovenskem, Prolegomena k historični topografiji predjožefinskih župnij (v tisku). — 3. Nadrobnosti kot op. 2. — 4. Varstvo spomenikov VI (1955—57 /1959/), 59—62, in VII (1958—59 /1960/), 112—116; R. Reisp, Blejski grad, Ljubljana 1983 (= Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, št. 122), F. Gornik, op. cit., 134s. Gornik objavlja tudi štiri obnovitvene načrte

gradu iz časa po letu 1500, shranjene v Nadškofijskem arhivu v Briksnu. — 5. 1582 22/7. Vizitacija škofa Tomaža Hrena 1601, NŠAL/Kek, fasc. 34/10, zapisek v radovljiški matrikuli iz leta 1468 v NŠAL, Rokopisi št. 20, str. 11. Iz Hrenovega zapisa se vidi, da je bila tedaj le prenovljena, sicer pa stara (sacellum licet vetustum, tamen recens ut apparatus renovatum). Imela je tudi emporo. — 6. I. Komelj, Gotska arhitektura na Slovenskem, Ljubljana 1973, 113 in 114. — 7. V. Šribar, 'Arheološka raziskovanja na blejskem otoku', Varstvo spomenikov X (1965 /1966/), 154—159, isti: 'Tisoč let slovenske arhitekture na Blejskem otoku', Sintesa 5/6, Ljubljana 1967, 60—64, isti, 'H kronologiji predromanske arhitekture', Arheološki vestnik XXIII (1972), 384—393. — 8. L. Santifaller, Urkunden der Brixener Hochstiftsarchive I, Innsbruck 1929, 54, 55. — 9. Nadrobnosti prinaša D. Pokorn, v: IMK XII (1902), 85ss. — 10. Listina 1431 21/4 v NŠAL. — 11. Listina 1465 20/12 v NŠAL. Cerkev je bila posvečena (v celoti) »a novo«. — 12. Listina NŠAL 1475 18/3. — 13. Listina 1523 25/6 NŠAL. — 14. NŠAL/Kek, fasc. 34/10. O cerkvi pravi Hren: »Chorus et Navis Ecclesiae cum fornice duabus columnis intermedijs... (?), od tu naprej odtrgano) totum pulchre depicta«. Emporo na zahodni strani omenja tudi Scarlicchijeva vizitacija iz leta 1631: »chorus super portam maiorem« (NŠAL, Viz. 1). — 15. F. Schumi, Urkundenbuch Krain II, 106. — 16. P. Sella, G. Vale, Rationes decimarum Italiae..., Vatikan 1941. — 17. J. Lavtižar, Zgodovina župnij in zvonovi v dekaniji Radolice, Ljubljana 1897, 24. — 18. J. Mantuani, 'Wandmalereien in der alten Pfarrkirche in Grad (Veldes)', Mitt. der K. K. Zentralkommission... III. F. V (1906), 137—151. — 19. NŠAL, Viz. 1 (1631) in KAL, fasc. 22/7 (1655). — 20. I. Komelj, Gotska arhitektura na Slovenskem, Ljubljana 1973, 66, 93, 208, seznam spomenikov 275—279. Komelj je opazil medsebojno sorodnost teh spomenikov, katerih obočina shema izhaja iz češke parlerjevske smeri (pri nas najbrž prvič na Hajdini pri Ptuj, ok. 1390, in v Šentrupertu na Dolenjskem, ok. 1400), in jih vse, z izjemo monumentalnejšega radovljiškega prezbiterija, datiral v čas ok. 1430, očitno na podlagi starejše datacije fresk Žirovniškega mojstra v Ratečah, Žirovnici in v Mošnjah, ki jih danes datiramo ok. 1450—1455. Vsekakor gre za večji časovni razpon med njimi, nekateri spomeniki pa se dajo tudi fiksno datirati glede na znane podatke o posvetitvah, tako Senično 1455 (listina 1455 31/8 v NŠAL), Mevkuž 1465 (NŠAL, Viz. 4) in Studenčice 1480 (NŠAL, Viz. 4). Freske v Bodeščah, spod več rok, tudi niso izpred leta 1440. O tem gl. v nadaljevanju. — 21. F. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev IV, št. 542. — 22. Po F. Kosu, ib. — 23. M. Kos, Gradivo za historično topografijo Slovenije (za Kranjsko do leta 1500), I, 314. — 24. NŠAL/Kek, fasc. 14/26. — 25. Listina 1398 10/5 v Arhivu SRS. V Podhomu je bila do jožefinske reforme enklava gorjanske župnije v žup-

niji Zasip. Gotovo gre za tisto posest ustanovnika lastniške cerkve in župnije v Zgornjih Gorjah, zaradi katere je Podhom v cerkvenem pogledu pripadel Gorjam in ne Zasipu in ki so jo direktno ali indirektno podedovali ali si jo pridobili Ortenburžani kot daljnji Nantwinovi nasledniki. — 26. Iz vizitacij Filipa Trpina 1668 (NŠAL, Viz. 4) in ljubljanskega prošta Oktavija Buccelenije 1685 (ib., Viz. 6) je razvidno, da pri kapeli sv. Antona Padovanskega ne gre za kakšen nov dodatek cerkvi, marveč le za spremembo patrocinija oltarja sv. Trojice v starem oratoriju, ki jo je okoli leta 1664 izposloval prošt Germanik Thurn in k temu prispeval tudi novo oltarno plastiko. Kaže, da je cerkev v 17. stoletju dobila le nov zvonik (1664, omenjeno v Trpinovi vizitaciji 1668), sicer pa le kakšne manj pomembne modifikacije. — 27. »... dividuus in tres partes, ab utroque latere duabus columnis intermedijs in tres arcus discriminatur, ut habeat quasi capellas a lateribus duas, videlicet S. Catharinae, et e regione S. Andreae.« (KAL, fasc. 22/15). — 28. O oratoriju piše Scarlicchi (1631), da je bil »in cornu evangelij super sacristiam«, z oltarjema sv. Trojice in sv. Janeza Krstnika, ki so ga kasneje predstavili malo nižje med obe vrsti stopnic. Vanj se je prišlo iz ladje preko dveh vrst stopnic. Bila je to po Trpinu (1657) »capella pulchra cum fornice firmo«, njen oltarni prostor pa je, najbrž v obliki gotskega pomola, segal skoraj v sredino cerkve (»est quasi in medio ecclesiae supra sacristiae fornice«, viz. 1668). Glede na okoliščine lahko zidavo oratorija kot »plemiške« stavbne sestavine pripišemo ali Ortenburžanom ali Celjanom. O Andrejevi kapeli pravi Bucceleni (Viz. 1685), da je »oblonga cum fornice, et obscura«. O nesomnosti notranjščine govori ne nazadnje Scarlicchijev podatek, da je glavni oltar stal »ad dextram intrantis«, se pravi, pomaknjen nekoliko na desno, kar dovoljuje sklepati, da je cerkev medtem dobila nov portal v sredini zahodnega pročelja. Trpin (1657) omenja tudi streho: »tectum... pro magnitudine fabrice vastum, ut cunque firmum«. — 29. M. Kos (kot op. 23), I, 182, II, 442, 462, 516; M. Smole, Graščine na nekdanjem Kranjskem, Ljubljana 1982, 171, 358, 376, 418. — 30. Nadrobnosti o vsem tem so nakazane v delu pod op. 2. — 31. KAL, fasc. 21/1. — 32. NŠAL, Viz. 1. — 33. Listina v nekdanjem župnem arhivu v Zasipu. M. Kos, ib., I, 101. — 34. Listina 1400 21/5 v NŠAL. — 35. V briksenškem urbarju iz leta 1430 se v Spodnjih Gorjah navaja huba »ad lumen sancti Nicolai«. M. Kos, ib., I, 166. — 36. Listina 1501 5/12 v Arhivu SRS. — 37. F. Stelè, 'Die friulanische Gruppe in der gotischen Wandmalerei Sloweniens', Festschrift Karl M. Swoboda zum 28. I. 1959, Dunaj 1959, 265—272, isti, Slikarstvo v Sloveniji od 12. do srede 16. stoletja, Ljubljana 1969, 136s. — 38. NICHOLAVS ET [S]TEFANVS DE GORICIA PINSIT. Gl. tudi notico M. Zadnikarja v časniku Delo, 18. maja 1983, str. 7. — 39. J. Mantuani, kot op. 18 zgoraj. — 40. J. Höfler, Stensko sli-

karstvo na Slovenskem med Janezom Ljubljanskim in mojstrom sv. Andreja iz Krašč (v tisku). — 41. Shema poslikave v katalogu k: F. Stelè, Gotško stensko slikarstvo, Ljubljana 1972, LXXII—LXXIV. — 42. K. Rozman, 'Delavnica mojstra bohinskega prezbiterija', Zbornik za umetnostno zgodovino n. v. X (1973), 5—12. K temu še: J. Höfler, 'Nekaj opomb k mojstru bohinskega prezbiterija', prav tam, n. v. XVIII (1982), 9—16. — 43. K. Rozman, prav tam. — 44. Zapiski LIV (1935), XIII A (1957), v tipkopisnem prepisu v topografski kartoteki na Inštitutu Franceta Steleta na SAZU, Ljubljana. — 45. Na oboku so na severni strani od zahoda proti vzhodu in na južni od vzhoda proti zahodu naslednji grbi: 1. grb slikarja (3 beli ščitki na rdečem polju), 2. Kreighi, 3. prekrizani kladivi ali, kot je bilo običajno, prekrizana tolkač in železna palica (Schlegel, Eisen), najbrž grb kakšnega meščanskega (radovljiškega) lastnika fužin, 4. avstrijski grb, 5. odbito (mogoče je bil tu nameščen briksenški grb), 6. prekrizana Petrova ključa (slej ko prej radovljiške župne cerkve kot župnijske matice), 7. z neko palico prekrizana puščica (očitno grb kakšnega radovljiškega meščana), 8. grb s šestimi menjajoče se belimi in rdečimi vodoravnimi pasovi (plemiški grb, ki ga ni mogoče indentificirati), 9. gospodje iz Vogrskega (Hungersbach, Ungersbach) (pokončno razpolovljen modro rdeč z rdeče belim polmesečem). Grbi so hierarhično razporejeni, tako da sta nad oltarjem avstrijski in radovljiški cerkveni grb, na sredini pa si stojita nasproti Kreighov in neidentificirani plemiški grb pod št. 8. Takšno ustrezajočo lego imata tudi oba meščanska grba, medtem ko sta ob slavaloku slikarjev grb in grb Vogrskih. Kreighi se pojavljajo kot zakupniki briksenškega blejskega gospostva že v 14. stoletju, enkrat po letu 1456 pa so od cesarja Friderika III. prejeli v zakup tudi Radovljico. Na grb Vogrskih v Bodeščah je opozorila že Ksenija Rozman (v publikaciji srečanja umetnostnih zgodovinarjev treh dežel Slikarstvo, kiparstvo in urbanizem ter arhitektura v Slovenski Istri, Koper 1972, 13). Tu ne gre za prvotne Vogrske, ki so izumrli v 14. stoletju, marveč za koroške Heusse (Heyss), ki so z nakupom vogrskih posesti prejeli tudi njihov naslov in grb. Nekateri člani te rodbine se navajajo v visokih službah pri cesarju Frideriku III., kot posestnike na Bledu ali na Gorenjskem jih ne poznamo, možno pa je, da se je katera članica tega rodu primožila v kakšno plemiško hišo na Gorenjskem. Njihov grb na bodeškem oboku je na precej neuglednem mestu. Ker se pojavlja (na uglednejšem mestu) mdr. tudi v Posočju, in sicer kar v Prilesju in v Koprivišču pri Kobaridu (ok. 1475), bi Vogrski, kot to domneva Rozmanova, utegnili odigrati določeno vlogo kot naročniki in podporniki Bodeškega mojstra in njegove slikarske delavnice. Seveda pa je treba pristaviti, da delovno področje te delavnice občutno presega morebitno vplivno območje te rodbine, pa tudi njene zveze z mogočno furlansko rodbino Thur-

nov (de la Torre) so bržkone precej bolj rahle, kot to prikazuje starejša genealoška literatura. — 46. Nadrobnejša obravnava v J. Höfler, kot op. 40 zgoraj. — 47. J. Höfler, ib., tudi istega 'K stilni podobi stenskega slikarstva 15. stoletja na

Slovenskem', Zbornik za likovne umetnosti (Novi Sad), XIV (1978). — 48. Nadrobnosti J. Höfler, kot op. 40 zgoraj. — 49. Viz. 1685, NŠAL, Viz. 6 («chotus... pulchre depictus per totum figuris antiqui testamenti«).

POPULACIJSKI RAZVOJ IN SOCIALNA STRUKTURA OKRAJNEGA GLAVARSTVA RADOVLJICA MED LETI 1869 IN 1910

JASNA FISCHER

Ob pripravi tematske številke Kronike, posvečene zgodovini Bleda, je bila želja urednikov revije, da napišem prispevek o populacijskem razvoju in socialni strukturi Bleda. To bi nedvomno bila zelo zanimiva in predvsem zelo potrebna študija družbene zgodovine manjšega slovenskega kraja. Žal pa je takšna naloga zaradi narave virov, s katerimi razpolagamo, za sedaj neizvedljiva.

Najpomembnejši vir za študij populacijskega razvoja in socialne strukture — pri tem mislim predvsem poklicno razdelitev prebivalstva — so rezultati popisov ljudskih štetij, ki so jih avstrijske oblasti objavljale v serijah uradnih statističnih publikacij avstrijskega centralnega statističnega urada.¹ Gradivo, objavljeno v teh publikacijah, je za raziskovalca družbene in gospodarske zgodovine izjemno bogato. Objavljali so splošne demografske podatke o rodnosti, smrtnosti, prirodnem prirastku ter vrsto podatkov, ki so dragoceni za preučevanje zgodovine gospodarstva, predvsem poklicne sestave prebivalstva, zdravstva, šolstva, volitev in vrste drugih pomembnih vprašanj iz naše preteklosti. Ena izmed velikih pomanjkljivosti tega gradiva pa je, da so najmanjše upravne enote, po katerih so objavljali podatke o rezultatih popisov, okrajna glavarstva.

V tem prispevku bom obdelala in prikazala rezultate ljudskih štetij, ki so bila izvedena v letih 1869, 1880, 1890, 1900 in 1910.² Okrajno

glavarstvo Radovljica sta sestavljala dva sodna okraja, katerih meje so približno enake mejam današnjih občin. To sta bila sodni okraj Kranjska gora z občinami Jesenice, Koroška Bela, Kranjska gora, Dovje, Rateče in Bela peč ter sodni okraj Radovljica z občinami Breznica, Kropa, Lancovo, Lesce, Srednja vas, Mošnje, Zgornje Gorje, Ovsišje, Radovljica, Ribno, Kamna gorica, Bled, Begunje, Predtrg in Bohinjska Bistrica.

Podatki o rasti prebivalstva v obravnavanem obdobju 40 let so nekoliko presenetljivi. Število prebivalstva po popisih leta 1880 in 1890 ne doseže števila iz leta 1869. Šele popis leta 1900 kaže, da se je upadanje v zadnjem desetletju 19. stoletja zaustavilo. Število prebivalstva se je povečalo za 11 %, v naslednjem desetletju pa še za 15 %. Vsi podatki so razvidni iz tabele številka 1.

V oklepaju so za primerjavo navedeni še indeksi rasti prebivalstva na vsem slovenskem narodnostnem ozemlju. Vidimo, da je razlika med indeksi rasti prebivalstva v okrajnem glavarstvu Radovljica in na slovenskem etničnem ozemlju kar precejšnja. Kljub neugodnim gospodarskim razmeram — počasnejši industrializaciji in splošnemu gospodarskemu zaostajanju slovenskih dežel za razvojem v habsburški monarhiji in Evropi — ki so povzročile veliko izseljevanje prebivalstva iz slovenskih pokrajin v drugi polovici 19. stoletja, so indeksi rasti razen v letu

TABELA 1. ŠTEVILO PREBIVALCEV V OKRAJNEM GLAVARSTVU RADOVLJICA

	1869	1880	Indeks 1869 = 100	1890	Indeks 1869 = 100	1900	Indeks 1869 = 100	1910	Indeks 1869 = 100
moški	13.175	12.269		12.554		14.294		17.139	
ženske	13.620	13.911		13.943		15.154		16.889	
skupaj	26.795	26.180	97,7 (106,1)	26.497	98,9 (108,6)	29.448	109,9 (115,4)	34.028	127 (124,9)

1910 kljub temu precej višji kot v okrajnem glavarstvu Radovljica. Nobenega dvoma ni, da je tak razvoj posledica izseljevanja tudi iz tega območja. Vprašanje pa je, kam so se ljudje izseljevali, koliko je šlo za migracije znotraj slovenskega narodnostnega ozemlja in koliko za emigracije. To so seveda izjemno pomembni procesi v naši ne tako zelo oddaljeni preteklosti, so pa žal še vedno premalo raziskani. Toda na tem mestu lahko samo opozorim na ta odprta vprašanja.

Poklicna in s tem tudi družbena sestava prebivalstva nam pokaže pomen prebivalstva kot pomembnega gospodarskega dejavnika. Podatki poklicne statistike nam omogočajo študij obsega in smeri delitve dela, s tem socialno diferenciacijo pa tudi razčlenjenost in stopnjo gospodarskega razvoja. Podatki, objavljeni za okrajno glavarstvo Radovljica, so zelo zgovorni. Iz tabel številka 2, 3, 4 in 5 je razvidna delitev prebivalstva v štiri osnovne delitvene razrede, ki ustrezajo štirim glavnim gospodarskim panogam. To so kmetijstvo z gozdarstvom in lovom, industrija in obrt, promet in trgovina ter javne službe in svobodni poklici.³ Po tej delitveni shemi lahko primerjalno prikažemo podatke za celotno prebivalstvo le za popise med leti 1880 in 1910, medtem ko so podatki popisa leta 1869 obdelani in objavljeni na način, da jih je smiselno prikazati posebej.

Prebivalstvo so po tem popisu razdelili po skupinah tako, da lahko rezultate priredimo po štirih osnovnih gospodarskih (poklicnih) skupinah le za tisti del prebivalstva, ki ga imenujemo aktivno, to je pridobitno prebivalstvo, kot so lastniki oziroma zakupniki, uradniki in nameščenci, delavci, dninarji in

služinčad. Skupaj pa so objavili podatke za vse ostalo neaktivno, vzdrževano prebivalstvo. Zato ne moremo vedeti, kolikšen del prebivalstva so preživljale posamezne štiri osnovne panoge narodnega gospodarstva. Prav tako ni prikazana delitev aktivnega pridobitnega prebivalstva po spolu, marveč le skupen seštevek obojih.

Glede na rezultate poznejših popisov nas najbolj presenetita odstotka pridobitnega prebivalstva v kmetijstvu, industriji in obrti, ker je v prvem primeru nižji kot kažejo rezultati kasneje, v drugem pa višji. To pomeni, da je v kmetijstvu leta 1869 delalo manj ljudi kot pa v naslednjih dveh desetletjih in obratno, da sta industrija in obrt zaposlovali več ljudi kot pa v naslednjih štirih desetletjih do prve svetovne vojne. Očitno gre za drugačen način zbiranja in obdelave podatkov pri tem popisu kot pa pri naslednjih in od tod te presenetljive razlike. Pri

TABELA 2. POKLICNA RAZDELITEV PO PO PISU LETA 1869

Panoge	Pridobitno prebivalstvo	v %	Vzdrževano prebivalstvo	v %
kmetijstvo, gozdarstvo, lov	11.124	41,5		
industrija, obrt	4.792	17,9		
promet, trgovina	1.483	5,5		
javne službe, svob. poklici	1.156	4,3		
skupaj	18.555	69,2	8.240	30,7

TABELA 3. POKLICNA RAZDELITEV PREBIVALSTVA LETA 1880, 1890, 1900 in 1910

	Kmetijstvo, gozdarstvo, lov	v %	Industrija, obrt	v %	Promet, trgovina	v %	Javne službe, svobodni poklici	v %
1880	18.619	71,2	5.793	22,1	832	3,2	867	3,3
1890	16.719	56,8	9.210	31,3	991	3,7	2.048	7,7
1900	16.719	56,8	9.210	31,3	1.216	4,1	2.303	8,8
1910	15.441	45,4	11.019	32,4	3.988	11,7	3.532	10,4

TABELA 4. PRIDOBITNO PREBIVALSTVO PO POPISIH LETA 1880, 1890, 1900 in 1910

	Kmetijstvo, gozdarstvo, lov	v %	Industrija, obrt	v %	Promet, trgovina	v %	Javne službe, svobodni poklici	v %	Skupaj v %
1880	12.236	46,8	3.057	11,7	329	1,3	449	1,7	61,6
1890	11.608	43,8	3.360	12,7	446	1,7	1.593	6,0	64,2
1900	10.720	36,4	4.356	14,8	553	1,9	1.549	5,3	58,4
1910	9.479	27,7	5.132	15,1	1.785	5,2	2.561	7,5	55,7

TABELA 5. VZDRŽEVANO PREBIVALSTVO PO POPISIH LETA 1880, 1890, 1900 in 1910

	Kmetijstvo, gozdarstvo, lov	v %	Industrija, obrt	v %	Promet, trgovina	v %	Javne službe svobodni poklici	v %	Skupaj v %
1880	6.383	24,4	2.736	10,5	503	1,9	398	1,5	38,3
1890	5.877	22,2	2.613	9,9	545	2,1	455	1,7	35,8
1900	5.999	20,4	4.854	16,5	663	2,3	754	2,5	41,7
1910	5.962	17,5	5.887	17,3	2.203	6,5	971	3,8	44,2

naslednjih popisih takšnih velikih in nerazumljivih razlik ne opazimo več. Gre resda za nihanja, ki pa niso tako izrazita. Predvsem je precejšnje povečanje zabeleženo v skupinah promet in trgovina ter javne službe in svobodni poklici, torej v dveh gospodarskih panogah, ki sta zaposlovali in preživljali vse do konca 19. stoletja le manjši delež celotnega prebivalstva. Večji strukturni premik v njuno korist je opazen šele v začetku tega stoletja, vendar sta še vedno preživljali manj kot četrtno vsega prebivalstva na tem območju.⁴ Velik je ta skok zlasti v prometu in trgovini. V obeh skupinah pa se je delež prebivalstva, ki se je preživljal s temi dejavnostmi, v štirih desetletjih potrojil.

Delež prebivalstva, ki se je preživljal s kmetijstvom, gozdarstvom in lovom, po letu 1880 dokaj hitro pada. V letu 1880 ga je še okoli dve tretjini, v času pred prvo svetovno vojno pa precej manj kot polovica. Avstrijska statistična služba je izračunala za leto 1910, da je bilo tega leta globalno razmerje med agrarnimi in neagrarnimi panogami pri Slovencih 67,6 : 32,4.⁵ Tega podatka seveda ne moremo brez rezerve primerjati z rezultatom, ki smo ga izračunali za okrajno glavarstvo Radovljica, ker ta zajema vse prebivalstvo tega območja in ne samo slovensko. Navajam ga v ilustracijo, ker nam vseeno pove, da je bil odstotek od agrara živečega prebivalstva v tem delu Slovenije verjetno precej nižji, kot v povprečju to velja za slovenske dežele. Da ta hipoteza ni tako daleč od resnice, nam dokazujejo tudi podatki, ki sem jih izračunala za prebivalstvo, ki je bilo zaposleno v industriji in obrti na vsem slovenskem etničnem ozemlju. Po podatkih popisov je leta 1869 delalo v obeh gospodarskih panogah 7,1 %, leta 1880 7,7 %, leta 1890 8,2 %, leta 1900 8,9 % in leta 1910 10,4 % oseb glede na celotno prebivalstvo v slovenskih pokrajinah. Ti izračunani odstotki so v povprečju primerjalno kar za polovico nižji kot pa rezultati dobljeni za okrajno glavarstvo Radovljica. Še posebej značilen je tudi podatek, da je bil delež vzdrževanega prebivalstva v skupinah kmetijstvo in industrija ter obrt v letu 1910 skoraj do stotinke odstotka enak. Splošen trend je, da

je delež aktivnega pridobitnega prebivalstva padal, vzdrževanega pa naraščal.

Podatki o razvrstitvi oseb znotraj posameznih glavnih skupin narodnega gospodarstva nam pokažejo, katere panoge so bile najmočnejše in so preživljale največ ljudi. V prvi skupini je bilo to kmetijstvo. Z lovom, ribolovom in gozdarstvom se je ukvarjalo le nekaj odstotkov prebivalstva, največ leta 1910, ko je njihov delež znašal skoraj 4 %. Pri tem je treba povedati, da je od lova in ribolova živelo le nekaj posameznikov. V skupini obrt in industrija so značilne panoge rudarstvo in plavžarstvo, kovinska industrija in obrt, gradbeništvo, lesna industrija in obrt ter oblačilna obrt. Po številu zaposlenih sta vsekakor najmočnejši industrijski panogi rudarstvo in plavžarstvo ter kovinska industrija. Kranjska industrijska družba z obrati na Jesenicah je bila eden največjih industrijskih podjetij v slovenskih deželah pred prvo svetovno vojno in kot kažejo analize, je — podobno kot velja za druge velike industrijske obrate na Slovenskem — zaposlovala veliko večino delavcev, rojenih v bližnji okolici. Leta 1910 je polovico zaposlenih v obrti in industriji v okrajnem glavarstvu Radovljica delalo prav v teh industrijskih panogah. V skupini promet in trgovina je kopenski promet preživljal tri četrtnine oseb, ki so bili uvrščeni vanjo. V skupini javne službe in svobodni poklici pa je bila po številu najmočnejša skupina rentnikov.

Ni bil moj namen, da bi v tem prispevku orisala gospodarsko zgodovino okrajnega glavarstva Radovljica v zadnjih desetletjih 19. stoletja in letih do prve svetovne vojne, temveč da bi pokazala stopnjo gospodarskega in družbenega razvoja, kot se odlikava po podatkih poklicne statistike. Omejila sem se na glavne splošne značilnosti, zato podrobnosti, ki so včasih bolj zanimive in ilustrativne, ni najti. To so pač omejitve, ki jih zakoličijo značilnosti uporabljenega vira. Pritegniti bi morali še druge vrste virov. Kljub temu pa iz povedanega vidimo, da so v okrajnem glavarstvu Radovljica opazne nekatere značilne posebnosti, ki jih v razvoju slovenskega narodnega ozemlja ne zasledimo.

OPOMBE

1. Podrobneje o statističnih virih glej Jasna Fischer, O virih za gospodarsko in družbeno zgodovino Slovencev od sredine 19. stoletja do prve svetovne vojne, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XXXII/1984, str. 31–35. — 2. Rezultati poklicne statistike popisov prebivalstva za ta leta so objavljeni v naslednjih publikacijah: Bevölkerung und Viehstand der in Reichsrathe vertretenen Königreiche und Ländern dann der Militärgränze nach der Zählung vom 31. Dezember 1869, 2. zvezek — Bevölkerung nach dem Beruf und der Beschäftigung; Österreichische Statistik, I. knjiga, 2., 3., 4. zvezek; Österreichische Statistik, XXXIII. knjiga, 4., 5., 6. zvezek. Österreichische Statistik, LXV. knjiga, 4., 5., 6. zvezek; Österreichische Statistik, Neue Folge, III. knjiga, 4., 5., 6. zvezek. — 3. Glej citirano razpravo Jasne Fischer, tabela številka 1, str. 34. — 4. Leta 1880 so promet, trgovina, javne službe in svobodni poklici preživljali v okrajnem glavarstvu Radovljica 6,5 % prebivalstva, leta 1890 11,4 %, leta 1900 12,5 % in leta 1910 22,1 %. — 5. Glej razpravo Janka Pleterskega, Položaj Slovencev pred 1. svetovno vojno v zborniku Jugoslovanski narodi pred prvi svetski rat, Beograd, 1967, str. 768.

chische Statistik, I. knjiga, 2., 3., 4. zvezek; Österreichische Statistik, XXXIII. knjiga, 4., 5., 6. zvezek. Österreichische Statistik, LXV. knjiga, 4., 5., 6. zvezek; Österreichische Statistik, Neue Folge, III. knjiga, 4., 5., 6. zvezek. — 3. Glej citirano razpravo Jasne Fischer, tabela številka 1, str. 34. — 4. Leta 1880 so promet, trgovina, javne službe in svobodni poklici preživljali v okrajnem glavarstvu Radovljica 6,5 % prebivalstva, leta 1890 11,4 %, leta 1900 12,5 % in leta 1910 22,1 %. — 5. Glej razpravo Janka Pleterskega, Položaj Slovencev pred 1. svetovno vojno v zborniku Jugoslovanski narodi pred prvi svetski rat, Beograd, 1967, str. 768.

PRISPEVEK K ZGODOVINI BLEJSKIH GOZDOV

IGOR SMOLEJ

Velik del gozdov, s katerimi danes gospodari Gozdno gospodarstvo Bled, so gozdovi nekdanje blejske posesti briksenških škofov. Obsežni kompleksi predvsem gorskih gozdov so dajali dobro osnovo za razvoj gospodarstva tega dela Gorenjske, ne le za kmečko in lesno gospodarstvo, temveč tudi za razvoj rudarstva in železarstva, ki sta v preteklih stoletjih močno spremenila zgradbo okoliških gozdov. Zaradi velikih potreb po lesu in oglju, ki so jih gozdovi čedalje težje zadovoljevali, je železarstvo razmeroma zgodaj posredno povzročilo, da je na osnovi dolgoročnih gozdnogospodarskih načrtov gospodarjenje z gozdom postalo načrtno in urejeno. Načrti so z razvojem gozdarskega znanja postajali vse temeljitejši. Pri usmerjanju gospodarjenja z gozdom in še posebej pri določanju letnega poseka so vse bolj upoštevali biološke (kasneje ekološke) osnove pri vzgoji gozdov, tehnične možnosti pri sečnji, spravi in prevozu ter družbenoekonomske razmere pri vrednotenju vseh v gozdu pridobljenih dobrin.

Pričujoči prispevek skuša osvetliti preteklost gozdarstva in gozdov na Pokljuki in Mežaklji, na tistem delu briksenške gozdne posesti, za katero obstajajo najstarejši gozdnogospodarski načrti in vsi naslednji ter tudi drugi viri in literatura.¹ Časovno zajema obdobje 19. in začetek 20. stoletja, to je obdobje, v katerem se je glavni pomen gozdov v vsakdanjem življenju in gospodarstvu močno spremenil, ko se je gozd kot vir lesa za oglje spremenil v vir vsestransko uporabnega

in cenjenega lesa za mehansko in kemično predelavo.

GOZDOVI

Blejsko gozdno posest so briksenški škofi tako kot drugo dobili v 11. stoletju z darovnicami vladarjev Henrika II., III. in IV.

Leta 1004 je kralj Henrik II. podaril škofu Albuinu posestvo Bled z vsemi pripadajočimi posestmi: poleg naselij in obdelane zemlje tudi neobdelano, gozdove in lovišča, vode, poti, dohodke in stroške — vse, kar že je in kar še bo odkrito.²

Leta 1040 je Henrik III. podaril škofu Ponu zemljišča med reko Bistrico³ in blejskim gradom, gozd Leše ter z drugo listino istega datuma tudi vse gozdove med belopeško in bohinjsko Savo s planinami in lovom,⁴ torej Mežakljo, Krmo in Pokljuko.

Kasneje se je posest briksenških povečala še leta 1063, ko je Henrik IV. podaril Albuinu gori Otalež in Kamnik (Steinberch) pri Idriji,⁵ 1073 pa so škofje dobili še lov (Wildbann) od Dobrega potoka do Bistrice in od grebena Kranjskih gora do Save.⁶ Podatki iz darilnih listin onemogočajo natančno omejiti tedanjo briksenško gozdno posest. Zadnja listina (1073), ki najnatančneje opisuje meje posesti, govori le o pravici do lova. Ta najbrž ni obsegala tudi lastništva nad gozdovi, čeprav je bil lov po takratnem vrednotenju vrednejši od gozda. Gozd je bil sicer nujno potreben za vzdrževanje gospodarskih in drugih stavb, za kurjavo in dobivanje stelje, za pašo in kot potencialno kmetijsko zemljišče, vendar je

bil zaradi velike razprostranjenosti in ob majhnih potrebah po omenjenih gozdnih dobrinah brez posebne vrednosti.

V naslednjih stoletjih se je blejska škofijska posest z darovi, zapuščinami in nakupi vedno bolj večala, dokler se ni raztezala po večjem delu Gorenjske.⁷ Upravljali so jo različni zakupniki in upravniki.⁸

Leta 1803 je bilo gospodstvo Bled sekularizirano in priključeno kameralnemu fondu. Državna uprava je to posest upravljala do 1838, ko je bila na podlagi odločbe (Entschliessung) Franca I. z dne 23. 7. 1824 in odredbe dvorne komore (Hofkammer Verordnung) z dne 30. 6. 1838 ob koncu leta vrnjena briksenškemu knezoškofijstvu.⁹

V obdobju francoske okupacije (1809—1813) je oskrbovanje graščine in gospodarjenje prevzela državna uprava, ki je za Ilirijo imela v Ljubljani upravitelja za vode in gozdove (Conservateur Général des Eaux et Forêts).¹⁰

Natančnejše stanje gozdne posesti dajejo šele izmera in katastrske karte, celoten pregled pa gozdarska karta briksenške blejske posesti iz leta 1846, izrisana na gozdnem uradu na Bledu s približno 20-kratno pomanjšavo katastrskih kart.¹¹

Po tej karti je gozdna posest obsegala gozdne komplekse Mežaklja, Krma, Pokljuka, Rib-

šica, Notranji Bohinj in večji del Jelovice. Zahodna meja od Triglava proti jugozahodu in južna meja do Ratitovca sta identični z današnjo mejo blejskega gozdnogospodarskega območja oziroma občine Radovljica, le da od Ratitovca oziroma Gladkega vrha (1667 m) teče proti severu nekoliko vzhodneje, tako da obseže celotno jelovško planoto. Bohinjsko Savo doseže nekoliko pred sotočjem s Savo Dolinko. Od Triglava proti severovzhodu teče meja po gorskem grebenu med dolinama Kot in Krma do Zgornje Radovne, se povzpne na severni rob planote Mežaklja in nadaljuje po njenem robu vzporedno s Savo do Jesenic, se spusti do mesta in po Savi nadaljuje do sotočja z Bohinjko.

Podatkov o površinah in zgradbi gozdov iz zgodnjega obdobja gospodarjenja z gozdovi na Mežaklju in Pokljuki ni dosti, čeprav je bil že 1837 sestavljen gozdnogospodarski načrt, za katerega pa kaže, da ni ohranjen. Nekaj podatkov vendarle daje kasnejši gospodarski načrt za Mežakljo (1886),¹² ki v tekstnem delu o stvareh, ki zadevajo Mežakljo, dobesedno citira prvega (1837).

Gozdni kompleks Mežaklja je bil gospodarsko samostojen objekt s površino 2779 ha (4828 oralov in 335 kvadratnih sežnjev). Obsegal je gozdove Mežaklje, Sredjega vrha, med

Izvleček iz katastrske mape blejskega gospodstva 1846.

njimi ležeče zemljišče in proti Savi Dolinki padajoča pobočja. Gozdni kompleks Poljana, ki je bil v gospodarskih načrtih Kranjske industrijske družbe kasneje združen z Mežakljo, je bil prvotno od nje ločen in pridružen gozdom Govejek, Blejski grajski gozd (Veldeiser Schlosswald), Mokri log in Štenge. Zaloga lesa je v teh gozdovih znašala okrog 800.000 m³ (307.471 sežnjev tri čevlje dolgih polen). To je pomenilo v povprečju 287 m³ lesa na hektar. O tem, kako so ugotovili lesno zalogo in kolikšen je bil prirastek, pa načrt ne piše.

Blejska posest je bila zaradi zadolženosti 1858 prodana posestniku fužin na Savi Viktorju Ruardu za 157.500 avstrijskih goldinarjev,¹³ ta pa jo je 31. 12. 1871 prodal Kranjski industrijski družbi (KID) za 780.000 gld.¹⁴ razen blejskega gradu in jezera, ki ju je 1882 kupil dunajski trgovec Adolph Muhr. Tudi Kranjska industrijska družba posesti ni dolgo obdržala. Svojo razširjeno posest: blejske gozdove, gozdove Belce, Martuljka in Pišnice v Zgornjesavski dolini je po nekajletnih pogajanjih 29. 6. 1895 prodala C. kr. ministrstvu za poljedelstvo za Kranjski verski sklad. Za kupnino 1,4 milijona goldinarjev je sklad dobil 26.454 ha posestva KID, razen nekaterih površin v katastrskih občinah Planina, Hrušica, Jesenice in Javornik. Dve leti kasneje (1897) je ministrstvo za poljedelstvo odobrilo Kranjskemu verskemu skladu, da za 22.000 goldinarjev kupi od Rikarda Schraya 38 ha veliko posestvo Boben (Gut Auritzhof) v Zagoricah na Bledu in v njem postavi sedež C. kr. gozdnega in domenskega oskrbnništva.¹⁵

Za kratko dobo pred drugo svetovno vojno je posestvo Kranjskega verskega sklada prešlo k ljubljanski škofiji (1939—1941),¹⁶ po vojni pa je postalo splošno ljudsko premoženje in izročeno v gospodarjenje Gozdnemu gospodarstvu Bled.

Že leto potem, ko so blejski gozdovi prešli v Ruardove roke, je za gozdna kompleksa Pokljuko in Ribščico nastal petletni gospodarski načrt (1860—1864).¹⁷ Načrt je bil napravljen za 7469 ha (12.978 oralov 1291 kv. sežnjev) gozdov na Pokljuki in 2418 ha (4201 oralov 328 kv. sežnjev) gozdov Ribščice. Ali so taki načrti nastali tudi za druge gozdne predele, ni znano.

Šele v osemdesetih letih prejšnjega stoletja so bili za večji del gozdne posesti KID napravljeni gospodarski načrti z veljavnostjo 20 let.¹⁸ Po teh načrtih so gozdovi Mežaklje in Poljane obsegali 1789 ha z lesno zalogo 277.922 m³ ali 155 m³/ha, od tega 92 % iglavcev, in letnim prirastkom 6856 m³ ali

3,83 m³/ha. Poključski gozdovi pa so se raztezali na površini 7745 ha z zalogo 1.193.659 m³ ali 149 m³/ha, od tega 94 % iglavcev, in z letnim prirastkom 26.700 m³ ali 3,45 m³/ha.

Na Pokljuki so prevladovali čisti smrekovi gozdovi, ki se jim je v višjih legah na zahodu primešal macesen, dokler prav v višinah niso prehajali v čiste macesnove gozdove. Od poključke planote proti dolinam se je pojavljalo vse več bukve, ki je na posameznih krajih gradila čiste skupine ali sestoje.¹⁹ Medtem ko so na bolj oddaljeni planoti gozdovi najbrž resnično imeli tako sestavo, pa so proti jugu obrnjena pobočja bila slabše obrasla z gozdom, ker so bili na posameznih krajih zaradi kozje paše, požarov, obsekavanja za nastilj in smolarjenja močno poškodovani.²⁰

Sklepati je mogoče, da so podobno sestavo drevesnih vrst imeli tudi gozdovi na Mežaklji, le da je bilo manj macesna, čistim in mešanim gozdom smreke in bukve pa se je na bolj zaščiteneh mestih pridružila jelka.²¹

Pred iztekom gozdnogospodarskih načrtov KID je bil za gozdove Kranjskega verskega sklada sestavljen nov, zelo temeljit gospodarski načrt. V okviru vseh gozdov je obravnaval Mežakljo in Pokljuko kot samostojna gozdna okoliša. Po tem načrtu je merila površina Mežaklje (skupaj s Poljano in gozdom Pod zobom) in Pokljuke (skupaj s Krmo) v celoti 7464 ha. Na njej je raslo 1.476.850 m³ lesa ali 198 m³/ha, od tega 88 % iglavcev, priraslo pa je letno 21.675 m³ lesa ali 2,90 m³/ha.²²

GOZDNE DOBRINE

Gozd je bil v kmečkem gospodarstvu vir mnogih potrebnih dobrin — gradbenega lesa, lesa za kurjavo in skodle, stelje, gozdne paše. Predstavljal je tudi potencialno zemljišče za nove poljedelske površine in pašnike. Nekoliko manj so bile pomembne ostale dobrine: smola, trava, zelišča, jagode, gobe, divjad.

Gozdne dobrine so bile kot življenjsko nujne priznane kot servitutne pravice. Pravica do služnosti je bila skupna ali pa so površine s pravico služnosti razdelili na posamezne upravičence.²³

V 17. stol. so imele na Pokljuki služnostno pravico soseske Bled, Spodnje in Zgornje Gorje, Višelnica, Laze, Poljšica, Podhom, Dobrava, Zasip, Rečica, Zagorice, Želeče, Jezero (Seebach) in Mlino.²⁴ Na Mežaklji pa so v začetku 19. stol. imele služnostno pravico skupnosti Spodnje Gorje in Podhom na gozdnih površinah s krajevnimi imeni Obranca, Brezovc, Vrtača, Čisovc; isti dve skupnosti skupaj s Spodnjimi in Zgornjimi Lazami so v gozdovih Strženca, Zgornji in Spodnji Koz-

jek in Za Abjek imele pravico do gradbenega lesa, lesa za kurjavo in paše; skupnost Bled pravico do lesa za kurjavo v gozdu Za Policam in skupnosti Jesenice, Sava, Hrušica in Mojstrana pravico do lesa za kurjavo in paše na gozdnatih pobočjih ob Savi Dolinki.²⁵

Gozdna paša in sečnja lesa sta močno vplivali na gozdove. Servitutni upravičenci so imeli do gozda, ki ni bil njihova last, zelo nemaren odnos, predvsem so zaradi iskanja trenutnih koristi premočno izkoriščali gozd s pašo, sečnjo in ogljarjenjem. Ne samo da so s požiganjem krčili gozdne površine za pašo goveje živine, kljub zakonskim prepovedim so pasli tudi v mladih gozdnih kulturah, ki so bile posajene na posekah v skladu s tedanjim načinom obnavljanja gozdov. Prihajalo je celo do tega, da so pastirji namenoma pulili posajene sadike in obglavljali vršičke, da bi uničili mlado kulturo in ohranili to površino za pašo.²⁶

Poleg živine so pasli tudi koze, ki so v mladih gozdnih nasadih in sestojih delale še večjo škodo. V njih so bila 50—70 let stara drevesca visoka le 1 meter, pa še ta so, če so le uspela zrasti dovolj visoko, da jih koze niso več dosegle, prebivalci oklestili za nastilj in jih tako dokončno uničili.²⁷ Različni zakoni in prepovedi paše živine in koz niso mogli omejiti. Prav paša živine in koz je bila eden od pomembnih dejavnikov, ki je dolgotrajno in močno vplival na razvoj gozdov in izoblikoval tudi njihovo podobo.

Še bolj vpliven dejavnik, ki je močno preoblikoval prvobitno podobo in zgradbo gozdov, je bilo na Gorenjskem železarstvo in z njim povezano rudarstvo. Fužine in rudniki so za obratovanje potrebovali predvsem energijo, ki so jo dobili v obliki lesa oziroma oglja. Vse do uporabe koksa in plina je železarstvo za proizvodni proces potrebovalo ogromne količine oglja iz okoliških gozdov. Tako so bile topilnice železa in železarski obrati na Gorenjskem 5 stoletij največji porabniki lesa in so s svojimi zahtevami in potrebami vplivale tudi na gospodarjenje z gozdovi.

Železarski obrati v savski dolini (Mojstrana, Fužine, Sava, Javornik), v Radovni in Bohinju (Stara Fužina, Pozabljeno, Bistrica) so sicer imeli nekaj svojih gozdov,²⁸ večinoma pa so se z lesom in ogljem preskrbovali v gozdovih blejske gosposke. Večja vrednost gozdov zaradi povpraševanja po oglju in neurejene razmere v izkoriščanju gozdov so privedle do poskusov urediti odnose med lastnikom gozdov in porabniki lesa in tudi do prvih poskusov načrtnega gozdnega gospodarstva.

Med fužinami Javornik, Radovna, Stara Fužina in Bistrica in upravo blejskih gozdov je bila 1807 sklenjena pogodba o prevzemu v vseh blejskih gozdovih že posekanega lesa (22.000 sežnjev 5 čevljev dolgih polen) za ceno 8 krajcarjev za seženj. Hkrati je bilo s pogodbo določena kazen za sečnjo svežega lesa, ki je bila 1 dukat za vsako drevo.²⁹

Tej in kasnejšim pogodbam te vrste je 1837 sledil prvi gospodarski načrt,³⁰ s čimer je bilo v gozdove blejske gosposke za posamezne gozdne komplekse vpeljeno urejeno gospodarjenje. Z razvojem železarstva so se primarnim uživalcem gozdnih dobrin (lesa, stelje, paše) pridružili na istih gozdnih površinah novi porabniki lesa in oglja — fužinarji. Kakor so sprva služnostne pravice še upoštevali,³¹ pa so lastniki fužin kasneje pogosto krojili pravico do lesa in oglja po svoje, dostikrat na škodo sosesk, ki so v istih gozdovih uživale služnostne pravice.³² Potrebe železarn po oglju so vodile tudi do različnih prekrškov in tatvin. Prekomerna gozdna paša in ogljarjenje je v gozdovih povzročala veliko pustošenje. Nasprotja med fužinarji, ki so potrebovali les, in prebivalstvom, ki je krčilo gozd za pašnike in njive, je v radovljiškem in škofjeloškem političnem okrožju 1854 privedlo celo do sekvestracije gozdov, ki je trajala do 1873.³³

Servitutne pravice do lesa v gozdovih Mežaklje in Pokljuke in nasprotja med lastniki in uporabniki so se začela uravnavati v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja po postopku, ki ga je predpisal patent 1853. Predvsem zaradi neurejenih lastniških razmer so tudi gozdovi Pokljuke in Ribščice prišli pod začasen politični nadzor, med katerim so bile opravljene regulacije servitutnih bremen. Ta politični provizorij je bil razveljavljen 1872.³⁴ Servitutni upravičenci so dobili predvsem nižinske gozdove v dolinah in na pobočjih, medtem ko so gozdni kompleksi v višjih legah na poključki planoti in Mežaklji ostali strnjeni v lasti Kranjske industrijske družbe. Od blejskih gozdov je KID dala upravičencem 4817 ha in z denarjem odkupila služnostne pravice skupnosti Jezero, Kupljenik, Zgornje Laze in Jereka za zneskom 2913 kron.³⁵ Uravnavanje služnosti paše je trajalo precej dalj. V vseh gozdovih verskega sklada je bilo 1922 s pašnimi pravicami še vedno obremenjeno približno 10.000 ha oziroma z 2240 glavami normalne živine, kar je imelo za posledico veliko škodo v mladih smrekovih gozdovih in nasadih.³⁶

Že ob koncu prejšnjega stoletja je rasla zaradi povečanega povpraševanja po gradbe-

nem lesu in oblem lesu vrednost lesa in drugih dobrin in s tem tudi gozda za mehansko in kemično predelavo. Ko so se izboljšale prometne razmere (železnica) in sta se povečala trgovina in izvoz lesa, so začele naraščati potrebe po žaganem lesu smreke, jelke, macesna in bukve, posebej je bila cenjena poključna smrekovina. Iskali so tudi drobnejše sortimente smreke in jelke za vžigalice, bukova drva, smrekovo lubje za strojilo, cepek les za izdelavo dog in skodel.³⁷ Tovarne papirja so potrebovale celulozni les. V železarstvu les in oglje nista več predstavljala glavnega energetskega vira, zato je KID začela trgovati tudi z lesom. Ko so gozdovi prešli v Kranjski verski sklad (1895) in kasneje v družbeno last, so postajali vse pomembnejši vir najrazličnejših dobrin, materialnih in splošno koristnih.

Oba gozdna kompleksa sta imela zelo ugodno prometno lego. Železniški progi Trbiž—Ljubljana, zgrajena 1870, in kasneje bohinjska proga, zgrajena 1906, sta gozdove povezali z Italijo in obmorskimi pristanišči pa seveda tudi z velikimi potencialnimi porabniki lesa — Ljubljano, Gorico, Beljakom in drugimi mesti. Les je zaradi prometnih povezav z Italijo postal pomembno izvozno blago. V obdobju KID sta bili na blejskem območju zgrajeni dve žagi: žaga Fortuna na Radovni v Grabčah in žaga v Soteski pri Bohinjski Beli. Les so na žagah prodajali razrezan, celulozni les pa so pošiljali na železniške postaje Bled, Bohinjska Bela, Soteska, Nomenj in Bohinjska Bistrica. Nekaj lesa so prodali tudi nerazrezanega.³⁸

Žaga Fortuna je imela tri polnojarmenike in dve krožni žagi. V kratkem obdobju 1919 do 1922 je razžagovala na panju (v gozdu stoječ) kupljen les, da bi kupec znižal stroške prevoza. Prej in kasneje pa je Kranjski verski sklad sekal in izdeloval les v lastni režiji, izdelano hlodovino pa prodajal na javnih pisarnih licitacijah.³⁹

Poleg teh dveh žag so v bližnji okolici delale še druge: v Bohinjski Bistrici žaga družbe Impex in Heinriharjeva žaga, na Bledu žaga Mulej & komp. in v Lescah Klemenčičeva žaga.

V neposredni okolici so nastali tudi lesno predelovalni obrati in tovarne, ki so lesno surovino oplemenitili na višji ravni. To sta bili tovarna pohištva in lesna industrija Vintgar v Gorjah pri Bledu in lesna industrija Vinko Jan v Gorjah, ki se je, tako kot lesna družba Hudovernik & komp. iz Radovljice, ukvarjal z izvozom lesa.⁴⁰

GOZDARSTVO

Naravne in prometne razmere v gozdovih Pokljuke in Mežaklje so pridobivanju gozdnih dobrin (predvsem lesa) in vzgoji gozdov dajale mnoge možnosti in ju hkrati omejevale. Preden je hlod razrezan v lesne polizdelke, je drevo v gozdu treba vzgojiti, ga posekati, razžagati, spraviti do ceste in prepeljati do lesnopredelovalnega obrata. Pri teh delovnih postopkih pa je treba uporabiti primerno orodje in zgraditi poti za spravilo in prevoz. Prav pomanjkanje poti zaradi težke in zato drage gradnje v strmih in skalovitih kraških terenih obeh gozdnih okolišev je predstavljalo glavno oviro v pridobivanju lesa. Tudi oglarjenje v gozdu ob sečišču je bilo odsev slabo razvitega omrežja spravilnih in prevoznih poti; s poogljevanjem postane les precej lažji, energetsko ostane enako bogat, zato je spravilo v dolino in do porabnika bistveno manj naporno. Ko je les postal tržno blago, je gospodarnost pridobivanja gozdnih sortimentov odločilno vplivala na višino letnega etata (poseka), način gospodarjenja, delovne postopke in višino vlaganj v poti in vzgojo oziroma obnavljanje gozdov. Načelo največje zemljiške rente je v preteklosti pogosto povzročila prevelike sečnje, ker je bilo zanemarljivo osnovno načelo urejenega gozdnega gospodarstva — načelo trajnosti donosov (dobrin), ki ga ni mogoče uresničiti v preveč posekanih gozdovih in ne na premajhnih gozdnih površinah.

Gozdnogospodarsko načrtovanje in letni etat

Da bi si zagotovili lesno surovino in oglje vsako leto v čim bolj enakih količinah, so gozdarji že leta 1937 izdelali dolgoročni gospodarski načrt. V njem so s takrat znanimi metodami določili tisto količino poseka, ki naj bi trajno zagotavljala ta donos, prav tako pa so predpisali tudi način sečnje in potrebno površino za obnovo s pogozdovanjem.⁴¹

Les so dobivali s sečnjo na golo in s prebiranjem. Pri prvi se je kopičilo veliko lesa na posameznih sečiščih, pri drugem pa so sekali posamezna drevesa raztreseno po vsem gozdu. Prebiralno gospodarjenje je bilo predpisano le v varovalnih gozdovih, v tistih, ki so ščitili doline pred hudourniki in na strmih pobočjih tla pred erozijo. Posek za bodoča 20-letna obdobja so v gozdnem okolišu Mežaklja⁴² izračunali iz razmerja starostnih razredov, v katere so razvrstili posamezne gozdove glede na povprečno starost drevja. Starostna porazdelitev gozdov na Mežaklji je

bila zelo neenakomerna, zato načrt ni mogel zagotoviti enakomernejšega donosa lesa. V prvih 20 letih je predvideval posek 2267 m^3 lesa letno, v naslednjih 20-letnih obdobjih pa po 5626 m^3 , 14.762 m^3 , 4488 m^3 in 12.904 m^3 ali v povprečju letno 7992 m^3 , (3074 sežnjev 3 čevlje dolgih polen).⁴³

Donos je bil izračunan na osnovi 100-letne obhodnje. Predvideli so, da vsak del gozda potrebuje 100 let do sečne zrelosti ali da bodo po 100 letih spet lahko sekali na istih površinah. Tudi gospodarski načrt za Pokljuko in Ribščico (1860—1894)⁴⁴ je predpisoval enako gospodarjenje. Na površini 9887 ha (17.180 oralov) je ob 100-letni obhodnji določil letno 26.290 m^3 (10.112 sežnjev) lesa za posek.

Do sredine osemdesetih let se je površina gozdnega okoliša Mežaklja zmanjšala na 1662 ha (2888 oralov).⁴⁵ Gospodarjenje z gozdom se je spremenilo. Namesto golosekov so v gozdove vpeljali postopno sečnjo,⁴⁶ prebiranje pa se je ohranilo. Visoke gozdove, v katerih so izvajali postopno sečnjo, so uvrstili v obratovalni razred A s stoletno obhodnjo, visoke gozdove na strmih pobočjih in revnih tleh, kjer mora gozd stalno varovati tla, pa v obratovalni razred B s 120-letno obhodnjo in s prebiralnim načinom sečnje. Letni etat je bil določen s tedaj običajnimi metodami: za obratovalni razred A z metodo razdelitve lesne mase po starostnih razredih (Massenfachwerk),⁴⁷ za obratovalni razred B pa po avstrijski kameralni taksi.⁴⁸ Letni posek za obdobje 1886—1905 je na Mežaklji skupaj s Poljano znašal 6282 m^3 , od tega naj bi okrog 5000 m^3 dobili s postopno sečnjo, ostalo pa s prebiranjem.

Tudi na Pokljuki⁴⁹ sta bila enaka obratovalna razreda kot na Mežaklji, prebiralni obratovalni razred pa je imel poleg obhodnje določeno tudi obhodnico 40 let.⁵⁰ Celoten gozdni okoliš Pokljuka je bil prostorsko razdeljen v 70 oddelkov, ti pa še naprej v pododdelke upoštevajoč razlike v vrsti in rodovitnosti tal, drevesne vrste in njihovo mešanost, gostoto drevja (zarast), starost gozda. Ta osnovna razdelitev gozdov po njihovih značilnostih in posebnostih se je ohranila vse do danes. V takratnem času je pomenila intenziviranje gozdnega gospodarstva. Hkrati je uvedla red v prostoru in omogočila lažje izvajanje vseh gozdarskih opravil od načrtovanja do pogozdovanja. Za obdobje 1888—1907 je znašal letni posek 23.600 m^3 , od tega 5800 m^3 z redčenjem.

Ob izteku gospodarskih načrtov KID za gozdove Mežaklje in Pokljuke je v upravi Kranjskega verskega sklada nastal nov izred-

no temeljit gozdnogospodarski načrt za 10 let (1904—1913).⁵¹ Prejšnji obratovalni razredi so se nekoliko spremenili. Mežakljo in Poljano (1364 ha) so obravnavali kot visoki gozd s 100-letno obhodnjo, Pokljuko (Vrh in Krmo, 5420 ha) s 120-letno obhodnjo, prebiralne gozdove na Pokljuki (9 ha) pa s 140-letno obhodnjo. Na Mežaklji in Poljani je načrt določil 6590 m^3 letnega poseka in na Pokljuki 16.230 m^3 ali skupno 22.820 m^3 . Podobno so z gozdovi v posesti Kranjskega verskega sklada gospodarili tudi po reviziji načrtov 1914, 1925, 1935. Cilj je bil doseči najvišjo gozdno rento ob popolni ohranitvi produktivnosti tal. V naslednjem 10-letnem gospodarskem obdobju (1914—1923) je bil za Mežakljo in Pokljuko predpisan letni etat 25.900 m^3 .⁵²

Blejski gozdovi so bili kot celovita posest gospodarjeni po enotnih načelih in po načrtih, ki sicer v posameznih obdobjih zajemajo le posamezne gozdne komplekse, vendar kažejo na urejeno in načrtno gozdno gospodarstvo. Razmere so se spremenile po regulaciji služnostnih pravic, ko je del gozdov prešel v razdrobljeni obliki v individualno lastništvo. Kakor so za veleposesti različni zakoni zahtevali urejeno gospodarjenje in gozdarskega strokovnjaka za upravitelja,⁵³ je bilo gospodarjenje v mali gozdni posesti prepuščeno lastniku, ki je z gozdom ravnal, kot je vedel in znal, iz trenutnih potreb, upoštevajoč pri tem vsaj deloma gozdnopolicijske uredbe in zakone.⁵⁴

Pridobivanje dobrin — sečnja, spravilo in prevoz

Reliefna razgibanost in strmi robovi visokih planot Mežaklje in Pokljuke so oteževali spravilo lesa do uporabnikov v dolinah. Zaradi slabih prometnih razmer je bila sečnja pogosto negospodarna in manjša, kot bi lahko bila, les pa, ki je po strmih zemeljskih drčah vseeno prispel v dolino, je bil obtolčen in malo uporaben. V načrtovanju gozdnega gospodarstva se je ves čas pojavljal osnovni cilj razširiti omrežje izvoznih poti in poti za spravilo lesa in oglja do ceste, železnice ali vodne poti.

Les so sekali poleti, pozimi je sečnjo oviral visok sneg. Sekali so posamezna drevesa, kadar so s prebiranjem iskali manjše količine lesa, npr. servitutni les, ali pa so sekali na golo: sprva naenkrat, kasneje pa postopno. Za oglje so dobivali les s sečnjo na golo in ga v bližini sečišča v stojećih kopah predelali v oglje.

Posekan les so do izvoznih poti, kjer so ga naložili na vozove in sani, spravljali z vla-

čenjem po tleh, s spuščanjem po zemeljskih ali lesenih (včasih tudi vodnih) drčah ali rižah, s sanmi po vlakah in tudi z nošnjo. Za les in oglje so uporabljali sani, ki jih je pletli vlekle živina ali pa upravljali oglar po brunčanih poteh (Prugelwege), pozimi pa so jih po snegu ročno vodili drvarji in oglarji. S sanmi so spravljali les in oglje predvsem pozimi. Zaradi lažjega zimskega spravila so oglarji poletj skuhanu oglje hranili v kolibah ob kopiščih in ga šele po snegu dostavljali fužinam.

Lesene drče iz hlodov ali plohov, ki so tekale po tleh ali so bile postavljene na podporne koze, če je konfiguracija terena to zahtevala, so zgradili le za večje količine lesa.⁵⁵ Gradnja in vzdrževanje lesenih drč je zahtevalo veliko lesa, zato za manjše količine posekanega lesa niso bile ekonomsko upravičene. Lesene drče v gozdovih kranjskega verskega sklada so bile dolge po več sto metrov. Tudi za drobnejši les, za polena, so ponekod zgradili lesene žlebove iz krajnikov. Eden takih je bil v gozdovih verskega sklada dolg 150 m.

Poleg drč in vlak so za spravilo lesa preko nepreloženih pobočij uporabljali žičnice. Več so jih zgradili v bohinskem delu posestva z Jelovice, s Pokljuke pa le eno (Gorjuše—Soteska). Razlog za postavitev žičnic je bil trošen. Les je bil s pravilom po zraku nepoškodovan in zato kakovostnejši, odprli so nova gozdna področja in zagotovili so si tudi enakomerni dotok oglja in lesa. Neenakomeren dotok oglja — odvisen je bil od zimskih snežnih razmer — je predstavljal v proizvodnem procesu pridobivanja železa precejšen problem. Z žičnicami so ta problem rešili.⁵⁶ S Pokljuke so 1889 dogradili in pognali žičnico z Gorjuš v Sotesko.⁵⁷ Po njej so spravljali les s precejšnjega dela poključke planote. Z Mežaklje ni vodila nobena žičnica.

Žičnice v gozdovih KID je sprojektiral tehnični direktor družbe Lambert pl. Pantz. Kot prvi je že 1873 za odvoz rude z Begunščice uporabil pri žičnici le eno nosilno vrv in tako močno zmanjšal stroške postavitve. Žična vrv je namreč predstavljala največji strošek pri gradnji žičnice. Svoje patentirane tehnične rešitve je Pantz uporabil tudi za gozdne žičnice s Pokljuke in Jelovice (Gorjuše, Komarča, Mokri log, Blatni graben, Podkorita).⁵⁸

Les, ki so ga po talnih drčah, vlakah in pravilnih poteh spravili do izvoznih poti, so naložili na vozove in odpeljali do žag in drugih porabnikov. Za prevoz so uporabljali navadne vozove, na katere so naložili 1,2—1,5 m³ lesa.⁵⁹ Pozimi so hlodovino vozili s sanmi.

Za transport so uporabljali tudi plovne poti po Savi Bohinjki in Radovni. Po Bohinjki so plavili okrogel in celulozni les do zaustavljalnih grabelj pri žagi v Soteski.⁶⁰ Hlodovino so razžagali, celulozni les pa so od Soteske prepeljali do železniške postaje v Lescah.⁶¹ Po Savi Bohinjki so plavili les z obeh strani reke, po njej je šel tudi les, ki so ga posekali nad Komarčo, spravili do Bohinjskega jezera z žičnico in leseno rižo, in po njem v nevezani obliki v Bohinjko. Za plavljenje po obeh rekah si je Kranjski verski sklad moral s pogodbo od lastnikov zemljišč in naprav ob rekah zagotoviti dovoljenje. Po Radovni so plavili iz Zadnje Radovne do fužine KID, kjer je bila lovilna naprava. Od tod je šel les po koprnem.⁶² Pogodba za plavljenje po Radovni je dajala pravico do 3500 prostornih metrov drv dolgih 5 čevljev (1,58 m) in 300 m³ hlodovine dolžine 4,1 m. Plaviči so smeli od začetka maja do konca junija in od začetka septembra do sredine oktobra pri srednjem vodostaju. Da bi ne poškodovali bregov, mostov in drugih naprav, so jih morali zaščititi s fašinami, plohi ali bruni in celo s kamnitimi kašami.⁶³

Pokljuka je bila že pred 100 leti razdeljena v 7 pravilnih okolišev,⁶⁴ oblikovanih tako, da je iz vsakega vodila vozna pot, le iz enega naj bi v dolino (Radovno) les spravljali po riži. Načrtovano omrežje gozdnih pravilnih poti naj bi segalo do vsakega sečišča na planoti. Dragocenejši stavbni les naj bi v Radovno prepeljali z žičnico z Rjave peči.⁶⁵ Načrt kasneje ni bil v celoti uresničen, predvsem niso zgradili žičnice.

Zaradi velikega povpraševanja po lesu na Gorenjskem se je v začetku tega stoletja začela gostiti prometna mreža v gozdovih Pokljuke in Mežaklje. Potem ko je ministrstvo za poljedelstvo 30. 7. 1903 izdalo odlok, so jeseni 1904 začeli graditi 15 km dolgo cesto na Pokljuko. Končali so jo 1911 in hkrati začeli graditi 12 km dolgo cesto na Mežakljo, ki so jo naslednje leto že dogradili. Do 1919 so nato dopolnjevali sekundarne prometnice.⁶⁶ Novi cesti sta odprli velik del prej slabo izkoriščenih gozdov, omogočili pa sta tudi uporabo boljših in ekonomičnejših prevoznih sredstev.

Vzgoja gozdov

Način gospodarjenja s sečnjami na golo in postopno sečnjo je bil uspešen le takrat, kadar je na posekano površino priletelo dovolj semena z bližnjih dreves in so se posekane površine naravno obnovile. Zaradi različnih razlogov naravna obnova ni vedno uspela ali

pa je tekla prepočasi. 100 ali 120-letna obhodnja je dopustila tudi samo toliko let za rast drevesa od semena do sečne zrelosti. Vsak izpad obnove je zato povečal nevarnost, da gozd po preteku obhodnje ne bo zrel ali pa da bo v njem manj lesa, kot bi ga lahko bilo. V takih primerih so gozd obnovili umetno s saditvijo v drevesnici vzgojenih drevesc.

Prvi začetki umetne obnove s sadikami v letu 1859 niso uspeli. Pogozdene površine je kljub zaščiti uničila pasočja se živina. Tudi kasnejše dosajevanje in setev nista bila uspešna. Veliki goloseki, nastali 1848 in 1849, so bili po 30 letih še vedno nezarasli in izpostavljeni eroziji prav zaradi paše.⁶⁷ Po teh prvih začetkih je postalo umetno obnavljanje gozdov s sajenjem na neobraslih površinah, z dopolnjevanjem praznin v naravno pomlajenih mladih gozdovih in nekoliko manj s setvijo, sestavni del gospodarjenja z gozdom. Za obdobje 1860—1864 je gospodarski načrt predvidel saditev na 345 ha (600 oralih) ali 69 ha letno.⁶⁸ V obdobju 1886—1905 na Mežakli 230 ha,⁶⁹ na Pokljuki v 20 letih (1888 do 1907) 511 ha⁷⁰ in v gozdovih Kranjskega verskega sklada v 10 letih (1904—1913) 760 ha.⁷¹ Načrt pogozdovanj niso bili v celoti uresničeni. V petih letih 1898—1903 so pogozdili v vseh gozdovih verskega sklada 31 ha površin in zasejali 21 ha. Za to so porabili 102.000 sadik smreke, 56.000 macesna, 21.000 jelše in vrbe in 1000 sadik cemprina, sejali pa so smreko in macesen.⁷²

Za svoje potrebe je KID vzgajala sadike v svojih drevesnicah. Ena prvih drevesnic v Sloveniji je bila osnovana prav na blejski posesti leta 1859.⁷³ Leta 1886 je KID že imela centralno drevesnico pri gozdnem uradu na Javorniku in manjše drevesnice v gozdovih na krajih z imeni »V gošati«, »Pod lipanco« in »Kranjska dolina«.⁷⁴ Kranjski verski sklad pa je imel 1904 drevesnice Poljana, Lepence, Mrzli studenec, Kranjska dolina in Vrh, 1922 pa drevesnici Mrzli studenec (1316 m² setvene površine) in Kranjska dolina (624 m²) za gozdni okoliš Pokljuka, Trato (477 m²) in Poljana (112 m²) pa za Mežakljo.⁷⁵ Nekaj let kasneje so iz lastnih drevesnic na Pokljuki posadili 157.000 sadik smreke, jelke in macesna.⁷⁶

V gozdu so sadili 3—4-letne nepresajene sadike v kvadratu s stranico 1,5 m, kar je zneslo 4500 sadik na hektar. Za ročno sajenje z motiko ali kopačo so najemali samo ženske, ki so bile spretnejše in cenejše od moške delovne sile. Posajena drevesca so s koli zaščitili pred živino.⁷⁷

Vzgoja starejših gozdov je bila minimalna. V odraščajočih gozdnih sestojih so odstranjevali le tisto, kar je bilo polomljeno, zavrtlo v rasti ali pa po kakem drugem kriteriju ni več spadalo v gozd. V naravnih mladnjih in goščah so odstranjevali predvsem slabo in vse tisto, kar je oviralo razvoj smreke in drugih ekonomsko zanimivih vrst, zato so večinoma že v mladju izsekali vso bukev.⁷⁸ Celotno gospodarjenje, s tem pa tudi vzgoja gozdov, je bilo usmerjeno k čimvečji vrednostni proizvodnji gozdnih sortimentov, zanemarjene pa so bile naravna zgradba, uravnoteženost in stabilnost gozdov. Dolgotrajno izsekavanje bukve za predelavo v oglje in istočasno sajenje smreke na vseh primernih in neprimernih tleh je v razmeroma kratkem času sto let močno spremenilo prvobitne gojenjske gozdove, tudi Mežakljo in Pokljuko. Neupoštevanje naravnih zakonitosti v gozdnem gospodarstvu je privedlo do neodpornih gozdov in smrekovih monokultur, otežilo bodoče gospodarjenje in povečalo rizik gospodarskega uspeha in vseh vlaganj v prometnice, vzgojo gozdov, stroje in kadre. Te posledice čuti gospodarjenje z gozdom na blejskem gozdnogospodarskem območju še danes, ker mu pod bremenom novih, predvsem večjih in širših zahtev do gozdnih dobrin otežujejo pot do optimalnih gospodarskih uspehov.

OPOMBE

1. Gozdnogospodarski načrti obravnavajo gozd in gozdno gospodarjenje kot kompleksen naravni sistem in kompleksno človekovo dejavnost. Zato vsebujejo zelo raznolike podatke: o površini, lesni zalogi, prirastku in etatu gozdov, pravičnih in prometnih razmerah, lastništvu, tržnih razmerah in preteklem gospodarjenju. Uporabljeni so bili: prvi ohranjeni gozdnogospodarski načrt za Pokljuko in Ribšćico 1859 (shranjen v arhivu Tehniškega muzeja Železarne Jesenice), gozdnogospodarski načrti Kranjske industrijske družbe za Mežakljo 1886, Pokljuko 1888, gozdnogospodarski načrt za gozdove Kranjskega verskega sklada blejske gozdne uprave 1904 (vsi shranjeni v arhivu Gozdnega gospodarstva Bled). Poleg omenjenih so bili uporabljeni še drugi gozdarskogozdovinski viri in literatura, predvsem poročila kranjsko-primorskega gozdarskega društva, listine iz arhiva Tehniškega muzeja Železarne Jesenice in Državnega arhiva Slovenije ter drugi, navedeni v opombah. — 2. Gornik, F.: Bled v fevdalni dobi, Zavod za napredek turizma Bled, Bled, 1967, str. 111. — 3. Postavlja se vprašanje ali je bila za mejo posesti mišljena Tržiška Bistrica ali Bistrica v Bohinju. Z odločitvijo za zadnjo bi bili zajeti v posest tudi gozdovi na desnem bregu Save Bohinjke, torej gozdovi Jelovice, ki so kasneje predstavljali

bistveni sestavni del briksenške gozdne posesti. — 4. Gozdnogospodarski načrt za gozdove Kranjskega verskega sklada (K. k. Forst- und Domän Verwaltung, k. k. Forstwirtschaftsbezirk Veldes, Einrichtungen-Operat 1904, I. Teil) citira prispevek prof. Richterja v reviji *Illyrisches Blatt* 1820, št. 52; 1821, št. 12, 13, 14, 15 ter *Veldes und die Wochein*, 1821, str. 47. V nadaljevanju je za ta vir uporabljena okrajšava GG načrt 1904. — 5. GG načrt 1904. — 6. GG načrt 1904. — 7. GG načrt 1904 citira H. Costo: *Reiseerinnerungen aus Krain, Laibach*, 1848, str. 189, 190. — 8. Gornik, F.: *Bled v fevdalni dobi*, Bled, 1967. — 9. Arhiv Tehniškega muzeja Železarne Jesenice, novi fond (po letu 1869), fasc. 19b, listina: Verzeichnis über die den gesellschaftlichen Grund- und Werkbesitz betreffenden Ereignisse vom Jahr 1869 bis 1915. — 10. Pola stoljeća šumarstva 1876—1926, Zagreb, 1926, str. 285. — 11. Situationsplan der fürstlich brixn: Herrschaft Veldes in Krain. 31. december 1846. Karta je shranjena v arhivu Gozdnega gospodarstva Bled. — 12. Wirtschafts-Plan des Forstbezirks Mežakla der Krainischen Industrie Gesellschaft, nach den geometrischen und taxatorischen Aufnahmen der Jahre 1885 bis 1886. Načrt je v dveh izvodih shranjen v arhivu GG Bled. V nadaljevanju je uporabljena okrajšava GG načrt Mežaklja 1886. — 13. Arhiv Tehniškega muzeja Železarne Jesenice, fasc. I/13, listina 267. — 14. GG načrt 1904. — 15. GG načrt 1904. — 16. Šivic, A.: *Zgodovina verskozakladnih gozdov, pridobljenih od bivše Blejske graščine 1004—1945 in državnih gozdov na Jelovici od XVI. stoletja do 1945*, rokopis, shranjen v Tehniškem muzeju Slovenije, Ljubljana, str. 32. — 17. Wirtschafts-Plan über die herrschaftlich Veldeser Hauptwälder Pokljuka und Ribschtza, 1859: Načrt je bil narejen za obdobje 1860—1864. Shranjen je v arhivu Tehniškega muzeja Železarne Jesenice, fasc. I/17, listina 340. V nadaljevanju okrajšava GG načrt Pokljuka 1859. — 18. Gozdnogospodarski načrti so nastali v naslednjem zaporedju: 1884 za tržiške gozdove, 1886 za Mežakljo in 1888 za Pokljuko. Načrt za tržiške gozdove je shranjen v Državnem arhivu Slovenije, fasc. 19 fonda KID, ostala dva pa na GG Bled. — 19. Mitteilungen des krainisch-küstenländischen Forstvereins, Laibach, 1878, str. 39. — 20. Mitteilungen des krainisch-küstenländischen Forstvereins, Laibach, 1878, str. 39. — 21. GG načrt Mežaklja 1886. — 22. GG načrt Mežaklja 1886. — 23. Mitteilungen des krainisch-küstenländischen Forstvereins, Laibach, 1878, str. 42. — 24. Arhiv Tehniškega muzeja Železarne Jesenice, fasc. I/15, listina 287. — 25. GG načrt Mežaklja 1886. — 26. Mitteilungen des krainisch-küstenländischen Forstvereins, Laibach, 1878, str. 41. — 27. Mitteilungen des krainisch-küstenländischen Forstvereins, Laibach, 1878, str. 42. — 28. Arhiv Tehniškega muzeja Železarne Jesenice, fasc. I/4, listina 58. — 29. GG načrt Mežaklja 1886. — 30. GG načrt Mežaklja 1886. — 31. Arhiv Tehniškega muzeja Železarne Jesenice, fasc. I/15, listina 286. — 32. Arhiv Teh-

niškega muzeja Železarne Jesenice, fasc. I/15, listina 287. — 33. Šivic, A. — rokopis (glej opombo 16), str. 39. — 34. Mitteilungen des krainisch-küstenländischen Forstvereins, Laibach, 1878, str. 40. — 35. Arhiv Tehniškega muzeja Železarne Jesenice, novi fond, fasc. 19b, (glej opombo 9). — 36. Gozdarstvo v Sloveniji, Ljubljana, 1923, str. 121. — 37. GG načrt Mežaklja 1886. — 38. Mitteilungen des krainisch-küstenländischen Forstvereins, Laibach, 1909, str. 38. — 39. Gozdarstvo v Sloveniji, Ljubljana, 1923, str. 122. — 40. Gozdarstvo v Sloveniji, Ljubljana, 1923, str. 52, 117, 56. — 41. GG načrt Mežaklja 1886. — 42. GG načrt Mežaklja 1886. — 43. GG načrt Mežaklja 1886. — 44. GG načrt Pokljuka 1859. — 45. GG načrt Mežaklja 1886. — 46. Zrelo drevje so posekali v več stopnjah: približno 20—30 let pred koncem obhodnje najprej vse poškodovano in slabo rastoče drevje (približno 1/5 vsega lesa), nato so čakali okrog 10 let, da je drevje imelo veliko semena, in posekali polovico drevja, in sicer tako, da so na golo v obliki krogov posekali skupine dreves. Preostalo drevje so dokončno posekali, ko je bil gozd že obnovljen z mladimi drevesci iz semena. — 47. Massenfachwerk je stara metoda določanja donosa lesne mase in s tem višine letnega poseka za obdobje celotne obhodnje tj. 100, 120 ali 140 let. Po tej metodi so posamezni gozdni sestoji upoštevali starost, lesno zalogo in prirastek razvrščeni v posamezna 20-letna obdobja — periode ali predele (Fächer) tako, da bi bila količina posekane lesa (donos) v posameznih periodah čim bolj enaka. Metoda je bila prvič opisana 1795. — 48. Avstrijska kameralna teksa se je prvič pojavila 1788 v avstrijskem predpisu za ugotavljanje vrednosti gozdov ob prodaji. Letni posek je izračunan po formuli, ki upošteva ugotovljeni prirastek, obhodnjo in razliko med dejansko in normalno lesno zalogo. Normalna lesna zaloga je bila najmanjša zaloga, ki naj bi se zagotavljala trajen lesni donos. — 49. Der Wirtschafts-Plan des der Krainischen Industrie-Gesellschaft gehörigen Forstbezirk Pokljuka, 1888. Načrt je shranjen na GG Bled. V nadaljevanju z okrajšavo GG načrt Pokljuka 1888. — 50. Obhodnica je čas v katerem se sečnja na isti površini gozda ponovi. V tem primeru naj bi redčili vsakih 40 let. — 51. GG načrt 1904. — 52. Gozdarstvo v Sloveniji. Ljubljana, 1923, str. 114. — 53. Državni gozdni zakon 1852. Posebni deželni zakoni so določali najmanjšo velikost gozdov, za katere naj bi skrbel usposobljen upravitelj. Za Kranjsko je bila ta površina 1150 ha. — 54. Gozdarstvo v ljubljanski oblasti leta 1926 in 1927, Ljubljana, 1928, str. 16. — 55. Šivic, A.: — rokopis (glej opombo 16), str. 27. — 56. Mitteilungen des krainisch-küstenländischen Forstvereins, Laibach 1878, str. 43, 44. — 57. GG načrt Pokljuka 1888. — 58. Gozdarstvo v Sloveniji, Ljubljana, 1923, str. 28. — 59. GG načrt 1904. — 60. GG načrt 1904. — 61. Mitteilungen des krainisch-küstenländischen Forstvereins, Laibach, 1909, str. 38. — 62. GG načrt 1904. — 63. Arhiv Teh-

niškega muzeja Železarne Jesenice, novi fond, fasc. 62. — 64. GG načrt Pokljuka 1888 omenja naslednje pravilne okoliše: I. Krma, II. Strese-na dolina, III. Klek, Peku, Konavčnošlep, IV. Das Plateau, V. Za robom, Bukofrebar, VI. Kranjska raven, VII. Ribšica. — 65. GG načrt Pokljuka 1888. — 66. Gozdarstvo v Sloveniji, Ljubljana, 1923, str. 116. — 67. Mitteilungen des krainisch-küstenländischen Forstvereins, Laibach, 1978, str. 41. — 68. GG načrt Pokljuka 1859. —

69. GG načrt Mežaklja 1886. — 70. GG načrt Pokljuka 1888. — 71. GG načrt 1904. 72. GG načrt 1904. — 73. Pola stolječa šumarstva 1876—1926, Zagreb, 1926, str. 286. — 74. GG načrt Pokljuka 1888. — 75. Gozdarstvo v Sloveniji, Ljubljana, 1923, str. 120. — 76. Gozdarstvo v ljubljanski oblasti leta 1926 in 1927, Ljubljana, 1928, str. 49. — 77. Gozdarstvo v Sloveniji, Ljubljana, 1923, str. 120. — 78. Gozdarstvo v Sloveniji, Ljubljana, 1923, str. 120.

BLED NA STARIH SLIKAH

(slikarstvo - grafika - fotografija)

MIRKO KAMBIČ

Bled je s svojo ožjo in širšo okolico izredno fotogeničen. Pri tem ne mislimo samo na fotografijo, temveč tudi na vse zvrsti likovnih upodobitev Bleda. Gre za vrsto postavk, ki so bile nekoč in so še danes naklonjene likovnim stvaritvam, ko gre za blejski portret, bodisi v olju ali v risbi, v knjižni ilustraciji ali na fotografiji. V tem našem zapisu se bomo omejili le na starejše blejske upodobitve, sicer bi slike Bleda z okolico zahtevale samostojno, bogato ilustrirano publikacijo.

Bled je s svojo okolico naraven park edinstvenega značaja, je zapisal že v 19. stol. Amand v. Schweiger v svoji knjižici o Bledu. Dodal je zanimive primerjave Bleda z drugimi podobnimi alpskimi okolji, kot so Hallstatt in Berchtesgaden. Ni postavil v ospredje tistega, kar ima Bled skupnega s takšnimi kraji, temveč nasprotno. Prikazal je, kaj ima Bled več in v bolj izvirni meri kot podobni alpski kraji Srednje Evrope. Seveda pa omenjeni pisec ni izoliral Bleda na samo jezero, temveč je obravnaval Bled z okolico kot zaključeno naravno celoto in ta okolica sega od sotočja obeh Sav do njihovih izvirov in do samega Triglava.¹

To geografsko celoto z njeno značilno lepoto je imel pred očmi pesnik Prešeren, saj je opeval Bled z njegovo »okol'šč'no«. To okolico so omenjali vsi starejši vodniki, ki so vabili na Bled domače in tuje turiste 19. in 20. stoletja. V besedi in sliki so povezovali Bled z obema Savama, s kraji pod Karavankami, z Babjim zobom in z Bohinjem, z izvirom Savice ter z vrhom samega Triglava. Sicer je bila tudi blejska posest, ki so jo dobili brik-senški škofje že leta 1004, mnogo širša kot

samo blejsko jezero z gradom. To moramo omeniti, ker se bomo v pregledu slikovnega gradiva omejili predvsem na sam Bled kot na osrednjo točko blejske pokrajine.

Blejsko jezero z otokom, gradom, naseljem in z gorami v ozadju ima svoj izjemno tipičen obraz, ki je hvaležen za portretiranje z vseh strani. Imamo lepa slovenska naselja, ki so značilna in spoznavna le z enega gledišča. Bled je nasprotno zanimiv in spoznaven od vzhoda in od zahoda, z južne in s severne strani. Tudi zračni pogled z različne višine razodeva že na prvi mah značilno lego Bleda.

Pogled na Bled z vzhodne strani je posebno v starejšem obdobju, ko Bled še ni bil tako pozidan, pomenil pravo presenečenje. Kdor se je dvignil na blejski rob iz soteske Save, od koder pripelje pot iz Lesc, je na vrhu ostrmel. Nenadoma je zagledal jezersko površino, grajsko pečino s starodavnim gradom, spodaj majhno naselje s cerkvijo, v ozadju Triglavsko pogorje, na jezeru pa otok z zvonikom.

Od zahodne strani, od Zake, se na vsej poti ob jezeru odpira širok pogled na otok v ospredju, na grad v ozadju, na naselje in na mogočni Stol daleč zadaj. Kdor se potruži še na pobočje Osojnice nad Zako ima pred seboj Bled v celotnem blišču kot na dlani, pogled kot bi bil v letalu ali v helikopterju.

Južna stran jezera je dolga, pogled hiti zdaj na otok, potem na grad in na Stol v ozadju. Naselje Mlino s starim hotelom Petran je bilo nekdanje pristanišče za romarske čolne, ki so vozili na otok. To gledišče je imel verjetno pred seboj pesnik Prešeren, ko je v Krstu opisal Bled kot podobo raja. Prešeren

omenja otok, božjo pot, »Blejski grad na levi strani« glede na »griče« na desni, »snežnikov velikani« stoje zadaj. Vse to se ujema še danes, če gledamo na grad, Stražo in Stol nekje od Mlina, lahko pa tudi z več stojišč na poti proti Zaki.

Posamezni pogledi na blejske znamenitosti se odpirajo celo s severne strani, predvsem z grajske terase, od koder seže pogled na Triglav, na jezero z otokom, na Babji zob, na naselje Bled in daleč tja proti Radovljici.

Bled je hvaležen za upodabljanje zaradi menjave letnih časov. Pomladi se odene v nežno zelenje, nad katerim vladajo še zasneženi vrhovi Stola in Triglava. Poletni Bled je potopljen v zelenje. Jeseni je izredno barvit. Zimski plašč s snegom in ledom pričara novo blejsko privlačnost.

Tudi vremenske razmere in menjave dnevne svetlobe podelijo Bledu mnogo likovnih posebnosti. Jutranja svetloba oblikuje drugačen Bled kot pozna popoldanska luč v siju zahajajočega sonca. Jutro in večer ustvarjata s sencami dva različna blejska profila, vzhodnega in zahodnega. Brezvetrje spremeni jezersko gladino v zrcalo, v katerem odsevajo otok, grad, naselje in Stol. Oblaki oživijo mogočen nebesni obok, ki se pne tja zadaj za Karavanke.

Vse naštetu lahko opazimo z lastnim očesom, če smo pozorni občudovalci blejskih oblik in barv. Vse te prvine lahko najdemo tudi na številnih starejših upodobitvah Bleda, najsi so rezultat čopiča, svinčnika, grafične igle ali fotografske plošče.

Slike z motivi Bleda najdemo v muzejih, v galerijah, v fototekah številnih kulturnih ustanovah, v dvoranah in domovih naših izseljencev, delavcev na začasnem delu v tujini, v domovih slovenskih družin ter v zbirkah zasebnikov. Upodobitve Bleda najdemo v tujih kulturnih ustanovah, številne pa so reprodukcije v domači in v tuji literaturi.

Valentin Vodnik je izdal svoje pesmi »za pokušino«. S tihim privoljenjem bo gotovo soglašal, da si prisvojimo njegovo oznako in si za pokušino odberemo nekaj starejših upodobitev Bleda, bolj z radovednim ogledovanjem kot s suhoparnim naštevanjem.

NAJSTAREJŠE UPODOBITVE BLEDA

Ali poznamo najstarejšo sliko Bleda? Težko bi pritrdili. Nihče verjetno ne ve, kdo je prvi upodobil ta lepi kraj. Morda je šlo le za nekaj črt, za skromno risbo, za delček na cerkveni podobi, za okrasek v rokopisu ali za skico v kakšni kroniki. Med sedaj znanimi slikami pa lahko presodimo, katera bi bila naj-

starejša. Odprto pustimo seveda možnost, da odkrijemo še starejšo upodobitev.

V našem pregledu blejskih slik prisojamo prvo mesto Vajkardu Valvasorju, ki je objavil grafično podobo Bleda že leta 1679 v svoji Topografiji, deset let pozneje pa tudi v znani Slavi vojvodine Kranjske (slika 1). Valvasor je posvetil osrednjo pozornost blejskemu gradu, ki mogočno kipi nad blejsko pokrajino. Pod gradom je skromna župna cerkev, jezersko površino delno zakriva drevje, otoška cerkev je označena, kot jezero, še z napisom, da gre za Marijino cerkev na jezeru. Triglavska veriga vrhov je narisana precej zvesto, brez pretiranega prikaza samega Triglava, kot so to delali pozneje romantiki. Celota je likovno skladna. Razveseli nas tudi ime Bled, ki je zapisano pod nemškim imenom za grad. Bled je bil takrat oznaka za grad in za naselje z župno cerkvijo tik pod gradom.²

Nekako sto let pozneje, v drugi polovici 18. stoletja, sta nastali dve upodobitvi Bleda, ki pomenita skupaj vsebinsko celoto. Prva slika je panorama blejske pokrajine južno od gradu, z razponom od vzhoda do zahoda (slika 2). Druga slika dopolnjuje prvo s prikazom severne blejske panorame tja do Karavank. Z obema slikama dobimo pogled, ki bi ga današnji fotograf označil kot posnetek z ribjim očesom, z objektivom, ki zajame celoto v krogu.

Obe sliki, ustvarjeni s čopičem v barvah, sta na ogled v škofijskem arhivu v Briksnu na Južnem Tirolskem (Bressanone, Italija), kamor je spadala blejska posest vse od leta 1004 do 1803. V šibki črnobeli fotografski reprodukciji sta razstavljeni oba motiva tudi v muzeju na blejskem gradu. Po srečnem naključju sem si lahko ogledal obe sliki še v obliki odličnih barvnih diapozitivov, ki posredujejo vse značilnosti originalov.³ Oglejmo si nekoliko podrobneje samo južno panoramo, da dobimo okus po tej zanimivi stari sliki.

Na skrajni desni zgoraj je grajska pečina z gradom, ki ima spodnji del s stolpom in zgornjo zgradbo, ki krona vrh pečine. Jezero je elipsaste oblike in sega diagonalno od vzhoda proti zahodu ter ustvarja globino prostora. Griči in gore imajo svoje tipične oblike, dovolj zveste naravi: Straža, Osojnica, Babji zob, del Bohinjskih gora in Triglav, ki je pomaknjen malo preveč proti Bohinju. Na vzhodu je upodobil slikar pogled daleč tja proti Ljubljani. Gre za Lesce, Radovljico, Šentjošt, Šmarjetno goro in verjetno se vidi celo Šmar na gora. Nakazan je tok obeh Sav do sotočja. Okolica jezera je naslikana zelo skrbno. Bled

je še razdeljen na vasi, polja so prikazana v rjavi in v zlatorumeni barvi, obdelana njiva sega pod župno cerkvijo do jezera. Jezerski rob, ki ga danes zasedajo hoteli, je še čisto prazen, označeni so le topli vrelci. Skrbno je naslikano Mlino in otok, na vodi pa še čoln kot prometna povezava z otokom.

Na modrem nebu, ki je proti horizontu svetlejšje, je upodobil slikar dva putta z grbom in s trobentama, iz katerih vihrata dva napisna trakova v levo in desno. Na teh trakovih je oštevilčenih in naštetih kar 27 imen krajev in stvari, ki so upodobljene na sliki spodaj.

Tako imamo pred seboj natančen topografski prikaz blejske pokrajine, ki je nastal na željo lastnika blejske posesti kot vizualna predstavitev te posesti. Slikar se je postavil na namišljeno višino vzhodno od blejskega gradu, da je v sliko vključen tudi blejski grad. Sicer pa ima vsaj delno takšen razgled pred seboj turist, ki stoji na zgornji terasi blejskega gradu in počasi obrača svojo glavo od pogleda na Radovljico proti Jelovici, Babjemu zobu, navzdol proti jezeru in nato navzgor proti Triglavu na zahodu.

Drugo sliko, ki prikazuje blejsko posest briksenških škofov severno od gradu, omenjamo le bežno. Ta slika vsebuje na levi pogled na grad in na pristavo pod gradom, nato pa Rečico, grad Grimščiće, cerkvico sv. Andreja, Spodnje in Zgornje Gorje, Hom, Sebenje, Zasip, onstran Save pa ravan do Brezniških peči, do Stola in Dobrče. Slogovno in barvno je zvesta prvi podobi, prav tako v risanju podrobnosti.

Prav zaradi teh podrobnosti sta obe sliki še danes dragoceni kot ponazorilo sprememb v blejski pokrajini. Pred seboj imamo elemente, ki se niso spremenili: jezero, grad, otok, oblike vzpetin in gora. Na drugi strani pa je agrarni značaj Bleda zamenjal turizem: pozidave ob jezeru in zmanjšanje obdelanih njivskih površin.

Med stare upodobitve Bleda bi smeli vsaj delno šteti fresko iz 17. stoletja, ki jo najdemo v kapeli blejskega gradu (slika 3). Gre za podobo cesarja Henrika II., ki drži v levici podobo gradu z dvema stolpoma, kar naj bi bil simbol za Bled, ki ga je leta 1004 podaril briksenškemu škofu Albuinu. Tu ne gre za resnično podobo blejskega gradu, temveč le za simbol. Čudno se nam le zdi, da slikar ni upodobil nekaj, kar bi bilo Bledu vsaj malo bolj podobno.⁴

Takšno podobo pa je ustvaril neki slikar v 19. stoletju, ko je s čopičem in oljem naslikal cesarja Henrika II. in škofa Albuina, oba v celi postavi, v trenutku, ko cesar izroča

škofu darilno listino za blejsko posest (slika 4). Za ozadje prizora je slikar upodobil Blejsko jezero, grad in pod oblaki vrh Triglava. To blejsko ozadje ima v svoji obliki in v barvi značaj romantičnega slikarstva 19. stoletja. Ta slika je v škofijskem arhivu v Briksnu, v barvni reprodukciji pa jo najdemo v turistični publikaciji o Bledu.⁵

V Briksnu hranijo še neko pokrajinsko podobo Bleda, ki močno spominja na slog Marka Pernharta. Nastala naj bi torej po letu 1850. Upodobljen je pogled na otok, grad in Stol z jugozahodnega konca jezera, nekje od Zake.⁶ S to sliko pa že prehajamo v čas ko je doživel Bled turistično odmevnost v evropskem merilu in ko je postal zanimiv tudi umetnikom.

BLED IN SLIKARJI 19. STOLETJA

Bled je bil lepo upoštevan na vseh razstavah slovenskega slikarstva 19. stoletja, ki jih je prirejela v teku časa Narodna galerija v Ljubljani. Omenil bi predvsem dve razstavi. Prvo iz leta 1978, ko nam je Narodna galerija predstavila naše kraje in naselja v preteklosti in med motivi tudi sedem upodobitev Bleda. To so bila dela slikarjev Pernharta, Karingerja, Holuba, Grilca in Gvajca.⁷

Druga razstava je odkrila bogastvo del slikarja Karingerja, ki mu je bil med mnogimi motivi Bled posebno pri srcu. Upodobil je ta kraj in okoliške znamenitosti, svojo podobo Bleda pa je razstavil v Ljubljani že leta 1863 z lepo odmevnostjo v javnosti.⁸

Marko Pernhart (1824—1871) je upodobil celotno lego Bleda s Triglavom na veliki sliki, ki prikazuje panoramo z vrha Stola. Blejsko jezero je na tej sliki le delček pokrajine med obema Savama. Geografsko zanimiva upodobitev ima tudi svoj likovni čar.⁹

Dve Pernhartovi sliki Bleda, ki ju hrani Narodna galerija v Ljubljani, sta po likovni strani nekoliko različni, po velikosti pa sta skoraj enakih mer. Prva je blejska panorama od vzhodne strani. V ospredju na vzpetini sta dve osebi, obrnjeni proti jezeru.¹⁰ Grajska pečina z gradom je močno poudarjena, prav tako piramidasti vrh Triglava v ozadju. Razmerja višin so pretirana, kljub temu je slikar ujel razpoloženski vtis z odlično menjavo svetlobe in sence.

Drugi Pernhartov Bled odpira pogled z juga na otok, na grad in Stol v ozadju; (slika 5) ospredje oblikuje temna skala in čoln s tremi osebami. Sence in barvni toni razodevajo pozno popoldne v zelo sončnem dnevu. Jasno nebo prihaja za Stolom iz modrine v zelo svetlo ozadje, kar ustvarja s krepko sen-

čenimi gorskimi pobočji prostorsko plastiko in globino. Čisto zvest naravi slikar ni bil, saj je vertikale višal, za otokom je pustil jezeru le malo prostora in obrežje na severu je spremenil v nižinski svet. Toda slika ima vabljivo razpoloženje, ki ga stopnjuje nasičena barvitost v značilnih tonih ateljejskih barv romantikov.

Anton Karinger (1829—1870) je Pernhartov sodobnik in hkrati slikarski sorodnik. Na omenjeni razstavi (1984) smo srečali Karingerjevo sliko Stola z Blejske Dobrave iz leta 1862. Tu je slikar osredotočil pozornost na obliko in barve gore, ki je tako značilna za blejsko okolico. Motivu je dodal močno ospredje s skupino drevja.¹¹

Slikovita soteska Vintgar za časa Karingerja še ni bila prehodna, znan pa je bil zaključek soteske s slapom Šumom. Tega je Karinger upodobil leta 1862.

Znano blejsko panoramo od vzhodne strani je slikal Karinger leta 1863 in 1864. Na prvi sliki je upodobil v ospredju trato z drevjem, zadaj pa grad in Triglav, medtem ko sta župna cerkev in otok nevidna. Morda je bolj znana druga Karingerjeva slika Bleda, pokončnega formata, z močnim ospredjem iz drevja in podrasti, kjer se skozi vejevje svetlika jezero s čolnom in čolnarjem, nad drevesnimi krošnjami pa kipi grajska pečina z gradom in v ozadju Triglavsko piramida, močno povečana, z oblaki in koščkom modrega neba na levi (slika 6).

Ena od Karingerjevih upodobitev Bleda je celo iz leta 1857, ujeta od zahodne strani, tako da vidimo grad na levi, del jezera, gostinske zgradbe na obrežju (Malner, Toplice), zadaj pa Dobrčo.

Karinger je naslikal tudi znan motiv, ki je nosil naslov: Pogled na Bled z Ribnega, dejansko pa gre za panoramski pogled z Radovljice na dolino Save od sotočja, na blejski grad v daljavi na desni in na Triglavsko pogorje. Ta pogled je še dandanes skoraj nespremenjen, če stojimo na mostu čez železniško progo, na poti proti pokopališču.

Leta 1888 je naslikal v olju panoramo blejskih lepot pokrajinski slikar Georg Holub (1861—1919). Rojen je bil v Brnu, umrl je na Dunaju. Na Bledu je bil le kot popotnik. Prvič je razstavljal na dunajski letni razstavi 1891, vendar se ni predstavil z Bledom, temveč z nekim motivom Save. Pozneje je uspešno slikal motive iz Vzhodnih Alp. Njegov Bled, ki ga hrani Narodna galerija v Ljubljani, je zajet od jugozahoda. Ospredje oblikujejo skale, sledijo si otok, grad in Stol. Holub je kot realist ohranil naravna razmer-

ja višin. S tem in delno z barvitostjo se je oddaljil od romantikov.¹²

Holub je naslikal več blejskih vedut. Na Dunaju najdemo motiv od Zake, ki je po formatu večji od tega v Narodni galeriji v Ljubljani. V ospredju je na levi ženska postava, proti desni čoln, nebo je bogato s slikovitimi oblaki. V privatni lasti v Ljubljani pa je nepodpisan motiv, restavriran, ki je ponovitev motiva iz Narodne galerije¹³ (slika 7).

Ludvik Grilc (1851—1910) je naslikal v zadnji četrtini 19. stoletja Bled v manjšem formatu s pogledom proti Stolu. Motivnično in stilno ta bodoba ni posebno značilna, saj nadaljuje tradicijo romantičnih slikarjev.¹⁴

Anton Gvajc (1865—1935) je upodobil Bled leta 1889 od vzhodne strani z običajnim pogledom na grad in otok s Triglavom v ozadju (slika 8). Tega je naslikal kot zelo koničast, stožcu podoben vrh, ki se blešči v svetlem tonu kot snežnik. Tudi grajsko pečino je zavestno povišal in zvoniku je dal zelo vitko obliko. Ospredje je še nedotaknjeno, hotelskih stavb ni videti. Gvajc je dal blejski panorami novo likovno razpoloženje, ki ga izraža tudi svojevrstna barvitost.¹⁵

Kot barvna reprodukcija v tisku, v formatu 43 × 55 cm, je izšla leta 1881 podoba Bleda, ki jo je naslikal Karl Hasch (slika 9). Ta motiv zelo spominja na že opisani Holubov pogled proti Stolu, čeprav je seveda Hasch časovno slikal prej. Morda je bila prav ta slika Holubu pobuda, da je prišel slikat skoraj na isto mesto, svojih sedem let za Haschem.

Hasch je upodobil na levi močno ospredje ob jezeru: pot, skupino drevja, na poti pa deklet z vrčem in domačina v narodni noši. Desno je na jezeru čoln s čolnarjem, ki se krepko upira v veslo. Sredi slike je otok, zadaj Stol. Ton barvne reprodukcije v tisku je rdečkasto rjav, nasičen. Ni nam znano, kakšen je ta Bled v svojih barvah na originalni sliki.¹⁶

Med starejše slike v olju štejemo tudi motiv z blejskimi romarji, ki se nekje pri Mlinem zbirajo in odhajajo s čolni proti otoški cerkvi v ozadju. Slika visi v muzeju na blejskem gradu.¹⁷

Koliko blejskih podob v olju je rodilo dvajseto stoletje bo kar težko ugotoviti. Prav gotovo pa se je z novimi slikarskimi smermi menjal tudi slog blejskih motivov. Dovolj bo, če omenimo zimski Bled Matije Jame (1872—1947). Povzpел se je visoko nad Zako in zajel je celo jezero od zahoda, z gradom na levi, s hoteli ob koncu jezera, z Dobrčo in s Storžičem v ozadju. Toda Jami ni šlo za podrobno-

sti in za blejske znamenitosti. Dobro oblikovan prostor je zajel predvsem z barvami, z jesenskimi toni, ki žarijo iz beline snežne odeje, zlasti skupina listavcev v ospredju in grajski hrib v ozadju. Barve, ujele v naravi, so pri Jami nekaj povsem drugega kot ateljejske barve romantikov Pernharta in Karingerja. Nekoč bi šteli Jamovo sliko le za skico.¹⁸

V obliki barvne študije jesenskega kolorita je ujel delček blejske narave tudi slikar Miha Kambič (1887—1979). Ni mu šlo za znano panoramo, temveč za majhen izrez drevesne skupne, k sama po sebi niti ne spominja na Bled.¹⁹

Razen visoko umetniških podob Bleda najdemo priložnostno velike in majhne slike blejskih panoram izpod čopiča številnih amaterjev. Eno takšnih velikih slik vidimo lahko v restavraciji železniške postaje na Pivki, drugo pa v veži blejskega župnišča.²⁰ Leta 1955 sem videl izjemno velik Bled v neki dvorani slovenskih izseljencev v Clevelandu kot ozadje prostornega odra. V teh in mnogih drugih primerih gre bolj za izpoved narodne zavesti kot za velika umetniška dela.

STAREJŠE GRAFIČNE UPODOBITVE BLEDA

Valvasorjev grafično izvedeni Bled iz leta 1679 smo že omenili. Po večjem presledku se pojavi bogastvo blejskih upodobitev v grafikah, ilustracijah in v akvarelih šele v 19. stoletju. Tisk je poskrbel za številne izvode, ki so postali množični medij v času industrijske revolucije.

Henrik Costa, oče ljubljanskega župana Etbina Coste, je dodal svoji knjigi Spominov na potovanja po Kranjski litografirano podobo Bleda kot celostransko prilogo (slika 10). Gre za lahkotno izdelano panoramo od vzhodne strani, z gradom in staro župno cerkvijo na desni, z jezerom, otokom in z goro v ozadju, kar naj bi bil Triglav. Umetnik ni pozabil na čoln, zelo skrbno je obdelal ospredje z drevjem in z ograjo, na katero sta naslonjena dva občudovalca blejskih lepot.²¹

Toda ali pripada Costi prioriteta v risarski podobi Bleda v 19. stoletju? Tega ne trdimo. Že leta 1831 je bil na Bledu nemški slikar Edmund Hottenroth (1804—1889) in ustvaril osem risb formata 13,5 × 24 cm. Originalne slike visijo v svetovno znani rimski kavarni Caffè Greco. Leta 1948 jih je odkril v Rimu dr. France Stele, v reprodukciji pa so objavljene v italijanskem prevodu Prešernovega Krsta pri Savici, ki je izšel v Ljubljani leta 1972. Na originalih sta sicer datirani le dve sliki (1831), vendar sklepamo po slogu, da so nastale vse slike istega leta. Posebno bogat je

motiv kamnitega mostu čez Jezernico v Mlinem, s kapelico in hišami na desni ter z gradom v ozadju na levi (slika 11). Na tej risbi je slikarjeva navedba »Seebach 1831«. Hottenrothova risba je krepka, jasna in vendar sproščena. Drugi njegovi motivi so še panoramski pogledi od vzhoda in od juga, otok iz bližine, znamenje s kmečkim vozom, pogled proti Babjemu zobu in Sava Bohinjka proti Bohinjski Beli. Te risbe so dokaz, da bosta sreča in bistro oko odkrila še kakšno novo, doslej neznano podobo Bleda.²²

Proti sredini 19. stoletja je obiskal Bled potujoči risar Josip Wagner, ki je upodabljal razne kraje in naselja, pa tudi dogodke za založnike, ki so poskrbeli za razmnožitev in prodajo slik. Za nas je posebno zanimiva Wagnerjeva zbirka litografiranih risb z motivi iz Kranjske — *Malerische Ansichten aus Krain*. Wagner je upodobil Bled v dveh variantah. Prva je panorama od vzhoda, s sedečo osebo v ospredju, ki si podpira brado, na desni sta grad in cerkev pa jezero in seveda otok v ozadju.

Drugi motiv je pogled na otok, grad in Stol z južnega obrežja jezera, kjer vidimo čoln z dvema osebama, ki sta obrnjeni proti otoku (slika 12). Slika je pokončna, da pride do veljave Stol, ki mu je prisodil risar pretirano višino. Risba je natančna, saj vidimo celo okna v gradu. Prostorsko so elementi pokrajine stisnjeni kot bi bili posneti z močnim teleobjektivom, bi rekli dandanes. Kljub trdoti in neki praznini ob formatu skoraj do 40 cm višine ima upodobitev svojo vrednost, ki raste z razponom časa.²³

Goldenstein, s polnim imenom Franz Kurzum Thurn und Goldenstein (1807—1978), je ime slikarja, ki se je tesno povezal z upodobitvami slovenskih krajev. Bled je upodobil v širokem panoramskem pogledu od vzhodne strani, podobno kot je motiv v Costovi knjigi, le da je Goldensteinova panorama mnogo bogatejša. Z zaokroženim obrežjem jezera je nakazal veliko prostornost pokrajine. Močno ospredje je motiv zase: na levi visoko drevo, pred njim žena z otrokom in z ovci, cesta, Malnerjeva gostilna in drevje (slika 13). Motiv zase je zopet grajska pečina z gradom in z župno cerkvijo, pod katero segajo do jezera polja s kozolcem (danes je tu park). Tretji del panorame je otok s Pokljuko in s Triglavom v ozadju. Triglav ni pretirano poudarjen in se skoraj zgublja na obzorju.²⁴ Ob Goldensteinovem kozolcu se spomnimo, da je to gorenjsko značilnost upodobilo več slikarjev. Kozolec vidimo na že omenjeni sliki Bleda iz 18. stoletja, ki jo ima muzej v Briksnu. Kozolec naj-

demo v knjižni ilustraciji iz leta 1891, potem na starejših fotografijah in celo na freski Slavka Pengova v župni cerkvi na temo o kmečkem delu za vsakdanji kruh. Blejski kozolec je postal sčasoma iz dokumenta poetična »harfa pridelkov« in končno simbol za človekov obstoj.²⁵

Iz Goldensteinove delavnice je izšla še druga varianta Bleda, skoraj enaka prvi, opisani. Razlika je v tem, da je slikar obogatil ospredje z novimi zgradbami, kar pomeni, da je nastala risba pozneje. Pozornost vzbuja nova hiša na desni strani ospredja, z visoko verando na stebrih²⁶ (slika 14).

Motivno zelo razgibana je tudi Goldensteinova slika. Spodnje dvorišče blejskega gradu, kjer oklepata spodnja in zgornja arhitektura poglobljen prostor s stopniščem in z nekaj drevesi, razmerje pa narekujejo osebe na dvorišču in stopnišču.²⁷

Sedaj bomo prešli k trem tujim umetnikom, k imenom, ki so nam skoraj neznana, njihove upodobitve Bleda pa so le vredne pozornosti.²⁸

Iz leta 1878 je prijetna grafična izvedba znane blejske panorame od Zake, to je od zahoda (slika 15). V ospredju je nizko jezersko obrežje, poživljeno z nizkim rastjem in kamenjem. Iz rastja prihaja čoln, v katerem so tri osebe, ena od teh s sončnikom. Otok odseva v jezeru, grajska skala je narisana kot strma, odsekana masa, Stol je zelo povišan in piramidasto senčen. Brezniške peči žarijo v poznem soncu, ki riše v vsej pokrajini plastične sence. Med podatki na sliki najdemo kratiko R. P. in ime Heimdl.

V podobnem slogu je izvedena podoba, ki sega v čas po letu 1904, saj vidimo na sliki že novo župno cerkev. Gre za panoramo od vzhodne strani, ki sega tja proti Mlinu in Babjemu zobu. Jezero oživlja več čolnov. Grad je narisano zelo umirjeno, otoška cerkev je komaj vidna. Motiv je po naravi risal Franz Springer (slika 16).

Babji zob nad Savo Bohinjko je s svojim skalnatim odlomom, ki spominja na zob, slikovit del blejske okolice. Že v 19. stoletju je bil znan turistom kot posebnost, saj skriva v sebi podzemsko jamo s kapniki. To jamo je v več variantah narisal po naravi Anton Bayer. Upodobil je prostor jajčaste oblike in mu vdihnil z menjavo svetlobe in senc globinsko plastičnost, s postavami turistov pa je dal razmerje velikosti v sicer neopredeljivi razsežnosti jame. Ta upodobitev je imela prav gotovo pomembno vlogo, saj je opozorila na malo znan kraški pojav v alpskem svetu (slika 17).

Med mojstri, ki imajo zasluge za širjenje blejske slave doma in po svetu, ima posebno mesto Ladislav Benesch (1845—1922). Ta odlični risar, dokumentarist z velikim posluhom za estetiko, je med številnim gradivom zapustil tudi pomembne upodobitve Bleda, panoramske poglede in detajle, v obliki ilustracij, risb in akvarelov.

Benesch je bil po poklicu vojak, podobno kot Karinger. Slikarstva se je učil na Dunajski akademiji, likovna dejavnost pa mu je po naravi vrela iz občudovanja do pokrajinskih lepot. Njegove skice in dokumentarno zveste risbe zaslužijo pohvalo, brez prizvoka, da bi bilo takšno delo kaj manj kot umetnost, je zapisal Ivan Komelj v oceni njegovega dela. Ne samo pomembno, tudi lepo je za naš čas in bo ostalo tudi za bodočnost.²⁹

V muzeju na blejskem gradu je razstavljenih nekaj izvirnih Beneschvih upodobitev Bleda, sicer pa hrani njegova dela Grafični kabinet Narodnega muzeja v Ljubljani. Blejske motive je ustvarjal Benesch tam okrog leta 1890, nekaj malo prej, nekaj malo pozneje.

Benesch je bogato ilustriral knjigo, ki je izšla okrog leta 1890 in ki govori o Bledu kot o idili iz Julijskih Alp.³⁰ Barvna naslovnica je sestavljena iz blejske panorame, ki jo obdaja jezersko ločje z lokvanji in z divjo raco v letu (slika 18). S tem je ilustrator vstavil v običajno statično panoramo element gibanja, ki takoj pritegne radovedno oko. V knjigi je celostranska panorama Bleda od vzhoda, toda skicirana sproščeno, s posebnim svetlobnim razpoloženjem. Izza oblakov prodirajo snopi žarkov, za katerimi se riše silhueta Triglava. Grad, cerkev in otok so komaj naznani, zato pa zaživi jezero s čolnom in rastjem (slika 19).

Toda knjiga je bila namenjena podrobnejšemu spoznavanju Bleda, zato se je moral ilustrator prilagoditi piscu in narisati številne vile, gostinske zgradbe in druge posebnosti. Enolični Hudovernikovi vili je Benesch dodal prijetno ospredje: drevo, klopcu, sončnik, kloboček in ogrinjalo (slika 20).

Med samostojnimi motivi iz Benescheve zbirke je zanimiva blejska panorama od vzhodne strani s parkom v ospredju. Tu je več oseb s psičkom; idealen blejski mir poseblja moški, ki sedeč na klopi, nekaj zbrano prebira. Ozadje je kar bogato: grad, stara župna cerkev z župniščem, njive ob jezeru, drevo na levi in zadaj Babji zob, proti desni pa Pokljuka z vrhom, ki naj bi bil verjetno Triglav.

Temu podoben, le skromnejši je Beneschev akvarel iz leta 1892, na katerem je v ospredju park z vodomatom³¹ (slika 21).

Leta 1891 je izšla bogato ilustrirana knjiga o Kranjski v zbirki opisov dežel Avstroogrške monarhije. Tu najdemo Beneschevo ilustracijo Bleda kot okvir uvodnega poglavja o pokrajinskih značilnostih Kranjske. Ilustrator je narisal običajno blejsko bodobo od vzhodne strani z gradom na desni, jezero z ločjem pa je podaljšal navzdol, v globino, upodobil potopljeni blejski zvon in dodal nekaj verzov znane pesmi o tem zvonu³² (slika 22 in 23).

Akademski slikar Konrad Grefe je izdal in založil več zvezkov oziroma map s celostranskimi upodobitvami naših krajev, med katerimi so razen risb tu in tam tudi fotografije. V desetem zvezku Stare Kranjske najdemo pod številko 37 Grefejevo podobo Bleda risano zelo skrbno, skoraj bi rekli v kubističnem slogu. S trdno risbo je prikazal staro župno cerkev z ostanki taborskega obzidja, ob katerem je staro župnišče in še nekaj stavb. Nad naseljem je na skalj skupek grajske gmoče, ki je podrobno razčlenjena (slika 24). V primerjavi z romantiki je ostal Grefe pri zelo realnih razmerjih. Ta blejska upodobitev je izšla leta 1901.³³

Dobrih petdeset let pozneje, 1954, je upodobil Blejski motiv v grafični izvedbi Božidar Jacak. Izbral si je znano stojišče blizu Zake, z drevjem v ospredju. Ta lahkotna risba je daleč od nazorne, dokumentarne Grefejevega prikaza.³⁴ Blejska stvarnost je postala sčasoma ljudem tako znana, da so umetniki lahko osredotočili svojo dojemljivost in svoje sporočilo kar v bežnih navdihih, vtisih in doživetjih. Realnost blejskih panoram pa se je še naprej ohranjala v upodobitvah, ki jih je prinesla fotografija.

BLED NA STARIH FOTOGRAFIJAH

Izumitelji fotografskega postopka so že od vsega začetka težili k množični sliki, ki naj bi prišla v roke vsakemu človeku, iznajditelju in fotografu pa naj bi prinesla moralno priznanje in zaslužen plačilo, ki raste z množično naklado slike. To je bilo načelo tehnične revolucije 19. stoletja.

Prvi praktični fotografski postopek je dobil ime po pionirju fotografije Dagueru (1789—1851). Dagerotipija je doživela svoj slovesni začetek avgusta 1839 in se je obdržala tja do leta 1860. Bila je to slika na posrebrni plošči, obenem negativ in pozitiv, odvisno od tega, kako je gledalec sliko obračal. Bila je zelo natančna, naravi zvesta po-

doba, žal pa se ni dala razmnoževati. Dagerotipija je bila unikat, enkratna upodobitev.

Dagerotipija se je s popotnimi fotografi hitro širila. Uporabljali so jo predvsem za portretiranje, lovili pa so dagerotipisti tudi motive slikovitih krajev. Takšne vedute so bile primerne za ta način fotografiranja, ki je zahteval daljše osvetlitve.

Ali je zaneslo kakšnega popotnega dagerotipista tudi na Bled? Ali nam je znana vsaj ena sama podoba Bleda na srebrni fotografski plošči?

Meni in mojim znancem doslej še ni prišla pred oči takšna podoba Bleda. Imel pa sem srečo, da sem odkril vsaj podatek o takšnem slikanju na Bledu.

Julija 1984 sem raziskoval v arhivu Avstrijske akademije znanosti na Dunaju gradivo o slovenskem izumitelju fotografiranja na steklo Janezu Puharju. V besedilu Puharjevega pisma, ki ga je napisal 25. decembra 1850 tajniku navedene akademije dr. Antonu Schrötterju, najdemo tudi stavek: »G. Krach iz Münchna je posnel tukaj nekaj motivov na srebrne plošče...«.³⁵

1. J. W. Valvasor, Feldes-Bled, grafična upodobitev, 1679; 2. Neznani slikar, Bled, olje; ok. srede 18. stol.; 3. Cesar Henrik II., freska v grajski kapeli na Bledu, 17. stol.; 4. Darilna listina cesarja Henrika II. škofu Albinu, zadaj Blejsko jezero z gradom in s Triglavom, gornji del oljne slike iz 19. stol.; 5. Marko Pernhart, Bled, olje, ok. srede 19. stol.; 6. Anton Karinger, Bled, olje, 1864; 7. Georg Holub, Bled, olje, 1888 (motiv iz zasebne zbirke); 8. Anton Gvajc, Bled, olje, 1889; 9. Carl Hasch, Bled, po tiskani reprodukciji iz 1881; 10. Neznani umetnik, Bled, grafična priloga v knjigi H. Coste, 1848; Edmund Hottenroth, Most čez Jezernico pri Milnem, risba, 1831; 12. J. Wagner, Bled, del grafične upodobitve, pred sredo 19. stol.; 13. Kurz v. Goldenstein, Bled, grafika, 1849, leva stran slike; 14. Kurz v. Goldenstein, Bled, grafika, sr. 19. stol.; 15. Heimd, Bled, grafika 1878; 16. Franz Springer, Bled, grafika po letu 1904; 17. Anton Bayer, Jama pri Babjem zobu, grafika, 1850; 18. Ladislav Benesch, Naslovna stran knjige Schweiger-Lerchenfeld, Veldes..., okr. 1890; 19. Ladislav Benesch, Bled ilustracija (gl. op. 18); 20. Ladislav Benesch, Hudovernikova vila na Bledu (gl. op. 18); 21. Ladislav Benesch, Bled s parkom, akvarel, 1892; 22. Ladislav Benesch, Bled, knjižna ilustracija, 1891; 23. Hugo Charlemont, Blejski kozolec, knjižna ilustracija, 1891; 24. Konrad Grefe, Bled, grafika, 1901; 25. Janez Puhar, Komponist Gregor Rihar na Blejskem jezeru, lasna risba, ki jo je Puhar prefotografiral po svojem postopku (svitlopiš), 1856; 26. Neznani fotograf, Bled, iz albuma L. Tomana, pred 1870; 27. Benedikt Lergetporer, Bled po požaru 1908, kopija po fotografski plošči; 28. Benedikt Lergetporer (?), Narodni noši z blejsko panoramo, kolorirana reprodukcija fotografije, 1914; 29. Neznani fotograf, Zdraviliški dom, fotografija, pred 1914; 30. Hotel Mallner na Bledu, kolorirana razglednica, 1898; 31. Neznani fotograf, Bled, panorama gradu proti vzhodu, kolorirana razglednica, med 1910 in 1918; 32. Fran Pavič, Bled s Stolom, kolorirana razglednica, med 1910 in 1918; 33. Neznani avtor, Bled z Osojnice s turistom na skalni, kolorirana razglednica, med 1910 in 1918; 34. Vintgar pri Bledu, razglednica z verzi Antona Aškerca, okr. 1900; 35. Alois Beer, Bled, razglednica, 1900 (»Zenitvanska rajža!«); 36. M. Ruppe, Blejski grad s Triglavsko skupino, barvna razglednica, ok. 1900; 37. Rudolf Marčič, Bled — pogled od hotela Petran, barvna razglednica, ok. 1923; 38. Neznani fotograf, Drsalci v narodnih nošah na zamrznjenem jezeru, razglednica, leto neznano

Izbor slikovnega gradiva in preslikave: Mirko Kambič

1

2

3

4

5

7

6

8

9

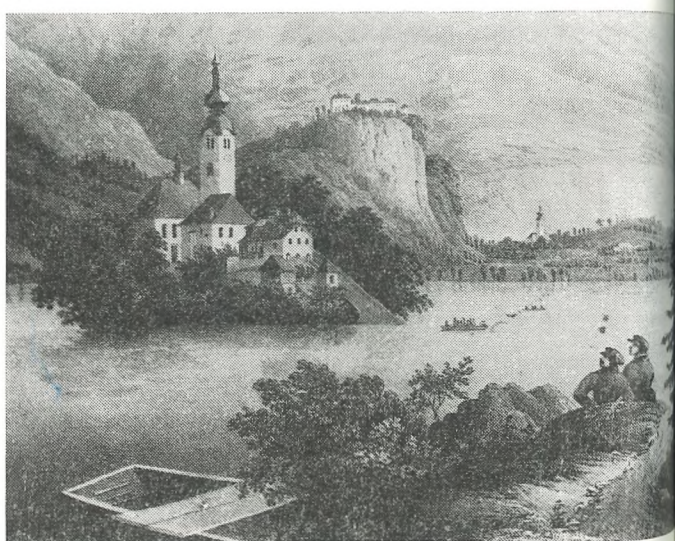
10

11

13

12

14

Bade- und Badhaus in Ober-Altstätten.

15

16

Veldes als Sommerfrische und Curort.

77

Villa Hudowernik.

17

18

20

22

19

21

Der Weiße See.

Landschaftliche Schilderungen aus Krain.

Das Alpengebiet.

Im äußersten Südosten des Alpengebiets, dort, wo die letzten Hochgebirge der südlichen Kalkalpen auf das Trümmertal des Karas, am Meer und das venetianische Land herabschauen, ragt der gewaltige

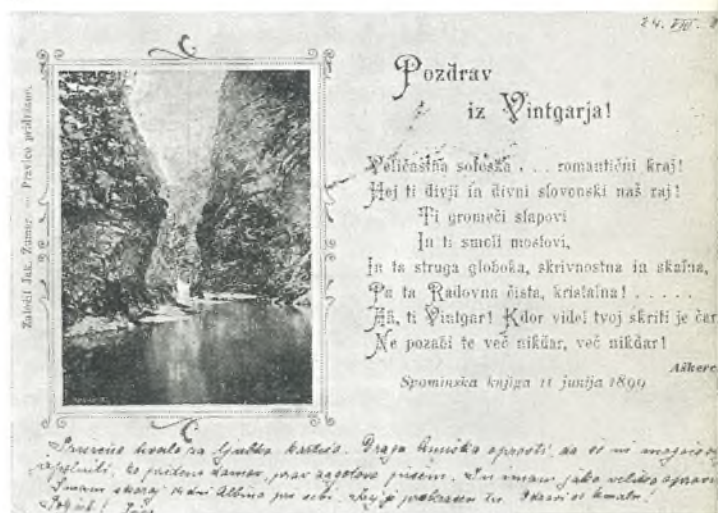
31

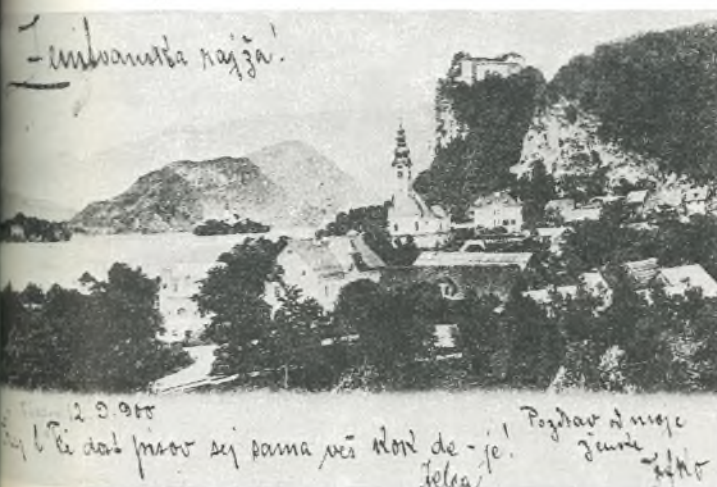
32

33

34

35

36

37

38

23

Čim: Pombabac u Krasu (Slovenia)

24

25

27

26

29

30

Puhar je bil takrat na Bledu in nekega Kracha je omenil kot strokovnjaka, ki je pohvalil Puharjev postopek slikanja na steklo. No in ob tem je Puhar omenil, da je g. Krach tudi sam slikal Bled, vendar na srebrne plošče, torej s postopkom dagerotipiranja. Tako imamo trden dokaz, da je bil Bled upodobljen na dagerotipiji vsaj že leta 1850. To je bilo v času, ko so nastale Goldensteinove grafike.

Toda kdo je bil ta zgodnji, morda sploh prvi blejski dagerotipist? Puharjevim biografom, kolikor so ga sploh omenili, je ostal neznan osebja. Moje dosedanje raziskave pa so dobro osvetlile tudi tega neznanega Kracha.

Povedano na kratko: Lorenz Krach se je rodil na Bavarskem, slikarstva se je učil v Münchnu, zgodaj se je oprijel dagerotipije, potoval je skozi Gornjo Avstrijo na Koroško ter postal končno ljubljanski fotograf z ateljejem v sedanji Wolfovi ulici. Po njegovi smrti leta 1869 je vodila atelje njegova žena Roza, po rodu Gajdičeva iz Karlovca. Krach je navajal na svojih slikah kot svoj poklic slikarstvo in fotografijo.³⁶

Lorenz Krach je naredil torej, po Puharjevih besedah, več blejskih motivov na srebrne plošče. Toda kje neki so te slike, mirno bi lahko dodali: že dragocene slike Bleda? Lahko domnevamo, da so že uničene, lahko, da so še kje ohranjene kot založeno, izgubljeno blago posebne kulturne vrednosti. Morda jih je hranil Krach kot družinsko imovino, še bolj verjetno je, da jih je prodal bogatemu meščanu ali navdušenemu narodnjaku.

Mnogo večja čast kot Krachove dagerotipije so za Bled fotografije, ki jih je izdelal izumitelj Janez Puhar (1814–1864), ki je bival na Bledu od leta 1846 do 1853. V tem času je Puhar kontaktiral z Dunajem, s Parizom, z Londonom in celo z New Yorkom. Na prvi pogled zveni to morda komu nekam napihnjeno, res pa je dosegel Puhar izjemno čast in svetovno odmevnost ravno v času svojega bivanja na Bledu.

Janez Puhar je bil že okrog leta 1840 dober dagerotipist. Leta 1841 je že pisal iz Metlike o svojem novem postopku slikanja na steklo, dve leti nato je ta postopek že podrobneje opisal in to objavil v časopisju. Leta 1850 je poslal podroben opis izuma Akademiji znanosti na Dunaju, ki je Puharjevo poročilo objavila januarja 1851. Naslednje leto je dobil diplomu in priznanje od pariške Académie Nationale. Sodeloval je na Veliki razstavi v Londonu in poslal je svoje slike na razstavo v New York. S tem je postal Bled v tistem ča-

su središče slovenske fotografije s svetovno odmevnostjo.

V Puharjevi zapuščini, ki jo je večinoma prejel v varstvo Narodni muzej v Ljubljani, in to šele leta 1893, je le malo slikovnega gradiva. Na srečo pa je med slikami tudi nekaj upodobitev Bleda. Puhar je že leta 1849 poslal na ogled slike blejske cerkve in župnišča ljubljanskim znanstvenikom, da bi mu priznali prioriteto za izum slikanja na steklo. Te slike so izgubljene. Prav tako je izgubljena slika blejske okolice z visoko zasneženo goro, kar je bil verjetno Stol. To sliko je Puhar poslal Dunajski akademiji, vendar arhiv akademije nima razen rokopisov nobene Puharjeve slike.³⁷

Puhar je leta 1850 akademiji na Dunaju sporočil: »Dalje vam pošiljam precej uspel posnetek pogleda na goro iz blejske okolice z violetnim, s snegom pokritim vrhom, v mehki tintni izvedbi.« V svojem poročilu je Puhar posebej omenil, da je Bled z okolico zelo slikovit.³⁸

Med ohranjenimi blejskimi motivi iz kamere Janeza Puharja gre za tri motive. Enega teh je urednik Dom in sveta, dr. Lampe, leta 1893 tako le opisal:

»Vožnja po Blejskem jezeru. Fotografija je posneta po risbi svinčnikovi in je jako natančna, po sestavi tudi res lepa. Slika nam kaže čoln sredi jezera; na njem je skupina ljudi. Na levi strani se vidi Blejski grad, na desni otok. V ozadju se mično blešči župnijska cerkev v Gradu; vso to sliko nekako oklepajo visoke planine.« Ta slika je narejena na solnati papir, postopek, ki ga je Puhar odkril leta 1853. Po istem postopku je narejena Puharjeva slika, ki predstavlja komponista Riharja v čolnu na jezeru, z gradom in s Stolum v ozadju. To je Puharjeva risba, preslikana s Puharjevim postopkom. Na tej sliki najdemo Puharjev podpis, datum z letnico 1856 in z oznako »svitlopis«, kar je pomenilo fotografski postopek³⁹ (slika 25).

V zapuščini prof. Branca, ki je vneto raziskoval Puharjevo življenje in delo, je ohranjena neka grafična podoba Bleda, ki jo je verjetno Puhar preslikal s svojim postopkom. V ospredju je travnik z govedom in ovci, večja hiša, v ozadju pa Blejski grad.

BLAD NA FOTOGRAFIJAH PO LETU 1860

Okrog leta 1860 se je svetovna fotografija usmerila na lažji postopek, kot je bila dagerotipija in kot je bil Puharjev način izdelave fotografskih slik. Zanimivo je, da je bila osnova novega postopka steklena plošča, kot jo je uveljavljal Puhar že vse od leta 1843

dalje. Toda novi kemični postopek je bil bolj praktičen kot je bil Puharjev. Razen tega so plošče uporabili izključno za negativ, ne pa za pozitiv, kot je to delal Puhar.

Vendar se je tudi novi postopek osredotočil predvsem na portretiranje in mnogo manj na fotografiranje krajev in naselij. Zato so tudi stare blejske fotografije bolj redke in veseli smo vsakega primerka iz 19. stoletja.

V času pred letom 1870 sta nastali dve fotografiji Bleda na majhnem formatu, ki je ustrezal velikosti vizitke. To je bil zelo priljubljen format za portrete, uporabljali so ga pa tudi za druge motive. Naši sliko Bleda sta v Tomanovem albumu, ki ga hrani Narodni muzej v Ljubljani. Lovro Toman (1827—1870), pesnik in politik, doma iz Kamne gorice, je bil zelo zagledan v Bled in močno je želel, da bi postal ta kraj shajališče slovenskih govornikov in središče slovenske žive, govorjene besede. Obe fotografiji sta delo neznanega fotografa, čeprav so v Tomanovem času fotografirali redno objavljali naslov svojega ateljeja na hrbtni strani slike.⁴⁰

Prva slika odpira pogled na jezero z delčkom ograje in zelenja od vzhodne strani (slika 26). Svetla jezerska gladina se končuje s temnim ozadjem, iz katerega kipi bela grajska pečina z gradom. V ozadju sta komaj vidna Triglav z Rjavino. Na sliki ne vidimo čolna, pa tudi nobene osebe ni nikjer. Proti pričakovanju je ta fotografija kot zvest odsev realnosti dokaz, da so slikarji realisti in pred njimi romantiki spravili na svojo sliko Bleda mnogo več in da so vse skupaj oblikovali po lastni presoji bolj učinkovito, kot je zmogla to fotografija.

Druga fotografija iz Tomanovega albuma prikazuje Bled od vzhodne strani z večjo hišo v ospredju, z gradom v ozadju, medtem ko jezera in otoka sploh ni videti.

Obe sliki sta dokaz, da je bila naša pokrajinska fotografija okrog 1860 še skromna, čeprav imamo v svetovni fotografiji tistega časa mojstre, ki so znali narediti odlične pokrajinske slike. Fotografirali so na velike plošče, tudi do formata 30/40 cm in potem kopirali slike s sončno svetlobo neposredno na papir. Brez povečevalnika so dobili s tem postopkom zelo jasne slike z bogastvom tonskih prehodov.

Takšne slike je izdeloval leta 1870 celovski fotograf prof. Johann Reiner, ki je fotografiral gradnjo gorenjske železnice od Ljubljane do Trbiža in poslikal mimogrede tudi bližnje kraje, npr. Škofjo Loko, Slap Savice, Belopeška jezera in drugo. Vso fotografsko opremo je imel na posebnem vozu, saj je moral

imeti pri sebi temnico, steklo, papir in vse kemikalije.⁴¹

V 19. stoletju sta slikala Bled še dva tuja fotografa. Prvi je bil neki Thalberg, ki je deloval v Lescah in na Bledu, verjetno je bil predvsem portretist.⁴² Drugi je bil Alois Beer iz Celovca, ki je potoval po Gorenjski v 19. in v začetku 20. stoletja. Njegova podoba Bleda je zelo skromna panorama, ujeta od južne strani. Za starejšo blejsko fotografijo je postal ob koncu 19. stoletja in vse do leta 1910 zelo pomemben Benedikt Lergetporer, po rodu Tirolec. Atelje je imel na Malem Lošinjju in na Bledu. Kot priseljenec je seveda ohranil svojo tirolsko narodno zavest, vendar je bil dovolj širok in strpen. Našel je dobre stike tudi z zavednimi Slovenci, predvsem s člani Slovenskega planinskega društva. Vabili so ga, da je fotografiral slavlja ob odpiranju novih planinskih domov, tako npr. leta 1896, ko so odprli Triglavski dom na Kredarici.

Lergetporer je upodobil blejske panorame s svojo kamero naštetokrat, ohranjenih pa je malo njegovih slik v originalni izvedbi. Znani so mnogi njegovi motivi v reprodukcijah kot ilustracije v knjigah o Bledu, v koledarjih, v obliki razglednic in podobno. Kot originalne slike najdemo njegove podobe Bleda na malih formatih vizitke (na kartonu) in na večjem, tako imenovanem kabinetnem formatu. Lergetporer je namreč prepotoval s svojo veliko kamero na plošče Slovenijo, tudi lep del Julijskih Alp. Te motive je priredil v obliki kabinetnih slik za prodajo. Prav zato so dali nekateri zavedni Slovenci Lergetporerju ob njegovi smrti leta 1910 javno priznanje, češ da je vendarle zaslužen za dokumentacijo zanimivosti in lepote slovenskih krajev, čeprav je bil tujec.⁴³

Med motivi blejskega fotografa Lergetporerja so razen panoram Blejskega jezera zanimive slike okrašenih čolnov, med njimi čoln v podobi velikega laboda. Rad je upodabljal gorenjsko narodno nošo iz okolice Bleda, leta 1908 pa je skrbno dokumentiral posledice velikega požara, ki je uničil vas Grad, naselje ob župni cerkvi (slika 27).

Meseca februarja 1891 se je Lergetporer kot spremljevalec gorjanskega župana Jakoba Žumra spustil z njim po zaledenelih strminah v Vintgar, ki še ni bil raziskan. Takrat ali pozneje je naredil fotografske posnetke te divje soteske in s temi slikami je Žumer prepričeval Blejce o turističnem pomenu poti, ki naj bi jo zgradili skozi Vintgar. Dve leti pozneje je bila navidezno nemogoča pot v resnici odprta.⁴⁴

Leta 1908 je izšla bogato ilustrirana knjiga o Bledu, ki jo je pripravil F. Kimovec. Imena fotografov niso navedena, poznavalcu fotografije pa je takoj jasno, da je večina slik delo fotografa Lergetporerja. Tu najdemo motiv čolna-laboda in kot zadnjo prilogo motiv blejskega pogorišča.⁴⁵

Tik pred prvo svetovno vojno je izšla razkošna knjiga v dveh delih, z naslovom, ki je zvenel takrat še normalno: Avstrija — moja domovina, z opisom številnih avstrijskih dežel, med njimi tudi Kranjske. Ta je bila počaščena razen s tekstom in s črno-belimi fotografijami tudi s celostransko barvno prilogo Bleda (slika 28). Ta motiv je kvalitetno kolorirana črno-bela fotografija, na kateri je v ospredju s cvetjem okrašena vrtna uta in v njej dve lepi ženi v gorenjski noši, v ozadju pa blejska panorama z jezerom, otokom, gradom in Stolum. Fotograf ni naveden, verjetno gre za delo B. Lergetporerja. Preseneča nas kvaliteten tisk te priloge, ki je motivno prirejena ljudskemu okusu. Bila je odsev splošnega prepričanja, da je Bled simbol vseh lepote slovenske zemlje.⁴⁶

Med zgodnjimi slovenskimi fotografi, ki so slikali naš alpski svet ob koncu stoletja pa vse v novi čas dvajsetega stoletja, je bil jeseniški fotograf Fran Pavlin, rojen 1872 v Vodicah, ubit med bombardiranjem Jesenic ob koncu druge svetovne vojne. Tedaj je bil uničen tudi njegov atelje skupaj z vso fotografsko dokumentacijo. Ohranjene so številne Pavlinove razglednice, med njimi razni motivi Bleda. Pavlin je bil prav gotovo zaslužen za fotografsko propagando Bleda, ožje in širše okolice. Leta 1906, ko je stekla bohinjska železnica, je Pavlin dokumentiral tudi ta dogodek.

Razen dokumentarne, turistične fotografije najdemo Bled zgodaj tudi na razstavah umetniške fotografije. Takšna je bila razstava leta 1911 v Ljubljani v Jakopičevem paviljonu. V žiriji sta bila tudi slikarja Rihard Jakopič in Ivan Vavpotič. Med razstavljenimi motivi je bilo nekaj blejskih pejsažev. Bogomil Brinšek je razstavil »Motiv pri Bledu«, Fran Vesel »Motiv z Bleda«, Slavko Plemelj pa kar tri blejske motive, dva narejena s kombiniranim gumi postopkom in enega na klorobromov srebrni papir. Ta razstava je bila deležna pozitivne kritike in škoda je, da so se slike porazgubile.⁴⁷

Po letu 1931, ko je prišla k nam v modo umetniška motivika iz vsakdanjega življenja, v pejsažu pa nižinski svet, je doživela upodobitev Bleda svojo devalvacijo. Slike Bleda so bile že preveč znane in preveč so bile usmerjene v turistično dokumentacijo. V publika-

cijah s kvalitetnim izborom slik najdemo Bled le redkokje. V planinskem albumu Iz naših gora, ki je izšel leta 1940, vidimo Bled le dvakrat. »Bled pred pomladjo« je fotografiral Slavko Smolej, »Iz blejske okolice« pa Janko Skerlep. V knjigi Slovenska fotografija iz leta 1935, ki pomeni izbor najboljših motivov slovenskih fotografov tistega časa, ne najdemo nobenega Bleda, prav tako ne v knjigi Frana Krašovca Slovenska zemlja v podobah.

Za tolažbo ljubiteljem Bleda pa dodajmo, da je leta 1965 prejel avtor tega članka na mednarodni razstavi v Comu (Italija) z motivom Bleda in Bohinja toliko točk, da je osvojil drugo mesto, zlato ladjico, v tekmovanju fotoklubov iz 28 držav. V tem primeru je šlo za barvno fotografijo in Bled se je predstavil po jesenski nevihti, tik pred sončnim zahodom, s pobliski svetlobe in barv na otoku, gradu in na zasneženem Stolu, z razgibanimi oblaki na nebu. Takšen mednarodni uspeh je vreden omembe, čeprav smo s tem segli v naš čas.⁴⁸

Za ravnotežje so takoj vrnimo za sto let nazaj, v leto 1865. Takrat je Ljubljanski časopis objavil, da je dal slikar Goldenstein na ogled 50 svojih motivov najlepših krajev Kranjske in to v obliki fotografskih reprodukcij. Verjetno je bil vmes tudi Bled. Samo leto pozneje je isti časopis objavil, da so v Ljubljani naprodaj Pernhartovi motivi gorenjskih krajev, med njimi tudi Bled, in sicer v fotografski tehniki razmnoženi ter zelo priljubljeni. Primerek takšnega Bleda v fotografski preslikavi iz leta 1866 se je ohranil v Ljubljani v zasebni lasti. Pomeni izjemen primer v fotografski reprodukciji.⁴⁹

Fotografija kot nova tehnika in nova likovna zvrst 19. stoletja se je torej ustavila tudi na Bledu in nam zapustila odlične dokumente svojega razvoja.

BLED NA STARIH RAZGLEDNICAH

Poplava razglednic je zajela Evropo in z njo naše kraje h koncu 19. stoletja, zlasti ko se je uveljavila tehnika neposrednega tiska po fotografski sliki. Sprva je šlo predvsem za risane in litografsko razmnožene motive, pozneje za črno bele fotografije in za razglednice, kolorirane s tiskarskimi barvami. Te barve so bile v posameznih primerih celo bolj umirjene in manj kričeče kot so današnje barvaste razglednice krajev in naselij.

Bled se je znašel na mnogih razglednicah ob koncu 19. stoletja in v času do prve svetovne vojne. Od leta 1918 dalje krasijo blejske razglednice slovenski napisi in domače znamke, kot prve tiste Vavpotičeve z možem, ki trga

verige podložništva. Sledijo znamke s kraljevo podobo, nato zatemni Bled nacizem s svojimi znamkami in obeležji, končno pa zasije svoboda, ki najde viden odsev tudi na razglednicah.

Tu se bomo omejili le na nekaj primerkov starih razglednic, ki so s svojo sliko dokument o stanju in o razvoju Bleda kot naselja. Te slike dopolnjujejo tovrstno vlogo nekdanjih grafik in risb. Blejskemu razvoju sledimo od ločenih vasic, njiv in kozolcev do poznejših gostinskih zazidav, ki so se vsedle na obrežje jezera. Stara župna cerkev je časovni mejnik na slikah. Leta 1904 se je stari baročni zvonik umaknil šilastemu, psevdogot-skemu in neznane motive lahko datiramo po tej konici: pred letom 1904 ali potem.

Drug takšen mejnik je Zdraviliški dom v parku, ki so ga dogradili leta 1896, porušili pa 1955. Ta dom vidimo na starih razglednicah. Dve izvirni fotografiji večjega formata hrani med drugim župnijski urad na Bledu. Na eni teh večjih fotografij je v ozadju baročni zvonik cerkve. Na drugi je park z domom in s številnimi gosti, ki razodevajo s svojo nošo obdobje secesije (slika 29).

Izberimo si sedaj nekaj razglednic s časovnim ključem nastanka teh slik poštnega formata.⁵⁰

Na neki razglednici iz leta 1896 (poštni žig) vidimo Bled kot mozaik iz več motivov, med katerimi je stari, skromni hotel Petran v Mlinem. Na razglednici iz leta 1898 je litografsko lepo upodobljen hotel in penzion Malner. Tu vidimo vodometa v parku, in leseno uto ob jezeru. Ta razglednica je barvasta (slika 30).

Nekaj razglednic starejšega datuma je širilo portret Riklija ločeno ali skupaj z njegovimi zračnimi kabinami.

Ena od razglednic, ki je bila natisnjena še pred prvo svetovno vojno, odpira širni pogled z grajske terase tja proti vzhodu. Na njej vidimo novo župno cerkev in pozidavo vzhodnega področja Bleda, kar služi lahko za primerjavo z današnjim stnjem (slika 31).

Na starejših blejskih razglednicah obrnemo nehotе svojo pozornost na rast slovenske narodne zavesti tja do leta 1918. Slikar Ivan Vavpotič je sicer ironično zavrnil težnjo, da bi bila gorenjska narodna noša z blejskim jezerom simbol slovenstva in slovenske umetnosti. Takole je zapisal že leta 1913 v Vedi, dvomesečniku za znanost in kulturo:

»In glejte, kadarkoli hvalimo tujcem našo slovensko zemljo in se navdušujemo za milo našo domovino na shodih in zborovanjih, med prijatelji, pri cvičku in pri petju 'narodne' — vselej nam vstaja v misli omnimozna Gorenj-

ka z avbo, v ozadju pa Blejsko jezero... in kaj drugega si kot ilustracijo pojma 'slovenski' ne znamo predstavljati.«⁵¹

Vavpotič, sam po rodu Gorenjec, je skušal s tem stališčem opozoriti Slovence na enostranost, kljub temu pa je Bled le ostal nekakšen simbol slovenske zavesti. Slovenci so pred letom 1918 to dokazovali tudi s slovenskimi razglednicami Bleda, na katerih so bila slovenska imena in slovenski pozdravi, kar naj bi spodrinilo razne tuje navedbe kot npr. »Gruss vom Veldeser See« in podobno.

Nekaj časa so se pojavljale dvojezične blejske razglednice, primerne za tuje turiste. Takšne je izdeloval po naročilu gostincev tudi fotograf Pavlin (slika 32).

Za izključno slovenske razglednice Bleda so poskrbele domače založbe, tiskarne in društva. Na razglednico so natisnili domače verze, ki naj bi z lepoto kraja ponesle v svet tudi lepoto slovenske besede in misli. Še pred letom 1904 je izšla risana razglednica, na kateri najdemo na ornamentalno speljanem traku sledeče verze: »Meglica lahna, malo stoj — ko plavaš čez višave — pozdrav da z Bleda moj s seboj — ponesesh čez višave.« Naj zveni to še tako preprosto, slovenskemu človeku je bilo všeč, da je združil predstavo Bleda s slovensko besedo.

Za slovenske razglednice Bleda je že pred letom 1914 skrbelo Društvo za povzdigo prometa tujcev na Bledu (slika 33), pa domačin Repe, medtem ko je ljubljanski založnik Kleinmayr & Bamberg izdal razglednice Bleda tako v slovenskem kot v nemškem jeziku.

Jakob Žumer, ki smo ga že omenili, je založil svojevrstno dopisnico s fotografijo Vintgarja in z verzi pesnika Aškerca pod naslovom Pozdrav Vintgarju. Verzi so bili tiskani s kaligrafičnimi začetnicami in v rdeči barvi. Takšne dopisnice so potovale po Sloveniji leta 1902 (slika 34).

In tako so blejske razglednice s številnimi panoramskimi motivi in s prizori posameznih znamenitosti kot so otok, grad, gostišča, Vintgar, prispevale svoj delež k blejskemu turizmu, k slovenski narodni zavesti in k ravnotežju med tujim in domačim vplivom. Naj ima turizem smisel za tujega gosta, toda naj ne ponižuje domačina. Po letu 1918 se je seveda občutek gospodarja in gostitelja povečal v narodnostnem pogledu, toda Bled je ostal še vedno široko odprt tujemu gostu.

Blejske razglednice, ki so potovale s svojimi pozdravi k naslovljencem, so zanimive še s svojim besednim sporočilom. Turist, obiskovalec, gost je izrazil s kratkimi besedami svoje razpoloženje, svoje misli in želje. S skrb-

no analizo bi lahko razbrali marsikaj zanimivega. Mimogrede omenimo le nekaj razgledniških sporočil z Bleda, seveda tista s slovenskim besedilom.

Jedrnato kratek in alpsko hladen je bil neki Ifko, ki je prišel leta 1900 na Bled uživati svoj medeni teden z nevesto Jelco. Tako je sporočil neki Idi v Ljubljano:

»Ženitvanska rajža! Kaj b'Te dost pisov sej sama veš kok de-je!« Morda je bil mesec september na Bledu že prehladen za vročo ljubezen ali vsaj za toplejše besede navdušenja (slika 35).

Leta 1909 je več obiskovalcev Bleda poslalo panoramsko kartico Bleda, delo fotografa Pavlina, na naslov: »Slavne vešče v Senožeah na Krasu.« Poštni žigi dokazujejo, da je prišla kartica v prave roke. In kaj so jim sporočili? Veščam v Senožeah naj blejska razglednica prispeva več dobre volje, ko se bodo zbrale pri črnem kofetku.

Deževni Bled je bil neki družbici povod, da so se kar najboljše zabavali, kot zvemo na razglednici iz začetka našega stoletja. Nasprotno pa je leta 1898 neka »ljubeča Anka« na idilični razglednici potožila: »Jaz prav poceni dolgčas prodajam.«

Med starejšimi blejskimi razglednicami najdemo tudi reprodukcije slgarskih del, npr. Blejski grad s Triglavom, delo Ruppeja (slika 36). Zelo barvit motiv ima razglednica po sliki hrvatskega slikarja R. Marčiča. S hotela Petran v Mlinem je naslikal grad in Stol v žarečih rdečkastih tonih zahajajočega sonca. Pozdravi na tej kartici so potovali v Ljubljano leta 1923 (slika 37).

Zaključek in dve ideji na vrh

V zakladnico starih blejskih motivov smo segli globoko, vendar pa še vedno ne do dna. Ob naštetih in opisanih slikah bi našli še druge, nove slike v olju, grafično razmnožene risbe, dalje ilustracije in razglednice, da fotografij sploh ne omenjamo. Razen tega ne smemo prezreti, da smo se omejili v članku le na pokrajinske motive. Z Bledom je povezanih še mnogo slik, ki imajo značaj individualnega in skupinskega portreta. Dalje gre za slike o dogodkih na Bledu, za žanrske prizore in še kaj (slika 38). Prezreti ne bomo smeli tudi blejskih motivov v tujih zbirkah, v tujih publikacijah in knjigah.

In sedaj prva ideja ali bolje povedano prvi predlog. Bled naj razširi muzejsko zbirko slik v kabinet blejskih upodobitev. Načrtno naj zbira originale in če teh ni mogoče dobi-

ti, vsaj odlične kopije oziroma preslikave in povečave. Kartoteka z vsemi podatki o slikah bi bila dragocen rentgen za pregled blejske preteklosti in sedanjosti in čudovit pripomoček za vse bodoče publikacije o Bledu. Torej — brez velikih stroškov: kabinet s kompletno zbirko blejske motivike na slikah!

Druga ideja oziroma predlog je spomenik Janezu Puharju, ki je sredi 19. stoletja povezal ime Bled s svetovnimi središči znanosti in kulture, z Dunajem, s Parizom, Londonom, New Yorkom. Puharju moramo postaviti na Bledu zelo vidno spominsko obeležje. Bled je počastil Prešerna, Riklija, Plemlja. Dodati moramo še doprsni kip Puharja. Razen imena pionirja fotografije naj bo vsaj dvojezično napisano, da gre za izumitelja fotografije na steklo. Toliko tujcev je vsako leto na Bledu in Bled ne sme pozabiti na svojo lastno veljavo. Fotografija je danes po svetu v kipečem vzponu, našega Puharja omenjajo tujci v svojih reprezentativnih knjigah.⁵² Zakaj smo Slovenci tako ravnodušno pozabljeni? Bled ima zlato priliko za odlično potezo: Tu je naš pionir fotografije, znanstvenik izjemnega pomena — Janez Puhar!

OPOMBE

1. Amand Freiherr v. Schweiger- Lerchenfeld, Veldes, eine Idylle aus den Julischen Alpen. Wien, Pest, Leipzig (brez letnice). — 2. J. V. Valvasor, Topographia Ducatus Carnioliae moderna, Bogenšperk 1679, pod Feldes-Bled. — 3. Diapozitive formata 6/6 cm mi je dal na ogled dr. Ivan Stopar, ki pripravlja koledarske reprodukcije teh slik v velikem formatu (Koledar Cinkarne Celje). Posredoval mi je tudi osnovne podatke o slikah. — 4. Bled (Studio FA J. Anderlič), Bled-Ljubljana 1982, založilo Hotelsko turistično podjetje Bled. Barvna reprodukcija freske. — 5. Gl. opombo 4. — 6. Barvni diapozitiv te slike mi je dal na ogled dr. Ivan Stopar. — 7. Slovenski kraji in naselja v preteklosti, Narodna galerija, Ljubljana, 1978. Razstavni katalog, str. 29. — 8. Anton Karinger, 1829—1870, Narodna galerija, Ljubljana 1984. Razstavni katalog, slike Bleda pod št. 15, 19, 31, 32 in 106. — 9. Marko Pernhart, Panorama s Stola (proti Bledu in Triglavu), Narodna galerija v Ljubljani. — 10. Gl. opombo 7, str. 29, zap. št. 5 in 6. — 11. Tu opisane Karingerjeve upodobitve Bleda so opremljene z vsemi podatki v navedenem katalogu (gl. op. 8). — 12. Heinrich Fuchs, Die Österreichischen Maler des 19. Jahrhunderts, Wien 1973 (G-K. 2). — 13. Österreichische Nationalbibliothek Wien, Bildarchiv, Nr. D 11.481 (Bled 1888. olje na platnu, 63 × 90 cm). — Druga slika, ki je v privatni lasti v Ljubljani, je olje na platnu, 52 × 81 cm. — V cit. Bildarchivu se pod št. D 15.492 omenja oljna slika Bleda iz leta 1882, delo Georga Geyerja († 1912). — 14. Nekaj

ocen naših planinskih slikarjev, ki so upodabljali tudi Bled, najdemo v razpravi Rajka Ložarja, Slovenske planine v risbi in sliki, Planinski vestnik 1936, str. 193—228. — 15. Gl. reprodukcijo Gvajčevega Bleda v razstavnem katalogu (op. 7 zgoraj) pod št. 3 in podatke k sliki na str. 29. — 16. C. Hasch, Veldes in Krain. Vom Steiermarkischen Kunst-Verein für das Vereinsjahr 1881/82, reprodukcija na formatu 43/55 cm. Narodni muzej v Ljubljani, grafični kabinet, št. 4. — 17. Anton Hayne, Procesija na Blejski otok, olje na platnu, ok. 56 × 69 cm, pred 1850, Narodna galerija v Ljubljani, inv. št. 45. — Motiv z blejskimi romarji najdemo tudi v grafiki po izvirni skici Wollschlägerja (gl. Nationalbibliothek Wien, Bildarchiv, št. PCH 19241). — 18. Matija Jama, Moderna galerija, Ljubljana 1974, razstavni katalog. — 19. To študijo mi je poklonil umetnik malo pred svojim odhodom v Belo Krajino, kjer je kmalu kotem umrl. Pojasnilo, da je nastala slika na Bledu, mi je dal s posebnim poudarkom. — 20. Ta slika ni last župnišča. Kot slikar je naveden Jos. Slovnik Düsseldorf, 1943, olje na lesu, format okr. 150 × 200 cm. — 21. H. Costa, Reiseerinnerungen aus Krain, Laibach 1848, str. 142/143 (Lith. u. gedr. b. H. Lampel, Graz). Format litografije 15 × 22 cm. — 22. France Prešeren, Il battesimo presso la Savizza — Krst pri Savici, Ljubljana 1972. — 23. Grafični kabinet Narodnega muzeja v Ljubljani, št. 111 in 112. — Gl. tudi razstavni katalog (op. 7 zgoraj), str. 18. — 24. Grafični kabinet Narodnega muzeja v Ljubljani, št. 116. — 25. Blejski kozolec je kot samostojen motiv narisal Hugo Charlemont, gl. Die Österreich. - ung. Monarchie in Wort und Bild, Kärnten und Krain, Wien 1891, str. 479. — 26. Ta motiv je manjšega formata in zelo podolgovat: 9,5 × 18,5 cm, v tehniki finega jekloreza (L. Möglich, Graz) in v založbi J. Giontiniya iz Ljubljane. Podatki po orig. odtisu, ki je v zasebni lasti. — 27. Motiv je razstavljen v muzeju na Blejskem gradu. Glej tudi: Branko Reisp, Blejski grad, 122. zvezek zbirke vodnikov Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, Ljubljana 1983. Tu so reproducirani številni blejski motivi. — 28. Grafični kabinet Narodnega muzeja v Ljubljani, št. 48 (Heimdl), št. 47 (Springer) in št. 1 (Bayer). — 29. Gl. opombo 7, str. 25. — 30. Gl. cit. delo v opombi 1. V naslovu je navedeno: »Mit 40 Illustrationen von Ladislaus Benesch«. — 31. Prva opisana Benescheva slika je razstavljena v muzeju na Blejskem gradu, sicer pa spada Benescheva zbirka v Narodni muzej v Ljubljani (grafični kabinet). — 32. Gl. cit. delo v opombi 25, str. 257. — 33. Stara Kranjska, izdal in založil Konrad Grefe, akad. slikar, besedilo P. pl. Radics. Na Dunaju in v Ljubljani 1901. Zvezek 10, list

37. — 34. B. Jakac, Bled, orig. odtis št. 49/50, 24 × 32,3 cm, 1954. Zasebna last. — 35. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien. — Arhiv akademije, št. 18/1851. — 36. Mirko Kambič, Prvi ljubljanski fotografi (1839—1870), Kronika 29, 1981, str. 105. — Krach je prišel iz Celovca v Ljubljano meseca marca 1850, torej bi bil lahko na Bledu že spomladi 1850. — 37. Vodja arhiva Avstrijske akademije znanosti na Dunaju, dr. Klaus Wundsam, mi je šel julija 1984 zelo na roko pri iskanju podatkov o Puharju, ni pa mogel zaslediti nobene slike. Zelo verjetno je takratni tajnik dr. Schrötter vrnil slike Puharju, čeprav o tem ni poročila. Ohranjen pa je podatek, da je Puhar prejel avtorski honorar 6 goldinarjev za tiskano objavo poročila o fotografiranju na steklo (1851). — 38. Gl. opombo 35. — 39. Dom in svet 1893, str. 144 sl., 240 sl., 382 sl. — Gl. tudi SBL II, Ljubljana 1933—1952 (Janez Puhar; prof. Branc omenja ohranjene Puharjeve blejske motive). — 40. Fototeka Narodnega muzeja v Ljubljani, zbirka družinskih albumov. — 41. Mapo izvirnih fotografij hrani Narodni muzej v Ljubljani. — 42. Podatek na hrbtini strani nekega portreta: »Photographische Anstalt von J. A. Thalberg — Veldes Lees (Oberkrain)«. — 43. Mirko Kambič, Požar na Bledu leta 1908. Kronika 24, 1976, str. 188—189 (kratki biografski podatki o B. L.). — 44. J. Žirovnik, Vintgar. Celje 1930, str. 26—27. — 45. Fr. Kimovec, Bled nekdanj in sedaj. Ljubljana 1908. — 46. S. Schneider- B. Imendörffer, Mein Österreich-mein Heimat, Band 1, Wien 1914, str. 480/481. — 47. I. razstava društva Klub slov. amater-fotograf, Ljubljana 1911, razstavni katalog. — 48. II. Concorso internazionale, Como 1965, razstavni katalog str. 10, 11 in 18 (ob tem je prejel M. Kambič tudi zlato medaljo za zimski motiv iz Bohinja). — 49. Mirko Kambič, Marko Pernhart in fotografske reprodukcije njegovih slik v 19. stoletju. Zbornik za umetnostno zgodovino, nova vrsta XIV—XV, 1978—1979, str. 257—261. Tu je omenjen tudi Goldenstein. — 50. Večjo zbirko razglednic z motivi Bleda ima fototeka oz. grafični kabinet Narodnega muzeja v Ljubljani, razen tega pa tudi NUK, Studijska knjižnica Mirana Jarca v Novem mestu, pa tudi zasebniki. — 51. Ivan Vavpotič, Poglavlje o slovenski umetnosti. Veda, 1913, 3. letnik (Gorica 1913), str. 291. — 52. V najnovejšem času je Puhar častno in dovolj obširno omenjen v: — Helmut Gernsheim, Geschichte der Photographie — die erste hundert Jahren. — Propyläen Kunst Geschichte, Sonderband III. Frankfurt, Berlin, Wien 1983. — Geschichte der Fotografie in Österreich, I.—II. Bad Ischl 1983 (obširen katalog k razstavi, ki je potovala po Avstriji (npr. avg.—sep. 1984 v Celovcu).

BLED IN KNJIŽEVNOST

JOŽA MAHNIČ

Bled vstopi v slovensko slovstvo v času razsvetljenstva, in sicer s svojim rojakom, v Zagorinah rojenim Blažem Kumerdejem (1738—1805), ki je bil v Ljubljani ravnatelj normalke in zatem okrožni šolski komisar v Celju in Ljubljani. Dunajski vladi je predložil načrt o uvedbi slovenščine kot učnega jezika v osnovne šole na Kranjskem; za potrebe teh šol je priredil nemško-slovensko berilo Vádenje, doživelo je več izdaj. Veliko se je ukvarjal z jezikoslovjem, ustanovil akademijo za filologijo vnetih mož, spisal osnutek pravopisa, pripravil slovnico skoraj za tisk, medtem ko je slovar obstal sredi pota. V slovnici je hotel zajeti tudi druge slovanske jezike, po vrednosti je nekako med samovoljno Pohlino in znanstveno Kopitarjevo; slovarsko gradivo je za njim prevzel v delo Vodnik. Japlju je pomagal prevajati Sveto pismo — prevod je naročil ljubljanski škof Herberstein — in sicer celotno Novo zavezo in Mojzesove knjige. Je tudi zaslužen za nastanek Janševe nemške knjige o čebelarstvu in za Goličnikov slovenski prevod. Po naročilu oblasti je slovenil nemške uradne razglase.¹ Priimka Kumerdej na Bledu ne najdemo več, ohranil se je le v sosednjem Ribnem.²

V stari, od današnje skromnejši župni cerkvi, toda v mnogo obširnejši župniji, ki se je prav ta leta delila, je bil od 1785 do 1788 za dušnopastirskega pomočnika Valentin Vodnik (1758—1819). Na Bledu ni kot slovstveni delavec ničesar ustvaril, ker ta leta spadajo v dobo premora med začetki pri Pisanicah v Ljubljani in med delom, obnovljenim na Zoisovo pobudo v Bohinju. Na kaplanovanje na Bledu spominja beseda »nógrad« za »vinograd« v Zadovoljnem Kranjcu — tako starejši Blejci še danes pravijo svetu pod grajsko skalo, tam so se v srednjem veku začeli blejski vinogradi — kakor je s kaplanovanjem v Ribnici zatrdno povezan dolenski krajevni prislov »lës« za »le-sèm« v pesmi Vršac. V prvi verziji Zadovoljnega Kranjca, objavljeni v Pisanicah 1781, se v poštevi prihajajoči verz še glasi: »in na Korotanu za hribe zaide«. V dokončni verziji v Veliki pratiki 1797 pa se ustrezna verza glasita: »pa v nógrade laške/ za góro zaide«. Pohlina ima v svojem trojezičnem slovarju iz 1781 za nemški Weingarten dva slovenska izraza: knjižni »vinograd« in narečni »nograd«. Vodnik je torej uporabil drugo možnost prav lahko pod vplivom žive

vsakdanje rabe na Bledu za ledinsko ime poleg župnišča.³

V dobi romantike se z Bledom tesno povezuje ime in umetnost Vrbnjana dr. Franceta Prešerna (1800—1849). Bled, ki je od njegove domače vasi oddaljen le kakšno uro hoda, je gotovo večkrat obiskal o počitnicah kot študent, a tudi pozneje, izpričano v avgustu 1832, ko je v družbi prijateljev Matije Čopa in Janeza Ahačiča naredil izlet k slapu Savici v Bohinju. Pri poznejših obiskih Bleda se je oglašal pri prijatelju soimenjaku Francu Justu Prešernu na Mlinem (danes hiše ni več) in pri prijatelju trgovcu Andreju Malnerju v Želečah (danes je tam Park hotel).⁴

Matijev brat jurist Janez Čop je pesniku v pismu 15. julija 1832, torej pred izletom k Savici, predlagal, naj bi postavil kak svoj roman ali pesnitev v prelepe kraje njihove ožje domovine, to je gorenjskega kota. Prešeren je ta predlog upošteval nekaj let zatem v Krstu pri Savici (1836), ki ga je lokaliziral na Bled in v Bohinju ter posvetil zgodaj preminulemu prijatelju Matiji Čopu in nesrečni ljubezni do Julije Primčeve.

V peti stanci »Tje na otók z valovami obdani«, ki kompozicijsko spada k ekspoziciji, predzgodbi pesnitve, nam razgrne idilično panoramo Bleda in okolice, kakršna sta bila v njegovih časih, in sicer gledano z gradu: naslika nam jezero z otokom in cerkvijo na sredi, zasnežene gore z najvišjim Triglavom, rodovitno Radovljiško ravnino na levi, na desni pa »griče« Višče, Kuhovnico, Osojnico in Stražo.

V naslednjih kiticah nam pesnik prikaže Blejski otok nekdanj, v časih ugašajoče karantanske svobode, ko je po njegovi umetniški viziji na otoku namesto krščanske romarske Marijine cerkve stalo pogansko svetišče boginje ljubezni Žive in sta se usodno zagledala drug v drugega Črtomir, ki je s čolnom pripeljal darove, in lepa Bogomila, svečenica na otoku. Prešeren svoja junaka primerja z antično ljubezensko dvojico Leandrom in Hero, ki sta se prav tako sestajala v svetišču ob Helespontu.

Bled kot praslovansko pogansko naselje, ki se je kasneje pokristjaniilo, je čudovito Prešernovo pesniško videnje, saj so ga arheološka raziskavanja po drugi svetovni vojni potrdila. Nekateri skeletni grobovi z značilnimi dodatki na Pristavi in na Mlinem segajo namreč v

slovansko karantansko obdobje, v 8. in 9. stoletje. Tudi najstarejše krščansko svetišče na otoku v dolgi časovni vrsti tam odkritih sakralnih stavb datira nekako iz 9. stoletja.⁵

Leta 1883 je ljubljanski Literarno zabavni klub, prednik Društva slovenskih pisateljev, po prizadevanju Alfonza Moscheta, Šenoovega prijatelja iz Karanfila, postavil Prešernu na robu zdraviliškega parka spomenik, obelisk iz repentabskega marmorja. Na posamezne stranice spomenika so vklesali verze iz raznih njegovih pesmi, med drugim Bledu namenjena »Dežela kranjska nima lepš'ga kraja, / ko je z okolšno ta, podoba raja.« Spričo številnih in vsiljivih kažipotov k raznim gostiščem v neposredni bližini spomenika, leta danes učinkuje nekam skromno, umaknjeno in pozabljeno. *Signum temporis!*

V zavesti starejših ljudi še danes žive nekatere pesmi, ki opevajo naravne lepote Bleda, zraven pa izražajo verska ali rodoljubna čustva in so napisane v preprostem slogu; zato so našle svojega skladatelja in kmalu ponarodele, tako da jim danes redko kdo ve za avtorje. Nastajale so v drugi polovici prejšnjega stoletja ter so jih prepevali romarji in izletniki, ki so se na pletnjah množično vozili prek jezera na otok. V mislih imamo pesmi »Otok bleški, kinč nebeški« — avtor besedila Kajetan Huber, uglasbil Kamilo Mašek, »Po jezeru bliz' Triglava« — spesnil in uglasbil Miroslav Vilhar ter »Pozdravljam te, gorenjska stran« — avtor pesmi Andrej Praprotnik, melodije Gustav Ipavec. Te pesmi seveda nimajo kakšne posebne estetske cene, so pa zanimive historično, kot izraz ljudskega čustvovanja in časovnega okusa.

V podobnem ljudskem tonu je zapel Anton Funtek (1862—1932) balado Utopljeni zvon, ki razlaga blejsko pripovedko: grajska gospa je dala možu v spomin uliti zvon, toda med prevozom na otok je potonil, tako da se še zdaj včasih žalostno oglašja iz jezera; na otok je uspelo priti šele tistemu zvonu, ki ga je iz Rima poslal sam papež, zdaj se kot zvon želja oglašja iz cerkvenega stolpiča.

Med pisatelji, ki so opisovali Bled ali tam ustvarjali, so bili tudi nekateri tujci. Grof Anton Auersperg — pesnik Anastasius Grün (1806—1876) je v svojo pozno zbirko *In der Veranda* (1876)⁶ uvrstil tudi razdelek *Aus Krain*. V njem beremo najprej toplo žalostinko za dunajskim vzgojiteljem Prešernom, nastalo ob njegovi smrti, nato pa ciklus *In Veldes* s pesmimi *Ausblick*, *Liebfrauenkirche*, *Glockenruf* in *Seebild*.

Najprej avtor v obloženem slogu zapovrstjo upodobi pogled na Triglav, grad, otok in ob-

Učiteljica in pesnica Franica Vovk, pozneje poročena Jerajeva, v gorenjski ljudski noši (1901)

režja; blejska narava, ki jo pooseblja, ga hkrati prevzema in pomirja. Nato se v lahkotnem ritmu ubrano zibljejo jezerski valovi in zvon na otoku, ta nenehno izraža težave in želje romarjev, ki jih prek zvonjenja lahko sluti in čuti vsakdo. V tretji pesmi ostaja ritem isti, le da z zvonom želja prosi avtor za svoje »kranjsko« ljudstvo, da bi se iz »suženjske« verske miselnosti prebudilo k težnjam po svobodi in napredku. V zadnji pesmi se avtor spet vrne k dolgemu verzu, poje o gladini jezera, ki pri jasnem vremenu vse zrcali, ob vetru in viharju pa se njegova zrcalna slika lomi in razbije, le samotni beli labod se slej ko prej spokojno prevaža po jezeru; kljub človeški minljivosti pesnik ne izgublja zaupanja v življenje.

Podobno kakor Grün kasneje v pesmih prosita za svoj narod, seveda slovenski, Kette in Župančič, drugi izmed njiju tudi poje o zrcaljenju stvari v jezeru in o samozavestni vožnji bleščečega laboda v mračnem viharju. Pri tem ne gre za kak vpliv nemškega pesnika na naša — verjetno Grünovega cikla sploh nikdar nista brala — temveč za naključno podobna doživetja in situacije. Nemški poet je

tudi izrazno drugačen, gostobeseden in patetičen, medtem ko sta naša dva neposredna in lahkotna.

Med lastniki bolj ali manj razkošnih blejskih vil je bilo tedaj veliko Nemcev, tako Karel Ritter von Rittmeyer. Ta je dal Anastaziju Grünu leta 1881 na svoje stroške izdelati spominsko ploščo iz belega marmorja in vanjo vklesati prvo kitico njegove pesmi *Ausblick* iz označenega cikla. To ploščo, ki je imela najbrž tudi namen, pri nepoučenih tujih letoviščarjih vzbujati vtis o nemškem značaju Bleda, so vzdali v skalnato steno nad obrežno cesto blizu Male Zake, domačini kraju pravijo Pod krasjem.⁷ Verjetno so tudi kot izraz nasprotovanja tej kulturno politični akciji slovenski pisatelji kmalu zatem, leta 1883, v samem središču kraja postavili spomenik Prešernu.

Grün-Auersperg namreč ni bil samo Prešernov učenec, izdajatelj naših ljudskih pesmi (*Volkslieder aus Krain*, 1850) in nemški pesnik, temveč tudi velenemški politik, kot leskóvski graščak ne preveč pravičen do dolenjskih kmetov (kakor pripoveduje Trdina) in kot član kranjskega deželnega zbora nasprotnik uvajanja slovenščine v srednje šole. Zato je razumljivo, da so Blejci njegovo ploščo kmalu po prvi vojni odstranili.

Drugi izmed tujih avtorjev, povezanih z Bledom, je bil Ludvik Germonik (1823—1909),

Mici Kessler s sestro Slavo pred vhodom v hišo na Bledu (1907)

avstrijski pisatelj bržkone koroško slovenskega porekla. Sprva se je ukvarjal z novinarstvom; od 1857 do 1872 je bil uradnik v ljubljanski licejski knjižnici, populariziral je Prešerna in Bled; nazadnje je kot publicist živel na Dunaju. Med drugim je napisal na blejskem ustnem izročilu slonečo ter v konservativnem in avstrijsko patriotičnem duhu zasnovano igro *Die Weiber von Veldes* (Trst, 1868).⁸

Gre za igro s petjem v treh dejanjih, postavljena v Petranovo gostilno na Mlinem, v županovo pisarno v Zagoricah in na obrežje jezera z otokom v ozadju, in sicer v leto 1813, ko se je iztekalo francosko medvladje pri nas. Francoski davčni upravitelj iz Radovljice Louis Fouquet naj bi s pomočjo strokovnjaka zlatarja, grajskega nadgozdarja in njegovih hlapcev ocenil in zasegel dragocenosti romarske cerkve na otoku. Tej nameri se upro domačini, predvsem ženske, ki jih vodi pogumna in prebrisana Ana Ferjan, kmetica in lastnica toplic: na njen ukaz prepeljejo skoraj vse čolne na otok, da bi bili nedosegljivi Francozom, ki po njihovem mnenju nastopajo kot »roparji cerkvenega zaklada«; na strani domačinov so še županov namestnik Anton Potočnik, županova nečakinja Zofija (župan Ignac Novak sam se diplomatsko drži ob strani) in seveda župnik Franc Gabrič. Junaštvo in ukane Blejk, starejših in mlajših, in njihovih moških zaveznikov rodijo uspeh toliko bolj, ker na prizorišče prihajajo vedno pogostnejše novice o Napoleonovih vojaških porazih in o koncu njegovega imperija. Delo je idejno naperjeno zoper francosko razsvetljenstvo in politiko, umetnostno je hudo poprečno, ponekod kar naivno motivirano.

Kmalu so ga pod naslovom *Srčne Blejke* prevedli v slovenščino, in sicer, po različnih pisavah in slogih sodeč, daljše prvo dejanje Anton Umek-Okiški, drugo in tretje pa po njegovi smrti (1871) Valentin Prešeren. Prvi je izvirnik ponekod nekoliko predelal, medtem ko se ga je drugi zvesto držal, v celoti pa je prevod precéj okoren. Deželno predsedništvo je igro Slovenskemu dramatičnemu društvu dovolilo uprizorjati 25. januarja 1872.⁹ V Ljubljani so jo predstavili pod naslovom *Pogumne Gorenjke* štirikrat: 10. dec. 1872 in 25. jan. 1874 v Nolljevi, 27. febr. 1876 v Gecljevi in 6. jan. 1895 v Aničevi režiji; gledališki letak kot prevajalca dosledno navaja samo V. Prešerna.¹⁰ V takratni Ljubljani so igro seveda večkrat uprizorili tudi v nemškem izvirniku.

Zelo samostojno, le v rahli zvezi z Germonikom, je nastala igra s petjem v štirih de-

janjih Junaške Blejke (1912).¹¹ Delo s samimi ženskimi vlogami je za potrebe podeželskih katoliških prosvetnih domov napisal neki Jože z Jezera.¹² Jezik je neprimerno lepši kot v prevodu Okiškega in Prešerna. Komparacije so vzete predvsem iz biblije, tako se junaške žene primerjajo z Judito. Tudi zgradba, razporejena v štiri dejanja, je dovolj spretna. Zgodba ostaja v glavnem ista, razlike pa so v nastopajočih osebah. Vodja upornic ni Ferjanka, temveč županja; nova je beračica Maruša, stereotipna figura starejše književnosti; Francoze zastopa mamselle Jeannette, nosilka protiverske miselnosti; zanimiva novost je tudi izdajalec med domačini, ki ga skuša moralno rešiti hči. Ideja, ki prežema vso igro, je poleg zaupanja v Marijo sovraštvo do Francozov, nje avtor enači z jakobinci in brezbožniki ter jih kakor Germonik označuje za cerkvene roparje.

In vendar Franc Gornik, pisec knjige o zgodovini Bleda in prej sam tamkajšnji župnik, sodi o tem dogodku drugače, manj nestrpnost: Leta 1803, torej še za Avstrije, je bilo blejsko gospostvo podržavljeno in tako je postala državna last tudi cerkev na otoku, ki je pripadala blejski graščini. Šest let pozneje je vsa avstrijska državna imovina, tudi blejska posest, prešla v last francoske države. Za 5. april 1813 je uradni *Télégraphe officiel* razglasil dražbo inventarja cerkve na otoku, 30. marca sta iz Ljubljane prišla francoski davčni upravitelj in srebrar, da bi ocenila predmete. Domačini, posebno ženske pod vodstvom Ferjanove iz Želeč, so dva dni zapored preprečevali cenilni komisiji prevoz na otok s tem, da so čolne prepeljali na otok ali potegnili na suho. Pozneje so Francozi cerkveni inventar kljub temu odnesli, a ga 3. maja spet vsega vrnil župniku Gabriču, pri čemer je treba dodati, da ti predmeti niti niso bili pretirano vredni in posebno dragoceni. »Po odhodu Francozov je avstrijski patriotizem dogodke aprila 1813 napihnil, češ da so 'brezbožni' Francozi hoteli cerkev izropati.«¹³

Tretji tujec, ki ga moramo v zvezi z Bledom obravnavati, ni pisal o tem kraju kakor prejšnja dva, temveč v njem ustvarjal in oblikoval neblejsko snov: bil je to Rudolf Baumbach (1840—1905), Nemec po rodu in profesor po izobrazbi. Petnajst let je živel v Trstu, najprej kot domači učitelj, nato kot svobodni pisatelj; tam ga je Slovenec prof. Viljem Urbas opozoril na Dežmanovo objavo bovško-bohinjske pripovedke o belih ženah, Zlatorogu in zakladu v Bogatinu v *Laibacher Zeitung* 1868. Ta pripovedka mu je bila osnova za epsko-lirsko pesnitev v trohejskem desetercu

Zlatorog, ki jo je pisal poleti 1874 in 1875 na Bledu, in sicer v hotelu Toplice;¹⁴ o tem je še med vojnama pričala v sosednjo Wölflingovo hišo vzdana spominska plošča — zakaj so jo v novejšem času odstranili, nam je docela nerazumljivo.

Baumbach je pripovedko razširil z liričnimi opisi gorskih cvetlic in živali ter razpoloženjskih sprememb v naravi, s prikazom življenja po stanovih v planinah okrog Bogatina in v prometni gostilni ob zgornji Soči ter končno z ljubezensko zgodbo med trentarskim lovcom in krčmaričino hčerko Jerico, ki sprva poteka idilično, a se ob tekmeu beneškem trgovcu in ob ljubosumni Špeli razplete baladno. Avtorju je šteti v dobro, da v nemškem izvirniku piše bajeslovna in osebna (ne pa tudi krajevna) imena dosledno po slovensko. Pesnitev, ki sicer ni izjemno velika umetnina, je tekoče in občuteno poslovenil Anton Funtek, njegov prevod je doživel že tri izdaje.¹⁵

Približno v istem času kot obravnavani nemški avtorji so opisovali Bled nekateri naši pisatelji, ki jih z določenimi pridržki prištevamo med realiste. Franu Levstiku (1831 do 1887) je že pred izidom pesniške zbirke nastala pesem V Bledu (Spomladi 1852).¹⁶ Mladenci, polni življenja in enotni v mislih, so se na dijaškem izletu zbrali na pomladno zelenem Bledu in se napotili z ladjo na otok v upanju, da se bodo tudi pozneje kot možje enako ujemali.

Bledu je posvetil eno svojih pesmi tudi Josip Stritar (1836—1924). Ko je 1868 po dolgem času obiskal domovino, mu je nastal drugi ciklus Popotnih pesmi,^{16a} med njimi Bog sprimi, svetlo te jezero: Nekdaj se je sončna vedrina Blejskega jezera skladala s pesnikovo notranjostjo; zdaj se ne več, ker mu je medtem življenje prineslo bridkih spoznanj.

Stritarjevo znano pripovedno delo Zorin (1870)¹⁷ vsebuje več prvin iz avtorjevega življenja in njegove miselnosti, oblikovno je zapoznel primer predromantičnega sentimentalnega romana v pismih. Zorin je estetsko kultiviran mladenič, vnet za upodabljačo in glasbeno umetnost, po značaju pretirano občutljiv, miselno privrženec humanizma in pesimizma. Njegova pot gre iz domačega kraja v svetovljanski Pariz, kjer doživi srečo in bolečino ljubezni, zaradi nje in splošnega črnogledja obupa nad življenjem. V zadnjih poglavjih romana vidimo, kako sklone umreti v domovini, in sicer v blagem okolju Bleda, povezanem s Prešernovim spominom. Bled in Prešeren sta mu bila prva ljubezen, zdaj se k njima vrača iz tujine. Valovi tamkajšnjega

Cankar v družbi igralca Danila in sester Rohrmann pri Juli Vovkovi (1910)

jezera mu ohladé življenja gorjé. Kasneje na dnu tega jezera končata svojo pot Cankarjeva Milan in Milena.

Nekaj let za tem delom je izšla kratka proza Josipa Jurčiča (1844—1881), ki je žanrsko povsem drugačna od Stritarjevega romana, saj gre za politično satirično in agitacijsko besedilo, z njim je avtor, pisatelj in novinar, posegel v tako imenovani »kulturni boj« med liberalci in klerikalci. Nekaj strani obsegajoča proza Bela ruta, bel denar (1874)¹⁸ se dogaja na vožnji po jezeru, na otoku in pri Petranu: izobraženci si pripovedujejo vražo, da mora ženska, ki je imela razmerje z duhovnikom, če jo zaloti nevihta, vreči v jezero ali belo ruto ali bel denar, sicer valovi pogoltnejo njo.

Blejski sosed Bohinjec Janez Mencinger (1838—1912) je že kot šestošolec napisal pesem Kolikor glav, toliko misli.^{18a} V njej je pokazal, kakšno si v svojih željah Blejsko jezero predstavljajo, ali kaj si namesto njega želé ljubljanski meščan, ribič, kmet in grajski lovec.

V potopisnem članku Bohinjsko jezero in Savica¹⁹ je zapisal naslednjo zanimivo primerjalno oznako obeh gorenjskih jezer: »Blejsko jezero je podoba življenja, bohinjsko podoba večnosti. Če veslaš po Blejskem jezeru, bodisi še tako otožen in življenja sit, reči boš moral, da je življenje vendarle lepo. Če se pa oziraš po Bohinjskem jezeru, tesno ti bo pri srcu in zdiš, da boš: Kako majhna stvar je človek!«

V povesti Skušnjave in skušnje^{19a} označuje maturanta in pesnika Vekoslava, kako se

ukvarja le sam s seboj, z nejasnimi ljubezenskimi čustvi in mladostnim svetožaljem. Z dvema izobražencema, učiteljem in pravnikom, potuje z Dolenjskega na Bled, kjer se mudi njegova izvoljenka z materjo. V poglavjih od IV. do VII. pisatelj podaja razpoloženje v blejski pokrajini, opiše vožnjo na otok in pozvanjanje, ples v gostišču in vasovanje pod oknom; nato izlet prek Katarine nad Zasipom k slapu Radovine v Vintgarju; potem planinsko turo na Triglav in Črno prst in končno Bled na kresni večer.

V IV. poglavju svoje poznejše, mestoma precej humoristične knjige Moja hoja na Triglav²⁰ pripoveduje, kako bohinjski kmet Trinos zahaja prve tri dni v tednu po »rednih opravkih« s kolesljem na Bled, v resnica pa vse dni poseda v gostilni pri Petranu in zvečer hodi prenočevati v hlev k svoji kobili. Nekoč si njegovo žival in voz sposodi dijak Melkiad, ker ga je Trinos žalil z vzdevkom Mlekojed, in se lagodno z njima odpelje domov v Bohinj. Kmet ga zatoži pri sodnem komisarju na blejskem gradu, ki pa Melkiadovo dejanje oceni za dijaško šalo in ga oprosti. Ko pa kasneje študent zaradi izrečenega vzdevka žalí njega, komisarja, ga le-ta dá na gradu prešibati.

Bled z naravnimi lepotami in s spominom na Prešerna nastopa tudi, čeprav le mimogrede, v Avgusta Šenoe (1838—1881) noveli Karanfil s pjesnikova groba (1878).²¹ Pisatelj in njegov prijatelj, Hrvat in Slovenec, se v dobi Bachovega absolutizma kot popotna dijaka prek dekleta Neže v Kranju seznanita s Pre-

šernovimi Poezijami in se narodnostno prebudita. Oba se v preprosto, tankočutno, brhko in krhko dekle zaljubita, odločitev pa prepustita njej. Medtem naredita daljši izlet na Bled, kjer na otoku pod Prešernovim fantazijskim vplivom vidita žrtveni gaj boginje Lade, in v Bohinj k Savici. Ko se vrnete v Kranj, najdeta prijateljico mrtvo. Lik in zgodba Šenoove Neže nekoliko spominjata na Tavčarjevo Meto iz Cvetja v jeseni.²²

Naši moderni so se razen Ketteja pogosto mudili na Bledu; Murn je tu iskal zdravja, Cankar in Župančič nevesto, vsi pa umetniškega navdiha. V Cankarjevih in Župančičevih delih je doživljanje tega kraja doseglo čustveni, miselni in estetski višek; proza prvega je polna brezupnega hrepenenja, pesmi drugega ljubezenske sreče in panteističnega občutja sveta.

Poleti 1895 je obiskal z nekim prijateljem Bled in sotesko Vintgar Dragotin Kette (1876 do 1899) in v spominsko knjigo Žumrove gostilne v Gorjah vpisal priložnostno pesem o Savi Bohinjki, ki jo primerja z dekleti in svojim življenjem. Nato je v več verzijah snoval romanco Na Blejskem otoku in vanjo vkomponiral starejši motiv sprtih bratov. In končno je pesnil še Balado, o svatbi na otoku v poletnem jutru, a je najbrž ni dokončal.

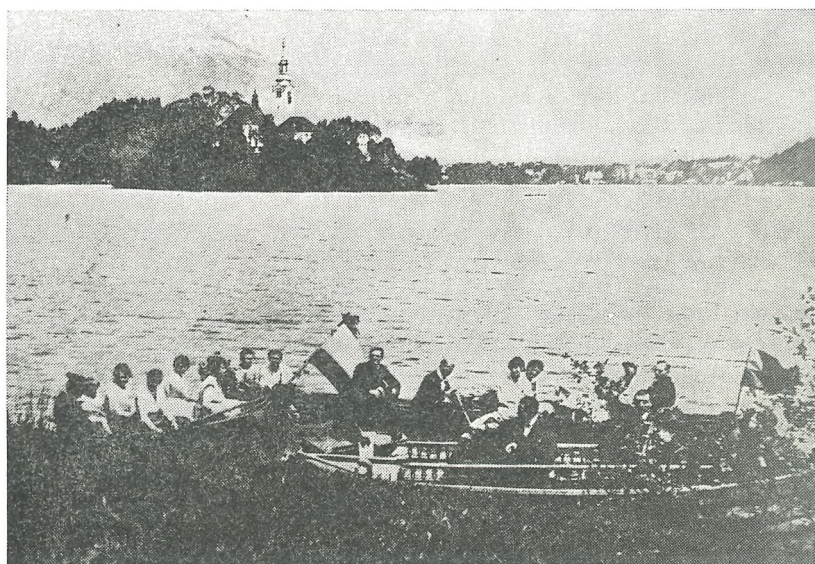
Romanca Na Blejskem otoku (1896) je komponirana nazorno in pregledno ter poleg resnih vsebuje čisto po Kettejevo tudi hudomušne tone. Pesnik v cerkvi na otoku opazuje različne romarje, kako pozvanjajo z zvonom želja: gospodično, ki jo je zapustil oficir, ženo, ki ji sin ni hotel stopiti v semenišče, kmeta s petimi otroki, ki mu je zbolela žena.

Končno pristopi k vrvi še sam in v dobi političnega slogaštva prosi Marijo, da bi sprijaznila med sabo sprte rojake. Cankar je sodil, da je Kette s takšnim koncem pokvaril eno svojih najlepših pesmi.²³

Bolj kot Kette je bil z Bledom povezan Josip Murn (1879—1901). Po kak teden se je tam mudil poleti 1898 in 1899, jeseni 1900 pa kar pičila dva meseca. Zadnjič je prišel na Bled, da bi se pripravil na juridične izpite in da bi se zdravstveno okrepil. Stanoval in jedel je pri učiteljih Novaku in Rusu ter, kakor že prejšnji leti, obiskoval prijateljico Franico Vovkovo, pesnico Vido, učiteljico v bližnjem Zasipu. Ta mu je za spomin na Gorenjsko poslala v ljubljansko cukrarno pristno gorjuško čedro z mehurjem za tobak. Ivanu Prijatelju je v začetku novembra 1900 pisal z Bleda: »Krajani mi seveda močno ugajajo. Zlasti ljudska govorica ima tukaj tako tvorno in oblikujočo moč, da se počutiš v nji skoro kot v studencu.«

Sicer pa je tudi v Murnovem ustvarjanju bivanje na Bledu zapustilo eno samo sled, pesem z enakim naslovom Na Blejskem otoku (1899). V primerjavi s Kettejevo pripovedno pesmijo je Murnova izrazito osebno izpovedna: avtor prosi Marijo v zlatem oltarju, naj prežene iz njegovega srca »noč zlo« in »jezero misli prečnih« ter naj temu srcu dodeli »presvetlo luč« s tem, da postavi vanj eno od številnih obdajajočih jo zvezd, tisto, ki ji je najbolj »nevarna«. Gre torej za izpoved življenjskega pesimizma, iz katerega bi poeta mogla rešiti le ponosna izvoljenka.²⁴

Najbolj intimne vezi so izmed modernih na Bled priklepale Cankarja in Župančiča. Oba

Poroka Frana Albrehta z Vero Kessler na Bledu. Svatje na čolnih pod Osoj-nico (1919)

sta zahajala v ljubljansko stanovanje Marije Kesslerjeve, ki je prirejala umetniške večere, oziroma v njeno počitniško vilo na Bledu, na odmaknjenem pobočju pod Osojnico in z enkratnim razgledom na jezero in otok. Ivan Cankar (1876—1918) se je 1907. leta idealno in strastno zaljubil v 17-letno hčerko Mici, na drugi strani pa se je čutil etično vezanega na dunajsko nevesto; nazadnje je spoznal, da ga Mici ceni kot velikega umetnika in mu želi biti le prijateljica.

Svoje obiske pri Kesslerjevih in ljubezen do Mici je upodobil v romanu *Novo življenje* (1908). Seveda je biografska dejstva z ustvarjalno domišljijo precéj predelal, saj so vse nastopajoče osebe živele, a so kljub temu zaznavna. Ko Grivar-Cankar v VII. poglavju na umetniškem večeru v Ljubljani posluša klavirsko skladbo, ga spomini poneso v preteklost, da sanjari o družini mladih v vili na Bledu, o pomenku v zvezdni noči na verandi, o nočni vožnji v dvoje v Gorje. Vse to je Cankar resnično doživel na Bledu, vendar ne z gospo Kesslerjevo, temveč z njeno hčerko; le-ta v romanu nastopa z imenom Milena.

Slikar Miha Jošt iz druge novele v knjigi *Volja in moč* (1911) kot ljubimec neodločno niha med vzvišeno lepo Miro, bivajočo na spokojnem Bledu, in čutno strastno Fanny iz vročega Trsta. Ker se ne more odločiti za nobeno, »ne živ človek, ne živ angel — senca med obema«, zapravi naklonjenost obeh.

Na Bled je deloma, v drugem dejanju, locirana tudi simbolistična drama *Lepa Vida* (1912). V njej kot nasprotna si filozofska in sociološka svetova nastopajo ljubljanska cukrarna in Bled; študenta, pisar, delavec in posestnik Dolinar; Vida in Milena (spet isto ime). Ali, če razrešimo simbole: revščina, brezdomstvo, popotništvo, žalostno hrepenenje pa blaginja, stalnost, varnost, življenjska toplota in vedrina. Morda smemo v Mileni, postavljeni na Bled, gledati Mici Kesslerjevo in z njo kratke in varljive Cankarjeve upe na trden in topel dom.

Brez ožje zveze s to Cankarjevo ljubeznijo pa je kljub imenu oziroma naslovu roman *Milan in Milena* (1913). Oba mlada junaka tega dela, ki se v življenju nikdar ne srečata, v nezavedni paralelnosti doživljata ljubezen kot mučno alternativo: zdaj kot hrepenenje čiste duše — zdaj kot ogabno telesno slo; zato si prostovoljno vzameta življenje in se v zvezdni noči srečata na dnu Blejskega jezera. Za Stritarjevim Zorinom nov primer v naši književnosti, da si razočaran mlad človek v lepem naravnem okolju Bleda vzame življenje.²⁵

Nekako leta 1910 se je Cankar seznanil z Julio Vovkovo iz Grada in jo poslej sam ali v družbi večkrat obiskal. Ko je proti koncu 1915. v Judenburgu služil vojake, mu je tja pošiljala zdravila. V gostilni Flegarija, prav tako v Gradu, je preživel zadnje poletje svojega življenja, predvsem avgust 1918. Telesno je bil že zelo šibak, izčrpan, a še vedno dovzeten za žensko lepoto, ter je željno pričakoval političnega preobrata. V Flegariji so mu pozorno stregle sestre Potočnik, čez nedeljo pa jim je iz Ljubljane prihajala pomagat Milena Rohrmann.

Življenje Otona Župančiča (1878—1949) je potekalo mnogo bolj srečno, ugodno in dolgo. V drugi hčerki gospe Kesslerjeve Ani je našel bodočo življenjsko družico, na Bledu, kamor je prihajal vsako poletje, je nastala vrsta njegovih pomembnih pesmi.

Najbolj zgodnja, Na Bledu (1911),²⁶ je tematično sorodna Kettejevi Na Blejskem otoku. V svobodnem verzu zapeta, ritmično ponazarja vožnjo s pletnjo po jezeru in pozvanje zvona želja na otoku. Kakor zvon želja sporoča socialne stiske kmečkih romarjev, tako hoče Župančičeva pesem posredovati težnje njegovega naroda. Okrog Marije in okrog pesnika se namreč »gnete usoda« slovenskih ljudi.

Kakor prejšnja je morala poleti 1911 nastati tudi trikitična jamska pesem *Jezero* (1912).²⁷ Pesnik zre s Kesslerjeve vile na jezero, otok in goré, ob njem stoji izvoljenka Ani. Jezero zrcali vse ure dneva od jutra do noči, odseva tudi vse stvari v naravi, stalne in premične. V to skrivnostno ubranost prirode sta vpletla poet in dekle še sebe.

Iz poletja 1913 datira bolj svobodno oblikovana in metaforično bolj slikovita, a v svoji meditativnosti prav tako jamsko razniha-na pesem *Tih, tih je kraj...* (1914).²⁸ Tudi lirski položaj je tak kot v prejšnji pesmi: umetnik in izvoljenka zreta v mesečni noči z verande na jezero in razmišljata o vesolju. V njem ugotavljata harmonijo delov, igrivost gibanja in ravnovesje sil, pri čemer vse stvari v naravi nastopajo žive in poosebljene.

Vsebinsko in izrazno posebno zanimiva je pesem *Vihar*, nastala prav tedaj in objavljena prav tam kakor prejšnja. S pravo pravcato simfonijo ekspresivnih glasov, ritmov in rim Župančič slika poletno hudo uro, ki se je razdivjala nad Bledom. Zajela je valove na jezeru, oblake na nebu, drevesa v hribu in race v ločju. Tudi plat zvona je ni mogel zastaviti, z grmenjem in bliski se je razbesnela v vsem kozmičnem prostoru. Odmeva pa tudi v človeških dušah, saj jo z verande vile

spremlja, držeč se za roké, družčina moških in deklet. V družini navzočega pesnika sprva pomirjata pogled na spokojnega samotnega in belega laboda ter sladki vonj zarochenkinih las ob sebi — vsemu kljubujoča umetniška samozavest ter opojna ljubezenska sreča. Ko pa se kot »prečudni svat« v tej hudi uri spodaj na cesti prikaže in spet zgine s plaščem v vetru »deseti brat« — njegov slovstveni tovariš Cankar, ki je kakor on pri Kesslerjevih iskal toplega doma, a ostal večni brezdomec in popotnik, se pesnikova ljubezenska sreča skali, dekletovi bujni lasje mu zadehté po grenkem pelinu.

Sorodno impresijo in občutje podaja tudi pesem Slap (1914),²⁹ nastala 29. novembra 1913, dobra dva meseca po Župančičevi poroki s trinajst let mlajšo Ani Kessler. Pesnik je bil čez dan z »mlado nevestico« na izletu pri Peričniku v Vratih, veličastni pojav in muzika slapa sta oba prevzela. In ko sredi noči spet počiva ob možu v blejski vili, se v snu podzavestno spomni Peričnikove samote, njemu pa pridejo na misel umrli »bratje« — tovariša iz moderne Kette in Murn.

Župančičeva lirika, porojena na Bledu v letih od 1911 do 1913, razodeva nekatere skupne poteze in obenem določen razvojni lok. Začenja se z avtorjevo skrbjo za usodo domovine (Na Bledu), nadaljuje s panteističnim doživljanjem narave, ki je vedro in ubrano (Jezero, Tih, tih je kraj . . .) in končuje z vznemirjenim doživljanjem kozmosa (Vihar, Slap). V vseh pesmih razen v prvi ima poleg avtorjevega obožujočega razmerja do prirode viden delež tudi njegova mlada ljubezenska sreča. Pri zadnjih dveh pa to srečo skali misel ali spomin na prijatelje, ki so bili zanj prikrajšani ali so morali že zgodaj umreti. Tako ima Župančičeva blejska lirika svojo doživljajsko pristnost in tehtnost — oboje našemu pesniku nekateri radi odrekajo — poleg tega pa kaže vrhunsko slogovno in muzikalno, artistično moč, kar velja seveda tudi za imenovana Cankarjeva dela, zlasti za Lepo Vido. Razen prve je Župančič vse pesmi uvrstil v tedaj nastajajočo zbirko V zarje Vidove (1920).

V Kesslerjevi vili so hranili spominsko knjigo s podpisami gostov, Cankar, Župančič in drugi so vpisovali vanjo tudi duhovite verze. Pesnik je na oddihih kdaj pa kdaj tudi risal: s peresom je upodobil razna drevesa, bližnji senik, otok sredi jezera, Sv. Katarino nad Zasipom. Pa tudi z resnim delom ni miroval, v zelenem zatišju pod Osojnico je zlasti precéj prevajal. V Kesslerjevo družino se je priženil tudi pesnik, prevajalec, kritik in urednik

Kesslerjeva vila »Osojnica« z razglednimi verandami

Fran Albreht, njegova žena Vera je pisala predvsem pesmi in prozo za otroke. Poročila sta se prav na Bledu, kamor sta nato redno zahajala.

Župančič je bil prvinsko, strastno navezan na življenje tako rekoč do konca. O tem med drugim priča ciklus poznih ljubezenskih pesmi, ki so bile v celoti objavljene šele za stoletnico avtorjevega rojstva. Po obliki so jamb-ske štirivrstičnice, po izrazu naravne, neizumetničene ter se kot takšne vračajo k tradiciji, klasiki. Več jih je nastalo poleti 1938 na Bledu, krajevne značilnosti razodeva predvsem Ko iz jezera prihajaš rosna vsa:³⁰ breg ob jezeru, mehka tla in drobne bilke občudujejo njeno očarljivo ponosno lepoto, pesnik pa ob takšni ženi, obenem vznemirjen in srečen, prekipeva od življenja.

Marija Kesslerjeva je znala svojim gostom počitniški dom narediti udoben in prijeten. Polagoma ga je opremila s podobami na steklo, cinastimi krožniki, porcelanom vseh vrst, deloma s stilnim pohištvo, z zajetno kmečko pečjo. Med okupacijo so Nemci hišo zasegli, naselili v njej stranke, a tudi odpeljali dragocenejši del opreme.

Ko je Župančič v avgustu 1944 za vse to zvedel, je zasnoval pesem Kar je kovina.³¹ V njej pravi, da v času okupacije, ko materialne dobrine ne pomenijo dosti, ne bo tožil za hišo in njeno opremo. Skrbi ga le usoda nje-

govih otrok v tem času — z lirično metaforo jih imenuje »milo cvetje najinih teles« — njih trpljenje in morebitna smrt. Kljub temu blagruje vsakega mladega človeka, ki življenje v sužnosti zamenja s smrtjo za svobodo.³²

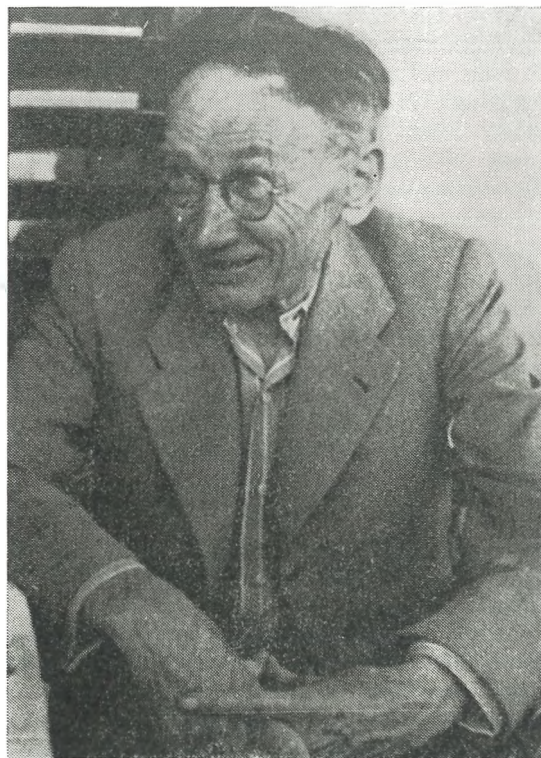
Obdobju moderne, njenim učencem, pripada tudi pesnica Vida Jerajeva (1875—1932), rojena Franica Vovk iz Zagorice, njen oče je bil Prešernov nečak. Kot učiteljica je službovala v bližnjem Zasipu, vzljubila tam vse kmečko, se vživljala v otroke in se srečevala z Murnom. Nato se je poročila z violinistom Karlom Jerajem in živela z družino na Dunaju, na njen dom so zahajali slovenski literati, med njimi Cankar. Po prvi vojni se je vrnila v domovino in v Ljubljani živela za hčerke. Bila je erotično ognjevitka, a tudi nesrečna narava, Župančič jo je označil v pesmi Carmen (V zarje Vidove).

Izdala je dve samostojni knjigi: Pesmi (1908), ki pojo o naravi, ljubezni in otroku, ter Iz Ljubljane čez poljane (1921), ta vsebuje otroške pesmi. Jerajeva je intimno navezana na prirodo, podeželje in kmečko življenje, narava je odzvočen prostor njene notranjosti — nemirne čustvenosti. V ljubezni je razposajena in strastna pa spet osamljena in živeča v spominih ter razočarana, z mislijo na smrt. Njene otroške pesmi pojo o prirodi in živalih, poznejše obravnavajo motive iz otroškega življenja. So svetle, pristrčne, šegave, domiselne in razgibane. Rodila sta jih čustvo in fantazija ter ne poznajo moraliziranja. Sorazmerno najboljše Vidine pesmi so nastale v desetletju, ko je bila v stiku z modernimi (1899—1909), pri kasnejših neposrednost in kakovost padata. Kljub temu, da njena lirika ne presega poprečja, je med dotedanjimi našimi pesnicami še najbolj nadarjena in življenjska.³³

V času med vojnama je izšla Rada Murnika (1870—1932) povest Na Bledu (1923).³⁴ Dogaja se v času poletne turistične sezone ob koncu prejšnjega stoletja. Poleg naravnih lepot kraja ter vremenskih menjav, ki jih slika lirično občuteno ali kar vzneseno, prikazuje avtor občasne in stalne prebivalce Bleda, letoviščarje raznih narodnosti in domače kmete, prve pri raznih družabnih sestankih in zabavah, druge pri vsakdanjem delu in praznovanjih. Podaja vrsto ljudi z raznimi značaji in nazori, predvsem resnično iskrena ljubezenska nagnjenja in razmerja ter spekulativno iskanje materialno ugodnih zakonskih partij, v ospredju sta ljubezenski zgodbi kmečkega para Minka — Jaka in meščanske dvojice Igor — Olga. Na nekaterih mestih povesti pisatelj prekinja sodobno dogajanje s

fantazijskimi izleti v blejsko preteklost. Od nekdanjega »naturalista«, kamor štejemo Murnika le generacijsko, je ostala le nadrobna deskripcija okolja. Za njegovo osebnost sta bolj značilna dovolj duhovit humor in ironija, zlasti pri karakterizaciji letoviščarjev meščanov. Pri označevanju domačega kmečkega življa si pisatelj pomaga tudi z narečnimi izrazi in oblikami (zapona-dopoldne, oča, stog, koj, jeda, jedov-ajda, ajdov, koražen). Žal pa je na drugi strani v sicer zanimivi povesti natresenih kar preveč srbohrvatizmov.

Za Murnikovo je med vojnama izšla tudi Josipa Lavtižarja (1851—1943) »zgodovinska povest iz 17. stoletja« Bled in Brixen (1931).³⁵ Avtor skuša dobo in zvezo med krajema ponazoriti z ostanki protestantizma, s tridesetletno vojno in posledicami, s fevdalizmom in tlačanstvom, predvsem pa z bivanjem briksenskega škofa na Bledu in v Bohinju. Tja je s Tirolskega pripotoval, da bi pregledal gospodarjenje na briksenskih posestvih in da bi se dogovoril z ljubljanskim škofom glede Blejskega otoka. Žal gleda Lavtižar na značaje cerkvene in posvetne gospôde in na njen odnos do preprostega ljudstva preveč idealno, premalo kritično. V tehničnem pogledu je delo nekakšno dialogizirano poljudno zgodovinopisje, šele v zadnjih poglavjih se prevesi

Župančič na oddihu na Bledu (1938)

v ljudsko povest s sentimentalno tragičnim razpletom. Upravnik briksenskih posestev na Gorenjskem gospod Krištof Waidmann se sklone oženiti z lepo in dobro, preprosto in siromašno Ribičevo Reziko, ki pa tik pred poroko ob nevihti utone v jezeru. Čeprav delo vsebuje omenjene napake, je moglo preprostemu bralcu dati neko zaokroženo podobo Bleda v tistem času.

Kot zadnji je v času med vojnama povezal z Bledom svoje ustvarjanje Janez Jalen (1891—1966), doma iz bližnjih Rodin. V realistični povesti s simbolično poudarjenimi naslovi iz konca prejšnjega stoletja *Ógrad* (1940)³⁶ pripoveduje o plemeniti in resnobni Pavli Gradišnik, posestnikovi hčeri z Goriških Brd, kako štiri leta namesto razsipnega in sleparskega moža zdravnika Filipa Andrejčiča presedi v kaznilnici v Begunjah, mož pa jo medtem na svobodi vara z neko mestno lahkoživko; ko ženo izpuste iz zaporov, za dolga leta strahopetno pobegne neznano kam v svet, obenem pa ji sebično ljubosumen ne dovoli, da bi si ustvarila srečo z rojakom zdravnikom Andrejem Vipavcem. Naslov povesti simbolično izraža najprej Pavlino telesno ujetost med zidove kaznilnice, kasneje pa duševno tesnobo njenega trpljenja in osamljenosti. Prvi del povesti se dogaja v Bégunjah, drugi v Brdih oziroma v Gorici, tretji, z naslovom *Jezero* pa na Bledu, kjer Pavla živi v vili na Mlinem.

Avtor v tem zadnjem delu povesti opisuje gladino jezera in njega odbleske jasnega dne ob kresu, slavnostno nočno razsvetlavo ob cesarjevem jubileju, romanje na otok za mali šmaren, božičevanje na Bledu ob zamrzujočem jezeru pa spet romanje na otok za sv. Blaža in končno prehod iz gorenjske zime v cve-točo pomlad. V ospredju tudi tega dela povesti je seveda Pavlina življenjska zgodba, ki pa se ne razplete psihološko naravno in prepričljivo, kakor Pavli velevalo njena iskrena in lepa ljubezenska čustva do Andreja, temveč v smislu pisateljevega nazora in še bolj poklica, v smislu doktrine o neločljivosti zakona ter brezmejnega odpuščanja in žrtvovanja samega sebe. Če odmislimo to dušeslovno hibo, nekakšno neživljenjsko nasilje nad glavno osebo, se avtor zelo tankočutno življa in pogloblja v njeno bridko preskušano notranjost, naravnost lirično slika pokrajinske značilnosti Bleda in nazorno predstavlja ljudske običaje nekdanjih Gorenjcev.

V novejšem času, po zadnji vojni, je treba v zvezi z Bledom navesti štiri pisatelje: Ivana Jana (1921), Toneta Svetino (1925) in Petra Božiča (1932), ki so bili tam rojeni, ter Ivana

Ribiča (1920—1982), ki je na Bledu dolgo časa živel in ustvarjal, dasi je bil sicer Ljubljčan. Večina izmed njih v svojih spisih na tradicionalen, realističen način, s poudarkom na akciji in fabuli, a ne brez težnje po dušeslovni poglobitvi prikazuje obdobje okupacije in osvobodilnega boja, medtem ko Božič v bolj modernistični tehniki obravnava splošna, predvsem pa lastna bivanjska vprašanja. Za bolj podrobno in poglobljeno oznako in oceno teh avtorjev nam, žal, ne preostaja dovolj časa in prostora, zato se moramo v razvojnem pregledu naše tematike ustaviti pri letu 1945.

OPOMBE

1. Francè Kidrič: Zgodovina slovenskega slovstva od začetkov do Zoisove smrti. Slov. matica, Ljubljana 1929—1938. Passim. — 2. Matične knjige župnijskega urada Bled. — 3. Podatki o tedanjem Bledu v knjigi Franca Gornika: Bled v fevdalni dobi. Bled 1967. Str. 12; 168—172. — 4. Francè Kidrič: Prešernov album. Drž. založba Sl., Ljubljana 1950. Str. 301, 192, 322—323. — 5. Joža Mahnič: Domača pokrajina in govorica pri Prešernu. Jezik in slovstvo 1980/81, str. 202. — 6. In der Veranda. Berlin, Grote'sche Verlagsbuchhandlung, 1876. — 7. Schweiger-Lerchenfeld: Veides. Wien—Pest—Leipzig, Hartleben's Verlag. Brez letnice. Str. 60. — 8. Die Weiber von Veldes. Ein dramatisches Gemälde in drei Akten aus Zeit der französischen Zwischenregierung in Illyrien. Trst 1868. Druga in tretja izdaja sta izšli 1901 in 1903, obe pod naslovom Die Brandschatzung. — 9. Rokopis slovenskega prevoda hrani Slovenski gledališki in filmski muzej pod signaturo 152. — 10. Glej knjigo Repertoar slovenskih gledališč 1867—1967, Slov. gledališki muzej, Ljubljana 1967. — 11. Zbirka ljudskih iger, 18. in 19. snopič. Katoliška bukvarna, Ljubljana 1912. — 12. Kdo se je skril za ta psevdonom, se danes ne dá zanesljivo dognati. Utegnil bi biti dr. Josip Jerše, nekdanj znan cerkveni govornik, pisec šmarnic in vsaj napol blejski rojak. — 13. Franc Gornik: Bled v fevdalni dobi, str. 92—95. — 14. Pesnitev je izšla 1877. leta v Leipzigu pri založbi A. G. Liebeskind. — 15. Prvo in drugo izdajo prevoda iz let 1886 in 1922 je založila knjigarna Kleinmayr & Bamberg v Ljubljani, tretjo, bibliofilsko pa 1968. leta Rudolf Trofenik v Münchnu. Funtek nam je tudi sporočil podatke o avtorju in nastanku pesnitve v članku Nekaj o Zlatorogu, ki je izšel v Literarni pratiki za 1914. leto, in sicer na str. 37—39. — 16. Levstikovo Zbrano delo I, 272. — 16a. Objavil jih je v Pesmih, pod psevdon. Boris Miran so izšle 1869 na Dunaju. — 17. Izhajalo je v dunajskem Zvonu, ki mu je bil pisatelj urednik, od 1. januarja do 15. avgusta 1870. — 18. Objavljena je bila 19. in 21. julija 1874 v dnevniku Slovenski narod. — 18a. Novice, 21. julija 1855. — 19. Slovenski glasnik 1865, 215—, 241—, 280. — 19a. Izhajala je isto

leto v Slovenskem glasniku. — 20. Slovenska matica 1897. — 21. Izhajala je v reviji *Vijenac* od 2. februarja do 2. marca 1878. — 22. Karanfil s pjesnikova groba je bil v slovenščino preveden trikrat: 1878 (že v letu izida izvirnika, Janez Naglič), 1905 (Karel Ozvald) in 1965 (Alojz Bolhar). — 23. Glej opombe Franceta Koblarja v Kettejevem Zbranem delu I na str. 330 do 331. Romanca Na Blejskem otoku je izšla v Ljubljanskem zvonu 1896, str. 265 pod psevdonimom Mihael Mihajlov. — 24. Glej Murnova pisma v Zbranem delu II in opombe Dušana Pirjevca k njim prav tam. Murnova pesem Na Blejskem otoku je bila objavljena v LZ 1899, str. 172 pod psevdonimom Aleksandrov. — 25. Obravnavana Cankarjeva dela so izšla pri naslednjih založnikih: Novo življenje pri Slovenski matici, Volja in moč, Lepa Vida ter Milan in Milena pa pri Lavoslavu Schwentnerju, Cankarjevem glavnem založniku — 26. Objavljena je bila v Ljubljanskem zvonu 1911, str. 337 s polnim imenom kot vse nadaljnje Župančičeve. — 27.

Priobčena v isti reviji 1912, str. 2. — 28. Izšla v Literarni pratiki za l. 1914, str. 3. — 29. Objavljena v Slovanu 1914, str. 33. — 30. Ciklus Ljubzenske je izšel kot dodatek v knjigi *Med ostrnicami* pri Slovenski matici 1978, našo pesem glej na str. 86. — 31. Izšla je v zbirki *Zimzelen pod snegom* (1945) na str. 80. — 32. Joža Mahnič: Cankar, Župančič, Kesslerjeve in Bled. *Planiški vestnik* 1976, str. 321 sl. — 33. Isti: *Zgodovina slovenskega slovstva V. Obdobje moderne*. Slov. matica, Ljubljana 1964. Str. 205–207. — 34. Povest je izšla pri Zvezni tiskarni in knjigarni kot 2. zvezek *Splošne knjižnice*. — 35. Povest je najprej v nadaljevanjih izhajala v *Slovincu* 1930/31, nato pa jo je avtor ponatisnil v samozaložbi. — 36. Prvi del Ógradi je brez konca kot uvodna povest izhajal v *Domu in svetu* 1940, s koncem vred pa je bil objavljen v knjigi pri goriški Mohorjevi družbi 1951. Celotna povest je izšla pri celjski Mohorjevi družbi (*Mohorjeva knjižnica* štev. 138) leta 1961, drugič pa prav tam (*Slovenske večernice* 134) lansko leto.

ZGODOVINA BLEJSKEGA TURIZMA OD ZAČETKOV DO LETA 1941

OLGA JANŠA-ZORN

DO PRVE SVETOVNE VOJNE

Bled spada med zgodnja turistična jedra na Slovenskem. Njegovo idilično lepoto ob jezeru z otokom v sredini, s cerkvijo na otoku in gradom na strmi skali, z vencem gora v ozadju, z milim podnebjem in termalnimi vrelci, so opevali mnogi pesniki in opisovali razni pisci. Omenimo le Prešerna, ki slavi Bled v Krstu pri Savici, pa nemškega pesnika in politika grofa Auersperga — Anastasiusa Grüna, ki opeva Bled v pesmi *Veldes* in Miroslava Vilharja, ki nam je dal danes že ponarodelo pesem *Po jezeru* itd. O blejskih toplih vrelcih nam poroča tudi že Valvasor. Sloviti, v Franciji, rojeni botanik, mineralog in kirurg Baltazar Hacquet, ki je več let bival pri nas, v svojem delu *Oryctographia carniolica*,¹ omenja, da je leta 1779 ob koncu marca preiskal blejska vrelca in ugotovil, da je jezerska voda imela tedaj 40° R, oba vrelca pa 18,50° R. Za lepote Bleda se je navdušil tudi angleški naravoslovec Sir Humphry Davy, ki je večkrat letoval v vasi Podkoren pri Kranjski gori in je Bled prvič obiskal leta 1818 in nato še dvakrat. Tudi zgodovinar in profesor na ljubljanskem liceju Franc Richter, sicer doma iz Šlezije, je v letih 1820 in 1821 v *Illyrisches Blatt* opozarjal na vrelce in na lepote

Bleda. Leta 1845 sta Bled obiskala dr. Henrik Costa in sin Etbin, takrat še gimnazijec. H. Costa je kmalu nato opisal Bled v svojih »Reiseerinnerungen aus Krain« (1848). Tako se torej v virih in literaturi omenja Bled že veliko prej, preden je sredi 19. stoletja zaslovel po Rikljevemu zaslugi.

Bled je bil privlačen na eni strani zaradi svojih zdravilnih vrelcev, na drugi strani in to celo prej pa kot romarski kraj. Valvasor omenja, da so romanja na otok posebno ob praznikih privabila mnogo ljudi s Kranjske, Koroške, Štajerske, Avstrije, Primorske in Furlanije, včasih se jih je nabralo po več tisoč.² Občudovali so lepo pokrajino in ponosni grad; njihovo pripovedovanje pa je vabilo nove romarje, največ preproste ljudi. Hacquet omenja pogoste nesreče, ki jih doživljajo potniki, ko se vozijo na otok; pravi, da je nekaj pred njegovim obiskom Bleda, utonilo kar deset ljudi. V glavnem se romarji na Bledu niso zadrževali dalj časa, posamezniki pa so prenočili v prostiji na otoku, mnogi so prenočevali tudi na prostem. Ohranjena inventarna knjiga vpisanih romarjev za čas od 1669–1721 kaže kar lepo število.³ Poleg romarjev je na Bled prihajala tudi gospoda, ki se je posluževala termalnih vrelcev. Moralo je

biti kar precej takih gostov, ker Valvasor trdi, da so pri Blejskem jezeru bile toplice, ki jih je pokvaril in uničil grajski oskrbnik Weidmannsdorff s tem, da je dal po jarku vanje speljati vodo iz jezera; hotel je namreč preprečiti kopanje v njih, ker je včasih moral iz vljudnosti dobrim znancem kaj poslati v kopel ali jih počastiti in povabiti na blejski grad, a mu je kot varčnemu gospodarju to šlo težko izpod rok in od duše.⁴

Še večjo nevarnost za Bled so pomenili predlogi kasnejšega grajskega oskrbnika Ignaca Novaka, ki je v svoji gospodarski vnemi 1782 in ponovno 1787 predlagal, da bi jezero izsušili in s tem pridobili rodovitno polje ter ilovico z jezerskega dna za izdelovanje opeke. K sreči je kranjski deželni odbor ta predlog odklonil.⁵

Leta 1818 so oba vrelca na novo zajezili in ju 1822 pokrili s preprosto lopo. To je bila najbrž prva turistična zgradba na Bledu, če je sploh lahko tako imenujemo. Da ne bi mrzli izviri shlajevali vode, so termalni vrelci obzidali in vodo speljali v bazen, kjer se je lahko kopalo 8 ljudi hkrati. Poleg tega sta bila zgrajena še dva bazena, večji za 12 oseb za moške in manjši za 4 osebe za ženske. Kopališče so po prvotnem lastniku imenovali »Prešern«, po domače pa »Burjevc«.⁶

Ker je Bledu manjkala dobra prometna zveza, so k vrelcu sprva prihajali le ljudje iz bližnje okolice. Polagoma so se oglašali tudi posamezni gostje, ki so prišli občudovat pokrajino. V prvi polovici prejšnjega stoletja je bila na Bledu le ena gostilna »pri Petranu« in še ta je bila furmanska. Šele ko je bila zgrajena južna železnica (Dunaj—Ljubljana 1849 in Ljubljana—Trst 1857), so tudi na Bledu, podobno kot v drugih zdraviliščih pričeli odpirati nove gostilne in hotele.⁷

Ob vrelcu je pričel graditi novo stavbo »Louisenbad« (današnje Toplice) poštni ravnatelj Hoffmann leta 1850. Preko njegove vdove je ta objekt kasneje prešel na J. Luckmanna iz Ljubljane. Leta 1953 je bila zgrajena nova večja gostilna »pri Mallnerju« (danes Park hotel), medtem ko je bila nad vrelci dograjena solidnejša kopališka zgradba »Badehaus«.⁸

Po železnici so gostje pripotovali do Ljubljane, od tod so pa morali s kočijo do Bleda. Eno takih potovanj opisuje dr. Bleiweis v Novicah 1850 takole: »Od lani se ni tukaj še nič spremenilo — kraj je še zmiraj lep, da ga ni nikjer lepšega; ljudje so prijazni in narodski duh se še vedno živo glasi v veseli družbi — ali tudi ceste in pota so še zmiraj tako gerde, kakor so bile, ali še gerji; pred Mlinam smo jo komaj iz blata izvozili.« Tudi sicer je ta opis zanimiv, saj omenja, da so toplice »v slabim starim stanu in čakajo rešnika«. Gle-

de načrtov ravnatelja kranjskih pošt Hoffmanna, ki naj bi pričel z zidavo toplic, pa pravi, »naj nikar ne odlašaja tega prepotrebne zidanja, s katerim bo imenitnost Bleda zlo povikšal, pa tudi sam sebi v škodo ne zidal. Če Blejci svoj dobiček zapopadejo, bojo pripomogli, de se njih toplice kmalu na noge spravijo, ktere bojo temu kraju vsako leto več gostov in denarjev pridobile.«

Tako je torej menil o Bledu dr. Bleiweis še pred Rikljevimi prihodom. Poleg tega omenja, kaj vse mu je glede Bleda naročil slavni dunajski zdravnik dr. Gruber, ki je 1850. leta obiskal Bled. Tedaj je Gruber baje izjavil: »Kranjci še ne veste, kaj še zna iz Bleda biti, ki imenitni Išel, kamor vsako leto sile veliko premožne gospode zahaja, v lepoti in zdravim prijetnim zraku še prekosi. Pa začeti se mora popravljati, da bo vse čedno in pripravno. Zdej je čas nastopil, de je med bogatimi šega, bolj hladne koplje obiskovati in Blejske z Blejskim jezeram so kakor nalaš zato. Po železnici ni daleč v Bled. Kmalu se bo začelo od Bleda po svetu govoriti, in veliko denarja se bo nosilo gori«. Sicer pa je po Bleiweisovem poročilu Gruber predlagal: 1. naj pride strokovnjak — kemik na Bled in preišče zdravilno moč vrelcev, 2. naj Hoffmann zgradi primerno poslopje za toplice, 3. naj Mallner in Majer napravita na jezeru »dostojne koplje«, 4. gostom je zelo neprejetno, ker se morajo že več tednov naprej napovedati, zato je treba pospešiti gradnjo hiš, 5. zgraditi pošteno cesto in 6. skrbeti za pripravne vozove, ki bi poleti in jeseni prevažali ljudi.⁹ Kljub kritiki pa iz pisanja Novic lahko sklepamo, da je leta 1850 vendarle bilo precej gostov na Bledu, saj je Bleiweis še oktobra srečal tam znanca z Dunaja, omenja pa, da so drugi gostje v glavnem že odšli. Za leto 1852 prinašajo Novice podatek, da je bilo toliko gostov kot že več let ne, največ Tržačanov.¹⁰

Da je zanimanje za Bled res naraščalo, nam dokazuje odločitev gostilničarja Mallnerja, ki je leta 1851 dal po Goldensteinovi podobi tiskati v Pragi slike Bleda.¹¹ Poročila iz leta 1854 pa že navajajo, da je polno gostov od blizu in daleč, in sicer Slovanov, Italijanov, Angležev in Nemcev.¹²

Nedvomno pa je velik mednarodni sloves Bledu pridobil šele Švicar Arnold Rikli, ki je leta 1852 po bolezni prišel na oddih na Bled. O Bledu kot zdravilišču in o Rikljevem načinu zdravljenja je že obširno pisal dr. Peter Borisov,¹³ zato bom to nekoliko krajše obdelala.

A. Rikli, rojen 1823, je bil sin švicarskega tovarnarja in se je kot mladenič navduševal za hidropatijo. Oče ga je poslal na Koroško, da bi tam ustanovil barvarno. To mu je sicer uspelo, vendar se je bolj kot za barvarno za-

nimal za naravne metode zdravljenja, ki jih je preizkusil tudi na sebi. Že 1854 je ustanovil na Bledu »Curbadehaus« tj. Naravni zdravilni zavod, ter uvedel atmosferično zdravljenje, ki je obstajalo iz uporabe svetlobnih in sončnih kopeli in bivanja v zračnih utah.¹⁴ Leta 1855 se je Rikli stalno naselil na Bledu. Uvedel je istočasno, če ne že prej kot župnik iz Wörishofna na Bavarskem, Sebastian Kneipp, za takratne čase senzacionalno zdravljenje z uporabo mrzle vode, že omenjenih zračnih in sončnih kopeli, dietne hrane in gibanja v naravi. V letih 1859—1892 je Rikli zgradil podobne zavode tudi v Trstu, Firencah in v bližini Merana.¹⁵

Na Bledu je Rikli preživel celih petdeset let. Da bi populariziral svoj način zdravljenja, je tudi sam veliko pisal in izdajal prospekte in brošure, največkrat v samozaložbi.¹⁶

Med hoteloma Mallner in Luisenbad je Rikli postavil zdravilišče »Mallnerbrunn«. Tu je bilo na veliko izpisano geslo »Wasser thut's freilich (Rausse) — höher jedoch steht die Luft, am höchsten das Licht (Rikli)«¹⁷ — geslo, ki se pojavlja tudi kot moto v posameznih Riklijevih delih. Zdravilišče Mallnerbrunn je bilo zgrajeno ob treh mrzlih vrelcih blizu današnjega Kazina v švicarskem alpskem slogu iz lesa. V pritličju velike kopališke dvorane so bili trije bazeni, ki so imeli v vodi klopi za nožne kopeli, velikost bazena pa je dovoljevala tudi plavalne gibe. Ob bazenih so bile štiri kadi za polovične kopeli. V zadnjem delu dvorane so bile še postelje za parne kopeli. Med posteljami in kadmi je bilo prostora za 12 oseb, ki so se lahko kopale sede. Potem je bil tu še poseben prostor s prhami. Nad to dvorano je bila skupna spalnica za moške z 12 posteljami, pred njo pa galerija za sončenje.¹⁸

Posebnost je bila Riklijeva kolonija zračnih ut. Blizu današnjega kopališča vzdolž obale je stalo 34 hišic, obrnjenih proti jezeru. Bile so brez sprednje stene, odprtino je zapirala le tanka zavesa, namenjene so bile dveh osebama in prirejene za t. i. atmosferske kure. Na Straži je bil »Riklikum« — park za svetlobne kopeli, namenjen srednje krepkim

moškim, park »Arnoldshöhe« je bil namenjen šibkim pacientom, najšibkejši so uporabljali »Rolandsheim«. Ženske so imele svoje posebne parke za svetlobno kopel.

Rikli je zdravil najrazličnejše bolezni (migreno, nervozo, protin, debelost ipd.), vendar je odklanjal duševne bolnike in bolnike z akutnimi nalezljivimi boleznimi. Še pred prihodom so mu morali bolniki poslati natančen opis bolezni.¹⁹

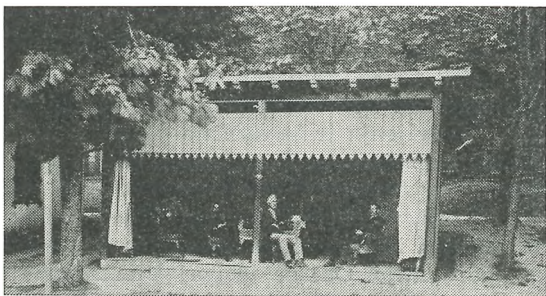
Celodnevna kura v Riklijevem zdravilišču je imela tako podobo: Predpisano je bilo zgodnje vstajanje, poleti že ob štirih zaradi svetlobnih kopeli. Zajtrk je bil med 7. in pol 9. uro. Rikli je priporočal ta zajtrk kar v svetlobni kopeli. Zajtrk je vseboval kruh iz debele moke (Schrotbrot) ali domač kruh (Hausbrot), pol litra mleka (kislega ali sladkega, mrzlega ali toplega) ter 5 dkg medu. Namesto mleka je bil možen kavin nadomestek in 5 dkg sladkorja.

Posamezniki so imeli lahko drugačen zajtrk (čokolado, kakav, čaj, maslo, sadni sok), če je zdravnik to posebej predpisal, vendar je bilo tak zajtrk treba posebej plačati. V lahki obleki ali kopalkah so pacienti ostajali v svetlobnem parku do 10. ure. Svetlobnim kopelim je sledilo enourno dopoldansko sončenje, nato pa ohlajevalno kopanje. Potem je bila na programu hoja, da bi se telo ponovno ogrelo. Med 12. in 14. uro je bil drugi zajtrk, ki ga je vsak zaužil po ogrevalni promenadi. Da pa ne bi šli s polnim želodcem na ponovno svetlobno kopel, je Rikli priporočal, naj se ne najejo do sitega. Ta zajtrk je bil prav tako sestavljen iz kruha in mleka. Namesto mleka je gost lahko vzel kompot ali juho.

Med 14. in 17. uro so bili zaposleni s popoldanskimi zračnimi in sončnimi kopelmi ter ponovnimi vodnimi kopelmi, ki so jih prav tako zaključili z daljšo hojo. Šele ob 18. uri je bilo pravo kosilo, razen ob nedeljah in praznikih, ko je bilo že ob 14. uri. Kosilo je bilo vegetarijansko. Rikli se v zvezi s prehrano večkrat pritožuje nad Kranjci, češ da ne poznajo nobene vrtno kulture in je zato treba sadje, zelenjavo, pa celo jajca in meso z velikimi stroški dovažati na Bled. Po glavnem kosilu je bila ob lepem vremenu organizirana vožnja s čolni po jezeru. Ob 21. uri je moral biti mir, Rikli je gostom priporočal zgodnje spanje in zgodnje vstajanje.²⁰

Tudi zdravniško službo je dolga leta vodil Rikli sam, in sicer v svojem stanovanju vsak dan od 9.—11. ure in popoldan od 14.—16. ure, sicer pa v zdravilišču.²¹ Kasneje je v zdravilišču deloval poleg Riklija še po en zdravnik.

Zaradi cene je bilo Riklijevno zdravljenje dostopno le premožnejšim, kajti enomesečna kura je stala 105 goldinarjev, všteti je bil

Riklijeva zračna hišica na Bledu, sivolasi mož je Arnold Rikli

zdravniški pregled, zdravljenje in dietna vegetarijanska hrana. Le slabotnejši so smeli izjemoma uživati meso, ki pa so ga posebej plačali.²²

Na Bledu je imel Rikli tudi posnemalce. Domačin Vovk je v začetku tega stoletja prav tako zgradil zračne hišice. Svoje bivanje pri Vovku leta 1913 je zanimivo popisal češki literarni teoretik in profesor Karlove univerze v Pragi F. X. Šalda, čigar korespondenca je bila objavljena leta 1970.²³ Šalda omenja številne vile in hotele ob jezeru in pravi: »Riklijevci hodijo v sandalih in gologlavi: zde se kakor lutke, nabite z elektriko. Vse se vidi kot v opereti in človek ne verjame, da je tu kdo zares bolan. — Bil sem pri Vovku, vse sem si ogledal in se tam tudi kopal. To leži nekoliko na hribu, kopalnice so majhne, v vsem je samo pet kadi... Tam so take ute kot pri Rikliju, tri stene so lesene, namesto četrte je zavesa. Taka lesena uta ima tu dve postelji, divan in dve omari, vse skupaj za dvojce ljudi — za gospo in gospoda — stane pa 5 kron na dan. Na podstrešju ene izmed ut so ptiči in ti žvrgolijo vso noč; na to gosta vljudno opozorijo, da se ne bi potem pritoževal... Za vegetarijansko hrano plačaš na dan 3 krone, 60 vinarjev in za kopeli (sončne, zračne, vodne) 15 kron na teden. Bivanje pri Vovku stane na dan 11 kron brez napitnine. Zdravnik je Slovenec in plačati ga moraš vsa-kič, ko ga vprašaš za svet.«

V pismu 30. junija 1913 pa piše Šalda, da se je kopal tudi v jezeru, »njegova voda te prav posebno osveži«. Omenja, da je pri Vovku okrog 30 gostov, med njimi ni nobenega Čeha, so pa Italijani, Nemci in trije Poljaki.

Sprva je torej Bled slovel predvsem kot zdravilišče, že nekako po letu 1870 pa je pričelo prihajati vedno več gostov, ki jim ni do Riklijevega zdravljenja, temveč hočejo predvsem preživeti počitnice v lepem in zdravem okolju. Pričele so rasti vile in hoteli. K hitrejšemu razvoju Bleda sta brez dvoma prispevali tudi obe železnici, gorenjska (Ljubljana—Trbiž), zgrajena 1870, in bohinjsko-turška, zgrajena 1906. S prvo je Bled dobil postajo v Lescah, kjer so se ustavljali tudi brzo- vlaki, z drugo pa postajo ob jezeru. Tako je dobil Bled povezavo s Koroško, Salzburgom, srednjo Evropo sploh, pa tudi s Primorsko in Trstom. V 80. letih je zveza z Ljubljano z vlakom bila dnevno štirikrat, s Trbižem pa trikrat.

Leta 1879 so osnovali na Bledu poseben »Olepševalni komite«, ki je uredil cesto okoli jezera, leta 1886 je bila ustanovljena Zdraviliška komisija, 1894 pa Društvo za povzdigo tujskega prometa na Bledu. Zdraviliška komisija je med sezono izdajala vsak teden v slovenskem in nemškem jeziku svoj list z

imeni vseh gostov, ki so se mudili na Bledu, tako da je mogoče že od leta 1887 dalje ugotoviti obseg turističnega prometa na Bledu.²⁴

V glavni sezoni od 1. julija do 15. septembra je vsak dan igral glasbeni orkester z Dunaja,²⁵ Zdraviliška komisija pa je pobirala poseben prispevek za glasbo.

Že v 19. stoletju so Bled obiskovali razni visoki aristokrati, pripadniki dvora in diplomati. Že 1807. leta je bil tu nadvojvoda Janez, 1821 po ljubljanskem kongresu pa knez Metternich s sekretarjem Gentzem, 1831 pesnik F. v. Hermannstahl, 1835 saški kralj idr.²⁶ Celo cesar Franc Jožef je leta 1883 preživel nekaj dni na Bledu. Tu je imel svojo vilo knez Windischgrätz.

V drugi polovici 19. stoletja se je podoba Bleda močno spremenila. Ime Bled se pojavi razmeroma pozno. Okrog jezera je bilo prvotno pet vasi: Grad, Zagorica, Želeče, Mlino, Rečica, ki so se kasneje zlile v eno naselje. Skromne hiše so izginile, prerasle so jih vile, hoteli, parki. Že leta 1876 omenja Baedeker²⁷ v svojem vodniku, da je Bled zelo obiskano kopališče in letovišče s hoteli Mallner in Luisenbad ob jezeru ter večjo gostilno Petran (Erzherzog Sigmund) ob južni obali jezera, v vasi pet minut od jezera pa omenja še dvojce gostišč. Ob koncu 70. let navaja Radics²⁸ poleg treh hotelov, dve gostilni s prenočišči — ena od teh je bila ob dovozni cesti na Bled,

Curliste von Veldes			
Nr. II, 1887.			
Nummer	Name und Charakter	Wohnung	Personen
1	Herr Gustav Hapf, Ritter von und zu Hapfegg, k. k. Oberst, mit Gemahlin und Sohn, Laibach	Marie Peternej	3
2	» Alexander Preker v. Wirsberg, Korfu	Schlöss Veldes	1
3	» Hermann Sandow, Trieste	Jeklers Gasthaus	1
4	» Josef Lee, Habs. Kämmer, mit Frau, Wien	»	2
5	» Johann Knecht, Agram	»	1
6	» Josef Tschudi, mit Frau und Sohn, Triest	Hôtel Mallner	3
7	» Carl Feld, Buchhalter, Wien	»	1
8	» Victor Jek, Beamter, Wien	»	2
9	» Josef Parschinsky, Professor, mit Gemahlin, Budapest	Gasthaus Wester	2
10	Frau Baronin de Frons-Les, Privat, mit Tochter, Laibach	Lusenbad	1
11	Herr Camille Baumgartner, Privat, mit Gemahlin und drei Kindern, Laibach	»	5
12	Frau Joseph Lutz, Witwe, mit Sohn, Laibach	Anton Zerna	2
13	Herr Anton Uschnig mit Familie, Fiume	Gasthaus Peternej	5
14	» Franz Aronowicz mit Gemahlin und Sohn, Laibach	Ant. Petzsch	1
15	» Josef Mark, Expeditur, mit Gemahlin, Leoben	Veldes Nr. 28	2
16	» Friedrich Hensch, Touristen, mit Familie, Völs	Jeklers Gasthaus	4
17	» Joh. Weller, Fabrikbesitzer, Graz	Hôtel Mallner	1
18	» F. H. Wirth mit Familie, Villach	»	3
19	» Heinrich Josef Döder, Postdirector, Berlin	»	2
20	» Ludovic Horrich Wolzke, Künstler, Lemberg	Rikli	1
21	Frau Rosa Hren, KaufmannsGattin, mit Tochter, Budapest	Auritz Nr. 5	2
22	Herr Leon Walenta, Eichenhalmungstern, Lemberg	Lusenbad	1
23	» Julius Hugel, Musiklehrer, Ungarn	»	1
24	» Dr. Ferdinand Hochstetter mit Frau, Wien	»	2
25	» Dr. N. Hoffmann, kaiserl. deutscher Consul, Fiume	»	1
26	» Rudolf von Morawitz, k. k. Kämmerer, Obstei, d. R., Ungarn	»	1
27	» Adolf Bruckner, Kaufmann, Wien	Hôtel Mallner	1
28	Frau Wanda Baronin Garmisch mit drei Töchtern, Galizien	Lusenbad	4
29	Herr Wilhelm Riedel, Maschinenbauer, mit Sohn, Wien	Rikli	2
30	» Camille Baumgartner jun. und Bruder, Laibach	Hôtel Veldes	1
31	» Arthur Karatzky, Assessor, Reussen	Villa Müller	1
32	» Edmund Fume, k. k. Kegelsonst., mit Gemahlin, Prag	Hôtel Mallner	1
33	» Hans Gerstner, Concertmeister, Laibach	Villa Shale	1
34	» Baldur Erich, Redacteur der »Wiener allg. Zeitung«, Wien	Jeklers Gasthaus	1
35	» Ch. Reibmayer mit Gemahlin, Triest	»	1
36	» Davide Rodolfo, Weinhändler, mit Frau, Görz	»	2
37	» Alexander Lomasky, officijl, Bobinj	»	1
38	» Jakob Petrar, sardiniell, Srednja vas	»	1
39	» Carl Kiefer, Advocat, mit Gattin und Kind, Basel	»	3
40	» Dr. Josef Fygl, k. k. Professor, Marburg	Erzherzog Sigmund	1
41	» Max Reiter, Baupolier, mit Sohn und Gesellschafterin, Wien	Villa Tönnies	3
42	» Johann Lohrer, Wien	Villa Zola	1
43	» Richard Kaiser jun., Studirender	Furtweg	2

Seznam blejskih gostov, ki ga je vodila in objavljala Zdraviliška komisija na Bledu od leta 1887 dalje

6. Woche.

Musik-Tagesordnung

vom 5. August bis 12. August

des Curortes Veldes, Saison 1888.

Tage	Muhr		Petran		Louisenbad		Mallner	
	Vormittag	Nachmittag	Vormittag	Nachmittag	Vormittag	Nachmittag	Vormittag	Nachmittag
Sonntag		4- $\frac{1}{2}$ 6						
Montag			10-12			4- $\frac{1}{2}$ 6		
Dienstag	10-12							4- $\frac{1}{2}$ 6
Mittwoch				4- $\frac{1}{2}$ 6	10-12			
Freitag		4- $\frac{1}{2}$ 6	10-12					
Samstag						4- $\frac{1}{2}$ 6	10-12	

Bei ungünstiger Witterung spielt die Musik während der Speisestunde mittags und abends in den angeführten Localitäten.

Die Curvorstehung.

Razpored glasbenih prireditvev leta 1888

tj. Jekler (danes Jelovica) ter še tri gostilne v vasi (Verderber, Martinovec in »Zum Bienstock« — Pri čebeljem panju). Potem je bilo tu še Rikljevno zdravišče z že omenjenimi hišicami, dalje je bilo mogoče prenočevati v prostiji na otoku, v župnišču ob blejski cerkvi in v posameznih hišah pa tudi na gradu.

Ves čas je po zmogljivosti največji hotel Luisenbad — Luizina kopel (Toplice), ki je večkrat menjal lastnike, med drugim je bil last ljubljanskega trgovca Luckmanna, okrog leta 1875 ga je kupil grof Camilo Aichelberg, ob koncu 80. let pa pride v posest družine Valtrini. V času Valtrinijevega lastništva omenja Schweiger-Lerchenfeld, da je v čitalnici na gled veliko raznih dragocenosti iz Perzije, Sirije itd. kot preproge, intarzija, bojne sekire, vaze. K hotelu je spadala depandansa »Schweizerhof«.²⁹

Termalno kopališče je imelo vodo s temperaturo 23° C. Sezona je trajala od 1. maja do konca oktobra. Tu so zdravili slabokrvnost,

infekcijske bolezni, živce, revmatizem in protin.³⁰

Na zelo lepem mestu je bil hotel Mallner (Park), ki je z verando, zgrajeno prav do jezera, z velikimi senčnimi vrtovi in organiziranim lovom in ribolovom za goste, omogočal prav prijetno bivanje.

Že v 70., zlasti pa v 80. letih se omenjajo razne vile, katerih lastniki so bili baron Zois, grof Aichelberg, Pongratz, baron Lazarini, Skalé, Souvan, Tönnies, dr. Mosche, Rittmeyer.³¹

Leta 1889 omenja Schweiger-Lerchenfeld celo vrsto vil, ki jih je za njegovo knjigo Veldes, eine Idylle aus den Julischen Alpen, upodobil slikar Ladislav Beneš (Benesch). To so vile: Skale, Hudovernik, Pongratz, Mayer, Fichtenau, Mosche, Souvan, Zora (prej Rittmeyer), Muhr, Murnik, Edelweis. Potem je tu že omenjeni gradič knezov Windischgrätz. Izmed teh objektov nekateri še danes služijo svojemu namenu.³²

Luisenbad (Luizina) kopel, kasneje Toplice) iz knjige Peter v. Radics: Führer durch Krain (1885)

Hotel Mallner po Beneschevi ilustraciji v knjigi A. Schweiger-Lerchenfeld: Veldes, eine Idylle aus den Julischen Alpen (1889)

Na pobudo grofa Camila Aichelberga, dr. Moscheja iz Ljubljane in nekaterih drugih je bil leta 1891 tiskan letak, ki je pozival javnost na zbiralno akcijo za gradnjo novega zdraviliškega doma in za ureditev zdraviliškega parka.³³ Z nabranimi prispevki so leta 1896 zgradili »Curhaus«, ki je bil leta 1955 porušen. Leta 1899 pa so na kraju, kjer je danes Kazino, odprli novo kopališče »Kuhrbadehaus«. Ker je bil Bled razmeroma drago letovišče, zanj pa je vladalo veliko zanimanje tudi med srednjimi sloji, so pričeli sobe oddajati tudi kmečki posestniki.

Pred prvo svetovno vojno je bilo na Bledu šest hotelov: Park-Mallner, Luisina kopel (1922 preurejen v hotel Toplice), Petran, Steidl in blizu železniške postaje Bled - jezero še Triglav in Evropa. Poleg tega je bilo 12 gostiln, nekaj vil in privatnikov. Skupno je bilo na razpolago nad 400 sob, oziroma okrog 1100 postelj.

Ob jezerski obali so zgradili Grajsko kopališče na prostem in leta 1910 je obiskalo Bled že nad 7000 gostov, naslednje leto pa je bilo sploh rekordno za čas pred prvo svetovno vojno, saj se je močno približalo številki 8000.³⁴ Računajo, da je poleg tega Bled obiskalo vsako leto še okrog 6000 izletnikov.

Leta 1896 so zgradili steze in mostove skozi Vintgar in izleti tja so postali zelo priljubljeni.

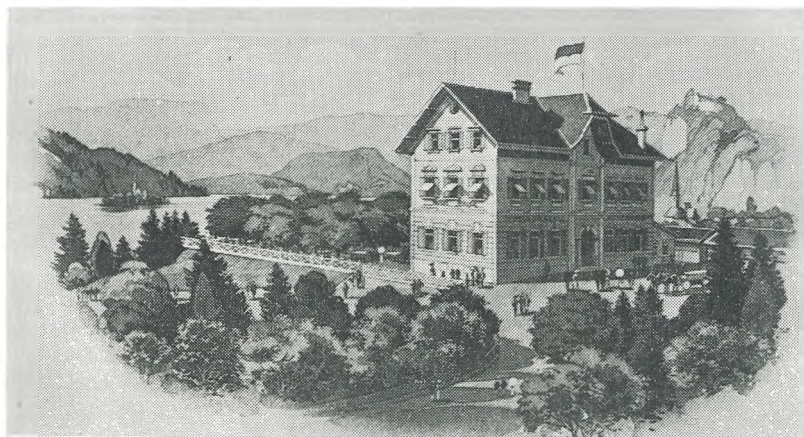
Največ gostov je prihajalo v poletnih mesecih, vendar se je vedno bolj uveljavljal tudi zimski turizem, pa tudi spomladi in jeseni obiskovalcev ni manjkalo. Prihajali so ljudje različnih narodnosti, nekateri so tu ostajali po nekaj tednov. Poleg Slovencev (prevladujejo bogati meščani in višji uradniki), Hrvatov (zlasti iz Zagreba) in Srbov, je bilo vsako leto precej Nemcev in Čehov. Prihajali so celo Rusi, Francozi, Italijani in Američani, seveda ni manjkalo Angležev.

Število Angležev je posebno naraslo po letu 1907, kar je brez dvoma zasluga angleških časnikarjev, ki so to leto obiskali Bled in potem doma napravili primerno reklamo.

Sami turistični delavci z blejskim turizmom niso bili čisto zadovoljni, zavedali so se, da še

OBISK BLEDA V LETIH 1881—1913

Leto	Število gostov	Pod 7 dni	Nad 6 dni	Število strank	Število strank v %			
					iz Kranjske	iz Avstro-Ogrske	iz Evrope	iz sveta
Povprečje 1881—1890	1138	522	616	608	11,10	71,39	17,51	—
Povprečje 1891—1900	1567	786	781	907	16,00	69,6	18,9	0,6
1901	2294	1265	1029	1439	12,00	75,00	14,7	0,2
1902	2485	1228	1257	1490	14,1	72,00	12,9	0,8
1903	2833	1400	1433	1590	12,5	66,2	20,5	0,6
1904	2888	1099	1789	1806	11,8	64,5	23,3	0,5
1905	2937	1560	1377	1696	13,2	66,1	20,00	0,2
1906	3500	2089	1411	1910	11,6	79,6	7,6	1,1
1907	4006	1350	2656	2436	9,8	79,3	6,5	0,2
1908	4632	3278	1354	2579	11,6	74,0	12,1	0,2
1909	6291	1950	4341	3616	4,1	76,6	16,4	2,6
1910	7016	2780	4536	3907	4,0	81,4	12,5	1,8
1911	7778	5346	2432	4243	4,0	80,2	13,8	2,0
1912	5775	3818	1957	3711	2,9	80,4	15,8	0,8
1913	5913	ni podatkov						

Hotel Jekler (kasneje Jelovica) po razglednici pred prvo svetovno vojno

marsikaj manjka, tuji gostje so bili precej zahtevni itd.

Življenje letoviščarjev na Bledu v poletni sezoni okrog leta 1900 je v svoji povesti »Na Bledu« opisal Rado Murnik.³⁶

Že leta 1903 je Bled dobil na veliki mednarodni razstavi zdraviliških krajev na Dunaju zlato medaljo, leta 1906 pa so ga uradno prišteli med najpomembnejše turistične kraje cesarske Avstrije.³⁷

Ko je Rikli 1906 umrl, je blejsko zdravilišče prevzel njegov sin, vendar je v nekaj letih skoraj zamrlo. Po prvi svetovni vojni je bilo opuščeno, stavbe pa delno preurejene v druge namene.

Ob prelomu stoletja je Bled pričel izgubljati svoj značaj termalnega zdravilišča (to se sicer opaža že tudi prej) in je vedno bolj postal tipično letovišče. Vedno več gostov je prihajalo na oddih in kopanje v jezeru in ne toliko zaradi zdravljenja. Pa tudi otok je bil še vedno precej obiskan.

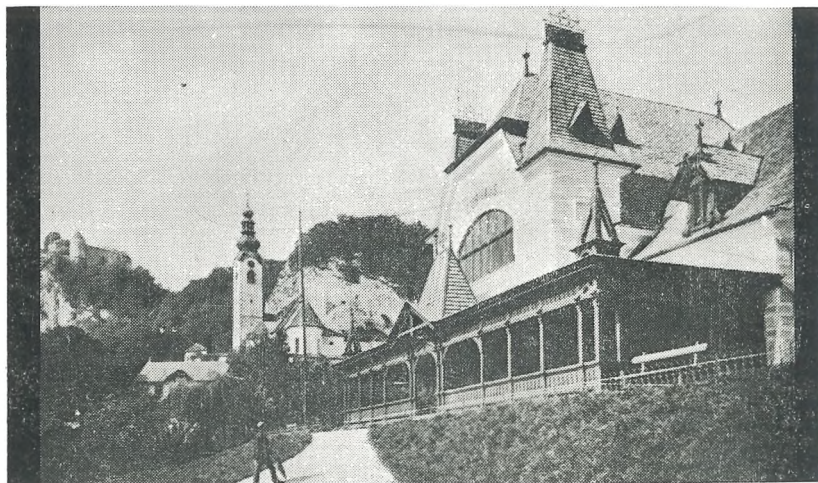
BLEJSKI TURIZEM MED OBEMA VOJNAMA

Mnogo tujcev, ki so še julija 1914 bili na Bledu, je že ob prvih znakih vojne napovedi zapustilo Bled. Ko se je leta 1915 pričela še vojna z Italijo v neposredni bližini gorenjskih letovišč, so ta popolnoma onemela. Hotele so spreminjali v bolnišnice, vile pa v vojna skladišča. Propadle so turistične naprave v Vintgarju in drugod. Ob koncu vojne so bili blejski turistični objekti močno poškodovani, zato je Deželna zveza za tujski promet dala blejskemu tujkoprometnemu društvu 2000 K za administrativne stroške, prav toliko za popravilo Zdraviliškega doma, 1000 K za ureditev parka na Straži in poti na razgledišče Osojnico. Po nadaljnjih pogajanjih je dala Zveza Bledu še nekaj 10.000 K.³⁸ Res so kmalu popravili Zdraviliški dom, ki je bil med vojno bolnišnica, razširili so Ljubljansko cesto, popravili pristanišče, uredili pot na Osojnico.

Na novo oživljeno Društvo za tujski promet na Bledu je pričelo širiti reklamo za blejski turizem, vendar je kazalo, da bo Bled v letu 1919 ostal prazen. S pomočjo Jugoslovanskega generalnega komisariata za tujski promet in turistiko so organizirali propagando na Hrvaškem in v Srbiji in tako je bil leta 1919 Bled poln jugoslovanskih gostov iz Zagreba, Beograda, Sarajeva, Subotice in blejsko turistično društvo je bilo celo prisiljeno poslati komisariatu v Ljubljano brzojavko naslednje vsebine: »Ustavite dotok tujcev!«³⁹ Kmalu uvedejo tudi nedeljske izletniške vlake s 25 % popustom, avtomobilske vožnje med Lescami

Vila Muhr pred letom 1889 (zgorela je pred vojno, stala pa je blizu Prešernovega spomenika pod cerkvijo)

Zdraviliški dom (Curhaus),
zgrajen 1896, porušen 1955

in Bledom in druge ugodnosti. Seveda je Bled po prvi svetovni vojni izgubil nekdanjo tradicionalno publiko tj. Nemce in Madžare, zato pa je bilo več jugoslovanskih gostov.

Tudi v naslednjih letih je bil Bled v poletnih sezonah polno zaseden. K temu je veliko pripomoglo dejstvo, da je imel kralj Aleksander od 1922. leta dalje v gradu Suvobor (nekdanji Windischgrätzev dvorec) svojo letno rezidenco. Dvoru je sledil diplomatski zbor, tako so bila na Bledu pogosto srečanja zastopnikov raznih držav npr. Male antante, leta 1938 je bila tu konferenca AGOT (Mednarodne zveze potovalnih agencij).⁴⁰ Tako se je na Bledu že zgodaj razvil kongresni turizem.

Med obema vojnama je veljal Bled za najbolj mondano letovišče v Sloveniji, če ne celo v Jugoslaviji. V letih 1929 do 1932 so zgradili nekaj novih reprezentančnih hotelov, stare pa so obnovili. Že leta 1922 so popolnoma prenovili nekdanji Louisenbad, sedaj hotel Toplice. Podjetna lastnica je poleg njega dala zgraditi prvo kavarno, ki je postala središče letoviškega vrenja.⁴¹ Posebna privlačnost je bila v slo-

gu rimskih term zgrajena termalna kopel, ki je omogočala kopanje ob vsakem vremenu. Vrelec je imel temperaturo 23° C. Toplice so imele svojo plažo, paviljon Annexe, zadaj pa sta zrasla še Belvedere in vila Adria (kasneje Jadran).

Nekdanji Park-Mallner je sedaj hotel Park, ki je tudi imel lastno jezersko kopališče s 720 kabinami. Nekdanje Mlino postane hotel Starkl. Hotel Petran pa je dobil v bližini za soseda hotel Central. Zgrajeni so bili še hoteli, Union, Zaka, Mon Plaisir (danes Mežakla), Lovec (pri pošti) in Astoria. Poleg tega je bila zgrajena vrsta novih vil; tako so se turistične zmogljivosti neprestano povečevale. Leta 1929 našteva statistika 12 hotelov, 6 pensionov in 6 gostiln, leta 1937 pa že 17 hotelov, 11 pensionov in 5 gostiln, ki oddajajo sobe. Skupno je bilo v njih na razpolago okrog 1700 do 1800 postelj.

Ker je bilo mogoče dobiti sobo tudi v privatnih hišah, lahko sklepamo, da je bila zmogljivost pred drugo svetovno vojno blizu 2700 postelj.⁴²

SEZNAM STANOVANJ PRED DRUGO SVETOVNO VOJNO

Št.	Ime vile, hiše	Cesta, ulica	Sobe	Postelje
1.	Adrija	Na Stražo 52	8	10
2.	Ak	Jezerska c. 70	8	14
3.	Alice	Prešernova c. 139	8	12
4.	Ana (Jakše)	Na Stražo 42	5	7
5.	Arsenič	Na Stražo 32	2	4
6.	Ažman	Krekova c. 88	3	5
7.	Baloh	Prešernova 150	4	6
8.	dr. Benedik	Vidovdanska c. 54	4	6
9.	Bellevue	Prešernova c. 115	9	20
10.	Blanca	Prešernova c. 162	1	2
11.	Bledec	Grajska c. 32	2	6
12.	Burja	Kolodvorska c. 81	5	9
13.	Burja (Žvegelj)	Na Stražo 8	11	13
14.	Černe	Prešernova c. 121	2	3
15.	Černe	Pristaniška c. 42	6	10
16.	Čop	Cankarjeva c. 10	4	8
17.	Dalibor	Vidovdanska c. 1	3	6

Št.	Ime vile, hiše	Cesta, ulica	Sobe	Postelje
18.	Darling	Čopova ul. 137	1	2
19.	Dacar	Krekova c. 141	1	2
20.	Dobrota	Na Stražo 63	7	13
21.	Drina	Prešernova c. 132	3	4
22.	Erat	Grajska c. 5	6	12
23.	Ferjan	Cankarjeva c. 6	2	4
24.	Dr. De Gleria	Prešernova c. 123	2	4
25.	Gogala (Por)	Grajska c. 33	2	3
26.	Gorica	Kolodvorska c. 73	8	12
27.	Hribar	Črtomirova ul. 43	8	10
28.	Hribar (Cesar)	Bohinjska c. 62	3	6
29.	Hudovernik	Grajska c. 96	1	2
30.	Ibovnik	Ribenska c. 80	1	2
31.	Ilirija	Vidovdanska c. 5	4	7
32.	Ivana	Bohinjska c. 69	9	16
33.	Dr. Janežič	Prešernova c. 185	4	6
34.	Jemc	Martinova ul. 90	2	4
35.	Julija	Prešernova c. 143	4	7
36.	Kajdiž	Čolnarska c. 13	3	5
37.	Dr. Kavčič	Krekova c. 62	5	7
38.	Kessler	Jezerska c. 83	3	5
39.	Keržar	Na Stražo 3	2	4
40.	Klimek	Ljubljanska c. 39	10	12
41.	Korošec Franc	Črtomirova ul. 49	4	6
42.	Korošec Ivan	Na Griču 7	3	4
43.	Kosmač (I. Marolt)	Želeče 85	2	4
44.	Kupljenik	Savska c. 94	7	14
45.	Lovrin	Grajska c. 26	3	6
46.	Lipa (Fröhlich)	Pod Stražo 51	3	5
47.	Mankoč	Pod Stražo 64	4	5
48.	Mara	Bohinjska c. 44	6	10
49.	Marčan (Savnik)	Grajska c. 5	11	14
50.	Marica	Bohinjska c. 88	7	10
51.	Marija	Čopova ul. 148	3	5
52.	Mandeljc	Čolnarska ul. 81	2	4
53.	Mežan Vinko	Grajska c. 13	3	5
54.	Mihaela	Na Stražo 43	7	14
55.	Mirni dol	Kralj. Marije šet. 66	4	6
56.	Mosche	Kralja Aleks. šet. 77	4	6
57.	Morska zvezda	Pristaniška c. 94	4	6
58.	Mulej	Planinska c. 15	2	3
59.	Mysz	Črtomirova ul. 111	2	2
60.	Nada	Cerkvena ul. 97	23	33
61.	Neliy	Prešernova c. 187	13	26
62.	Olivotti	Kolodvorska c. 68	6	11
63.	Pazler	Grajska c. 75	1	2
64.	Papler	Kolodvorska c. 103	5	7
65.	Piber	Cankarjeva c. 93	3	5
66.	Piber	Pod Stražo 36	4	6
67.	Planinka	Na Stražo 30	7	5
68.	Plemelj	Cerkvena ul. 127	2	3
69.	Plemelj	Prešernova c. 175	5	8
70.	Potočnik (Štof)	Grajska 103	1	2
71.	Potočnik	Triglavska c. 51	4	8
72.	Perun	Prešernova c. 153	5	8
73.	Ravnik	Grajska 94	5	8
74.	Ravnik	Grajska 55	2	3
75.	Rechbach	Pod Stražo 32	2	3
76.	Rihteršič	Pod Stražo 22	6	8
77.	Rožnik	Prešernova 35	2	2
78.	Rus Tomaž	Krekova c. 154	3	5
79.	Rus Ivan	Ljubljanska c. 52	6	12
80.	Rus Fran	Prešernova 177	4	8
81.	Rusalka	Čopova ul. 146	2	4
82.	Radoslava	Cankarjeva c. 151	12	18
83.	Soklič	Krekova ul. 142	3	5
84.	Soklič	Grajska c. 73	6	10
85.	Soča	Martinova ul. 40	2	4
86.	Sodja	Cankarjeva c. 50	6	10
87.	Sartori	Grajska c. 76	3	6
88.	Slivnik	Triglavska c. 54	2	4
89.	Spiller Muys	Prešernova c. 122	2	3
90.	Stol	Cankarjeva c. 118	6	7

Št.	Ime vile, hiše	Cesta, ulica	Sobe	Postelje
91.	Straža	Na Stražo 48	9	14
92.	Sokol	Vidovdanska c. 17	10	13
93.	Soklič Franc	Ljubljanska c. 86	8	14
94.	Stopnikar	Čolnarska c. 58	8	14
95.	Stare Franc	Kr. Aleksandra šet.	22	35
96.	Šumska uprava	Ljubljanska c. 83	3	6
97.	Taučar	Kolodvorska c. 35	2	4
98.	Titania	Čopova ul. 148	6	8
99.	Terezina	Vidovdanska c. 63	6	8
100.	Tönnies	Kr. Aleksandra šet. 25	12	18
101.	Turk	Savska c. 40	7	14
102.	Turšič (Papler)	Čolnarska ul. 6	1	2
103.	Ulčar	Grajska c. 16	1	2
104.	Vera	Črtomirova 159	2	2
105.	Verena	Ljubljanska c. 70	7	10
106.	Vesna	Na Griču 5	6	8
107.	Vida	Za Vrtačo 147	4	8
108.	Vidic	Krekova c. 12	1	2
109.	Vidmar	Krekova c. 173	3	5
110.	Vrtomir	Bohinjska c. 89	2	3
111.	Pinter J.	Čolnarska 26	4	8
112.	Zarja	Prešernova c. 128	3	5
113.	Zelenica	Prešernova c. 144	5	10
114.	Zlato brdo	Čolnarska c. 12	2	3
115.	Zmaga	Vidovdanska 16	1	3
116.	Zupančič	Krekova c. 164	2	3
117.	Žerovec	Vidovdanska c. 3	2	4
118.	Žirovnik	Pristaniška c. 83	7	12
119.	Pomona	Črtomirova ul.	2	2
120.	Rus Peter	Ljubljanska c. 91	6	12

HOTELI, PENZIONI IN GOSTILNE
V SEZONI 1937/38

HOTELI	Število postelj
1. Astoria	39
2. Central	42
3. Europa	24
4. Grad	35
5. Jekler, glavna zgradba, depandansa	90
6. Lovec	28
7. Splendid	44
8. Park	300
9. Petran	100
10. Potočnik	30
11. Starkl	28
12. Toplice, Belvedere, Adria	360
13. Triglav	50
14. Troha	40
15. Tourist	18
16. Union	70
17. Zaka	45

PENZIONI

18. Nelly	28
19. Enzian	18
20. Gorenjka	24
21. Hočevár	30
22. Mon Plaisir	70
23. Rikli	100
24. Sevenard	20
25. Sosnovka	18
26. Svoboda	25
27. Vovk — glavna zgradba	35
— depandansa	15
28. Wölfling	30

GOSTILNE

29. Ambrožič-Ažman	20
30. Mangart	3
31. Pri Planincu	10
32. Savica	7
33. Zrimec	—
Hoteli, penzioni in gostilne	1774
Vile in hiše	915
Skupaj:	2689

Bivanje na Bledu je bilo prijetno skozi vse leto, najbolj živahno je bilo v juniju, juliju in avgustu. Kraj je imel vse potrebne turistične naprave; že leta 1914 je dobil vodovod in elektriko. Ceste in sprehajališča so dokaj dobro oskrbovali, skrbeli so tudi za vrtove in nasade. Poleg hotelov, penzionov in kavarn so poskrbeli za izgradnjo športnih igrišč in družabnih prostorov. Prav tako so bili na razpolago zdravniki, lekarne, turistične pisarne, telefonske zveze, menjalnice, avtobusi, taksiji, kočije in čolni. Razvijali so se razne vrste športi. Športni klub Bled je že leta 1930 štel 115 članov in je imel sekcije za nogomet, tenis, plavanje, veslanje, smučanje, sankanje in konjski šport. Zelo privlačne so bile za tujce razne prireditve. Bled je bil gostitelj mednarodnih šahovskih tekmovanj. Leta 1930 je bilo na Bledu jugoslovansko prvenstvo v veslanju, nato pa še mednarodna regata, ki

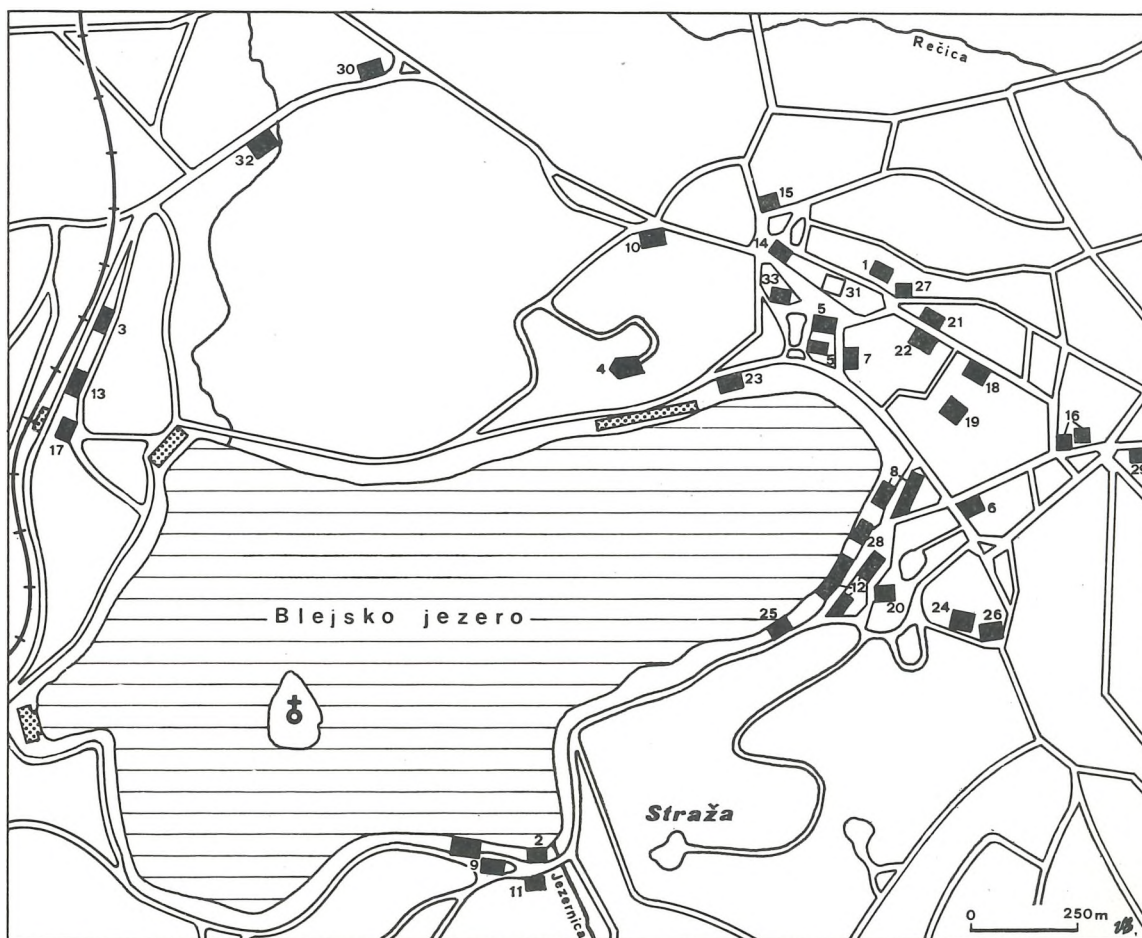
Že pred prvo svetovno vojno pa tudi med obema vojnama je delovalo Prometno in opleševalno društvo »Zarja« s sedežem na Rečici, ki je imelo v svojih pravilih navedene naslednje naloge:

1. skrb za splošno oplešavo kraja, 2. izdajanje brošur, zemljevidov, razglednic, prirejanje izletov, predavanj, razstav, koncertov, plesov, veselic, vse to z namenom širjenja turistične propagande in pridobivanja gmotnih sredstev, 3. vzdrževanje komunikacij, markacij ipd. 4. skrb za ugodne železniške, poštne in avtomobilske zveze, 5. skrb za nasade, igrišča in 6. vzdrževanje stikov z drugimi podobnimi društvi. Društvene posle je vodil odbor, ki je bil sestavljen iz načelnika in šestih odbornikov. Društvo je imelo okrog 40 članov.⁴⁶ Že leta 1925 so bila potrjena tudi Pravila obnovljenega Društva za povzdigo tujskega prometa na Bledu. To društvo je vodil odbor, ki so ga sestavljali predsednik, 14 odbornikov in vsakokratni župan občine Bled oz. njegov na-

mestnik, poleg tega so bili predvideni še trije namestniki za primer, če bi kak odbornik odpadel. Vsako leto meseca septembra je bila glavna skupščina. Predsednik društva je predstavljal društvo na zunaj in pri oblasteh, skliceval in vodil je seje itd. Člani društva so bili dolžni plačevati letni prispevek v višini 4–20 dinarjev. Leta 1925 je bil predsednik Jemc.

Ves čas je obstajala in bila zelo aktivna Zdraviliška komisija na Bledu, ki so jo sestavljali:

1. predsednik občine, ki je bil tudi predsednik te komisije in dva zastopnika občinske uprave,
2. trije zastopniki Združenja gostinskih podjetij, eden od teh je bil podpredsednik Zdraviliške komisije,
3. en predstavnik Združenja avtotaksijev in izvoščkov na Bledu,
4. en predstavnik Društva hišnih posestnikov,

Načrt hotelov, pensionov in gostiln leta 1937/38: 1 Astoria, 2 Central, 3 Europa, 4 Grad, 5 Jekler (glavna zgradba in depandansa), 6 Lovec, 7 Olympic (Splendid), 8 Park, 9 Petran, 10 Potočnik, 11 Starkl, 12 Toplice, 13 Triglav, 14 Troha, 15 Tourist, 16 Union, 17 Zaka, 18 Nelly, 19 Enzian, 20 Gorenjka, 21 Hočevár, 22 Mon Plaisir, 23 Rikli, 24 Se-venard, 25 Sosnovka, 26 Svoboda, 27 Vovk, 28 Wölfling, 29 Ambrožič-Ažman, 30 Mangart, 31 Pri Planincu, 32 Sa- vica, 33 Zrimec

Kopališče pri Park hotelu med obema vojnama

5. zdravnik,
6. zastopnik letoviških gostov (za določen čas).

Mandat tega odbora je trajal tri leta. V področje delovanja Zdraviliške komisije je spadalo: pospeševanje turizma, sodelovanje pri propagandni dejavnosti, pri gradbeni dejavnosti in vzdrževanju turističnih naprav, dalje sodelovanje pri pregledu gostinskih obratov in zasebnih sob, pri določanju cen, posredovanju in oddajanju sob, vodenju tujskoprometne statistike, organiziranju koncertov, športnih prireditev itd.

Za kritje svojih obveznosti in kolikor ne bi zadoščala dobljena sredstva podjetij in ustanov, je smela Zdraviliška komisija od letoviščarjev pobirati takse. Premoženje Zdraviliške komisije je vodila občina, vendar ločeno od druge imovine. Obenem z občinskimi dajatvami so se smele pobirati dajatve za Zdraviliško komisijo. Za vodenje tajniških poslov je komisija smela nastaviti uslužbenca, ki ga je plačevala iz svojih sredstev. Predsednik Zdraviliške komisije je bil v tridesetih letih Anton Vovk.⁴⁸

Poleg tega je obstajalo tudi Združenje gostilničarskih podjetij na Bledu, ki se je prav tako trudilo za povečanje turističnega prometa. Veliko je bilo storjeno za turistično propagando. Že leta 1924 so izšli trije lepo ilustrirani vodniki Bleda v srbohrvaškem, češkem in nemškem jeziku; izdali so tudi plakate Bleda in jih poslali v večja mesta. Med pisci vodnikov velja omeniti predvsem R. Andrejko in R. Badjuro.⁴⁹

Bled je bil privlačen tudi zato, ker je gostom omogočal številne izlete v bližnjo in daljnjo okolico. Že leta 1924 je bila tu odprta podružnica ljubljanskega »Tourist Officea« z nalogo dajati vse potrebne informacije domačim in tujim gostom pa tudi organizirati izlete.

Iz ohranjenega arhivskega gradiva je razvidno, da je izlete organizirala tudi Jugoslovansko-češkoslovaška liga na Bledu.

Dobro je bil razvit avtobusni promet s Koroško, od koder je dnevno prihajalo na Bled veliko ljudi. Preko Bleda sta Dunaj in Praga organizirala avtobusne izlete v Opatijo in na Jadran.

Medtem ko je imel Bled v desetletju po prvi svetovni vojni povprečno do okoli 10.000 gostov letno, se je v naslednjem desetletju število gostov približalo 20.000, preseglo pa je to število leta 1938. Gostov iz Jugoslavije je bilo okrog 40 %, ostalo so bili tujci. Po letu 1934 opazimo manj domačih gostov, zlasti nazaduje obisk iz Srbije, predvsem iz Beograda.

Med inozemskimi turisti so bili na prvem mestu Avstrijci, sledili so Nemci in Čehi. Zanimiv je tudi obisk Angležev, ki se močno poveča, in sicer od 53 leta 1925 na 1463 leta 1937.

V času gospodarske krize se število gostov na Bledu ni bistveno spremenilo in to predvsem zato, ker so cene penzionom znatno znižali. Kakor razberemo iz poročila Združenja gostilničarskih podjetij na Bledu za leto 1934, je pa zelo nazadovala kvaliteta gostov, posebno slaba je po njihovem mnenju bila publika z Dunaja. Menijo, da zato ni kriv le splošno slab gospodarski položaj, temveč tudi nesolidno poslovanje nekaterih hotelirjev.

Kazale pa so se tudi razne težave in večkrat so se pritoževali predvsem tuji turisti. Nekateri so obsojali kaljenje nočnega miru in so predlagali, naj bi godbe igrale le do 24. ure. Pritoževali so se nad avtomobilskim prometom, ki zlasti ponoči povzroča mnogo hrupa. Dalje niso bili zadovoljni s prašnimi cestami, predlagali so nekatere izboljšave železniškega prometa (npr. uvedba direktne zveze s Sušakom, izboljšanje zveze med Ljubljano in Budimpešto).

Javljale so se težave v zvezi s preskrbo sadja in zelenjave. Tako je na seji odbora bano-

OBISK BLEDA V LETIH 1925 DO 1939

Država	1925	1927	1929	1931	1933	1935	1937	1938	1939
Jugoslavija	4.381	5.584	6.460	6.242	7.210	7.189	5.607	6.347	5.934
Druge balkanske države	13	17	101	75	66	156	240	193	62
Anglija	53	54	81	155	159	457	1.463	1.121	277
Avstrija	438	2.877	2.519	2.632	2.975	1.369	969	35	
Češka	882	1.526	1.974	2.456	3.695	3.293	1.507	964	201
Francija	28	11	41	57	139	324	448	240	
Italija	238	244	201	270	303	464	345	652	394
Madžarska	37	266	776	514	702	332	749	1.584	632
Nemčija	76	1.184	4.520	2.540	1.320	1.948	5.188	11.961	16.078
Nordijske države	11	49	36	100	83	110	82	49	
Poljska	8	33	85	136	79	257	156	74	
Švica	4				75	111	39	62	
Ostale države	21	137	202	248	353	727	1.193	1.156	767
Skupaj	6.190	11.982	16.996	15.425	17.159	16.737	17.986	24.438	24.345
Nočnine			237.944	179.682	161.507	164.978	132.429	184.637	185.612

vinskega turističnega sveta 22. maja 1939 Anton Vovk tožil, da domača produkcija ne za- došča, zato so vezani na uvoz z juga države ali iz Italije. Vendar pa prihaja slabo pakirano blago, iz Italije pa tudi tako drago, da so npr. breskve po 25 din za kg, kar je 100 % dražje kot v Ljubljani.

Bile pa so še druge neprijetnosti. Leta 1935 je na seji banske uprave opozarjal J. Lavtižar, da je zaradi konkurza hotelirja Kende Bled v nevarnosti, da se ga polastijo inozemske druž- be, ker so se baje pojavljali resni nemški kupci.

Problemi so nastajali še v zvezi s predpi- sano mesečno kvoto deviz. Nemci so smeli leta 1937 prinesiti s seboj 400.000 RM, leta 1938 so jim to vsoto zvišali na 1.400.000 RM mesečno.

Glede gostov iz Avstrije je bilo po letu 1934 čutiti posledice odloka, ki je Avstrijecem pre- povedoval potovanje v Jugoslavijo.⁵⁰

Sploh so politične razmere v Evropi močno odsevale tudi v turizmu. Tem razmeram pri- merno je bilo manj Angležev, Amerikanov, Belgijcev, Francozov, Poljakov, Skandinav- cev. Še prav posebno se je zmanjšalo število gostov iz Češke, saj so prej dosegali številko nad 3000, leta 1938 pa le še 964, medtem ko jih je leta 1939 le še 201. Velik porast Nemcev leta 1938 pripisujemo dejstvu, da je bila Av- strija tedaj že priključena Nemčiji (v statisti- ki Nemcev in Avstrijcev niso več ločevali), na večji dotok Nemcev pa vplivajo verjetno tudi novi devizni predpisi.

Udeležba Madžarov v turističnem prometu Bleda se je izredno povečala, kar je pripisati velikemu številu Židov iz te države, ki so jim bila nemška, italijanska, avstrijska in celo češka letovišča zaprta. 1938 kaže statistika kar 1548 Madžarov in skoraj v celoti gre za Žide.

Ker pa tudi jugoslovanske oblasti niso bile naklonjene židovskim gostom in so jim jugo- slovanski konzulati odklanjali potne liste, so o tem razpravljali na seji banovinskega turi-

stičnega sveta dravske banovine februarja 1939. Tedaj je predsednik Zdraviliške komisi- je Bled Anton Vovk poudaril, da je ministr- stvo v težnji, da prepreči nezaželeni dotok in eventuelno naselitev Židov iz držav s proti- semitskimi ukrepi, pričelo odrekati tudi do- voljenja za turistična potovanja in celo za tranzit pripadnikom židovske vere ne glede na državljanstvo in namen potovanja. Dalje je naglasil, da so dobri gostje prihajali tudi iz Egipta, Palestine, Sirije, Turčije in med nji- mi je bilo mnogo Židov. Vovk je menil, da bi bili lahko dobrodošli gostje tisoči izseljencev iz Nemčije, ki so si delno rešili premoženje in že imajo dovoljenje za potovanje v Palestino in razne ameriške države, morajo pa čakati

S P I S A K	
Diplomatski in drugih vidnih osebnosti nastanjenih na Bledu.	
1. Campbell sir Ronald, angleški posl. na nezn. dvoru u Beogradu, vili "Ak"	
2. Gaxaro Iohann Peter, sekretar angl. poslanca u Beogradu, hotel "Toplice"	
3. Douglas Keane, delegat angleške mednarodne podunavske komisije	
4. Hougeurt H. smjenik delegata Francije, mednar. podunavske kom.	
5. Hauls Alaria, generalni sekret. mednar. podunavske kom.	
6. Horand Paul, delegat Francije, mednarodne podunavske komisije	
7. Saussecia Jeanne, sekretar mednarodne podunavske komisije	
8. Landucci Fabio, delegat Italije, mednarodne podunavske komisije	
9. Palmieri Francesco, pomočnik delegata Italije, mednarodne podun. komisije hotel "Toplice"	
10. Alfred Dietrich de Buchsweiler, izredni poslanik i opunomoćeni minister delegat Nizozemske, mednarodne podunavske komisije, hotel "Toplice"	
11. Dr. Leszlo Kossay, avstrijski madžarskega poslanstva i član mednarodne podunavske komisije, hotel "Toplice"	
12. Kun Leszlo, teh. savetovalec mednarodne podunavske komisije, medl. dr. Topli	
13. Gontsego Constantiu, rumunski minister delegat mednarodne podunavske kom. hotel "Toplice" sa suprugom	
14. Halocool Ivan, rumunski delegat mednarodne podunavske komisije, sa suprugom hotel "Toplice"	
15. Ing. Leasoff Georg, opom. minister, bugarski delegat mednarodne podunavske komisije, hotel "Toplice"	
16. Simid Velisar, delegat Jugoslavije-mednarodne podunavske komisije, Toplice	
17. Konstantinov N. delegat Jugoslavije-mednarodne podunavske komisije	
18. Ignjatovic Radivoj, pomoćni delegat mednarodne podunavske komisije	

Bled, dne 22. Junija 1939

Spisek diplomatov in drugih vidnih osebnosti leta 1939 na Bledu

cele mesece na vrstni red. Zanje bi bilo veliko ceneje, če bi mogli bivati ta čas v Jugoslaviji in ne v veliko dražji Švici ali Italiji. Če se že odklanja izdajanje vizumov v res sumljivih primerih, naj bi ne odklanjali turistov. Vovkov predlog je bil sprejet.⁵¹

Kljub temu je aprila 1939 Olepševalno društvo »Zarja« poslalo banski upravi pritožbo zaradi že omenjene državne odredbe o odklanjanju Židov. Banska uprava jim že 7. aprila 1939 odgovarja, da so se zaradi tega ukrepa pritožila tudi druga letovišča, obveščajo jih, da je o tem vprašanju že razpravljal banovinski turistični svet 6. 2. 1939, banska uprava pa je predlagala ministrstvu za trgovino in industrijo, naj omilijo veljavne odredbe glede izdaje viz inozemskim Židom.⁵²

Vsekakor pa so se po 1. septembru 1939, ko se je pričela druga svetovna vojna, v katero Jugoslavija sicer še ni bila vključena, že pokazale velike spremembe. Na novembrski seji poslovnega odbora banovinskega turističnega sveta leta 1939 je predsednik Zdraviliške komisije Vovk opozoril, da slabo kaže za bodočnost Bleda, kajti na inozemce, ki so sicer sestavljali okrog 75 % gostov, ni več mogoče računati, tudi na Nemce ne. Edino rešitev vidi v dvigu domačih gostov.⁵³ Njegove napovedi so se izkazale kot upravičene v letu 1940, nato je vojna prekinila in spet zavrla dotlej uspešna turistična prizadevanja.

OPOMBE

1. B. Hacquet: *Oryctographia carniolica*, Leipzig I/1778—IV/1789, T. 3, str. 4. — 2. J. W. Valvasor: *Die Ehre des Herzogthums Krain*. Nürnberg 1689, I. knj., IV. pogl., str. 604. — 3. ZALJ, arhiv v Radovljici. — 4. Valvasor, prav tam, II. knj., XIV. pogl., str. 149. — 5. B. Reisp: *Blejski grad*. Maribor 1983, str. 4 (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, zv. 122). — 6. L. Germonik: *Kurort Veldes*. Wien 1878, str. 37, 43. Tudi P. Borisov: *Stodvajset let od ustanovitve naravnega zdravilnega zavoda na Bledu*. Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike, Ljubljana 1975, zv. 3, str. 162. — 7. Olga Janša: *Zgodovina turizma na Slovenskem*. Turistični vestnik 1968, št. 1, str. 29. — 8. L. Germonik, prav tam, str. 36, 43. — 9. *Novice* 1850., str. 184, podpisan dr. B. — 10. *Novice* 1852, str. 244. — 11. *Novice* 1851, str. 175. — 12. O. Janša, prav tam, str. 29. — 13. P. Borisov: *Zdravilišča in kopališča na nekdanjem Kranjskem*. Kronika XVI, 1968, str. 53—57. Isti: *Stodvajset let od ustanovitve naravnega zdravilnega zavoda na Bledu*. Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike, Ljubljana 1975, zv. 3, str. 159—173. — 14. A. Schweiger-Lerchenfeld: *Veldes, eine Idylle aus den Julischen Alpen*. Wien, Pest, Leipzig 1889, str. 102. — 15. V. Bohinec: *A. Rikli in njegov Bled*. Turistični vestnik 1953, str. 12. — 16. A. Rikli: *Anruf an die kranke Menschheit an Körper und Geist*, 1857. Isti: *Wegweiser*

zu den Umgebungen des Kurortes Veldes, 1862. Isti: *Cur- und Hausordnung der Naturheilstalt Mallnerbrunn am Veldeser See*, Oberkrain, 1886. Isti: *Die Grundlagen der Naturheilkunde*, 1890. Isti: *Es werde Licht und es wird Licht*, 1894. Isti: *Rikli's Bette- und Theil-Dampfbäder*, 1889. Isti: *Prospekt der Naturheilstalt »Mallnerbrunn« bei Veldes in Oberkrain*. — 17. A. Schweiger-Lerchenfeld, prav tam, str. 101. — 18. P. Borisov: *Stodvajset let...*, str. 170. L. Germonik, prav tam, str. 48—52. — 19. P. Borisov: *Stodvajset let...*, str. 171. — 20. A. Rikli: *Cur- und Hausordnung der Naturheilstalt Mallnerbrunn am Veldeser See*, Oberkrain. Laibach 1886, str. 3—23. — 21. A. Rikli: *Cur- und Hausordnung...*, str. 19. — 22. P. Borisov: *Stodvajset let...*, str. 171. — 23. F. X. Šalda: *Tižava samota*. Praga, 1970. Pismo z dne 28. 6. 1913. O tem piše Božidar Borko v *Delu* 21. 3. 1970 pod naslovom *Med rikljanci*. — 24. O. Janša, prav tam, št. 2, str. 77. — 25. Veldes am See, Ljubljana 1911, str. 19, v Arhivu Turističnega društva Bled. — 26. L. Germonik, prav tam, str. 114—115. — 27. Baedeker: *Südbaiern, Tirol und Salzburg, Steiermark, Kärnten, Krain und Künstenland*. Handbuch für Reisende. Leipzig 1876, str. 352. — 28. P. Radics: *Führer für Bad Veldes*. Laibach 1879, str. 21. — 29. A. Schweiger-Lerchenfeld, prav tam, str. 92—94. — 30. P. Radics: *Führer durch Krain*. Laibach 1885, reklama. — 31. P. Radics: *Führer durch Krain*, str. 60—61. — 32. Vila Pongratz je Dom SGP, Slovenija ceste — Tehnika, vilo Mayer (Savica) pri Golfu je imel Viator (porušena 1983), vila Zora je sedaj Zavod za turizem, vila Muhr je pogorela pred vojno, stala je blizu Prešernovega spomenika. — 33. Arhiv na gradu, letak datiran z 10. sept. 1891. — 34. R. Andrejka: *Tujski promet v Sloveniji, njega razvoj in organizacija*. Ljubljana 1926, navaja za leto 1911 7988 gostov. Statistika, ki sem jo dobila v Arhivu SR Slovenije je nekoliko nižja. — 35. O. Janša, prav tam, št. 2, str. 78. — 36. R. Murnik: *Na Bledu*. Ljubljana 1923, 181 str. — 37. Bled. Fotovodiči »Jugoslavija«. Beograd 1965, str. 10. — 38. R. Andrejka: *Tujski promet*, str. 28. — 39. R. Andrejka, prav tam, str. 30. — 40. Arhiv SR Slovenije (dalje AS), TOI, fasc. 288 (*Tujski promet*). — 41. R. Andrejka, prav tam, str. 34. — 42. Arhiv Turističnega društva Bled. — 43. Štiridesetletnica veslanja na Bledu. Bled 1971, str. 10—13. — 44. AS, TOI, *Tujski promet*, fasc. 288/3. — 45. *Cjenik za godinu 1937/38* (NUK). — 46. AS, *Pravila prometnega in olepševalnega društva »Zarja« na Bledu II*, št. 8788. — 47. AS, *Pravila društva za povzdigo tujskega prometa na Bledu* (1925), št. 8841. — 48. AS, TOI, fasc. 288/3. — 49. R. Andrejka: *Bled*, Ljubljana 1929, isti: *Bled pokraj jezera*, Ljubljana 1929, preveden tudi v nemščino in češčino. R. Badjura: *Blejski izleti*, Ljubljana 1935, prav tako prevedeno v nemščino in češčino. — 50. AS, TOI, fasc. 288/3. — 51. AS, *Stenografski zapisnik 3. rednega zasedanja banovinskega turističnega sveta dravske banovine v Ljubljani dne 6. 2. 1939*. — 52. AS, Ban. a. VIII. odd., leto 1939, št. 2754 in 3228. — 53. AS, TOI, fasc. 288/3.

POČITNIŠKE VILE SO BILE PONOS BLEJSKEGA LETOVIŠČA

BOŽO BENEDIK

Z razvojem Bleda v turističen kraj, v vedno bolj znano in pomembno klimatsko zdravilišče in letovišče, a tudi v središče letne in zimsko športne dejavnosti in rekreacije, se je po sredi 19. stoletja do današnjih dni sorazmerno hitro širila gradnja počitniških vil in hiš. Kraju so dajale nov vzgon v turistični smeri, se porajala v različnih obdobjih razna vprašanja in vplivala tudi na njegovo sedanjno urbanistično podobo in problematiko.

Ob začetku tega razvoja so bili naravne lepote, ugodno podnebje, zdravilne kopeli, prikupna okolica in romantična otoška cerkva sredi Blejskega jezera poglavitni nagibi, ki so vabili »višjo družbo« na Bled. Domačine in okoličane pa je otoška cerkev že dolgo privabljala kot božja pot. Henrik Costa je že v letu 1848 opisal v knjižici »Spomini na potovanja po Kranjskem« znamenitosti krajev na tedanjem Kranjskem, med njimi Bleda in Bohinja. Z njo je seznanil mestne prebivalce, kaj si je vredno ogledati, kam na izlet, kje si privoščiti počitnice. Že sredi petdesetih let prejšnjega stoletja so tako začeli na Bled prihajati prvi gosti in so začeli graditi hotele in gostišča. Prišel je Švicar Arnold Rikli in začel s svojo metodo zdravljenja ter s tem z zdravstvenim turizmom na Bledu. Zanimanje in obisk na Bledu sta se naglo večala, ko je stekla železnica Ljubljana—Trbiž (1870) in za njo še turska železnica proti Trstu (1906/8). Premožnejši sloji bivše habsburške monarhije so se vedno bolj navduševali za Bled, tu so želeli preživljati počitnice in so začeli graditi počitniške vile. Do tega časa je bil Bled reven po svojem videzu. Hiše so bile skromne, brez arhitekturnih posebnosti, brez večjega udobja; isto lahko rečemo tudi za takratne zgodnje hotele in gostišča. To stanje lepo opiše dr. Ludvik Issleib v opisu Bleda in Bohinja, ko omenja Rikljevo kopališče: »Da — prišlo je prav, le da na zunaj ni nič lepega, sploh ni ob jezeru lepih vil, kot so to v Švici ali na Bavarskem. To pa dela obalo revno. Ali se ne bi prileglo malo luksuza — to že ne more škodovati! To pa kaže edino Vila Rittmayer, le da je sredi zaprtega vrta in tako nedostopna obiskovalcem in gostom«. Najstarejše vile so nastajale na najlepših legah ob jezeru blizu obale. Tu so gradili najlepše vile, ki si jih lahko ogledamo še danes, obdane z velikimi, lepo negovanimi vrtovi, ki so jih posadili z eksotičnim drevjem. Nato so se pomikali še na druga ugodna nezazidana področja kot npr. v okolico osnovne šole, v vznožje Straže. V času med obema vojnama so gra-

dili vile raztreseno po vsem Bledu, niso pa več zavzemale tako velikih površin, kakor je bilo pravilo v začetkih.

Po značilnostih (način gradnje, lastništvo, uporaba itd.) moramo v gradnji počitniških vil in hiš na Bledu razlikovati starejše obdobje do razpada habsburške monarhije, obdobje med obema vojnama in čas po osvoboditvi. Vile, nastale v prvem obdobju, so bile lepe in velike, z več etažami in grajene zelo trdno v meščanskem slogu tistega časa; imele so velike vrtove, ki so ob jezeru segali vse do njegovega brega. Prva je bila zgrajena že omenjena Rittmayerjeva vila 1853. leta. Dejstvo, da so vse zgodnje počitniške vile imele velike vrtove, je zelo koristilo zunanjemu ureditvi Bleda po osvoboditvi. Predstavljajmo si, kakšen bi bil videz Bleda in jezerske obale, če bi bila posejana s številnimi majhnimi in večjimi vilami v gosti pozidavi. Teh pač ne bi mogli rušiti in odstranjevati tako, kakor so v povojnem času številna privatna kopališča, ladjišča in pristane, s katerimi je bila posejana jezerska obala. Dokler pa so vrtovi obstajali, so dajali marsikateremu domačinu zaslužek, ker so jih lastniki najemali za vzdrževanje vil in vrtov. Med njimi so bili Vilko in Simon Repe, Jakob Prešeren, Simon Šebenikar in Miha Tavčar-Mežanov. Ta je bil oskrbnik vsega premoženja Windischgrätzov na Bledu. V tem obdobju so na Bledu zgradili 86 počitniških vil. Lastniki iz širših delov habsburške monarhije (Dunaj, Praga, Trst) so bili v večini (47), preostali so bili iz Ljubljane in iz drugih krajev Kranjske, slovenskega ali nemškega etničnega izvora. Toda lastništvo se je pogosto menjavalo, tako da čiste slike etničnega razmerja med temi lastniki ni ravno lahko dobiti. Počitniške vile so tedaj lastniki uporabljali zgolj za sebe, svoje sorodnike in goste.

V času med obema vojnama je veliko lastnikov, ki so ostali zunaj meja stare Jugoslavije, prodalo svoje počitniške vile novim intereseantom; številni so bili zlasti iz Ljubljane, Beograda in krajev iz Vojvodine, precej manj pa jih je bilo iz Zagreba. Še vedno so se gradile nove vile in počitniške hiše, vendar na od jezera bolj oddaljenih parcelah. Toda število novih gradenj je bilo skoraj za polovico manjše, kakor v prejšnjem obdobju, a nastale so v dobrih dveh desetletjih. Izmed 49 vil in počitniških hiš je bila skoraj polovica last Slovencev, povečini ljudi iz Ljubljane, druge (25) pa so bili v lasti ljudi iz drugih pokrajin Jugoslavije, le redki pa so bili tujci.

Značilno za gradnje počitniških vil v tem obdobju je bilo dalje to, da so bile vile po večini mnogo bolj skromne od prejšnjih, da so bile po slogu zelo raznovrstne in praviloma niso imele večjih vrtov. Njim mnogo bolj ustreza pojem počitniška hiša (in celo hišica), kakor pa vila. Vse to samo po sebi kaže, da je bila večina novih lastnikov, ljubiteljev Bleda, manj premožnih in da so zrastle iz skromnejših razmer kakor lastniki iz prejšnjega obdobja. Prihajali so večinoma iz trgovskih, podjetniških in finančnih krogov. Vsaj za zadnji čas pred vojno pa lahko trdimo, da so se spreminjali tudi že pogledi na to vrsto dopustovanja.

Za vile iz avstrijskega časa in za čas med obema vojnama, čeprav zanje v manjši meri, velja, da so jih lastniki poimenovali z najrazličnejšimi imeni. Ta imena so se nato utrdila in uveljavila, da so ljudje, predvsem domačini te vile in hiše poznali zgolj samo po njih. Ta imena so se v manjšem številu ohranila in so v rabi še danes, večinoma pa nanje spominjajo le reliefni napisi oziroma pisani napisi, ki jih belež ni dobro prekril.

V štirih vojnih letih so posamezni, na Bled doseljeni Nemci (zlasti trgovci, uradniki) iz Tirolske, Koroške in deloma iz Ljubljanske pokrajine pokupili del zaplenjenih počitniških vil in hiš v prepričanju, da jim bo to dokaj poceni pridobljeno bogastvo zagotovilo nemško orožje. Marsikakšna vila pa je dajala prostor raznovrstnim uradom ali je služila za stanovanje.

Po osvoboditvi, še posebej od začetka šestdesetih let do danes, je Bled zajela prava evforija za počitniškimi hišami (le malo za počitniškimi stanovanji). Pospeševala jo je sprva vsaj deloma tudi urbanistična politika lokalnih organov. Končno je nad evforijo prevladala trezna urbanistična in zemljiška politika, k čemer je v zadnjem času pripomogla tudi davčna politika in so tako preprečili razprodajo turistično izredno dragocenega blejskega prostora. V tem obdobju so na Bledu kljub vsemu, tudi umetno postavljenim oviram, zgradili kar 146 počitniških hiš in hišic; torej več kakor v obeh prejšnjih obdobjih. (V celi radovljiški občini pa je bilo v letu 1983 že 741 vikendov.) Počitniškemu bivanju namenjene stavbe so v tem času rasle med stanovanjskimi naselji, ki so povsem obkrožila stari kmečki in turistični Bled. Ta naselja, pri katerih opazamo pomanjkanje kompleksne urbanistične politike in ureditve Bleda, se raztezajo od Dob, Jarš, Dindola do Jermanke in celo Rečice. Je pa nastalo nekaj vikendaskih naselij, a načrtovano Pod Kuhovnico je preraslo v stanovanjsko.

Počitniške hiše so v tem času gradili po precej enotnejših načrtih, vrtno površino so bile v večji meri omejene in so majhne. Lastniki se po družbeni strukturi razlikujejo od lastnikov prejšnje dobe. Močnejše so med njimi zastopani intelektualni poklici, ne manjka pa tudi obrtnikov in drugih.

Poskušali bomo opisati najvažnejše počitniške vile in hiše po poti, ki jo bomo začeli že pri omenjeni najstarejši počitniški vili na Bledu. Po legi je med najlepšimi sredi velikega parkovnega nasada prav v središču turističnega Bleda. Postavil jo je v letu 1853 Karl Rittmayer, trgovec s premogom iz Trsta, leta 1885 jo je prisvojila njegova žena baronica Cecilija von Rittmayer, že tri leta zatem pa jo je prodala Gustavu von Pongratzu iz Zagreba. V letu 1926 jo je pridobil Guido vitez Pongratz prav tako iz Zagreba. Zašel je v finančne težave in vse njegovo premoženje je prišlo nato na dražbo. To je bilo v letu 1938. Blejska občina si je pridobila prednostne pravice odkupa, saj je bilo zanj tudi precej tujih intersentov, kar bi podražilo odkup. Za Bled je bil odkup te vile s celotnim parkom izrednega pomena. Tedaj je padla ograja v parku in tako je nastalo sprehajališče za domačine in blejske goste, odprla pa se je tudi objezerska sprehajalna steza. Vila je imela tudi svoj vodovod za namakanje parkovnih nasadov. V vilo se je preselila Zdraviliška komisija, tu je bila tudi čitalnica vse do začetka vojne. V vojni je bil tu sedež blejske okupacijske občine z županovim stanovanjem. Tudi v povojnem času je bil tu sedež blejske občine. V letu 1955 so nadzidali eno nadstropje tako, da je stavba obdržala zunanjo obliko, kot jo je imela dotlej in takšna je ostala še danes. Služi pa danes potrebam lokalnih organov: Krajevniemu uradu, Krajevni skupnosti in še raznim gospodarskim organizacijam. Prav gotovo pa bi tu, na takšnem položaju, lahko služila bolj zanimivim turističnim potrebam na Bledu.

Ko že obširneje opisujemo to vilo, ne pozabimo še na zanimivost: Da bi preživel svoj dopust res nemoteno, je Gustav von Pongratz svojemu arhitektu svetoval, da mora postaviti vrtno živo mejo ob cesti na taki višini, da ne bi bilo videti ne ljudi ne izvoščkov, ki bi hodili, se sprehajali ali vozili po cesti, kadar bo sedel za svojo mizo v jedilnici. Le otok s cerkvico naj bi bilo možno videti z njegovega sedeža ob mizi. Če si danes to pazljivo ogledamo, lahko opazimo, da je bilo to možno. Anekdota poudarja izredno lego te vile s pogledom na jezero in blejsko panoramo.

Če gremo dalje ob jezeru pod grajsko skalo, si lahko ogledamo dve vili sredi lepih mirnih

vrto: vilo Muhr in nato vilo Zlatorog. Prvo je gradil graščak Adolf Muhr v letu 1892 za svoje osebje, nato pa jo leta 1908 prodal dr. Heinrichu in Mariji Luckman z Dunaja. Ta jo je zadržala za svoje letovanje vse do časa po drugi svetovni vojni, ko je prešla v družbeno last. Vrstili so se nato razni upravljalci, dokler je ni Izvršni svet SRS prenesel na Zavod za varstvo divjadi na Bledu. Tu je sedaj tudi sedež Triglavskega narodnega parka (v Gradu št. 82, danes Kidričeva cesta št. 2). Svojo zunanjo podobo je spremenila, saj jo je leta 1940 zajel ogenj in so jo nato obnovili v sedanji podobi.

V nadaljevanju objezerskega parka je vila Zlatorog (Grad, št. 100, danes Kidričeva c. 3), zgrajena 1896 kot je na vili ob glavi »Zlatoroga« napisano. Tudi to je postavil graščak Muhr za upravitelja svojega blejskega gospostva. Ob jezerski obali je še kopališče s čolnarno. Zgodovina te vile v poznejših letih je bolj burna. Z nakupom blejskega gradu je prešla tudi vila v last Ivana Kende ter nato po stečaju in prodaji Ljubljanski gospodarski banki. Skupaj z gradom in jezerom jo je odkupila v letu 1937 Dravska banovina. Služila je letovanju, v prvi vrsti banu in njegovi družini. V vojnem obdobju je prešla v upravo Pokrajine Koroške — »Gau Kärnten« —, stanovali pa so tu občasni gosti nemške oblasti.

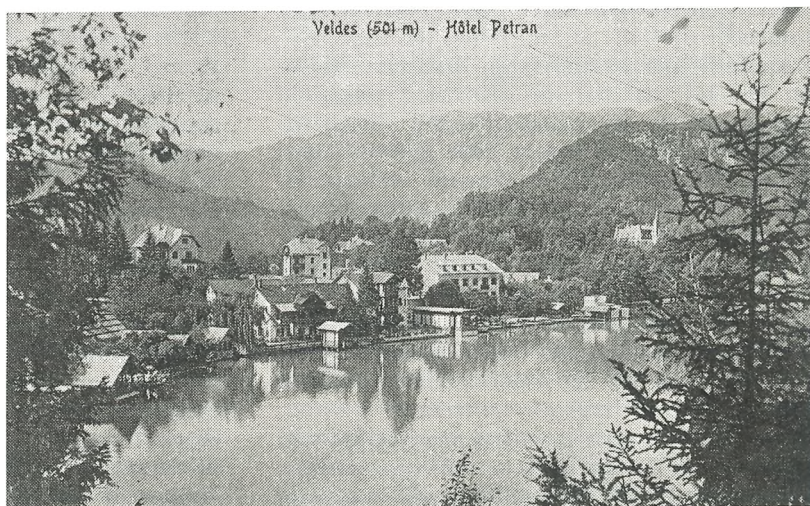
Takoj po koncu vojne jo je prevzelo Predsedstvo vlade SRS in jo uporabljalo za reprezentativne namene, takrat kaj drugega ni bilo na razpolago. Tu je nekajkrat sprejel tuje diplomate tudi predsednik Tito; posebej pomemben je bil sprejem ameriškega poslanika ob sestrelitvi letala nad Gorenjsko dne 9. avgusta 1946. Uporabljali so jo tudi posamezni tuji državniki. V poznejšem času ni našla več pravega mesta na Bledu; prevzel jo je

v upravljanje Zavod za gojitev divjadi na Bledu, ta pa oddal v najem Tekstilnemu združenju Slovenije.

Sama narava ob jezeru je nato ponudila več možnosti za gradnjo letnih počitniških vil šele v Mali Zaki, kamor se steka tudi cesta iz vasi Rečice. Blizu ob jezerski cesti je vila Planika (Rečica št. 88, danes na Kidričevi cesti 8). Postavil jo je Anton Burja, kmetovalec iz Rečice za hčerko, ko se je poročila z Antonom Pretnarjem. Od tega jo je pridobil sorodnik dr. Matej Pretnar, odvetnik v Trstu, pozneje v Ljubljani. Uporabljal jo je za letovanje pa tudi oddajanje. Že leta 1935 jo je prodal dr. Petru Salemu, šefu obmorske sanitete v Splitu. Leta 1942 jo je ta prenesel na ženo Julijo in sina Petra, ki sta jo leta 1947 prodala Juliji Šilih, roj. Čop iz Ljubljane. Po begu v tujino jo je leta 1952 blejska občina dala v upravljanje Regatnemu odboru za potrebe veslaškega športa, čemur služi še danes. Tu ima svoj sedež tudi podjetje »Kreda« iz Radovne.

Na tem lepem koščku, kjer priteka v jezero še Mlinščica, je bilo v prejšnjih časih postavljenih več počitniških vil, pozneje tudi manjših hiš, ki pa so jih pozneje do danes spremenili v stalna bivališča. Tako je hišo Rečica št. 83 (danes Župančičeva c. št. 12) postavil Josip Žirovnik, nadučitelj v Gorjah, znan turistični delavec, ki je nato živel na Bledu (od leta 1905); nato jo je v letu 1922 izročil hčerki Vidi Žirovnik, ta pa leta 1946 prodala današnjima lastnikoma Janezu in Martini Čufar. Danes služi turistični dejavnosti. Vrtno hišico ob njej (Rečica 95 — danes Župančičeva cesta št. 10) je leta 1940 odkupila Ema Aranicki, žena višjega ministrskega svetnika v zunanjem ministrstvu — izseljenski sektor — in ji dala ime »Hišica Pupin« v spomin na Mihajla Pupina, njihovega znanca in zasluž-

Hotel Petran na Bledu v začetku 20. stoletja. Hotel Petran je eden najstarejših blejskih hotelov, znan po dobri kuhinji. V njem je med drugimi obdaval knez Metternich

nega za pridobitev jeseniškega trikota Jugoslaviji ob mirovnih pogajanjih. Tu letuje še danes. Na ti hiši meji počitniška vila, ki jo je zgradil v letu 1940 Avgust Horak, potem ko je odkupil zemljišče leta 1934 od Hansa Munka iz Zagreba. Avgust Horak je bil industrijalec v Kranju; bil je lastnik tovarne »Inteks«, po vojni pa se je odselil in počitniško hišo je prevzel Državni sekretariat za notranje zadeve SFRJ, ki z njo upravlja še danes. Služi kot počitniški dom.

Ob Župančičevi cesti št. 6 (prej Rečica št. 117) je leta 1934 postavila svojo počitniško vilo Ela Reicher, roj. Turk iz Ljubljane. Nadelala ji je ime »Elasan«. Po nemški zaplembi jo je v letu 1943 odkupil Gottfried Haring Schönber, trgovec iz Trbiža. Danes je zopet v lasti iste rodbine in služi staremu namenu. Še dalje proti Rečici je leta 1935 odkupil zemljišče od Pavle Landshut iz Rečice komponist in dramaturg Maks Bertuch, (prej Rečica št. 120, danes Kolodvorska cesta 23). Na Bledu se je naselil po prihodu z Dunaja, kamor se je umaknil iz Nemčije po prihodu Hitlerja na oblast, saj je židovskega rodu. Živel je tudi v Nici in mu je tamkajšnji jugoslovanski konzulat izdal pooblastilo za razpolaganje imovine na Bledu. Bled je zapustil ob prihodu Nemcev, še med vojno (1942); njegovo hišo je odkupil Nemec Adolf von Pantz. Po vojni sta jo v letu 1954 ob prodaji stanovanjskih hiš družbene lastnine na Bledu odkupila domačina Tončka Pretnar, učiteljica in mož Karel, obrtnik z Bleda, Kolodvorska cesta 23.

Rupret Krainer, lesni trgovec, je v letu 1941 odkupil stanovanjsko hišo na Župančičevi cesti št. 2 (prej Rečica št. 97), ki je bila predelana iz gospodarskega poslopja. V letu 1961 jo je odkupil od dedičev Friderik Krainer, danes pa je od leta 1978 v lasti njegove žene Elizabete Krainer. Hiša je le delno služila kot počitniška hiša; danes nima več tega namena.

Na Rečici št. 79 (današnja Kolodvorska cesta št. 19) je Marjana Korošec postavila zgradbo, ki jo je pozneje prevzel Josip Korošec, od njega pa v letu 1928 odkupil lesni trgovec Friderik Krkoč. Zaradi težkega finančnega stanja, ki je zajelo lesne prekopčevalce, jo je leta 1933 predal Mihaelu Mihorju, učitelju iz Ljubljane, ki jo je užival v poletnem času. Ker je po vojni optiral za Nemce, je bila zgradbena zaplenjena, nato pa leta 1954 prodana pisatelju Ivanu Ribiču. Danes sta lastnici Draga in Martina Ribič, hiše ni več imeti za počitniško.

Na Rečici je bilo še nekaj počitniških hiš, ki pa danes mnoge nimajo več tega značaja. Tako je zgradil v letu 1940 ruski emigrant

Aleksander Solodovnik iz Beograda hišo Rečica 151 (danes Kolodvorska cesta 45). Po odselitvi z Bleda v Kanado jo je leta 1971 odprodal Avguštinu Gerdenu, odvetniku iz Ljubljane.

Na Razgledni cesti št. 6 sta v letu 1935 postavila počitniško hišo Miodrag Aleksić, invalid in solunski borec, nosilec odlikovanja Belgia orla z meči in njegova žena Gilberta, ki jo je podedovala v letu 1980. V letih pred vojno sta se za stalno preselila na Bled, s tem pa je hiša izgubila počitniški značaj. Na Rečiki cesti 49 (prej Rečica št. 11) je v letu 1940 postavila počitniško hišico Alojzija Hanuš iz Beograda. Po vojni jo je leta 1949 odprodala Lei Engelman, nato pa so se izmenjavali lastniki Franc in Viljem Knific, ter Marija in Helma Poklukar, ki sta lastnici še danes. Hiša je zgubila prejšnji značaj.

V Mali Zaki je še vila »Belmond«; stoji za čolnarno (Rečica št. 55, sedaj Župančičeva cesta 26). V letu 1919 jo je z menjalno pogodbo pridobila Ivanka Kokalj, leta 1931 je bila prisojena Rudolfu Kokalju iz Ljubljane, nato pa jo je odkupila še istega leta sosednja hotelirka Katarina Korošec v turistične namene. Od leta 1934 do 1938 je bilo to premoženje v stečaju. V letu 1951 sta jo kupila ing. Friderik Krainer in Viljem Krainer vsak do ene polovice. Od 1962 so upravljali z njo dediči Matjaž, Dunja, Aleš in Marija Krainer, sedaj pa Dunja Pikula roj. Krainer.

Takoj ob tej vili je v letu 1894 Ana Jamar iz Boh. Bele 34 zgradila enodružinsko hišo Rečica št. 60 (danes Župančičeva 20), katero je po več menjavah lastnikov — Flora Hauswel, Marija Kenda — leta 1932 pridobil dr. Jože Logar, leta 1948 pa podedovali Stana Ambrožič in Ivanka Bohinj. Takoj zatem, jo je odkupil Franc Koritnik, avtomehanik z Jesenic, ki se je po zadnji vojni preselil na Bled.

Na planoti nad Malo Zako sta leta 1930 do 1931 Kreuz in Helena Goldner postavila dve hiši Rečica 82 in 67 (danes pa Kolodvorska c. 35 in 37). Obe sta bili izrazito počitniški; leta 1937 je obe odkupil trgovec Ivan Rus, po dedovanju pa sta v lasti Jože Rusa, enega izmed ustanoviteljev OF in bivšega podpredsednika AVNOJ. Še danes imata isti značaj, uporablja ju skupaj z družino v počitniške namene.

Na planoti nad Malo Zako je bila v letu 1936 postavljena počitniška hiša Karla Schneiderja, ki je pribežal na Bled pred Hitlerjevo vladavino; bil je židovskega pokolenja, žena pa Slovenka Marija Ravnikar. Po okupaciji je bila hiša na Rečici št. 119 (danes Kolodvorska c. 49) zaplenjena in podeljena »Pokrajini Koroška« in prodana Herlindi Lager iz Trbiža. Po vojni in smrti Karla

Schneiderja je bila hiša izročena njegovi ženi Mariji in sinu Petru. Po dolgotrajnih pravnih zapletljajih je v letu 1970 ostala lastnica do 3/4 vdova Marija Ravnikar, stanujoča v Münchnu, ostali delež pa je bil odprodan Matevžu Košenini iz Ljubljane in solastnikom. Hiša je obdržala značaj počitniške vile.

Na najlepše eksponiranem položaju na planoti je že ob koncu leta 1884 zgradil počitniško vilo ruski diplomat Valerius Jadowski, takrat generalni konzul na Krfu. Tu je preživel marsikatero počitnico (na Rečici št. 49, danes Kidričeva c. 9), po prvi svetovni vojni leta 1919 jo je odkupil Vinko Jan, lesni trgovec iz Gorij. Leta 1933 pa jo je zasegla Ljubljanska Kreditna banka, takoj zatem pa odkupil Josip Mikuličič iz Zagreba. Vila je bila skupaj z vrtom lepo vzdrževana in so v poletnih mesecih preživljali počitnice v njej diplomati, akreditirani v Beogradu. Imela je svoje tenis igrišče. V povojnem času so jo napolnile stranke, leta 1962 je bila podržavljena in je tudi danes ter služi le še stanovanjskim potrebam, pa čeprav si je težko zamisliti lepšega položaja. Na vrtu, ležečem proti jezeru, je bila nekoč ledenica, danes predelano v sila dotrajano kajžico. Ta je še last dr. Feliksa Mikuliča in naslednikov, ki žive v Švici in Argentini. Če nadaljujemo pot po obali okoli jezera, si lahko ogledamo novejšo vilo »Sončnico« (Rečica št. 127) Kidričeva c. 10, ki sta jo zgradila bivši minister in ljubljanski župan Ivan Hribar z ženo Marijo v letu 1936. To je bila zadnja vila, zgrajena ob samem jezeru na tako izpostavljenem položaju. Med vojno je bila zaplenjena, leta 1942 jo je odkupil lesni trgovec iz Trbiža Karl Lagger. Po vojni jo je pridobila Marija Hribar, žena Ivana Hribarja, po njeni smrti pa nasledila hčerka dr. Zlatica Hribar. Zaradi zasedenosti s strankami jo je le redko uživala v poletnem času. Zato se je v letu 1972 odločila in jo prodala območni vodni skupnosti Kranj in Zvezi vodnih skupnosti Slovenije, Ljubljana. Tu je danes Limnološka postaja Bled.

Ko se iz Velike Zake vračamo proti Bledu, sledi na pobočju kot prva vila, nekdanja last Marije Kesler, (Mlino št. 85, danes Kidričeva cesta 11). Zgradili so jo v letu 1905. V letu 1940 je to vilo s pašnikom okoli nje prisodila svojim hčerkam Miri Čop, Ani Zupančič, Veri Albreht, vse iz Ljubljane in Slavi Švarc iz Beograda. V letu 1941 je bila zaplenjena po okupatorskih oblastnikih, takoj po vojni pa vrnjena bivšim lastnicam. V letu 1963 so se po dedovanju povečali deleži Zupančičeve in Albrehtove, po smrti omenjenih pa so si premoženje podelili arh. Marko Zupančič, prof. dr. Andrej Zupančič in dr. Jasna Kmetova, vsi iz Ljubljane. Tu je bil poletni dom Otona

Zupančiča, tu je preživel počitnice, obiskovali pa so ga številni slovenski kulturniki, saj skoraj — da ni bilo slovenskega pisatelja, slikarja tistega časa, ki ne bi bil gost v tej ljubizni hiši.

Malo dlje v gozdu stoji počitniška vila z manjšo hišico na dvorišču. Postavila jo je Marija Fröhlich iz Ljubljane. To je bilo leta 1898 (Mlino 74, danes Kidričeva cesta 12). V letu 1919 jo je odkupil dr. Arnold Fröhlich, zobozdravnik z Dunaja, ter je tu s svojo družino preživel počitnice vse do druge svetovne vojne. Po vojni je prešla v družbeno last, leta 1954 jo je prevzelo v upravljanje Društvo slovenskih književnikov, v zadnjih letih pa Društvo muzealcev Slovenije.

Prav tako v gozdu je vila »Ak« (Mlino št. 91 — danes Kidričeva cesta 14), zgrajena leta 1895. Postavil jo je Anton Kokalj, ki je s svojo družino živel v Gradcu, sledil mu je njegov sin Anton, nato pa jo je leta 1935 podaril Mariji Wutschnig, roj. Kokalj. V letu 1954 je bila dodeljena Hotelu Toplice, nato pa z menjalno pogodbo v letu 1964 Julijani Molnar, bivši hotelirki na Bledu, v zameno za stanovanje v hotelu Toplice. Leta 1969 sta jo podedovala Franc in ing. Aleksander Molnar ter prodala leta 1978 Republiškemu sekretariatu za notranje zadeve, zadržala pa za sebe še vrtno hišico z garažo (Mlino št. 91 — danes Kidričeva cesta 14). Delček jezerske obale sta dr. Andrej Ferjančič, državni poslanec in podpredsednik avstrijskega parlamenta na Dunaju in njegova žena Julija, operna pevka, odkupila v letu 1895 od Antona Mandeljca iz Mlina št. 2 in zgradila vilo »Mirni dol« (Mlino, št. 66, Kidričeva cesta št. 18). Po smrti Andreja Ferjančiča so njegov delež podedovali žena Julija, sin Srečko in hči Ana por. Pirgo. Obiskovali so jo v poletnih mesecih. Leta 1941 je bila zaplenjena, vrnjena 1947, ko jo je odkupilo Predsedstvo vlade FLRJ in jo vključilo v kompleks »Vile Bled«. Pri zadnjem obnavljanju vile leta 1971 so jo zaradi vlažnosti porušili. Nazivali so jo tudi »Rankovičeva« vila, saj je bila njemu namenjena. Tu že pridemo do dvorca, ki ga je v letih 1883 do 1885 postavil na proštijških otoških njivah knez Ernest Windischgrätz za poletni počitek, obiskovali pa so ga tudi v zimi. Po prvi vojni ga je odkupil kralj Aleksander v letu 1922; tu je bila letna rezidenca »Suvo-bor«. Že naslednjega leta jo je podaril ženi kraljici Mariji. Dvorec so v letu 1937—1938 porušili zaradi gradnje novega, ki pa so ga dokončali šele v letu 1947 kot reprezentančni objekt Predsednika Republike, v lasti FLRJ; leta 1962 ga je prevzel Izvršni svet SRS.

Pri podeljevanju gradbenega dovoljenja za prvotni dvorec so sodelovali takratni blejski

župan Anton Wester, Johann Mallner in Lovro Poljanec, graditelja Windischgrätza pa je zastopal Franz Richter v. Neumann z Dunaja in ing. Ernest Köbler, ki naj bi pripravil tudi vse načrte. Ta je tudi vodil gradbena dela, ki so jih izvajali v lastni režiji s svojimi delavci (namreč zidarji, tesarji, kamnoseki), le težake so poiskali na Bledu. Žal so vse listine, načrti, obračuni in pa fotografije v zvezi z tem dvorcem pogoreli v gradu Haasberg pri Planini. Le še malo podatkov hranijo v Trstu pri upraviteljih sedanjega Windischgrätzovega premoženja. V območju Vile Bled je danes tudi vila »Draga« (Mlino št. 108 — danes Kidričeva c. 21), ki jo je v letu 1931 postavil Drago Mihajlovič iz Beograda. Med vojno je bila zaplenjena, leta 1947 pa jo je odkupilo Predsedstvo vlade SFRJ ter jo vključilo v območje Vile Bled.

Na Mlinem (danes Mlinska cesta št. 34) na razgledni točki nad vasico je v letu 1939 postavil svojo počitniško vilo Ference Allen Shone, takratni tajnik angleškega poslanika v Beogradu. Po vojni je prešla v družbeno last, leta 1965 pa jo je odkupil Ivan Fabjan z Bleda in je izgubila svoj počitniški značaj. Tik ob zidu, ki obkroža Vilo »Bled«, je bila v letu 1908 zgrajena počitniška vila »Kajtimar« Dora Arnolda iz Trsta, ki jo je leta 1917 prodala Josipu Tribuču iz Glinca pri Ljubljani, ta pa leta 1928 Ani Kramer, ženi direktorja »Jutra« dr. Alberta Kramerja. Leta 1938 je bila prisojena dr. Albertu Kramerju, upokojenemu ministru in senatorju. Vila (Mlino št. 90 — pozneje Kidričeva cesta 17) je prešla v letu 1941 v last nemškega okupatorja, odkupil pa jo je leta 1943 Wahta Lakony, poročnik iz Berlina. V letu 1946 je prešla v družbeno last in bila ob izgradnji vile »Bled« porušena skupaj s kopališčem.

Že zunaj obzidja ob cesti, ki vodi okoli jezera, je v letu 1925 zgradil počitniško vilo (Mlino št. 103 — danes Kidričeva cesta 19) Mihajlo Protič, višji uradnik iz Beograda. Leta 1941 je bila vila zaplenjena po nemški oblasti, a 1954 jo je odkupil Mirko Štebih, uslužbenec Železarne. Po njegovi smrti je ostala v družinski lasti.

Lepo število počitniških vil bomo našli v smeri proti središču Bleda ob jezerski obali in na nadjezerski planoti z lepim razgledom na jezero z otokom. Vrstile so se kar od bivšega hotela Petran dalje. Leta 1904 je Ivana Klinar postavila vilo »Marija« (Mlino št. 69) in jo leta 1910 podarila Otu Ketteju, deželnemu vladnemu koncipientnemu praktikantu v Radovljici in njegovi ženi Elizabeti. Leta 1919 jo je odkupila Pavla Roblek, žena blejskega lekarnarja, 1920 pa Eliza Tominšek —

soproga ljubljanskega odvetnika. Po zaplembi med vojno so jo leta 1949 porušili zaradi rekonstrukcije ceste. Enako usodo je doživela sosednja vila »Melita« (Mlino št. 45), ki sta jo zgradila leta 1878 Franc in Uršula Souvan, veletrgovca iz Ljubljane. Leta 1904 je bila prisojena Urši Souvan, a leta 1922 so jo dobili dediči Marjana Kumpa, Franc Souvan, dr. Robert Souvan in Brigitte Souvan. Takoj zatem jo je odkupil Rafael Thaler, veletrgovec iz Škofje Loke, 1932 podaril ženi Tereziji, a ta nekaj let pozneje Meliti Tomič, roj. Thaler. Po vojni je bila po zaplembi porušena. Kot počitniška vila je bila dalje zgrajena hiša Mlino št. 5 (danes Mlinska cesta 1), postavil pa jo je Cajetan Freiherr Lazarini, leta 1888 jo je podaril Cristini Lazarini iz Ljubljane. Leta 1891 jo je odkupila Matilda grofica Blagaj-Ursini. Do takrat je res služila lastnikom za poletni čas, po nakupu Dragotina Repeta leta 1897, pa je postala trgovska in stanovanjska hiša, kar je še danes.

Na povišani planoti nad obalo in obstoječo jezersko cesto omenimo kot prvo vilo, ki jo je začel graditi leta 1925 dr. Teodor Verbicki iz Beograda. Po zaplembi v vojnem času jo je leta 1954 odkupil in dogradil Anton Erman z Bleda, Kidričeva cesta 20. To je tudi današnja hišna številka (prejšnja Mlino št. 106). Danes služi počitniškim potrebam. Rudolf Groschel iz Trsta je v letu 1907 postavil vilo Mlino št. 88 (danes Cesta Gorenjskega odreda št. 2). Leta 1920 jo je podaril svoji ženi Heleni, roj. Suthova, ta pa leta 1921 prodala Ivanu Zupanu iz Velikega Mengša. Leta 1922 je že last Franca Vekača, veletrgovca iz Ljubljane. Leta 1923 jo je odkupila internacionalna kopališčna in hotelska delniška družba z začasnim sedežem na Bledu. Tu naj bi imela svojo igralnico na Bledu. Leta 1928 jo je pridobila na dražbi Marija Vokač, žena veletrgovca iz Ljubljane. Po zaplembi v vojni so jo dediči Franc Vokač, Malči Škapin, Antonija Kamušič in Josip Ogrinc odprodali Predsedstvu vlade SFRJ. Od 1962. leta je v upravljanju Uprave zgradb, uradov in zavodov LRS v Ljubljani, danes je v njej uprava vile »Bled«.

V sosledstvu je leta 1906 zgradila vilo Adela Skaberne (Mlino št. 87, danes Cesta Gorenjskega odreda št. 1). V letu 1927 je bila prisvojena Avgustu in Milanu Skabernetu, veletrgovcema iz Ljubljane, v vojnem času je bila zaplenjena in jo je leta 1943 kupil Ernest Schönberg. Ko je bila po vojni vrnjena bivšim lastnikom, so jo leta 1953 podedovali do polovice Bogomila Skaberne, od leta 1962 last ing. Gregorčiča, ostalo polovico pa Marko in Miha Skaberne. Vila še danes služi počitniškim potrebam.

Windischgrätzov dvorec, v času med obema vojnama kraljev gradič Suvobor

Ob Jezernici je iz kmečke hiše Jakoba Pazlerja iz leta 1866 in Josipa Prežlja iz leta 1889 po večji obnovi v letu 1920 postavila počitniško vilo Josipina Mondekar, trgovka iz Zagreba (Mlino 61 ali danes Cesta svobode št. 43). Po zaplembi v letu 1945 in odkupu leta 1954 je prešla v last solastnikov Janeza Kunčiča, Andreja Žumra in Kati Potočnikove. Seveda je s tem izgubila počitniški značaj.

Na prostrani livadi ali bolj parku nad ob Jezersko cesto je leta 1910 Josipina Hromek začela graditi, naslednje leto Ana Hronek roj. Supova, dokončala vilo Mlino št. 93 (danes cesta Gorenjskega odreda 3), še isto leto je vilo odkupil Rudolf Schuchard, industrijalec iz Trsta. Po prvi svetovni vojni leta 1921 so jo pridobili Teodor in Herman Schuchard iz Leipziga ter Friderika Baucela iz Trsta, naslednje leto pa jo je odkupil Franc Vokač, veletrgovec iz Ljubljane, in nato leta 1930 Eleonora Šverljuga, dvorna dama kraljice Marije in žena finančnega ministra dr. Stanka Šverljuge. Zunanost in notranost vile je opremil naš mojster Jože Plečnik. Po vojni jo je v letu 1952 prevzela z menjalno in darilno pogodbo v celoti z obsežnim parkom vred Akademija znanosti in umetnosti Slovenije. To vilo so uporabljali v počitniške namene; danes pa za potrebe počitniškega doma.

Ob jezerski obali proti središču Bleda je leta 1878 Janez Skale iz Ljubljane postavil vilo Mlino št. 1 (danes Cesta svobode 35). Leta 1894 sta odkupila to posest Josip in Terezija Lenče iz Ljubljane, nato pa je bila med vojno zaplenjena. Leta 1947 sta jo podedovali Pija Likovič in Mihaela Oražem, ki sta jo odprodali tovarni Tomos za počitniški dom. Hišniško hišo (Mlino 86, danes Cesta Gorenjskega odreda 33) pa je odkupil leta 1959 univ. prof. dr. Leo Šavnik, za njim dedoval sin Boris, štu-

dent medicine iz Ljubljane, v letu 1980 pa odkupila Margareta Zakonjšek-Rupnik iz Ljubljane.

Pod sedanjim počitniškim domom Tomos je bila na tej cestni ožini zgrajena na sami obali še vila »Terezina« (Mlino št. 3). Bila je last istih lastnikov kot zgornja vila. Porušili so jo kot prvo zaradi rekonstrukcije ceste na Mlino.

Na zemljišču sredi parka pod Stražo je v letu 1871 Jeanette Pongratz iz zagrebške veje Pongratzov postavila vilo — lahko bi rekli celo dvorec (Želeče 26; danes Ulica narodnih herojev št. 10). Leta 1878 je prešla v last velikašu dr. Ritterju von Pongratzu, veleposestniku z gradu Komenda na Štajerskem. Tu je večkrat letoval znani hrvaški slikar Vlaho Bukovac. Na njegovih potretih so vidni detajli iz vrta te vile. Leta 1931 je bila vilo prisojena Mariji Pachta, veleposestnici z gradu Komenda. Po vojni je prešla v družbeno last v letu 1948, nato pa leta 1950 v upravljanje Slovenija ceste za potrebe počitniškega doma.

Vili je pripadalo tudi gospodarsko poslopje s hlevom. To v medvojnem času ni več služilo svojemu namenu; zanj je skrbel eden najstarejših blejskih čolnarjev Matija Ambrožič, takoj po zadnji vojni so poslopje zaradi predvidene gradnje blejske obvoznice porušili.

Na samem pobočju Straže sredi lepih gozdov je leta 1895 Roza S. Vok iz Ljubljane postavila vilo Želeče št. 41 (danes pod Stražo 1). Leta 1918 je pripadla Janezu Voku Collim, kapetanu korvete iz Budimpešte. V medvojnem obdobju leta 1924 jo je odkupil dr. Gustav Holik, primarij iz Domažlic na Češkem, leta 1935 pa Matilda T. Svoboda iz Prage. Tik pred drugo vojno jo je odkupila

Jula Molnar, lastnica hotela Toplice, vendar je ni nikoli uživala niti ni bila ta pogodba priznana. Vila je v medvojnem času služila po večini turističnim namenom. Danes upravlja z njo hotel Toplice in služi za stanovanja njegovih delavcev.

Na posebej izpostavljenem položaju nad jezerom je v letu 1870 zgradil Kajetan Freiherr v. Lazarini vilo Mlino št. 72 (danes Cesta svobode št. 31) imenovano »Villa Bella« ali »Beli dvor« in gospodarsko poslopje (Mlino št. 65, Cesta svobode št. 29). Vilo je nasledila nato Kristina v. Lazarini iz Ljubljane. Sledil je nakup solastnikov Janeza Veitzer z Dunaja, a nato je celotno premoženje odkupil zasebnik Arthur Retti iz Trsta, eden najbogatejših ljudi v bivši Avstro-Ogrski. V letu 1922 so posest nasledili solastniki Mercedo Retti-Marsanich, Anemarija Retti, Antonija Ubaldini Torreferma ter Sergij in Ivana Retti Marsnache. Iz te družine izhaja tudi slavna filmska igralka Claudija Marsani! V poletnih mesecih so zahajali na Bled, postavili pa so okoli vsega posestva tudi kamnit zid, ki nosi ob vhodu letnico »1870«. Pod vilo na obali jezera je bilo ladjišče z leseno lopo. V letu 1930 je vilo odkupil ljubljanski trgovec in tovarnar Ivan Bonač. Ta je osebno ni užival, temveč oddajal v najem članom diplomatskega zbora na Bledu. Med vojno je bila zaplenjena, nato vrnjena Ivanu Bonaču in leta 1948 ponovno zaplenjena. V letu 1953 jo je upravljalo Predsedstvo vlade LRS. Tu je nekaj časa imelo svoje prostore v poletnem času ministrstvo za zunanje zadeve. Leta 1953 jo je prevzel v upravljanje hotel Toplice, ki jo ima še danes, a služi pisarniškim potrebam.

Na skalnem jezerskem obrežju ob predoru je v letu 1894 zrasla hiša Želeče 45 (Cesta svobode 22). Postavil jo je Primož Žontar iz Grada, nato pa so se vrstili številni lastniki od Petra Žontarja leta 1896, Friderika Olifčiča iz Bohinjske Bele, Jakoba Peternela do ene polovice, Selima Trdina vse le po eno leto, nato pa 1906 Melanija Luckmann z Javornika in 1919 Herbert Luckmann iz Ljubljane. Leta 1921 pa jo je kupil Avgust Praprotnik, bančni direktor iz Ljubljane, znan zlasti iz okupacijskega obdobja v Ljubljani, naslednje leto jo je podaril svojemu sinu Avgustu, ta pa 1956 zaradi prezadolženosti svoji materi Frančiški Drenovec, ki jo je prodala 1969 Gostinskemu podjetju »Ljubljana«, pač za potrebe počitniškega doma.

Na poti proti središču turističnega Bleda ob jezerski obali sta bili počitniški vili Želeče 11 in 12. Obe sta bili porušeni tik pred zadnjo vojno oziroma takoj po njej. Zgrajeni sta bili leta 1871; zgradila jih je Marija Fichtenau iz Zagreba. Leta 1885 sta bili prisojeni solast-

nikom Louisi Ruff, Ani Jeloušig v. Fichtenau in Mariji Jeloušig v. Fichtenau. Veliko vilo so imenovali »Vila Fichtenau« in tudi že v prvih letih oddajali turistom. Leta 1892 je odkupila to premoženje Matilda Hrovatin iz Ljubljane-Polja, že leta 1901 pa je lastnik postal Maksimilijan Fischer, cesarski svetnik v Tbilisiju, a za njim je vse podedovala njegova žena dr. Zdenka Fischer, pozneje poročena Lisenko. Leta 1940 je eno odkupila Dravska banovina zaradi regulacije objezerske ceste in jo porušila. Vrtno vilo imenovano »Ermitaž« pa je prevzela Uprava za ceste LRS in jo porušila 1949. leta.

Le čez cesto so leta 1886 postavili za Matildo Georgevit de Apadia vilo v Želečah št. 11 (danes Cesta svobode 27). Leta 1922 sta jo odkupila dr. Josip Ažman in dr. Karel Kuhelj, oba odvetnika iz Ljubljane. Njima je bila zaplenjena v letu 1947. Leta 1954 sta jo odkupili Zdenka in Hermina Dolinar, po letu 1974 pa podedovali kot solastniki Hermina Dolinar, ter sinova Dušan in Darko. S tem pa ni imela več počitniškega značaja.

Ko smo se okoli jezera povrnili proti središču Bleda omenimo, da je bila na obali zgrajena tudi vila Želeče št. 14. Zgradil jo je leta 1888 na zemljišču Marije Peternel Franc Mur-nik, leta 1898 pa jo je pridobila Justina Mur-nik in jo leta 1933 podarila Leopoldu Stuchlyju. Ta je že v času pred prvo vojno živel v tej vili in od tega časa je ni mogoče več imeti za počitniško. V letu 1937 je bila podarjena Ediju in Anici Stuchly, leta 1939 pa jo je odkupila Dravska banovina in porušila. Ob glavni prometni cesti nasproti današnji Festivalni dvorani je stala hiša Grad št. 25. To je postavil 1867 do 1869 Gustav Toenies, eden večjih gradbenikov v Ljubljani. V letu 1889 so razdelili premoženje na Gustava, Adolfa, Viljema in Emila, pozneje leta 1913 so ostali lastniki Gustav, Viljem in Emil. Po raznih delitvah so bili lastniki v letu 1923 Viljem Toenies, industrijalec v Ljubljani, Rudolf, inž. in arhitekt, Marjana Pernar, žena polkovnika v Celovcu, Štefanija Harter, žena inženirja na Dunaju in Emil, tovarnar in arhitekt v Ljubljani. Vilo so uporabljali za počitnice; že v prvih letih pa so jo med prvimi oddajali tudi gostom. Leta 1930 je to lepo posestvo v središču Bleda ostalo v lasti Gustava Toeniesa in Friderika Kornbauerja. V tem času je hiša pogorela, nato pa je celotno zemljišče z obalo in na obeh straneh ceste odkupila Tila Vovk, lastnica pensiona Mon Plaisir, ki mu je Toenieseve hiša zakrivala pogled na jezero.

Ob jezeru na posebej izpostavljeni lokaciji je leta 1868 Marija Grumnig postavila vilo Grad št. 77 (danes Cesta svobode št. 18). V letu 1889 jo je podarila dr. Alfonzu Moscheju, znanemu odvetniku v Ljubljani, ki je imel

zasluge za blejski turizem pri postavitvi Zdraviliškega doma in je branil tudi blejske čolnarje v boju proti lastniku jezera A. Muhru. Nato sta jo leta 1902 podedovala Vera Valenta pl. Marschturn, žena profesorja in zdravnika, ter Emil Mosche, pravnik iz Ljubljane. Leta 1922 je postala lastnica Vera Valenta, roj. Mosche in bila vse do časa po vojni, ko je postala vila družbena last. Leta 1952 jo je prevzelo Vojno podjetje za ugostiteljstvo in turizem »Sloboda« Bled. To je vilo tudi obnovilo ob stari zunanji podobi, saj je veljala za eno najbolj razkošnih vil na Bledu (Astoria).

Nasproti vile »Valenta« je pod cerkvijo sv. Martina leta 1874 Vincenc Pavlič postavil vilo Grad št. 77 ali 81 (danes Cesta svobode št. 16). V letu 1884 jo je kupil znani ljubljanski zdravnik dr. Ludvik Jenko. Z izročilno listino so si v letu 1911 podelili to premoženje na dr. Ludvika Jenka, Miljutina Jenka, dr. Eleonoro in Anico Jenko. Po številnih pravnih poslih, delitvah in daritvah je med drugimi solastniki bila tudi znana zdravnica dr. Jolanda Jenko za njo pa njena hčerka dr. Jenko-Goryer. Leta 1977 je vila postala last Janeza Jerala in mldl. Marka Lebernika, oba iz Ljubljane. Vila vse do danes služi le počitniškim potrebam.

S tem smo zaključili sprehod ob obali jezera in si ogledali počitniške vile, za katere so si bivši lastniki zagotovili najlepše lokacije, ki jih na Bledu premorejo.

Sedaj se napotimo še na območje osnovne šole in Pod Stražo — tja, kjer so si številni občudovalci Bleda, ki niso imeli sreče, da dobe svoj prostor ob jezeru, izbrali prostor za svoje počitnikovanje.

Prvo območje, kjer so že od prvih začetkov turizma na Bledu radi naseljevali tujci tako iz tujine kot naše dežele, je bilo sredi kmečkega naselja Želeč in v podnožju Straže. To je bilo sicer kaj blizu jezera in turističnega središča, pa vendar še sredi mirnega okolja. In to je bilo mnogim pogodu.

Če se napotimo od hotela Lovec proti Želečam, proti vznožju Straže, je v začetku vila Dobrota (Zagorice št. 63, sedaj Cankarjeva cesta št. 5). Postavil jo je leta 1907 na zemljišču Jožeta Ažmana iz Zagorice št. 33 Anton Szelay iz Ljubljane, leta 1925 pa odkupil Čiro Kamenarović, ravnatelj Jadranske banke iz Ljubljane. Ker je bil doma iz vasi Dobrota v Črni gori, je vilo po njej tudi imenoval. Zaradi konkurza je prešla v last Kmečke hranilnice v Ljubljani, v letu 1940 pa sta jo odkupila Evgenija Nikolajska in inž. Sergije Adrianov, po poroki je bila prisojena Evgeniji Adrianov. Leta 1956 jo je odkupil Izvršni svet AP Vojvodine. Uporabljajo jo v počitniške namene. Malo dalje je vila (Zagorice št. 64, Cankarjeva cesta št. 7), katero je v enakem

slogu zgradila leta 1907 Marija Stefanelli iz Gradca, nato pa jo je leta 1912 odkupil Emerik Mayer, veletrgovec z Gradca. Po prvi svetovni vojni je bila prisojena Anemariji Stefanelli v. Prenterhoff Hohenmauer iz Gradca. Leta 1923 jo je odkupila Ljudmila Mankoč, zasebnica iz Trsta, nato pa leta 1923 Zora Marić, žena industrijalca iz Zagreba. Na vrtu so postavili še hišico za osebje. Na začetku vojne je prešla v last okupatorja, nato pa jo je podedovala Blanka Glumac, hčerka Zore Marić. Ta je svojo polovico prodala, druga polovica pa je bila nacionalizirana. Leta 1954 so jo odkupili Olga Pernuš do ene polovice, ostalo pa je pridobila delno po zamenjavi delno po odkupu Marjana Pernuš, ki jo je podelila hčerki Marjanci in zetu Božu Benediku. Tako je postala stanovanjska hiša. Takoj zatem je vila (Zagorica 65, sedaj Cankarjeva cesta št. 9), zgrajena v letu 1906, postavila pa jo je Erna Eisl z Dunaja, leta 1922 jo je odkupil Jernej Pintar, bančni ravnatelj iz Ljubljane. Zaradi konkurza jo je pridobila Kmetiska posojilnica Ljubljanske okolice. Že leta 1941 jo je odkupila Danijela Čeč; okupatorska oblast jo je nato zaplenila v letu 1942. V vojni pa sta jo odkupila Alfred Ruda, fotograf iz Ljubljane in Cita roj. Kinz. Leta 1945 je bila vrnjena prvotni lastnici Čečovi, nato pa leta 1953 zaplenjena. Po zamenjavi jo je od blejske občine pridobil Janez Pretnar z Bleda, nato pa jo je leta 1958 prodal OLO Zrenjanin v počitniške namene.

Na nasprotni strani ceste je vila (Želeče št. 32, sedaj Cankarjeva cesta 4), ki jo je zgradil Janez Manner, avstrijski častnik iz Ljubljane; leta 1893 je bila prisojena Ani Manner in 1920 prodana dr. Alojzu Praunseisu, zobozdravniku iz Ljubljane. Leta 1928 sta jo odkupila Kosta in Zorka Arsenić iz Zagreba, leta 1931 pa Ivana Strojanski, roj. Vrabec, trgovka iz Ljubljane. Ko je bila med vojno zaplenjena po nemški oblasti, jo je odkupil Viljem Schwickert, priseljenec iz Gorice. Po vojni leta 1947 je po zaplembi prešla v družbeno last, a po zamenjavi jo je pridobila Antonija Ambrožič, nato pa leta 1978 po dedovanju inž. Marjan in Ruža Šolar. Danes služi stanovanjskim namenom.

Dalje od tod je vila Svoboda (Želeče 37 — danes Cankarjeva cesta 8), ki jo je zgradila leta 1892 Josipina Svoboda, leta 1895 prisvojila Viljemini Svoboda. Po dogovoru so jo leta 1940 pridobili kot solastniki Marija Svoboda, Ana Hetmenczyk, roj. Svoboda in Berta Heinrich, roj. Svoboda iz Salzburga. V tem času je služila turističnim potrebam, saj je bil tu pension »Svoboda«. V letu 1946 je prešla v družbeno last. Na vrtu je bilo manjše poletno poslopje (Želeče 13 — Cankarjeva cesta 16), ki sta ga v letu 1954 odkupila Franc in Amalija

Ravnik po letu 1975 pa je postal lastnik po dedovanju Franc Ravnik. Obe hiši služita sedaj stanovanjskim potrebam.

V smeri proti vaškemu jedru nekdanje vasi Želeče je Marija Baumgartner, roj. Valen-ta, zasebnica iz Ljubljane, zgradila leta 1900 vilo (danes Želeška c. 25) na zemljišču, ki ga je odkupila že Ivana Pokorn od želeškega kmeta Simona Kežarja. V letu 1911 je prešla v roke firme Karl Kauschegg, katere naslednik je bila firma Schneider-Verovšek, znana vele-trgovina z železnino iz Ljubljane. Od nje jo je 1919 odkupil Jurij Verovšek, leta 1936 pa nasledila žena Matilda Verovšek, roj. Frančič. V letu 1943 jo je po zaplembi odkupila Gisela Kossau iz Ljubljane; do leta 1969 so se menjavali lastniki Jurij Verovšek, Marija Korošec, Anica Rustja, Elizabeta Faganel in Adalberta Jakopič kot solastniki. Le delno služi še danes za počitniške namene.

Takoj ob meji Verovškove hiše je bila leta 1930 zgrajena vila Sevenard (Želeče št. 63, danes Želeška cesta št. 21), postavila sta jo Aleksander in Margareta Sevenard. Služila je za-tem gostinskim namenom v letu 1944 pa jo je prevzela Margareta Wendt, ki se je po vojni izselila v ZDA. Posamezna stanovanja so bila razprodana (1969) Dragomiru in Stevu Joksiču, Ljudmili Cirman-Smilji Guiquem-pois-Bruxelles (1978) in leta 1979 Mariji Kolkal z Bleda. Tako služi sedaj le stanovanjskim potrebam.

Na obsežnem zemljišču, kjer stoji danes ponosni Golf hotel in delno tudi hotel Kompas, sta bili sredi obsežnega parka dve razkošni vili. Z izrednim pogledom na jezersko pano-ramo Bleda je bila zgrajena v letu 1888 počitniška vila (Želeče št. 33, pozneje Želeška cesta 4), ki jo je zgradil Viljem Himmelbauer z Dunaja. V letu 1918 jo je nasledila njegova žena Margareta. Ta se je leta 1919 ponovno poročila in prejela ime Barthoty de Génève. V letu 1920 je vilo odkupil dr. Egon Stare, od-vetnik in javni delavec iz Trsta, pozneje Ljubljane. Vila je imela še gospodarsko poslopje z garažo (Želeče 33 a, pozneje Želeška cesta 2). Po vojni je vse premoženje prešlo v družbeno last in so objekti služili stanovanjskim potrebam na Bledu. Ob gradnji hotela Golf in Kompas so obe stavbi leta 1979 podrli.

Na vrtu te vile je bil tudi znameniti vodnjak s toplo termalno vodo. Po vojni so še vrtali okoli tega studenca in iskali za toplejšimi vreli. Delno so v tem uspeli. Danes je še videti ta studenec med obema hoteloma.

V letu 1983 so zaradi gradnje porušili še vilo »Savico« (Želeče 22, pozneje Želeška cesta 1). Sredi res obsežnega parka, ki naj bi služila kot depandansa hotela Golf. To vilo je zgradil Emerik Mayer, veletrgovec iz Ljubljane v letu 1888; v lasti te družine je bila vse

do zaplembe leta 1946. V poznejših letih je služila raznim upravnim potrebam Bleda, ob koncu tudi hotela Golf.

Lepo število počitniških vil so zgradili ob robu kmetijskih površin v smeri proti Straži, izredno lepega prostora za poletno dopustovanje. Začnimo pri vili Straža, kjer sta v letu 1899 kupila svoje zemljišče Anton in Fani Vrhunc pa ga v letu 1912 podelila Slavomiru Vrhuncu in Frančiški Holzapfel, roj. Vrhunc, takrat v Bratislavi. Postavila sta pravo poletno hišo (Želeče 48, danes Pod Stražo št. 11), ki pa sta jo že leta 1913 podala Berti Machek, hčerki feldmaršala Macheka iz Ljubljane. Leta 1921 jo je ta prodala grofici Angeli Auer-sperg iz Ljubljane. Nato so se zvrstili lastniki Kristina Sitar, Emil Navinšek, brivski mojster iz Ljubljane, končno sta jo odkupila leta 1928 Rudolf in Etelka Rosenberg, veletrgovca z moko iz Sombora. Seveda je bila v letu 1941 zaplenjena, leta 1942 pa jo je odkupila Erika Clement, uradnica socialnega skrbstva za področje Gorenjske (NSV). Takoj po vojni je bila vrnjena bivšim lastnikom, ki pa sta umrla v taboriščih kot Žida in leta 1957 jo je prevzel sin Nikola Rosenberg, sedaj stanujoč kot farmar v Johannesburgu. Od njega jo je kupila Fani Brišček, upokojenka z Bleda; stavba sedaj čaka na rušenje zaradi dotrajanosti, poleg nje pa raste že nova.

V sosodstvu je vila Lipa (Želeče 51, danes Pod Stražo št. 10). Vrsta lastnikov se je zvrstila od 1899 dalje, ko je tamkaj odkupil zemljišče Mihael Jammar, a leta 1911 zgradila hišo Marija Jammar, roj. Müller, iz Boh. Bele. Zaradi zadolženosti je vilo prevzela Ljubljanska posojilnica, leta 1917 pa odkupil tukajšnji lekarnar Hugo Roblek, že 1918 pa Nikola Petrič z Bola v Dalmaciji in nato 1922 Ivan Frelih, višji računski svetnik v pokoju iz Ljubljane. Leta 1929 je vilo kupila Anka Polak, žena industrijalca iz Tržiča, nato pa leta 1940 podelila Zorki Jeremič iz Beograda. V vojnem času jo je zaplenila nemška okupacijska oblast, v letu 1961 pa odkupila Adolf in Anica Žvegelj z Bleda, vendar je po letu 1962 Adolfovo polovico pridobila Rozi Žvegelj. Danes služi za stanovanjske potrebe lastnikov ter oddaja-nju turističnih sob.

Le malo dalje pod vznožjem Straže je vila (Želeče 42, sedaj Pod Stražo št. 9), last Marije Kusturin s predkupno pravico mldl. Vladimira Kreča. Tudi tu se je zvrstila vrsta lastnikov od Nikolaja Tuška iz Mlinega v letu 1896, Ivane Tušek leta 1912, po darilu leta 1913 France in Albin Tušek iz Celovca. Leta 1917 jo je odkupil lekarnar Hugo Roblek, a že 1919 je prešla v last Julija Trunka, župnika iz Borovelj, 1920 pa Antona Lavrenčiča, prokurista Kreditne banke iz Ljubljane. 1923 jo je prisvojil Artur Jakše, prokurist Slaven-

Vila Savica Emerika Mayerja, trgovca iz Ljubljane, podrtja leta 1982

ske banke iz Ljubljane in 1930 podedovala žena Ana Jakše. Leta 1934 jo je odkupil odvetnik dr. Vladimir Kreč iz Ljubljane. Po zaplembi v medvojnem času so jo bivši lastniki ponovno pridobili v letu 1945.

Majhna počitniška hišica je tudi Pod Stražo 8. Tu so bili lastniki: 1899 Frančiška Verhunc iz Ljubljane, leta 1917 Ivan Kenda, hotelir z Bleda, hišica je bila zgrajena šele leta 1918, ko se je tega lotil Emil Forkapič, nadkomisar državnih železnic, ki se je preselil na Bled. Leta 1919 jo je odkupil Anton Kehrner, vladni tajnik iz Sarajeva, sicer pa vladni uradnik z Dunaja. Po zaplembi leta 1946 jo je odkupila 1965 Vlasta Reja, roj. Krofta, in dr. Dušan Reja, načelnik Centralnega higienskega zavoda iz Ljubljane. V letu 1982 jo je podedovala Marija-Vlasta Reja. Služi pa še danes letovanju.

V sosodstvu je vila Savica (Želeče št. 55, danes Pod Stražo 7 in št. 44, danes št. 6). V letu 1899 je zemljišče odkupil Ignac Pokorn iz Maribora, nato pa 1908 postavila počitniško vilo Ivana Pokorn, ki je pridobila zemljišče po podaritvi. V letu 1917 jo je odkupila Angela Weiss, žena zobozdravnika iz Ljubljane. Po zaplembi po okupatorju sta jo odkupila leta 1943 Hieb in Elizabeta Theiss; oba priseljena iz Južnega Tirolskega. Po zaplembi leta 1947 pa sta tako počitniško hišo kot vrtno zgradbo odkupila leta 1954 Miloš Polak in Ivanka Ažman. Danes je ena kot druga stanovanjska zgradba.

Sedaj pa smo že pri skoraj najstarejših počitniških vilah na Bledu. Tu je vila »Erika« (Želeče 47, danes Pod Stražo št. 5), ki jo je zgradil Alfonz Freiherr v. Zois v letu 1871 in jo leta 1891 podelil Egonu baronu Zoisu v.

Edelsteinu. Še isto leto jo je odkupil blejski hotelir Ernest grof Aichelburg iz Trsta. V letu 1917 je prešla v last lekarnarja Huga Robleka, nato pa slede številni lastniki: leta 1918 dr. Anton in Gina Kodre z Bola v Dalmaciji, 1919 Ivana Lechner iz Črnomlja, 1921 Alojz Lentz iz Ljutomera, 1925 Dragica Grossman, prav tako iz Ljutomera, potem pa leta 1931 Ivan Kunaver, trgovec iz Ljubljane, ki jo je še istega leta podaril Alojzu Jankoviču, posestniku iz Ljubljane. V letu 1943 je bila zaplenjena, 1945 pa vrnjena Alojzu Jankoviču, v letu 1979 jo je za njim in Samom Jankovičem podedovala Meta Bonicella, roj. Jankovič, doma iz Bergama v Italiji. Še danes služi počitniškim potrebam družine.

Prav v enakem slogu zgrajena je malo dalje pod Stražo vila Ciklama (Želeče 35, danes Pod Stražo 4). Tudi to je leta 1880 postavil Alfonz Fr. v. Zois, od leta 1891 vse do leta 1917 je bila deležna enake usode kot vila Erika, ko jo je odkupila Ida Škof, trgovka iz Ljubljane. V letu 1939 jo je prevzela Kmetiska posojilnica za ljubljansko okolico, leta 1940 pa odkupilo podjetje I. Knez iz Ljubljane. Leta 1942 je zapadla pod zaplembo, po vojni se vrnila v staro last nato pa so se vrstili družinski lastniki: 1955 Lea Knez, 1958 jo je po darilu pridobil Tomo Knez, ta pa še istega leta prodal Narodnemu odboru okraja Zrenjanin, ki upravlja z njo še sedaj za počitniške potrebe. Med vojno sta jo v letu 1943 kupila priseljenca Stanislav in Anna Kunz iz Ljubljane.

Prav pod Stražo je še ena novejših pravih počitniških hišic, zgrajena leta 1936. Zgradila jo je Marija Soklič, roj. Torkar iz Sela, dejansko pa je bil njen lastnik Franc Soklič. Leta 1941 jo je prodal industrijalcu Vladu Savčiču

in Dimitriju Miškoviću, oba iz Beograda. Leta 1954 je odkupil zaplenjeni del M. Savčiča od LOMO Bled, drugo polovico pa od D. Miškovića v letu 1955 univ. prof. inž. Karel Košak iz Ljubljane. Ta hišica (Želeče št. 72, sedaj Pod Stražo št. 3) je še sedaj prava počitniška hišica.

Na nasprotni strani ceste na Stražo sta še dve vili, ki jih štejemo med najstarejše na Bledu. To sta vila Edelweis-Planinka (Želeče št. 30, danes Želeška cesta 30) in vila Grille (Želeče 29, danes Želeška cesta 16). Zgradil ju je v letu 1874 Kamilo grof Aichelburg in jo leta 1905 podelil Ernestu grofu Aichelburgu, ki je živel v Trstu, in ženi Evgeniji Aichelburg, ki je to posestvo leta 1921 v celoti podedovala. Še isto leto je prisvojil obe vili Leon baron Baillou in njegova žena Josipina, naslednje leto pa je to odkupil Anton Koritnik, trgovec in hotelir hotela Slon v Ljubljani. V letu 1941 je bila posest zaplenjena in prodana Erwinu v. Ritter Mehleni. Po vojni je bila povrnjena Antonu Koritniku in sta si jo po letu 1963 porazdelila dr. Niko Koritnik, ki prebiva v Italiji in inž. Anton ml. Koritnik iz Ljubljane, ki je v celoti lastnik vile »Grille«. Prva vila služi stanovanjskim namenom, druga pa le za dopuste.

V drugi smeri pod Stražo, tam kjer popelje cesta proti Dindolu in kamnolomu, ponovno srečamo eno najstarejših vil na Bledu, vilo Ključ (Želeče 23, danes Želeška cesta 30). Od leta 1874, ko jo je zgradila Serafina grofica Welsersheim, se je zvrstilo precejšnje število lastnikov. Po njej je leta 1905 postal lastnik Rudolf grof Welsersheim, tajni svetnik in poslanik Avstro-Ogrske v Madridu. Od leta 1921 do 1939 so se vrstili lastniki Matilda Georgewitsch, roj. Pongratz, leta 1936 so si jo pridobili Lili Habig, grof Segur Carbanec, roj. Georgewitsch, Janka Spath de Apadia, ki je živela v Argentini, in Irma Turković, vse naslednice Georgewitsch. Leta 1942 in 1953 so bili zaplenjeni deleži Irme Georgewitsch in Janke Spath, medtem ko je 1/6 posesti Guida Georgewitscha iz Ormoža odkupila občina Bled v letu 1957, ker je bilo dokazano njegovo sodelovanje z NOV. Leta 1954 sta to vilo v celoti odkupila Pavel in Marija Ferjan, uporabljajo pa jo v stanovanjske in turistične namene.

Novejša vila je zrasla v letu 1937 na zemljišču, ki ga je Aleksandra Iljin iz Beograda odkupila od Jožeta Berca iz Želeč. Vila je dobila številko Želeče 76, danes Pod Stražo 29. Aleksandra Iljin je bila soproga inž. Iljina, sodelavca francoske firme Batignol, ki je gradila železnice in železniške mostove pri nas. Bili so ruski emigranti. V letu 1942 so vilo podarili Gregorju Mitkiewitschu, prav tako ruskemu emigrantu. V povojnem času je bila

leta 1947 zaplenjena in je po zamenjavi prešla v last Anke Verlič iz Ljubljane. V letu 1964 so jo odkupili Nada Bohte iz Ljubljane in so-lastniki Zvonimir Bohte, Melita Milavec ter Eva Greisamm Boeck, zasebnica z Dunaja. Danes je v lasti akademika inž. Staneta Krašovca. V bližini je leta 1933 začela graditi počitniško vilo ruska emigrantka Dara Grajev-ska iz Beograda (Želeče št. 79 — danes Pod Stražo št. 27). Še nedokončano je podedovala leta 1949 Terezija Engelman iz Ljubljane, za njo pa Ivan Mesnjankin, zasebnik iz Beograda. Dokončal jo je Friderik Kovše, živino-zdravnik na Bledu. Za njim so jo podedovali njegova žena in otroci. Seveda služi danes stanovanjskim potrebam.

Ob vznožju Straže so v poznejših letih zrastle še številne vile. Tako je leta 1933 zgradila Marija Pollak, žena veletrgovca z moko iz Ljubljane, vilo v Želečah št. 68 (danes Pod Stražo št. 18). Vilo so v dobi okupacije zaplenili, po vojni pa jo je leta 1958 odkupila Zveza kompozitorjev iz Beograda, leta 1971 pa mesto Beograd za svoj počitniški dom. V istem letu je v bližini zrastle vila (Želeče 71, danes Pod Stražo 20), ki jo je zgradila Antonija Reich, žena lastnika ene prvih kemičnih čistilnic iz Ljubljane. Pred vojno jo je podelila svojima otrokoma Antonu, ki je padel v partizanih, in Majdi, leta 1971 jo je podedovala hčerka Majda Reich, por. Scarabelli, z bivališčem v Milanu. Vila še danes služi počitniškim potrebam.

Leta 1932 je Rija Podkrajšek iz Ljubljane, urednica ženskega lista »Žena in dom«, — v lasti njene družine je bila tudi Delniška tiskarna v Ljubljani — postavila vilo Želeče št. 67 (danes Cankarjeva 21). V medvojnem času je bila vila zaplenjena, odkupil jo je Richard Schmitt leta 1944 ter se vanjo začasno tudi vselil. V povojnem času je začasno preživljala v njej družina Rija in Emil Podkrajšek, danes pa jo v počitniške namene uporablja hčerka Jana in Frane Milčinski-Ježek.

Večja vila Želeče št. 43 (danes Cankarjeva cesta 17) je zrasla prav tako v tem okolišu pod Stražo leta 1896; zgradila jo je Otilija Russiak iz Ljubljane, a že leta 1902 jo je odkupil lesni trgovec Vinko Hudovernik iz Radovljice, leta 1906 pa Marija Klimek z Bleda. Leta 1916 so jo prodali Antonu Jelencu iz Logatca, 1929 pa jo je odkupil Jože Podobnik, preglednik finančne kontrole v Ljubljani, ki se je semkaj tudi preselil. Od leta 1952 je v lasti hčerke Mihaele Seljak, ki sedaj živi v Novi Gorici. Vila tako služi deloma počitniškim namenom pa tudi turistični dejavnosti.

Na isti cesti (Zagorice 88, danes pa na Cankarjevi cesti 3) je leta 1919 odkupil počitniško hišo dr. Mihajlo Rostohar iz Ljubljane in jo leta 1928 prodal Tereziji Tertnik in Meti

Megler iz Ljubljane. Po zaplembi med vojno je po vojni prešla v last Mete Megler, po njej so jo leta 1969 podedovali Rešo Sitar, Milan Šilc in Miha Šepec; uporabljajo pa jo za poletno bivanje.

Malo proti središču kraja je v letu 1933 postavil svoj počitniški dom dr. Fran Minař, zdravnik specialist in žena Jela iz Ljubljane. Vila je imela št. Zagorice 113, danes ulica Narodnih herojev 3. Med vojno jo je odkupil 1943 Adelađ Moro, roj. Stacul, po vojni pa jo je leta 1953 podedovala žena Jela Minař, roj. Rocco, za njo pa leta 1967 hči Jela Nedeljkovič, roj. Minař, živel pa je v Johannesburgu. Po njeni smrti leta 1974 je vilo podedoval mož Branko Neđeljkovič. Vila služi danes v stanovanjske namene.

V bližnji okolici, Zagorice št. 84, danes Planinska cesta 1, sta v letu 1937 Anton in Angela Oven, oba iz Ljubljane postavila manjšo hiřico, katero je v počitniške namene odkupila leta 1940 Nina Mitkievič, žena novinarja iz Beograda. Po zadnji vojni je prešla v družbeno last in leta 1954 sta jo odkupila Franc Vrevc in Silvester Mlakar iz Gorij. Slednji je odstopil naslednje leto svoj del Francu Vrevcu, leta 1981 pa sta za njim hiřico podedovala Jože in Jernej Vrevc.

Na začetku vasi Zagorice ob poti v Ribno je v letu 1906 takratni gradbenik Josip Hronek zgradil bogato počitniško vilo imenovano »Generös« (Zagorice, št. 46, danes Ribenska cesta 4) z gospodarskim poslopjem (Ribenska cesta 2). Zgrajena je v slogu, katerega je še večkrat uporabil na Bledu gradbenik Hronek. Leta 1911 je bila prisojena ženi Ani Hronek, leta 1916 pa Francu Rusu, nadučitelju in županu, ter Ivanu Pretnarju. Že naslednje leto jo je odkupil Josip Bergman iz Ljubljane, a 1926 Ana Ristić, roj. Popovič, žena trgovskega zastopnika iz Beograda. Po zaplembi v vojni so jo leta 1946 podedovali Svetozar, Zaharija in Vojislav Ristić. V povojnem času je bila namenjena le stanovanjskim potrebam, ter danes delno služi tudi turističnim namenom.

Dalje po cesti proti Ribnemu je v letu 1937 Ferdo Palovec, dentist iz Ljubljane, odkupil od Rozalije Kovačič hiřo Zagorice št. 121 (danes Ribenska cesta 26). Po zaplembi med vojno je v letu 1952 prešla v last Božene, Ljerke in Zdenke, por. Piorettet Palovec. Hiřa še danes služi počitniškim potrebam teh družin.

V medvojnem času so se s pozidavanjem že začeli širiti na obronke Bleda in segali tudi na njivske površine. Tako so rasle ob cesti na Koritno kar tri počitniške hiřice, grajene za prodajo interesom. Tako je prvo (Zagorice 115, danes Koritenska cesta 2) kupil Ivan Pokorny, lekarnar z Bele Cerkev, leta 1936 jo

je odkupila Simona Margarette iz Beograda, leta 1942 pa dr. Zdravko Nižetić (tega leta je bila opravljena le vknjižba, kupljena je bila pred vojno). Po zaplembi med vojno jo je odkupila Hilda Zois, uradnica tukajšnje okupatorske uprave. V povojnem času jo je kupil dr. Vito Lavrič, univerzitetni profesor iz Ljubljane. Hiřica je danes stalno naseljena. Sosednjo je leta 1932 odkupil dr. Gliša Stojšić, odvetnik iz Beograda. Po zaplembi med vojno jo je takoj leta 1947 odprodal Milki Bogataj, leta 1982 pa podedovala Elizabeta in Rajko Bernik. V povojnem času ta hiřa (Zagorice 109 — danes Koritenska 4) ne služi počitniškim potrebam.

Drugo hiřo (Zagorice 110, danes Koritenska cesta 8) je leta 1935 kupil Aladar Menzer, odvetnik iz Vrřca. Med vojno jo je po zaplembi odkupila dr. med. Ane Marie Balitsch iz Maribora. Po vojni jo je leta 1949 po zaplembi dobil v zamenjavo Miha Tavčar iz Mlinega 110, ta pa jo je leta 1953 odprodal Maksu in Zori Rostohar. Za počitniške namene po vojni ni več služila.

Le malo dalje je leta 1935 Gita Killer zgradila počitniško vilo, modernejšo in dokaj razkošno z bazenom v vrtu (Zagorice 117, danes Koritenska cesta 32). V povojnem času (1950) je bila vila zaplenjena v korist Predsedstva vlade SRS. Po treh letih jo je prevzel v upravljanje hotel Toplice, leta 1974 pa so jo dali v zamenjavo Jerku Rusu za zgradbe in zemljišče za umetno drsališče.

Le redko kje je bila kaka počitniška hiřa postavljena zunaj okoliša, kjer so takšne vile gradili. Vendar so bile tudi izjeme. Tako je leta 1936 postavil hiřo dr. Ivan Pirc, zdravnik iz Ljubljane v Zagoricah 127 (danes Koritenska cesta 17). Po zaplembi v vojnem času so jo podedovali nasledniki Ivica Pirc, dr. Nasta Pirc-Delak in Marjan Pirc. Leta 1973 pa so jo kupili Gvido in Karolina Lešnjak iz Boh. Bele. Tedaj je izgubila tudi počitniški značaj.

Območje, kjer so se razširile počitniške vile poleg jezerske obale in območja pod Stražo je bilo tudi okoli osnovne šole. Zakaj prav tam? Verjetno zato, ker je bilo tam več prostora med vasmi Zagorice in Grad, ni pa bilo tu boljših kmetijskih površin. Tam je zraslo kar precej lepih, večjih počitniških vil, pač na zemljišču, ki so ga prodajali blejski kmetje.

Pojdimo po vrsti. Med prvimi je zrasla leta 1909 vila Marije Blinc z Dunaja (Grad 167, Mladinska cesta 5). Leta 1941 jo je dobila v dar dr. Marta Blinc, profesorica kemije iz Ljubljane. V medvojnem času, ko je bila zaplenjena v korist nemškega rajha, jo je odkupila Helena Putzi iz Grünwalda v Italiji. V letu 1948 je prešla v družbeno premoženje, nato jo je dobil za zamenjavo Janez Žvab iz Mlinega po razlastitvi njegove hiře ob vili

Bled. V letu 1954 so jo podedovali Jerica, Jožica in Terezija Žvab. Ko so jim njihovo staro hišo vrnili, je vilo na Mladinski cesti odkupil hotel Toplice, od tega pa leta 1975 podjetje Inženiring.

Nasproti te danes poslovne zgradbe je vila »Titania« (Grad 148, danes Mladinska cesta 4). Zrasla je leta 1906, gradila sta jo Erwin, oficir iz Zolieve in Antoinetta Golias, ki sta jo leta 1917 prodala Luizi in Henriku Golias z Dunaja. V letu 1955 sta jo pridobila inž. Henrik in Marija Golias iz Ljubljane, ki jo imata s solastniki vse do današnjih dni. Kot njihov sosed je v letu 1904 zgradil svojo vilo v Gradu 137 Valentin Golias, mornariški oficir iz Pulje. V letu 1905 je dokupil sosednje zemljišče in postavil vilo Bajtico, da bi jo oddajal gostom v sezonskem času. Po prvi vojni se je preselil na Bled, tu užival pokoj, v letu 1957 pa jo je podedoval njegov sin dr. Janko Golias, višji diplomatski uradnik in konzul v predvojni Jugoslaviji. To vilo (na Mladinski cesti 2) pa uživa le v poletju.

Vilo »Bajtico« (Grad 152, danes Črtomirova cesta 3) je leta 1930 odprodal deželnemu sodniku v Gradu dr. Rudolfu Rogerju. V povojnem času, ko si jo je priboril nazaj, je vilo leta 1948 podaril Olgi Wurner, tukajšnji učiteljici. Po njeni smrti jo je podedoval dr. Rudolf Roger, a jo takoj prodal Polonci Kovač in Metki Prelovšek, obe iz Vovkove družine iz Ljubljane. Te so jo uživale le v počitniške namene, nato pa 1979 prodali Idi Kovač, s čimer je izgubila počitniški značaj.

Hišo v Gradu 111 (danes Črtomirova cesta 7) je gradila Valentina Golias z Dunaja v letu 1894. Deset let pozneje jo je kupil zanimiv človek, profesor in mornariški oficir linijske plovbe na Reki Karlo Muis. Učil se je slikarstva v Parizu, tam obubožal in se po nakupu naselil na Bledu. Leta 1936 je to hišo kupil Rajko Gradnik, nadučitelj in šolski nadzornik na Bledu, skupaj z ženo Cirilo Černe. S tem je hiša izgubila počitniški značaj.

Na isti cesti spodaj je vila Maja (Grad 156 sedaj Črtomirova 6) iz leta 1919, ki jo je postavila Zdenka Sirc, roj. Pirc iz Kranja, leta 1931 jo je kupila Jožefa Weber, nato pa leta 1938 Julka Bajloni in Milan Mesarevič iz Beograda. V vojni je bila zaplenjena, odkupila pa sta jo leta 1944 Otto in Roza Schlopak iz Tromosula. Po vojni je bila vrnjena naslednikom lastnikov prof. Milevi Bajlon, ki jo je podarila leta 1961 Julki Škerlj, roj. Mesarevič, iz Beograda.

V lepem parku in gozdičku je bila tam, kjer je danes vzgojno varstvena ustanova (Grad 149, danes Trubarjeva cesta 7), v letu 1907 zgrajena vila »Marie«, last Franza Bergauerja in žene Marije, trgovcev iz Trsta. V letu 1913 je bila le še v lasti Marije Bergauer, nato pa

jo je izročila Elli, Marii Greenham in Helgi, por. Winkler. Ostala je v lasti teh družinskih članov vse do začetka druge svetovne vojne. Po vojni je bila vila podržavljena; uporabljali so jo kot stanovanjsko zgradbo, dokler je niso obnovili za otroški vrtec.

Ob tem vrtcu je vila Triglav (Črtomirova c. 9, preje Grad 104). Leta 1906 jo je postavil ljubljanski veletrgovec Franc Kollman, lastnik tudi Kollmanovega gradu v Ljubljani. Leta 1909 je bila prisojena Jenny Muck-Orlovi iz Aleksandrije. Leta 1917 jo je odkupil inž. Dušan Sernec skupaj z ženo Gabrijelo, roj. Hanuš. Inž. Sernec je bil tedaj ravnatelj Deželnih elektrarn Kranjske, pozneje večkratni minister, ban in ob koncu še kraljevski namestnik. Po zaplembi med drugo vojno jo je zopet pridobil leta 1946. Od leta 1952 so solastniki vile Gabrijela, Saša, dr. Boža por. Logar in Tatjana por. Avšič-Sernec, po materini smrti pa samo njene hčerke.

Med prvimi počitniškimi vilami na tem območju, ki je pred prvo svetovno vojno v celoti služilo gostom in lastnikom teh vil, je bila vila Grad 136 (danes Mladinska cesta 3). Lastnica je bila Adalbertina Kastelic, učiteljica iz Novega mesta. Leta 1917 jo je kupil dr. Bruno Pollaco, vojaški šef zdravnik, ki je bil dodeljen vojaškim enotam bolnice v hotelu Triglav in Evropa. Kot zdravnik v zdravstveni ekipi je spremljal prestolonaslednika Ferdinanda v Sarajevo. Imel je velik smisel za kmetijstvo, zato je nakupil veliko zemljišč ob hiši in okoli nje. Sam se je dosti ukvarjal z njim in, kot pravi izročilo, uporabljal pri tem tudi okrevajoče bolnike. Po letu 1949 je bilo vse premoženje podržavljeno, zgradbo je odkupil Franc Arh, kmetijsko zemljišče pa je prevzelo tukajšnje kmetijsko posestvo Ekonomija Bled, danes KZ Jelovica, Radovljica.

V medvojnem času je v zaledju teh vil zrasla v letu 1930 vila Podhorn, imenovana po lastnici Amaliji Podhorn iz Ljubljane iz družine ljubljanskega industrijalca Ivana Bonača (Grad 206, danes Trubarjeva c. 5). Vila je zelo reprezentančna ter je že v medvojnem času služila predsedništvu vlade, med drugim so tu občasno stanovali tedanji predsedniki dr. Milan Stojadinović, Dragiša Cvetković in drugi. Tak pomen je obdržala tudi med vojno, ko je prešla v last Pokrajine Koroške, dodeljena pa je bila Upravi v Obersalzbergu in jo je upravljal Martin Bormann vse do konca vojne. V povojnem času je bila vrnjena bivši lastnici, na razpolago pa je bila diplomatskim zastopstvom, ki so v povojnem času prebivali v času počitnic na Bledu. V letu 1960 jo je kupil Jugoslovanski rdeči križ za dopustniške namene, leta 1965 Iskra-Kranj, leta 1976 pa gradbeno podjetje SGP Gorica za svoj počitniški dom. Temu služi še danes. Bivša lastni-

ca je za to vilo zgradila v letu 1961 počitniško hišo za svojo družino.

Ob glavni cesti, ki je vodila v naselje Grad in nato dalje proti Rečici in Gorjam, to je na današnji pomembni blejski prometnici Prešernovi cesti, je zraslo večje število počitniških vil, res ne reprezentančnih, vendar še danes pomembnih, ker leže ob tem zanimivem predelu Bleda in ker so danes vse že stanovanjske hiše blejskih občanov.

Če se povzpneemo od jezera proti Gradu, pridemo do vile »Bellevue«, ki je bila zgrajena v letu 1898 (Grad 115, danes cesta Svobode št. 3). Zgradila jo je Marija Klimek, posestnica z Bleda, nato jo je leta 1911 prodala Hugu Retliju, ki je prebival v Rovinju, bil pa doma na Dunaju, ter Atanziju in Luizi Retli, oba z Dunaja. Ob koncu Avstro-Ogrske je tudi ta vila prišla pod nadzor takratne slovenske vlade. Že leta 1920 so solastninski del Anastaziju in Luizi Retli izbrisali in ga vpisali na ime Ludvika Budischovskega, tovarnarja iz Trebče na Moravskem. Lastniki so se nato še menjavali. Že leta 1931 jo je kupil tržaški trgovec Silvio Ludovico Pollacco. Sam jo ni užival, saj je bila po večini oddana v najem stanovalcem. Leta 1938 jo je kupila domačinka Mara Vovk-Poščič ter jo preuredila v penzion. Ker je bila po možu Ivanku Poščiču italijanska državljanka, je vila leta 1949 prešla v družbeno last. V njej so uredili (1956) zdravstveni dom a leta 1966 jo je odkupilo trgovsko podjetje Živila iz Kranja, ki z njo upravlja še danes.

Le malo dalje je večja počitniška vila (Grad 213, danes cesta Svobode št. 6) iz leta 1876, last slavnega blejskega rojaka in matematika profesorja Jožeta Plemmlja. V njej je preživel počitnice vsa leta med obema vojnama in po vojni do svoje smrti. V letu 1966 jo je podaril hčerki Nadi, poročeni z inž. Kajetanom Kavčičem, po njeni smrti leta 1966 je postal mož edini lastnik, a po njem leta 1980 Franc in Pavel Kavčič ter Ivanka Poljanšek. Danes služi ta vila kot počitniška hiša članom Društva matematikov, fizikov in astronomov, v njej pa je tudi spominska soba, posvečena bivšemu lastniku matematiku Josipu Plemmlju.

Na njo meji družinska vila »Mon Repos«, zgrajena v letih 1918 in 1920, last Riharda Pallierja iz Budjejevic na Poljskem (Grad 157, Prešernova cesta 37). Leta 1927 jo je podovala Luiza Pallier, roj. Kotar iz Prage. V povojnem času je prešla v družbeno lastnino, v letu 1954 pa jo je odkupil Martin Perc, delavec z Bleda. Tako je postala stanovanjska zgradba. Blizu nje je v letu 1919 dr. Anton Gerzinič iz Ljubljane zgradil svojo počitniško hišo (Grad 158, Prešernova cesta 35). Leta 1931 jo je odkupila Tila Vovk, lastnica poleg stoječega penziona »Mon Plaisir«-Me-

žaklje. Leta 1948 jo je podelila Metki in Poloni Vovk, obe iz Ljubljane, vsaki do polovice. Leta 1962 pa so jo prodali dr. Janku Pompeju, profesorju in njegovi ženi Ani roj. Savnik.

Helena Izmajlova, roj. Springer, žena industrijalca z Užic, je zgradila hišo Grad 194 (Prešernova cesta št. 29). Pozneje jo je namenila v turistične namene. V medvojnem času je res služila kot penzion, po vojni jo je leta 1960 prodala Istrski komunalni banki in štedionici v Pulju, ta pa leta 1963 Elektroprivredi Beograd kot počitniški dom. Nad to zgradbo je zasebnica Valy Andrette iz Ljubljane postavila večjo počitniško vilo, vilo Nelly (Grad 187, Prešernova cesta 27), ki je prav tako nato služila kot pension. Zaradi zadolženosti jo je lastnica leta 1938 prodala Frančiški Novak, ženi tovarnarja iz Radovljice. Med vojno je bila zaplenjena, a jo je po osvoboditvi pridobila nazaj. V letu 1946 jo je podelila hčerki Štefki Savnik, roj. Novak. Slede nato spremembe lastništva: nakup Ivice in Frančiške Goričan iz Ljubljane vsaka do polovice, leta 1958 jo kupi Socialni zavod za zavarovanje v Pulju, a v letu 1960 je prešla v last Državnega sekretariata za narodno obrambo kot počitniški dom.

V naselju počitniških vil je Valentina Goliass z Dunaja zgradila v letu 1899 družinsko vilo — danes vila Jova (Grad 205, danes Črtomirova cesta 5). Že leta 1904 je hiša menjala lastnika. Odkupil jo je že znani Karlo Muis, profesor in mornariški linijski poročnik z Reke, ki je preživel tu težke trenutke zaradi finančnih težav in jo je moral v letu 1934 prodati lekarnarju Jovanu Teodoroviću iz Daruvarja, ki je tudi sicer odkupil tu na Bledu več zemljišč. Tik pred vojno je vilo kupila Ida Legat, roj. Šturm iz Polja, po njej jo je leta 1977 podedoval sin Tine Legat in leta 1978 Stefan Široka, filigranist z Bleda.

Vilo »Danica« (Grad 105, Trubarjeva cesta 6), je postavila že leta 1897 Marija Skale iz Ljubljane, žena direktorja Ljubljanske klavnice. V letu 1922 so lastništvo podelili Pavli, Janku in Danici Skale, leta 1924 sta Janko in Danica Skale pridobila še nekaj deležev. Vila je nato leta 1930 postala v celoti last Danice Skale. Zaradi zadolženosti je postala 1936 last Dravske Mestne hranilnice, še istega leta pa Prometnega zavoda za premog dd. Ljubljana. V vojnem času jo je kot zaplenjeno odkupila Hilda Prantl, roj. Horner. Po vojni so se lastniki menjavali: leta 1947 je postala Katja Vrečko, leta 1951 Angela Marošan in končno jo je 1969 odkupil Elektro Žirovnica, Moste.

V istem okolišu je nastala tudi počitniška hišica (Grad 146, Trubarjeva cesta 4), ki sta jo v letu 1906 zgradili Pavla in Marija Skale iz Ljubljane, vsaka do polovice. Leta 1917

sta jo prodali Elzi Tominšek iz Ljubljane. Po zaplembi med okupacijo jo je leta 1943 odkupil Hermann Schwickert, priseljenec iz Gorice. V letu 1951 sta jo podedovali dr. Zora Polak-Tominšek in Vlasta Tominšek. Vse premoženje dr. Zore Tominšek, sta si po letu 1977 pridobili arh. Sonja Tominšek in mldl. Tadeja Tominšek, obe iz Ljubljane.

V času med obema vojnama so se lotili vprašanja počitniških vil tudi tako imenovanih Vrhunčevih in farovških njiv, to je zemljišče, kjer stoji danes Vojno počitniški dom z okolico. To zemljišče je bilo do takrat nepozidano razen gornji greben tega zemljišča, ki pač ni bil primeren za kmetijsko obdelavo. Tam je v letu 1911 zgradila hišo dr. Matilda Eder, žena zdravnika dr. Ricarda Edra, ki je delal v Rikljevem naravno zdravstvenem zavodu. Znano je namreč, da Arnold Rikli ni bil zdravnik, za svoje zdravstvene kure pa ga je moral nastaviti. O tem problemu je bilo veliko razprave v tistem času okoli Riklija. Po letu 1925 so premoženje (Grad 176, danes Prešernova cesta 54) podelili še na dr. Marijo Eder, na vsakega po eno tretjino. Leta 1930 je hišico odkupila Marija pl. Agič iz Zagreba. Ti so jo zadržali v počitniške namene do danes, ko sta lastnika Draga Marovič in Marjana Horvat vsaka do ene polovice.

Pod to hišico je zrasla v času med obema vojnama leta 1934 hiša Grad 207 (Prešernova cesta 58) v lasti dr. Ade Broh in prof. Milke Broh. Med vojno sta se umaknili z Bleda, hišo pa je kupil v letu 1942 Hans Steiner, uradnik na tukajšnjem deželnem svetu (Landratu) v Radovljici, kjer je skrbel tudi za ribištvo in lov v vojnem času. Po vojni je bila hiša vrnjena Adi Broh, od katere jo je leta 1953 kupil dr. Miroslav Hribar, profesor medicine in žena Tomica iz Ljubljane, leta 1966 pa podedovala žena Tomislava Hribar, ki je vilo l. 1984 prepusila otrokoma dr. Miši, por. Habinc in dr. Primožu Hribarju.

Na grebenu je še večja vila, ki jo je v letu 1901 postavila Agnes von Hempel iz Gradca (Grad 129, Prešernova cesta 60). Po prvi svetovni vojni jo je leta 1919 podarila dr. Jožefa Joschu iz Celovca. V letu 1922 sta jo kupila dr. Mihael in Karolina Truden, roj. Skulc; uživala sta jo v poletnem času, sicer pa živela na Dunaju. Po njuni smrti sta jo podedovala univerzitetna profesorja dr. Milko in Gojmir Kos ter Pavla Primožič z Bleda, že leta 1963 pa odkupili Marija Heine, Agneza Kersnik in Ema Gregorič. Vila še danes služi počitniškim namenom.

Okoli osnovne šole, kjer je zraslo toliko počitniških hiš, kakor smo že deloma spoznali, sta postavili v letu 1919 Emilija in Evgenija Forkapić iz Zagreba hišo Grad 173 (Črtomirova cesta 4). Zaradi finančnih težav jo je od-

kupil Venceslav Kubelka, korvetni kapetan iz Ljubljane. Po letu 1938 je pripadla ženi Aleksandrini Kubelka in njeni hčerki, tik pred vojno pa jo je kupil zagrebški obrtnik Dominik Vrbanc. Sledili so nato lastniki: Mirjana Križ, roj. Vrbanc (1961), pa Pepca Resman iz Ljubljane (1964), končno pa leta 1976 Milivoj in Terezija Pobor, gostilničarja iz Lesc. S tem je tudi ta vila zgubila počitniški značaj, še posebej po celotni predelavi in obnovi.

Ob osnovni šoli je v letu 1901 zrasla hiša Grad 122 (Prešernova cesta 30), zgradila jo je Olga Muys, roj. Heinricher, vdova bibliotekarja Gottfrieda Muysa iz Ljubljane, doma iz Crefelda v Severni Nemčiji. Po smrti v letu 1922 — pokopana je na Bledu — jo je zapustila dr. Franu Spillerju Muysu, okrajnemu glavarju in pozneje odvetniku v Ljubljani. Med vojno je po zaplembi prešla z nakupom v last šolskega nadučitelja na Bledu Sebastiana Jerolitscha. Po vojni sta jo leta 1960 odkupili Marija in Ivanka Šparovec z Bleda ter leta 1982 pa postala solastnica še Nuša Lobnikar, s tem pa je izgubila počitniški značaj.

V tem okolišu omenimo še dve novejši vili. V letu 1932 je postavil počitniško hišo Mirko Štepič, veletrgovec z vinom iz Ljubljane (Zagorice 103, danes Črtomirova cesta 12). Med vojno je bila zaplenjena, odkupila sta jo inž. Gustav Tönies in žena Herta, roj. Hungerer. Po vojni so jo vrnili bivšim lastnikom in danes je v lasti Mare Štepič, roj. Šterk, ter Brede in Mirka Štepiča.

V njeni bližini je leta 1935 začel z gradnjo počitniške hiše Mihael Rihard Rubinstein iz Merana. Hiša (Zagorice 125, danes Trubarjeva cesta 9) je bila med vojno zaplenjena, nato pa sta jo leta 1954 odkupila Jože in Jelka Zupan ter gradnjo tudi dokončala.

Ob glavni beljski prometnici je zgradil svojo hišo (Grad 139, sedaj Prešernova cesta 26) v letu 1906 Benedikt Lergetporer, priznani kartograf, ki se je priselil na Bled iz Tirolske in se ovekovečil pri odkrivanju Vintgarja. Za njim je postala lastnica hiše Marija Lergetporer, podedovala pa jo je njena hči Berta Lergetporer (1918), ki se je za stalno naselila na Bledu. V letu 1947 pa sta podedovala vse to premoženje Metka in Robert Vodička, hiša pa je že prej izgubila svoj počitniški značaj.

Le malo dalje je bila počitniška hiša Grad št. 35 (Prešernova cesta 8), zgrajena v letu 1909. Postavil jo je Anton Rogač z Bleda. V letu 1918 pa jo je kupila v počitniške namene Otilija Zupanc iz Welsa. V poznejših letih so se za stalno naselili na Bledu. V povojnem času je hiša prešla v družbeno last, a jo je po letu 1954 odkupil Jože Kapus, po vojni predsednik blejske občine.

Zunaj okoliša pri osnovni šoli so posamezne počitniške hiše zrasle tudi raztresene po Gradu. Na hribu, kjer se cesta prevesi proti Rečici, je leta 1911 Ivana Ebenwein kupila hišo (Grad 28, Grajska cesta 17). V letu 1918 jo je odkupil Theodor Schön, bančni uslužbenec iz Sofije, ki je živel v Zagrebu. Uživali so jo za počitnice, dokler je leta 1949 ni odkupil Josip Petan, hotelir iz Zagreba. Leta 1948 so jo odkupile sestre Marija, Ivanka in Antonija Šparovec iz Lipnice, potem pa so jo leta 1960 prodale Počitniški zvezi Slovenije. Ta jo uporablja za počitniški dom. Po vrtu te hiše je speljana kratka sprehajalna pot na Blejski grad.

Le malo nižje od te je bila že v letu 1845 zgrajena hiša Grad 32 (Grajska cesta 40). V poznejših letih so se vrstili kot lastniki: 1882 Janez Marolt, 1912 mldl. Janez Marolt, leta 1915 pa jo je prevzela Mestna hranilnica v Ljubljani. V letu 1916 jo je za svoje počitniške potrebe odkupil Ciril Koch, magistratni svetnik in mestni arhitekt iz Ljubljane. Pozneje leta 1926 je zapuščino prevzela Marija Koch in solastniki. Dalje jo je odkupila Slava Sušnik, roj. Koch, iz Ljubljane (1931). Leta 1943 jo je pridobil Friderik Janša, leta 1949 pa Slava Janša, preje Koch, ki je leta 1960 polovico premoženja predala sinu Jožetu. V letih 1963, 1972 in 1981 so Janši prodali dele hiš Veri Adlešič, Ivici Pirc, dr. Nasti Pirc-Delak in Bogdanu Šuligoju. Še danes hiša služi počitniškim potrebam.

Na Selišah, po domače pravijo tam tudi na »Čukih«, je leta 1911 postavil letno hišico — po zgledu Rikljevih barak — Pavel Rikli. Leta 1919 jo je odkupil Jurij Trunk skupaj z drugim Rikljevim premoženjem, še istega leta je lastnik postal dr. Adam Hafter, leta 1925 Tila Vovk (Grad 166, danes Seliška cesta 2). Tu je zasilno stanoval naš slikar Matija Ja-

ma. Leta 1950 jo je kupila Persida Kraljič, gospodinja iz Zemuna, od nje pa 1959 Nikolaj Ščavina, ki jo pretežno uporablja za stanovanje in gostišče.

Krajši čas je služila počitništvu tudi hiša Grad 168 (danes Partizanska cesta 49), ki jo je postavil leta 1909 Matevž Friller z Grada, lastniki so pozneje bili dr. Mihael Truden, Karolina Truden, Anton Schulz in od leta 1928 mldl. Sabina Bole. Leta 1930 jo je kupil Rajko Turk, znani poslovnež iz Ljubljane, ki jo je uporabljal le za počitnice, nato pa zamenjal z Ljudmilo Piber, ženo pleskarja iz Bleda. Hiša je ostala v lasti njegovih naslednikov.

Tako smo prišli z našim opisom do kraja. Iz njega sledi, da so se v dobi turističnega razvoja polnila s počitniškimi vilami in hišami ozemlja in prostor vseh petih blejskih starih vasi. Mnoge danes ne služijo več prvotnemu namenu in so se prelevile v stanovanjske zgradbe. Najnovejših, povojnih počitniških hiš in hišic v opis zavestno nismo vključevali, ker po svojem videzu in lokaciji niso niti blizu tako izrazite in pomembne, kakor opisane. Toda poudariti je treba: vse so močno vplivale na urbanistično podobo kraja in njihovo zlivanje hkrati s hoteli, gostišči in drugimi turističnimi in športnimi objekti s starimi kmečkimi jedri blejskih vasi v pojem svetovno znanega letovišča — mesto Bled.

OPOMBA

Viri za to razpravo so glede na število podatkov tako obsežni, da jih ne gre naštevati in citirati v podrobnostih. Zato navajamo le pglavitne fonde. Ti so: Gradbeni arhiv občine Bled; Katastrske mape k. o. Bled, Želeče in Rečica; Zemljiška knjiga občinskega sodišča — enota Radovljica, k. o. Bled, Želeče, Rečica; Hišna numeracija občine Bled iz leta 1961.

ČOLNARJI IN IZVOŠČKI NA BLEDU

BOŽO BENEDIK

Čolnarji in izvoščki na Bledu so zrasli iz potreb blejskega vsakdanjega življenja. Še danes, čeprav postajajo v vedno večji meri turistična znamenitost, ni povsem prešla njihova stara vloga in pomen. Po času nastanka se obe dejavnosti, ki sta v nekem smislu blejska posebnost, bistveno razlikujeta, čeprav služita, na splošno vzeto, prevozu ljudi, turistov, čolnarji na blejski otok, izvoščki za prijeten izlet okoli jezera ali v bližnjo okolico. Pojav blejskih čolnarjev je treba postaviti daleč v zgodovino, izvoščki pa so na Bledu pojav modernega časa in posledica turističnega razvoja.

Vzroke za pojav čolnarstva na Bledu je iskati v dejstvu, da je bila ta dejavnost v preteklosti povsem in je še danes v veliki meri povezana z vasjo Mlino in njenimi prebivalci. Začetek te stoletne dejavnosti je treba postaviti še v čas uveljavitve fevdalizma na blejskih tleh. Tedaj je nastala tudi zemljiška posest proštije na Otoku, kjer je stal še starejši cerkveni objekt. To gospostvo je imelo prav Mlino v svoji posesti in ob tej vasi tudi gospodarsko jedro svojega gospostva. Za oskrbo otoka, tamkajšnje cerkve in duhovnika, za prevoz ljudi in dobrin so bili vsekakor zadolženi podložniki z Mlina, od koder je bil najbližji dostop na blejski otok. Čolni so postali nujna povezava kopnega z otokom. Z razvojem trgovine je prek Mlina (in Zazera) tekla tudi dovolj važna prometna pot proti Bohinju in dalje, ki je posredno vabila vernike v cerkev sv. Marije na Otoku, ki je postala romarski kraj. Ne smemo pri tem prezreti, da je jezero vabilo blejske podložnike samo po sebi, saj so imeli na njem razne služnostne pravice. Z razvojem turizma v 19. stoletju pa se je priključil vsem starim motivom še nov vzrok za poživitev čolnarstva. Danes si turističnega Bleda ne moremo zamisliti brez blejskih pletenj in čolnarjev.

Ko so briksenški škofi leta 1859 blejsko posest z jezerom prodali podjetniku Viktorju Ruardu, so se lastniki večkrat menjali. Blejsko posest so Ruardi prodali dunajskemu trgovcu Adolfu Muhru (1882), potem ga je kupil blejski hotelir Ivan Kenda (1919). Leta 1937 je posest na dražbi pridobila Zadružna gospodarska banka, od nje pa je jezero z gradom vred odkupila Dravska banovina. Ko je postal lastnik jezera A. Muhr, je prišlo do spora s čolnarji, ker je začel uveljavljati svoje lastniške pravice, proti starim navadam in pravicam čolnarjev. V posebni pritožbi na blejsko občino je leta 1893 začel uveljavljati

lastninske zahteve in hotel izničiti pravice do izkoriščanja jezera, ki so jih imeli Blejci. Od čolnarjev pa je po svojem odvetniku Mundi iz Ljubljane zahteval, da priznajo njegovo lastništvo nad jezerom in da si za lastno odškodnino in z njegovim dovoljenjem pridobe pravico za čolnarsko dejavnost. Njegove zahteve so sprožile silovit odpor pri čolnarjih, ki jih je bilo tedaj 19, vsi iz Mlinega. Razumeli so jih kot omejevanje starih pravic. Domačini so 22. marca 1893 kot odgovor na Muhrovo zahtevo poslali blejski občini svojo pritožbo, v kateri so poudarili, da je bilo blejsko jezero že od nekdaj dostopno vsakomur, da nikoli ni bilo treba prositi graščaka za opravljanje pravic in da »biser kranjske dežele« res ne more priti v izključno last enega človeka, kar bi bila velika nevarnost za Bled. Predlagali so, naj se pooblasti odvetnik dr. Alfonz Mosche iz Ljubljane, ki je bil lastnik vile ob jezeru, da sodniško doseže starodavne pravice domačinov. Protest so podpisali Janez Malnar, A. Verhunc, Jakob Peternel, Janez Dolar, Anton Hudovernik, Anton Vovk, Matej Jeklar, Josip Jeklar, Jožef Šlibar, Jožef Ažman, Janez Valant Thierman za Valtrinija.

Na seji občinskega odbora 26. marca 1893 so bili zelo odločni in složni; skenili so, da z Muhrom ne bodo barantali ali se pogajali. Jezero je javna vodna pot za vsakogar, saj so to pravico uživali že nad 30 let. Za ta sklep so glasovali vsi člani občinskega odbora razen zastopnik A. Muhra Tomažin Šušteršič in župnik Janez Razboršek, ki ni bil pooblaščen zastopati cerkev. Posebej so sklenili, naj se odvetnik Mosche pooblasti, da zastopa pravice blejske občine.

Sledila je tudi splošna akcija prizadetih in je prišlo do nekakšnega ljudskega shoda, kjer so ljudje razpravljali o svojih jezerskih pravicah. Na razpravo o tem (24. junija 1893) so po pošti ali z vročilnico povabili 57 strank: vse občinske odbornike, viriliste, vse čolnarje, ki so tedaj imeli pletnje, in blejske posestnike, ki so ob jezeru ali na njem uživali razne pravice.

Verjetno je vse to vplivalo, da je A. Muhr v nadaljnjih pogajanjih nekoliko popustil in pripravil besedilo posebnega dogovora z občino Bled, ki ga je poslal v slovenskem jeziku in so ga na blejski občini tudi brez vsake spremembe sprejeli.

V tem dogovoru je A. Muhr privolil v služnostno uporabo blejskega jezera za kopanje, pranje, drsanje, napajanje, izplakovanje,

zajemanje vode, jemanje ledu za ledenice, ki so v blejski občini in če se pri tem ne poškoduje obala. Lastniki zemljišč bi imeli za vse večne čase pravico, da imajo enako število čolnov kakor doslej, plitvic za prevoz romarjev pa toliko, kolikor je v prilogi zapisanih upravičencev. Če kdo ne bi plačal zakupnine, izgubi pravico do pletnje. Te pravice so neolčljivo vezane na nepremičnine in le s prenosom posesti pridejo na novega lastnika. Za nove lastnike pa velja, da morajo prositi, podpisati dogovor in plačati zakupnino. Lastniki hotelov Malnar, Luisenbad, Petran, Ambrožič lahko uporabljajo čolne za pridobitne namene, vendar le zase in svoje goste. Čolne lahko uporabljajo in se z njimi vozijo lastniki zemljišč, njih zakupniki, pa tisti, ki z njimi skupaj žive ter njih gosti, ne smejo pa jih prepuščati za denar drugim osebam.

Seveda se v dogovoru navajajo še druga določila. Tako lahko lastniki čolnarne, terase, ladjšča, kopališča in salonov uživajo to za vse večne čase, vendar jih ne smejo spremenjati, povečevati in na novo postavljati brez dovoljenja jezerskega lastnika. Ograj ob obali ni dovoljeno postavljati, če bi s tem motili

ribolov; pravico ribolova ima le lastnik in njegovo osebje, pač v skladu s takrat veljavnim ribiškim zakonom iz leta 1888 in deželnim zakonom iz leta 1890. Občina Bled je po dogovoru imela pravico postaviti kopališča ob jezeru. Določila niso veljala za župno cerkev na otoku, ker se bo z njima sklenil poseben dogovor.

Vse te pravice, ki jih ta dogovor daje, je bilo možno v bodoče tudi zavarovati z vpisom v zemljiško knjigo. Stroške bi moral seveda plačati vsak upravičenec sam, za čolnarje po spisku od 1 do 19 pa se je zavezal plačati stroške A. Muhr sam. Vse te pravice so bile dedne.

Na seji občinskega odbora blejske občine so 7. marca 1894 razpravljali o tem predlogu graščaka A. Muhra in ga tudi v celoti osvojili. Iz tega bi mogli sklepati, da so že prej v medsebojnih pogajanjih dosegli soglasje.

8. aprila 1894. leta so nato na Bledu svečano podpisali pogodbo, ki je bila sestavljena v slovenskem in nemškem jeziku.

Omenimo naj ob tem še, kdo in kakšne pravice so pridobili nekateri drugi prebivalci Bleda, ki so imeli svoja posestva ali go-

Benedikt Lergetporer, Blejski čoln — labod (ok. 1908). Iz zapuščine fotografa Augusta Bertholda iz Ljubljane

stinske obrate na jezerski obali. Hotel Petran, ki je bil takrat v lasti Viktorja Klinarja, je pridobil pravico za 5 različnih čolnov, kolibo zanje, kopališče, verando, pristajališče, obrežno zavarovanje, prostor za pranje in 1 čoln za Mlino št. 44. Franc in Antonija Ambrožič v Želečah sta pridobila pravico za postajališče, kopališče, kolibo za čolne in prostor za pranje. Janez Mallner je imel pravico za pokrito verando, dve postajališči za čolne in obrežno zavarovanje zgradbe, kopel na jezeru s tremi ležišči, kolibo za čolne, perilnico; njemu bo pozneje pripadla tudi Mayerjeva koliba za čolne. Gustavu Valtriniju v hotelu Luisenbad pa se prizna pravica do 10 čolnov, navačnih s podladjem, 4 plitvice, dve terasi, salon dveh prostorov za pranje, ene kolibe za čolne in 1 plavarnice. Poleg tega so dobili pravico še Helena Mandeljc, Mlino št. 50 za pristajališče in zavarovanje, Margareta Medja iz Želeč, za Mlino št. 47 za verando, jezersko teraso, postajališče in perilnico. Helena Žvegelj iz Želeč za plitvico, podobčina 1 čoln, in Anton Vovk iz Grada za 1 čoln.

Ko že govorimo o mlinskih čolnarjih naj omenimo še to, da je že v avgustu 1892 Alojz Žerovc iz Mlinega št. 20 kot gospodarski načelnik vasi zaprosil na takratni občini, da se zaradi varnosti dovoli prevoz na otok iz Mlinega le od ladjišča pri kapelici pod Windischgrätzovim gradom (sedaj vila Bled). To postajališče je srenjsko, le žandarmerija naj pazi, da se bo tako tudi vozilo. Blejski čolnarji so imeli tudi več težav z blejsko občino ali Zdraviliško komisijo ali, bolj rečeno, ti z njimi. Vprašanja so bila prevozne cene, njihovo obnašanje in podobno. Vendar so to kmalu uredili; čolnarje bolj disciplinirali in vpeljali večji red v njihovo poslovanje.

Že v letu 1907 zasledimo prvo tarifo o vožnji po jezeru, spopolnili pa so jo s provizornim cenikom 14. julija 1911. Napisan je bil v slovenskem in nemškem jeziku, določal pa je 21 cen z vseh mogočih strani obale na otok in nazaj, tako Mlino-otok 1 kr. Hotel Mallner-otok in nazaj 1,2 kr itd. Ponoči so bile cene za polovico višje. Vsak čolnar je moral imeti cenik nabit v čolnu in svojo številko, vsak vozač-čolnar je moral biti dober plavalec in večš veslač. Določila, ki bi bila še danes zelo primerna in koristna in ki jih danes ne moremo pokazati uporabnikom teh uslug. V poznejših letih so še večkrat razpravljali o čolnarjih, njihovih pravicah in dolžnostih. Tako so v letu 1912 opozorili čolnarje zaradi ponašanja pred gosti, leta 1920 so določili novemu času primerno tarifo za čolnarje in fижakarje, ki so jih v letu 1928 in 1938 na novo postavili. Ponovno so reševali pritožbe zaradi obnašanja čolnarjev do gostov, določili koli-

ko oseb lahko vozijo in uvedli posebne številke za posamezne čolne zaradi evidence.

Skoraj pa bi mogoče pozabili omeniti ali reči še eno ali dve besedi o samih čolnih »pletnjah« kakšne so bile, kje so jih izdelovali in kako vozili. Kakšne so danes pletnje vsi vemo, saj si jih lahko vsak čas ogledamo. Pletnje imajo po 18 sedežev s platneno ostrešnico, ki varuje gosta ali proti soncu pa tudi rahlemu dežju. Današnje pletnje so dolge 6,40 m, le dve sta daljši za okoli 50 cm, kar se kaj hitro opazi na vodi, vse pa lahko nalože isto število (18) oseb. Glede obtežitve imajo pletnje kot znak črto na zunanji strani plovila. Ta je okoli 5 cm pod robom čolna in le do te črte je lahko pletnja v vodi, torej le toliko je lahko obtežena. Stare pletnje v prvih časih so bile le malo drugačne. To lahko vidimo na starih slikah: niso imele ostrešnice in so bile dosti večje. Poleg slik govore o starih pletnjah še posamezna pričevanja. Tako je pravila Antonija Ambrožič, da so pletnje imele prostora za okoli 35 oseb, enako nam je rekla Katarina Mandeljc, danes poročena Plemel. Živela je v ZDA in je v letu 1972 zadnjič obiskala domovino. Rajko Gradnik pa, ki je zbral veliko koristnih podatkov o življenju na Bledu, je v nekih zapiskih omenil, da so bile stare pletnje tudi 18 do 20 m dolge, široke okoli 2,5 m in so imele široko ravno dno. Kadar so prevažali kak večji tovor, so zvezali po dve skupaj, kakor naredijo še sedaj. Seveda so pletnje vozili večinoma le moški, saj ni ravno lahko voziti polno pletnjo v vetru ali v težjih vremenskih razmerah. Vendar so vozile pletnje in romarje na otok tudi žene. To nam dokazujejo izvirne fotografije Burje Reze iz Rečice. Po ustnem izročilu pa lahko izvemo, da sta čolnarili te pletnje tudi po dve osebi, moški in ženska. In kdo je delal pletnje na Bledu? To so bili čolnarji domačini. Kot prve omenjajo podatki Janeza Žumra in Janeza Cvenklja, oba iz Mlina; za njima je bil najbolj znan Jože Bijol in njihovi nasledniki se še danes lotijo izdelave pletnje. Pletnje je izdeloval tudi Anton Stare st. iz Rečice, ki je kupil model za pletnje na sejmu v Gradcu, danes pa sta mojstra pletenj na Bledu samo še Janko Polak in njegov sin Janez.

Ob nevarnosti konkurence so čolnarji, čeprav med seboj včasih v navzkrižju, složno nastopali. Ko se je 1923 pojavil na jezeru motorni čoln, last Avgusta Praprotnika, lastnika letne hiše ob predoru na cesti na Mlino, so povzdignili glas vsi blejski čolnarji. Menili so, da morajo glede na svoje pravice tudi oni odločati o tem, ali je dovoljeno uporabljati motorni čoln na jezeru, ali ne. Služijo si namreč kruh s prevozi gostov in izletnikov po je-

zeru in bi motorni čoln ogrožal njihov zaslužek. Motorni čoln ni zdržal dolgo, saj se s tem ni strinjal tudi takratni lastnik jezera Ivan Kenda, češ jezero je premajhno za motorni čoln, prav tako pa dela veliko škodo ribjemu zarodu. Še danes vožnja motornih čolnov po jezeru praviloma ni dovoljena (le ob regatah). Čolnarji so reševali med seboj razna svoja vprašanja. Tako npr. spor o vrstnem redu v pristaniščih, kdo ima prednost, kdo je upravičen stati na prvem mestu. Že leta 1936 so podpisali (22 čolnarjev) dogovor o turnusu voženj po jezeru. O podobnih dogovorih je večkrat slišati tudi v poznejših letih. Tako o turnusu kdo in kdaj lahko stoji v pristanišču pod Kasino, pri Zdraviliškem parku, vedno pa je moral biti po eden na voljo na Mlinem in v Mali Zaki. V zvezi s tem je bila stara navada blejskih čolnarjev, ki je danes ni več. Na križevu procesijo so čolnarji vozili na otok in nazaj vernike brezplačno. Izumrla je že pred letom 1938; tedaj je kronist v »Cerkvenem listu« zabeležil, da je ta navada povsem opuščena. Starih navad in običajev čolnarjev je še več in prav bi bilo, da bi jih etnologi zbrali in opisali.

Po osvoboditvi se je stanje v zvezi s čolnarji na Bledu spremenilo. Predsedstvo vlade LRS je v avgustu 1948 izdalo odločbe o izbrisu služnostnih pravic na Blejskem jezeru. V kratkem rečeno je bila vsebina naslednja: za neobstoječe se razglase vse bodisi nevknjižene pravice na jezeru kot npr. ladjšča, kopališča, ute, jezerska vodna vozila (ladje, čolni, pletnje) kakor tudi kakršnekoli predprave uporabljati jezero. Blejsko jezero je splošno ljudsko premoženje kot vsaka javna voda in more kot javna komunikacija služiti uporabi vsakogar. Na podlagi te odločbe so prenehale služnostne pravice čolnarjev do njihovih »pletenj«. Posledica tega je bil tudi izbris teh jezerskih pravic v zemljiški knjigi. Bile so namreč vpisane, kakor smo že omenili, na podlagi pogodbe med blejsko občino in takratnim graščakom A. Muhrom. Z izpisom iz zemljiške knjige tudi ni bilo več pravice vožnje po jezeru.

Hkrati se je v prvih povojnih letih menjalo tudi gledanje na opravljanje obrti, kamor moremo šteti tudi čolnarjenje. Ker je turizem vendar zahteval svoje, je skrb za prevoze po jezeru prevzelo na novo ustanovljeno Komunalno podjetje »Grajsko kopališče«. To pa se je znašlo pri tem v težavah, samo ni imelo pletenj, lastniki pa jih niso hoteli prodati. Ščasoma so čolnarji le popustili, dajali so pletnje v najem, nekateri so jih tudi odprodali ali pa so za podjetje sami vozili z njimi. Grajsko kopališče je tako le organiziralo prevoz po jezeru in na zunaj ni bilo opaziti kaj nove-

Pletne so vozile tudi ženske (na sliki Terezija Burja, slika je posneta pred prvo svetovno vojno)

ga, posebnega. Seveda pa so nastale težave z odplačevanjem, obračuni, pa tudi čolnarji niso mirovali, saj so hoteli, da bi se jim priznalo izvrševanje te vrste obrti. In so uspeli. Najprej je dobil obrtno dovoljenje Leopold Bijol iz Mlinega, ki je bil na otoku »mežnar«. Za njim so uspeli tudi drugi, celo tisti, ki so pletnje prodali »Grajskemu kopališču«, večinoma so jih odkupili nazaj. Poslej je dolga leta prevoz turistov na otok potekal v teh okvirih več ali manj nemoteno. Završalo pa je v prvih dneh junija 1973. leta. Ko so se bližala h koncu dela na obnovi otoka, so na Zavodu za pospeševanje in razvoj turizma, ki je ta dela vodil in tudi plačeval, začeli razmišljati, kako spraviti več obiskovalcev na otok in s tem povečati dohodke. Sklenili so, da bodo kupili dva manjša motorna čolna na električen pogon. Čolna je izdelal čolnar Stanislav Žmitek iz St. Fužine v Bohinju, motorje pa so dobili v Avstriji v Gmundnu, edini tovrstni tovarni v Evropi. Skupaj s pletnjami bi mogli prepeljati v eni sezoni okoli 100.000 obiskovalcev, za katere so mislili, da jih bo privabil obnovljen otok.

V prvih dneh junija sta dva takšna čolna, od katerih vsak lahko vkrci po 22 potnikov, splavala po Blejskem jezeru. Blejski čolnarji, nad 20 z obrtnimi dovoljenji, so se čutili življenjsko ogrožene. Bilo je dosti razprav in nazadnje zelo drastičen odgovor čolnarjev. V soboto 2. junija popoldne so izvlekli svoje čolne na obalo pred Zdraviliškim domom, jih zvezali z verigami, da bi preprečili stavkoke, ker vsi ravno niso bili za stavko. Jezero je bilo naenkrat prazno, obiskovalci tako izletniki kakor tudi gosti, ki jih je v prvih dneh junija že bilo precej na Bledu, so začudeno gledali, kaj se dogaja. Vozila sta le motorna čolna od Kazine proti otoku in nazaj. Završalo je po Bledu, bili so številni komentarji, tudi v tisku so se pojavile prve vesti o tem nepričakovanem ukrepu čolnarjev.

Čolnarji so imeli seveda več sestankov, oziroma je bilo kar precej naelektreno. Zbrali so se pri Tonetu Svetini in ga kot prebivalca Mlina in kot »svojega človeka in pristaša« prosili za pomoč. Res je napisal lepo utemeljeno pritožbo na radovljiško občino, v kateri je navedel še posebej folklorni značaj teh čolnov-pletenj za Blejsko jezero, dalje gmotni položaj čolnarjev, katerim je čolnarjenje pomenilo dodaten vir dohodka. Hkrati pa je izrazil pripravljenost čolnarjev v bodoče sodelovati pri določanju cen, postajališč ter voženj na otok. S prošnjo so se podali na občino, kjer so takoj 4. junija v večji delegaciji dosegli, da bo Zavod za pospeševanje in razvoj turizma dobil z odlokom pravico le do dveh čolnov, ki pa bosta vozila po naprej objavljeni relaciji Park Hotel-otok in nazaj. Pletnje so še isti dan popoldne zopet zaplule po jezeru.

Seveda so še večkrat nastale težave zaradi cen, pravzaprav zaradi postajališč za motorne čolne in še kaj. Prišlo pa je tudi do nesporazuma med TD Bled in čolnarji. Društvo je ukinilo sekcijo čolnarjev, češ da ni možnosti za pravo sodelovanje, kar vsekakor ni v čast domačim čolnarjem. Menjajo se namreč generacije, starejše zamenjujejo mlajši, ki pa ne kažejo preveč razumevanja za skupne blejske turistične težave. Vendar naj poudarimo, da v blejskem turizmu brez čolnarjev ne gre in upamo, da bodo še dolgo pozivljali Blejsko jezero, zadovoljevali goste in izletnike, kazali pa tudi več volje in vneme za vse blejske turistične težave in sodelovanje tudi sebi v korist.

In kakšno je stanje danes? Če si ogledamo obrtni register na radovljiški občini lahko vidimo, da je danes na Bledu 24 čolnarjev. Od teh jih ima 9 redno obrtno dovoljenje, 15 pa malo obrt. Konec pa je popolne prevlade čolnarjev z Mlinega. Največ jih je še vedno od tam in to 13, zunaj Bleda imajo to obrt trije, s področja ostalega Bleda pa osem. To

stanje skušajo sami in na občini tudi obdržati, nič kaj radi ne podeljujejo te obrti, ker sodijo, da za to ni krajevne potrebe. Koliko izletnikov in gostov prevozijo letno po blejskem jezeru? Po obisku na otoku se da dobiti dokaj točna številka. V letih 1967 in 1968, ko otok še ni bil obnovljen, so jih našteali 34.820 in 24.980, v letih 1969 in 1970 jih sploh niso šteli, ker so takrat otok obnavljali. Pozneje se je obisk zelo hitro dvigal. Tako so leta 1971 našteali na otoku 57.193 ljudi, največji obisk je bil dosežen leta 1975 — 107.596, le nekaj manj pa leta 1977 — 107.324. Torej je obisk presegel načrtovana pričakovanja. Imeli so prav tisti, ki so menili, da bo kruha za vse dovolj, za čolnarje in motorce.

Izvoščki in avtoizvoščki so se na Bledu v nasprotju s čolnarji, ki imajo dolgo tradicijo, pojavili hrati z razvojem turizma. Prve vesti o izvoščkih imamo že pred izgradnjo železnice Ljubljana—Trbiž, ki je stekla leta 1870, toda mimo Bleda. S postaje Lesce je bilo treba goste in obiskovalce, ki so se hoteli izogniti peš hoji, prepeljati na Bled s kočijami. Prav tako je bilo, ko je stekla turska železnica proti Trstu; s postaje Bled—Jezero je bil zopet potreben prevoz. Pod vplivom tega se je dejavnost izvoščkov tedaj zelo povečala. Vožnje za zabavo okoli jezera, izleti v blejsko okolico (Vintgar itd.) pa tudi razna nujna pota, so v času, ko še ni bilo avtomobilov ali jih je bilo še malo, pospeševali njihovo dejavnost. Pomen izvoščkov in njihova vloga v prometu in turističnem pogledu je bila velika vse do večje uveljavitve avtobusnega prometa in razširitve osebnih avtomobilov. Od tega časa dalje in še posebej v zadnjem četrt stoletja pa so obdržali vlogo in pomen le še v turizmu na Bledu samem; redke so postale vožnje na vlak ali na daljše izlete. To vidimo tudi po številu izvoščkov: še med obema vojnama jih je bilo 36, po drugi svetovni vojni le še povprečno 20. Izvoščki so bili nekad tudi zunaj Bleda v Lescah, Poljčah, na Brezjah, v Bohinjski Bistrici, povsod kjer se je razvijal turizem. Do danes so se ohranili samo na Bledu, mogli bi reči tudi kot turistična posebnost.

Izvoščki so prevažali goste in izletnike sprva v zapravljenih, kolesljah, ki jih se srečujemo ponekod na blejskih kmetijah, kjer so obdržali konje. Iz njih so se morda razvile kočije — ali pa so se uveljavile pod zunanjim vplivom, po mnenju nekaterih tudi pod vplivom A. Riklija, ki jih izvoščki na Bledu uporabljajo še danes. Razlika je le ta, da so starejša kolesa z železnimi obroči v zadnjih desetletjih zamenjala kolesa z gumi. Le redke kočije so še zadržale izvirne železne. Posebne težave se sedaj pojavljajo z izdelavo ali

Med blejskimi fiakarji je Franc Kežar kočijažil še pri devetdesetih letih

popravitom kočij. Sprva je nove kočije na Bledu izdeloval le Jože Ulčar z Gmajne, največkrat pa so jih kupovali v Šentvidu ali Šiški. Na Bledu jih je do nedavnega izdeloval še Ivan Janša, kolar v Zagoricah, ki pa je to obrt že opustil. Sedlarska dela na kočijah še vedno opravlja Anton Rihtaršič z Zagoric, kovaška pa opravi kovaški mojster Joža Kapus, tudi iz Zagoric. Danes novih kočij ni mogoče več dobiti, z veliko prizadevnostjo se dajo stare le obnoviti. Premožnejši so imeli bolj udobna, reprezentančna vozila t. i. »landauerje«, ki so bili odprtega in zaprtega tipa. Imela sta jih npr. Jože Berc z Želeč in Jože Repe. Za prevoze s postaje Lesce pa so neko dobo uporabljali večje kočije, nekake »avtobuse« s konjsko vprego.

Poglejmo še opremo, ki so jo imeli in jo še imajo konji ter kočije. Konjska oprema ali »gešir« po domače sestoji iz komata, rukre ali pasov, ki jih ima konj za vprego, uzde, vajeti, voža, plašnice, ki pa se ne uporabljajo več. Kočija ima pok, kjer sedi kočijaž, ki le redko pusti na pok katerega od gostov. Za goste je velik tapeciran sedež za dve osebi, preoblečen običajno z rdečim žametom, nasproti teh sedežev pa je zasilni sedež »notsic« prav tako preoblečen. Kočija je opremljena z velikima blatnikoma, s stopnicama (»fustrit«), ima dve večji fijakarski laterni, zavore ali »žlajf«, kolesa pa so kot smo že omenili danes po večini že gumijasta. Vsaka kočija ima še streho za primer dežja, pa pokrivalo za noge v primeru mraza. H kočiji spada še bič (»gajžlja«) z usnjeno kitko in »cofom« na koncu ter odeja vedno izvirno zelene barve, kakršne je danes le stežka dobiti. Ta se uporablja za pokritje konja — pa tudi gostov ob hladnem vremenu. Nekaj fijakarjev ima tudi še sani ali »šlite«, ki so jih uporabljali pozimi. Danes se le redko vidi, ker je vse več soljenih cest. S tem je ta romantična vleka odpadla, kar je za zimsko sezono velika škoda.

S »fijakarijo« se je lahko ukvarjal vsakdo, le da je imel kočijo in konja. Ker Blejci niso imeli kaj prida polja in jim to ni zadostovalo za preživetje, so se morali oprijeti postranskih zaslužkov, še posebej velja to za male kmete in kajžarje. Tako so eni začeli s fijakarijo, drugi s čolnarjenjem, oboje pa je bilo kaj tesno povezano s turizmom, tretji s prevažanjem lesa in drugim poslom. Ti so imeli tudi več časa v poletnih mesecih, medtem ko so bili večji kmetje zaposleni z obdelovanjem svojega polja. Kočije so si nabavili povečini starejši ljudje, v starosti od 40 do 60 let. Vsi so to opravljali poleg svojega glavnega poklica, povečini skoraj izključno kmetijstva. Danes se je v tem pogledu le malo spreme-

nilo. S to obrtjo se ukvarjajo sedaj tudi mlajši in tudi večji kmetje, seveda le moški, ki so si pridobili za to potrebno dovoljenje. Ta so pred prvo svetovno vojno izdajala okrajna glavarstva, pozneje okrajna načelstva (oboje v Radovljici) in v povojnem času najprej Okrajni ljudski odbor v Radovljici in sedaj občinski organi. Pri izdajanju dovoljenj so bili strogi. Pred izdajo je bilo treba predložiti potrdila, da je prosilec pošten, da ni nagnjen k pijači in da še ni bil kaznovan. Šele v tem primeru so izdali koncesijo, kot so takrat imenovali, oziroma po današnjem »mala obrt«. Seveda je moral imeti kočijo in konja, kar je bila precejšnja investicija, posebej še za malega kmeta ali kajžarja.

Omenimo še nekatera izmed pravil kočijažev na Bledu. Franc Kežer je prevažal goste, še ko mu je bilo 90 let, skupaj pa je fijakaril kar 71 let. Najraje je vozil okoli jezera. In ko mu je avtobus pokvaril kočijo, ko mu je bilo 91 let, je moral prenehati z vožnjo; nihče mu ni mogel popraviti okvar. Med drugimi starimi izvoščki omenimo še Mežane, Pogačarje, Ulčarja, Jakovca itd. Zlobni jeziki so večkrat natolcevali nekdanj in še danes, da so moški radi postajali v senci in čakali na goste. Tako se jim ni bilo treba znojiti v vročini na soncu ob delu na njivi ali košnji. Morda je bilo na tem malo resnice, vendar ob večjih delih na polju tudi kočijažev ni bilo na njihovih postajališčih. Danes se še vedno radi spominjajo raznih hudomušnosti. Stojišče, kjer so čakali na goste, je bilo za izvoščke vedno in je še danes zelo pomembno. Prav zato so večkrat prišli v navzkrižje z občinskimi možmi. Zakaj? Že od nekdanj stojišča za izvoščke niso bila najbolj čista in se je od tam širil smrad v okolico. Zato lahko čitamo v starih zapiskih občinskih sej na Bledu še daleč pred prvo svetovno vojno, da so jim predpisovali, kako morajo čistiti in kako s karbolejem večkrat dnevno polivati stojišča in s tem preprečevati smrad. Točno predpisovali so jim tudi, kje so lahko stojišča. Na Bledu so bila v prvih časih stojišča pri hotelu Petran na Mlinem, na križišču pri Park hotelu, kjer so danes taksiji, pri »Križu« ali danes pri Festivalni dvorani in postaji Bled—jezero. Ta stojišča jim je dodeljevala občina na občinskem svetu ali pa so sami odkupili pravico uporabljati neko zemljišče za stojišče. Ta so bila vedno tam, kjer so bili košati kostanji potrebni zaradi sence, ki so jo iskali tako konji kot tudi sami vozniki.

Med obema vojnama jim je stojišča točno odredjalo okrajno načelstvo v Radovljici s posebnim pravilnikom. V njem je bilo to določeno tako za Bled, kot za Bohinjsko Bistrico, Lesce, Otoče in Brezje. Postajanje na teh

Blejski taksisti in avtobus
pred hotelom Park (med
obema vojnima)

stojiščih je bilo dovoljeno le za izvoške iz določenega kraja. Sami še niso smeli urejevati lastnih stojišč. Danes imajo na Bledu stojišče samo pri Festivalni dvorani. Tam imajo iskano senco in lepo skrb za čistočo, v neposredni bližini pa tudi ni gostinskega lokala, ki bi mu to bilo v nadlego. Sem so jih pregnali s stojišča na križišču Park Hotela, ker so menili da tja pač ne spadajo.

Zelo pomemben je bil za izvoške turnus na posameznih postajališčih. Tega so določali sprva z medsebojnim dogovorom, pozneje pa je bila to stvar njihove organizacije Združenja izvoškov in avtotaksijev na Bledu. Poimensko so imenovali vse izvoške, ki so bili določeni za vsako postajališče in njihov vrstni red. Turnus je veljal, če so se na stojišču pojavili izvoški do osme ure zjutraj. Kdor je ta čas zamudil, se je pač moral uvrstiti kakor je prišel. Po vsaki opravljeni vožnji se je moral postaviti na zadnje mesto. Tako gost ni mogel izbirati med izvoški, temveč je moral vzeti tistega, ki je bil na vrsti. Tako je urejeno še danes. Tega reda so se trdno držali, tako da so bili prepiri med njimi res prava redkost. V okviru svojega združenja so pripravljali tudi tarife, vendar o vsem tem še pozneje. Izvoški so bili dobro organizirani. Še precej pred prvo svetovno vojno so izdelali svoj »Red« v slovenskem in nemškem jeziku (1907) in ga natisnili v posebni knjižici. Zanimiva so bila njegova določila. Morali so biti lepo oblečeni, obriti, ter posebna zanimivost, nositi klobuk. Med vožnjo izvošek ni smel odzdravljati, se ne odkriti, z nikomer govoriti ter gledati le naprej v smeri vožnje. Tega običaja se še danes drže po večini skoraj vsi izvoški na Bledu, kar lahko preizkusimo. Z gosti morajo biti prijazni in ljubeznivi in jim odgovarjati na njihova vprašanja.

V tem »Redu« so bile točno opredeljene njihove dolžnosti, pravice in navade, običaji. O pravi organiziranosti izvoškov pa lahko govorimo šele med obema svetovnjima vojnima. Kot prvo so ustanovili »Zadrugo izvoškov na Bledu« s sedežem na Bledu in izdali pravila, tiskana v posebni knjižici. Žal ta knjižica nima letnice, kdaj so jo natisnili. Bilo pa je to po vsej verjetnosti okoli leta 1924. Ker so jo pozneje preimenovali še v »Zadrugo izvoškov in avtotaksijev« na Bledu, ko se je začelo pojavljati vedno več avtotaksijev in avtobusov. Že leta 1931 so nato ustanovili »Združenje obrtnikov« na Bledu, poimenovali pa so ga »Združenje izvoškov in avtotaksijev« s sedežem na Bledu. Pravila tega združenja so sprejeli na skupščini 13. novembra 1932 na Bledu. Ta njihova organizacija ni obsegala le Bleda, ampak je zajela še Brezje, Radovljico, Bohinj, Jesenice in Dolino tja do Dovja in Kranjske gore. Vse, kar je vezano na navade in pravila izvoškov, so vnesli v Pravilnik v letu 1933, pozneje pa v predelanega, iz leta 1936, ki ga je potrdila Zbornica za trgovino, obrt in industrijo v Ljubljani. Tako organizirani so nato delovali do začetka druge svetovne vojne in še po njej tja do leta 1947. V povojnem času so imeli svojo sekcijo, ki je bila včlanjena v Turističnem društvu Bled, njihov predsednik pa je bil član upravnega odbora društva. Danes sloni njihovo poslovanje bolj na medsebojnih dogovorih, še posebej glede cen, določanja turnusa in postajališč. Danes so evidentirani izvoški pri radovljiški občini kot imetniki »male obrti«, toda Združenje obrtnikov radovljiške občine jih ne vodi v svoji evidenci. Pri vseh uslugah so cene pomembne, posebno še pri turističnih uslugah, saj je vsak gost želel vedeti, kaj bo plačal za prevoz. Tako je bilo nekdanj, tako

je tudi danes. Moramo pa priznati, da so bili glede cenikov mnogo bolj precizni, kakor so danes. V ceniku najvišjih cen so bile že zgodaj določene cene za vse vožnje po Bledu in okolici; skupaj 28 voženj v različnih smereh. Tako npr. za vožnjo okoli jezera, po samem Bledu, po blejski okolici od kolodvora Bled—jezero in Lesc dalje v Radovljico, Brezje, Pokljuko, Gorje, Zasip, Vintgar, celo do Bohinjske Bistrice in jezera, do Jesenic in še druge kraje v bližnji in daljni okolici. Cenik je upošteval cene za dnevne in nočne vožnje za enovprežna in dvovprežna vozila, za dve ali štiri osebe, za vožnje v eno ali obe smeri; posebej je bilo predpisano, koliko je bilo treba plačati za čakanje, za dodatek ob nočnih vožnjah od pol devete ure zvečer do šeste ure zjutraj. Od osebne prtljage ni bilo treba plačati, pač pa za večjo. Prav tako je bilo treba plačati za naročeno vožnjo, ki ni bila pravočasno odpovedana. Za vse vožnje, ki jih cenik tarife ni zajel, je veljal medsebojni dogovor. Z enovprežnim konjem so lahko prevažali največ 3 osebe, z dvovprežnim pa največ pet. Za tretjo in peto osebo je bil predpisan poseben dodatek. Vsak izvošček je moral imeti cenik pri sebi, da ga je na zahtevo gostov pokazal. Danes so v tem pogledu kočijaži dosti bolj površni. Cenike je v času pred prvo svetovno vojno potrjevala Deželna vlada v Ljubljani, po prvi svetovni vojni pa okrajno glavarstvo oziroma po pooblastilu Dravske banovine in mnenju Zbornice za trgovino, obrt in industrijo ter Združenja izvoščkov okrajno načelstvo v Radovljici. Tarife za vožnje so bile objavljene v vseh vodičih, tiskali so jih tudi posebej, da so bile na razpolago v zadostnem številu. V povojnem času je bilo z določanjem cen precej drugače. Najprej so jih postavljali v sodelovanju in dogovarjanju njihove sekcije ter upravnega odbora Turističnega društva; v zadnjem času, ko ni več sekcije, cene postavljajo sami po medsebojnem dogovoru. Objavljajo jih v Turističnih blejskih informacijah, vendar ne tako precizno kakor nekoč. Kočijaži so bili nekdanj in so tudi danes obdavčeni pavšalno. Kočije so morali registrirati in vsaka kočija je prejela svojo evidenčno številko. V povojnem času so na priporočilo MLO Bled želeli pridružiti združenju kočijažev še čolnarje, da bi tako povezali obe sorodni turistični dejavnosti na Bledu. Vendar se jim to zavoljo odpora čolnarjev ni posrečilo. Organiziranost blejskih kočijažev je prenehala leta 1947, ko je vodil njihovo združenje predsednik Franc Kežar iz Želeč št. 3, tajniške posle pa opravljal Viktor Pogačar, ki je poskrbel tudi za arhiv organizacije. Danes je funkcija kočijažev na Bledu precej drugačna kakor v prvih letih po osvoboditvi, med obema sve-

tovnima vojnima in še prej. Danes jih gosti in izletniki iščejo le za krajše vožnje in za zabavo. Toda kljub temu niso odveč in prepričljivo pestrijo blejsko turistično ponudbo in utrip. Zato jih na Bledu podpirajo, da ta zanimiva in izvirna turistična atrakcija ne bi izumrla. To še tem bolj, ker so se izvoščki znašli pred konkurenco avtomobila. Avtomobili in avtobusi so od uveljavitve dalje bistveno posegali v turistično življenje vsakega turističnega kraja pa tudi Bleda, kjer je bil pionir tega razvoja Anton Jerina, ki so ga na Bledu vsi poznali. Že pred 62 leti je prišel na Bled kot 26 let star mehanik, bil prvi šofer blejskih avtobusov, nato pa popravljaval avtomobile kot mehanik do zadnjih let življenja (1980). Najraje se je loteval motociklov in biciklov, ki jih že nihče ni hotel popravljati. Na Bled je prišel iz Gorice, kjer so ga kot 17-letnega fanta oblekli v avstrijsko vojaško suknjo, pa je pobegnil na italijansko stran in tako prišel v ujetništvo. Po koncu vojne se je izučil za mehanika v Gorici in Ljubljani, leta 1922 je že bil na Bledu. Njegovo ime je povezano z začetki avtobusov na Bledu in Gorenjskem. Prav on je vedel o tem največ povedati.

Potrebe turizma na Bledu po prvi svetovni vojni in pa oddaljenost kraja od železniških postaj Lesc in Bled-Jezera, ki je bil takrat za turizem še pomembnejši, so silile v to, da je treba misliti na nabavo avtobusov in uveljavitve taksi službe. Do leta 1920 je bila povezava Bleda s postajama vzpostavljena le z izvoščki in avtobusi s konjsko vprego — kot smo jih že spredaj imenovali, nato pa se že pojavijo prvi avtomobili. Leta 1923 se prijavi na Bledu prva »Avto družba«, kjer se je Jerina zaposlil in dobil prvi avtobus. Bil je firme »Saurer« s polnimi gumami in karbidnimi svetilkami. Vozil je domačine in goste na postajo v Lesce, kar je bilo za tiste čase pravi dogodek in velik napredek. Šele pozneje (1930) sta bili s povečanim razvojem turizma ustanovljeni na Bledu dve družbi: »Alp-Avto«, ki je vzdržala vse do začetka zadnje vojne in »Albus«, ki je že po nekaj letih propadla, njeno premoženje pa je odkupila konkurenčna »Alp-Avto« družba. Ta je nato kupila že sodobnejše odprte avtobuse s 16 sedeži, posebej primerne za izlete. In tako je Jerina začel voziti goste na razne izlete, kakor je sedaj splošno v navadi. Največ voženj je bilo v Bohinj, na Pokljuko, v Kranjsko goro in na Vršič. Vozili pa so s tistimi izletniškimi avtobusi tudi na Veliki Klek v Avstriji, še več v Postojnsko jamo, Trst in celo v Benetke. Takšen izlet je trajal 2 dni. V sezoni so vozili goste, po sezoni tudi domačine, ki so radi zapravili kak dinar, prislužen

v sezoni. In o tem je še danes ohranjenih več veselih zgodb. Redno linijo pa so vzdrževali na postajo Lesce-Bled in Bled-Jezero. S ponosom se je Jerina spominjal nakupa novega avtobusa znamke »Mann« s 36 sedeži, ki je bil daleč naokoli najsodobnejši in so mu ga povsod zavidali.

Ko so se že vpeljali avtobusi, so tudi nekateri posamezniki nabavili stare avtomobile, da bi z njimi prevažali goste, bolj redko domačine, na vlak ali tudi na izlete. Kdo je bil prvi avtoizvošček na Bledu, se Jerina ni spominjal več. Toda leta 1927 jih je že bilo več: Zdravko Ambrožič, Stanko Ažman, Jože Avsenik iz Begunj, Janez Kapus, Polde Pernuš, Lojze Jarc, Jože Kogoj iz Sp. Gorij in drugi. Vsi so imeli po navadi stara odprta vozila, največ firme »Daimler-Benz«, »Fiat«, »Chevrolet« pozneje pa tudi večje stare Buicke, ki so bili zelo vzdržljivi in kar je bilo še važneje, zelo prostorni. Avtoizvoščkov je bilo vedno več in že v prvih 30 letih jih je bilo samo na Bledu 24. Vsi so imeli dovolj dela, saj je le redkokoli gost prišel s svojim avtomobilom. To je bila razlika od danes.

Več je bilo avtoizvoščkov na Bledu in Gorenjskem kotu, bolj se je kazala potreba po njihovi organiziranosti — takšni kakor so jo že imeli izvoščki. Povezovala naj bi ves radovljiški okraj. Prvi občni zbor so avtoizvoščki sklicali v gostišču »Finžgar« na Brezjah 3. maja 1931 in ker ni bilo ob napovedani uri potrebnega kvoruma, so čez pol ure začeli z izrednim občnim zborom. Prevezli so pravila izvoščkov zase in avtobusne lastnike ter ustanovili »Združenje izvoščkov in avtotaksijev« na Bledu (13. novembra 1932). Za prvega predsednika so izvolili Leopolda Pernuša z

Bleda, v letu 1935 pa je prevzel te posle Franc Kežar, najstarejši izvošček z Bleda, tajniške posle je po Slavku Repetu prevzel Viktor Pogačar (1936). Takšna je bila organiziranost vse do let po osvoboditvi, ko so se izvoščki in taksisti zbrali 7. aprila 1966 v hotelu Lovec in sprejeli takrat medse se čolnarje na željo in predlog MLO Bled. Vendar je bil to zadnji občni zbor združenja, saj je zamrlo zaradi spremembe predpisov, drugačnih pogojev in oblik organiziranosti in tudi takratnih potreb. V zadrugi, dokler je obstajala, so reševali vprašanja postajališč, turnusa na teh postajališčih, posameznih voznikov in šušmarjev. Priznati je treba, da dokaj učinkovito. Postajališča so bila vedno pomembna, saj so bila tista v središču Bleda ali na kolodvoru bolj donosna od drugih. Zato so si postajališča med seboj porazdelili in vsak je moral biti enkrat na dobrem, drugič na slabšem. Veliko burje je bilo s privatnimi postajališči hotelov. Ti so imeli možnost dobiti več voženj. Tudi tisti, ki so imeli po dva avtomobila, niso smeli imeti nobenih prednosti, le eden je lahko bil na turnusu. Vsa postajališča so morali sami vzdrževati in plačevati tudi visoke najemnine. Šušmarjenja je bilo že takrat precej. Takšni, ki niso imeli dovoljenja ali, kot so rekli, koncesije — dovoljenja ni bilo mogoče dobiti brez pristanka zadruge; seveda so bile tudi protekcije — za katero je bilo plačati 1500 din, so večkrat vozili, prevzemali vožnje na Pokljuko in druge izlete. Jerina se je kaj dobro še spominjal sporov in težav, ki so jih že takrat imeli s posameznimi taksisti, ki so pač hoteli vedno nekaj svojega, predvsem pa več zaslužka, saj sezona je bila kratka, živeti pa je bilo treba vse leto. Zato tudi borba za kruh.

Vožnja z avtom po zaledenem jezeru je bila že pred drugo vojno prava atrakcija. Na sliki taksist in urar Zdravko Ambrožič

Tudi pri avtotaksijah je bil problem cen zelo občutljivo vprašanje. Cene so jim predpisovali na okrajnem načelstvu v Radovljici po takratnih predpisih obrtnega zakona; tam so izdajali tudi obrtna dovoljenja po poprejšnjem mnenju zadruga. Poznamo takšne tarife za Bled, Bohinj, Jesenice. Tudi v njih lahko zasledimo več preciznosti, kakor smo jih vajeni danes. V cenah ločijo dnevni in nočni čas, to je od 21. do 6. ure ko se zviša tarifa za 30 %, dalje vožnje v eno smer ali tudi za vrnišev in seveda za odmor in ali je vozilo 4 ali 6-sedežno, za prtljago in za posebne vožnje. Takšne tarife so sprejeli leta 1935, 1938, 1939. V ceniku so bile navedene točne cene tudi za vse izlete iz turističnih središč v okolico po vsej Gorenjski.

Kot že omenjeno, je združevala ta zadruga (poleg izvoščkov) avtotaksije z Bleda, Begunj, Lesc, Kranjske gore, Brezij, Jesenic in Mojsstrane. V zadrugi so imeli izvoščki in taksiji vsak svoj odsek, teh je bilo 47. Poleg tega še dve avtobusni družbi na Bledu, po prenehanju »Albusa« le še eno, zato pa je nastala nova »Triglav« v Bohinju. Poleg Antona Jerina, ki je umrl 1980. leta, je med starimi taksisti omeniti še Lojzeta Jarca, ki je vozil taksi 50 let, in Ludvika Berca iz Želeč. Povojni čas je prinesel taksistom povsem spremenjene pogoje. Stari avtomobili so postali neuporabni, tudi predvojnih šoferjev-taksistov je ostalo manj, povojno pomanjkanje bencina in razširjen avtobusni promet so opravili

svoje. Pozneje pa je raslo število osebnih avtomobilov in tudi gostov z avtomobili je bilo vedno več. Zato so se potrebe po avtotaksistih vse bolj zmanjševale. Bled se je tedaj ponašal pravzaprav le z enim, ki ga ne smemo prezreti. To je bil Anton Vidic-Tinček, popularen tako na Bledu kot po vsej okolici. V zagati je bil vedno pri roki, bil je znan po svoji ustrežljivosti; delal je vse do 1969. leta. Šele po sedemdesetih letih so se nekateri posamezniki lotili tega posla. Vendar jih na Bledu ni bilo več kot dva, tri. Več jih je bilo v njegovi okolici. Sedaj vozijo potnike največ na vlak, letališče, bolnico, manj pa na izlete.

Za zaključek naj rečemo: kakor so se menjali časi, tako so se spreminjale tudi potrebe in navade, toda čolnarji, izvoščki in taksisti so se vedno znali prilagoditi in dajati turističnemu Bledu svoje usluge.

OPOMBE

Za razpravo sem uporabljal predvsem vire v naslednjih fondih: Zapisniki sej občine Bled do leta 1941. — Arhiv občine Bled za povojno obdobje, ki se hrani v Radovljici (občina). — Obrtni register občine Radovljica. — Zapisniki sej Zdraviliške komisije. — Zapisniki občnih zborov in sej Zadruga izvoščkov in avtotaksijev od leta 1931 dalje. — Zapisi po pripovedi Antona Jerina, Franca Kežarja, Ludvika Berca, Alojza Jarca in Jožeta Burje, vsi z Bleda. — Prim. še Zvezda Delak seminarska naloga, 1976.

BARON SCHWEGEL V SVOJIH SPOMINIH

FRANC ROZMAN

Med redkimi Slovenci, ki so v času Avstro-Ogrske stopili na diplomatsko življenjsko pot, zavzema Josef Schwegel eno najuglednejših mest. Ko so mu blejski občinski odborniki leta 1901 izročili diplomu častnega občana, so v njej poudarili, da je bila to »najsrčnejša želja vseh Blejcev«, čeprav je takrat že krožila legenda o čudnem večernem svetlikanju na zamočvirjenih travnikih vzhodno od Grimšč, od dvorca tega imenitnega gospoda, veleposestnika, voditelja nemške stranke veleposesti na Kranjskem in enega njenih najvplivnejših predstavnikov v monarhiji. Svetlikanje naj bi bile blodeče duše tistih kmetov, ki so ob gradnji bohinjske železnice izgubili svoje posesti. Ta legenda je bila živa še nedavna in

v mojih otroških letih zvečer v tisto okolico otroci nismo radi zahajali.

Pomembno mesto, ki ga je Schwegel zavzemal v političnem življenju monarhije v njenih zadnjih štiridesetih letih, pa opravičuje našo zvedavost, saj je bil Schwegel naše gore list, kljub temu, da je svoje poreklo vsaj v političnem smislu zatajil.

Ostal pa je več slovenskega pisanja nemara nič manj kot marsikateri tedanji slovenski politik. Na večer svojega življenja je oktobra 1911 (nekaj manj kot tri leta pred smrtjo) v svoji vili v Voloski dokončal svoje na pamet napisane spomine, po njegovih besedah napisane na željo njegove žene. Te spomine je naslovil z Rückblicke auf mein Leben in

obsegajo 128 strani gosto tipkanega rokopisa. Njegova pranečakinja gospa Gertrude Schwegel mi je njegovo avtobiografijo ljubeznivo dala na vpogled in v soglasju z ostalimi sorodniki tudi dovolila, da jo uporabim, za kar se ji najlepše zahvaljujem. Tu naj omenim, da je vsa njegova zelo obsežna korespondenca in ostala literarna zapuščina, ki jo v teh spominih Schwegel večkrat apostrofira, žal uničena, ker jo je njegov nečak Ivan Krizostom Švegl sežgal, češ da ne more nikomur več koristiti, kot je zapisala v svojem pismu Šveglova življenjska sopotnica Marija Sancin v pismu dr. Ernstu Rutkowskiemu 1. junija 1965, že po smrti Ivana Šveгла. Na ta način smo žal izgubili izredno bogat privatni arhiv, ki bi bil pomemben ne le za slovensko, ampak širšo avstrijsko zgodovino. Politična biografija Josefa Schwegla doslej še ni bila napisana, čeprav bi jo vsekakor kazalo narediti glede na njegov pomen v političnem življenju monarhije. Pričujoči prikaz ima zgolj ta namen, da prikaže Schweglovo življenjsko pot kot nam jo je zapustil sam Schwegel in lahko služi le kot iztočnica za nadaljnje raziskovanje njegovega življenja in dela. V ocenjevanje in komentiranje se nisem spuščal, ker bi to zahtevalo ne le temeljit študij, ampak tudi mnogo več prostora.

Baron Josef Schwegel se je rodil 29. februarja 1836 v Zgornjih Gorjah pri Bledu v hiši pri Dorniku, kjer je njegov oče imel kramarijo in gostilno. Oče Johan je izviral iz Krnice, mati pa je bila Trpinčeva z Bohinjske Bele. Očetov bratranec Žemva s Pokljuke je bil oče dveh znanih avstrijskih visokih oficirjev, in sicer generala infanterije Johanna Schemue in feldmaršallajtnanta Blasiusa Schemue, ki sta v naši vojni historiografiji tudi še zelo neopazena.¹ Nekaj let po Josefovem rojstvu so si Schweglovi zgradili hišo v Zgornjih Gorjah pri Balohovih. V družini se je rodilo sedem otrok, pet sinov in dve hčeri. Josefov starejši brat Andrej je bil zdravnik,² starejša sestra Mina je ostala skupaj z bratom Martinom na kmetiji in je bila nekoliko literarno nadarjena, saj je objavila v Zori pod psevdonimom Milica Š. dve slovenski pesmi. Oče je vse otroke poslal v šolo na Koroško, Andreja v Celovec, ostale pa v Beljak, da so se naučili nemščine, povabil pa je tudi koroškega Nemca v Gorje, da se je naučil slovensko.³ Schweglova sestra Jera se je 1862 ali 1864 poročila z nekim Vodnikom iz Šiške, ki je bil sorodnik Valentina Vodnika.⁴ Jeseni 1843 je dal oče Josefa v osnovno šolo v Beljak. Otrok ni znal besedice nemško, vendar je po letu dni tako pozabil materinščino, da se ob začetku počitnic z materjo ni mogel sporazumevati.⁵ Dva razreda osnovne šole je nato nadaljeval v Ljubljani, tam je hodil tudi v gimnazijo in

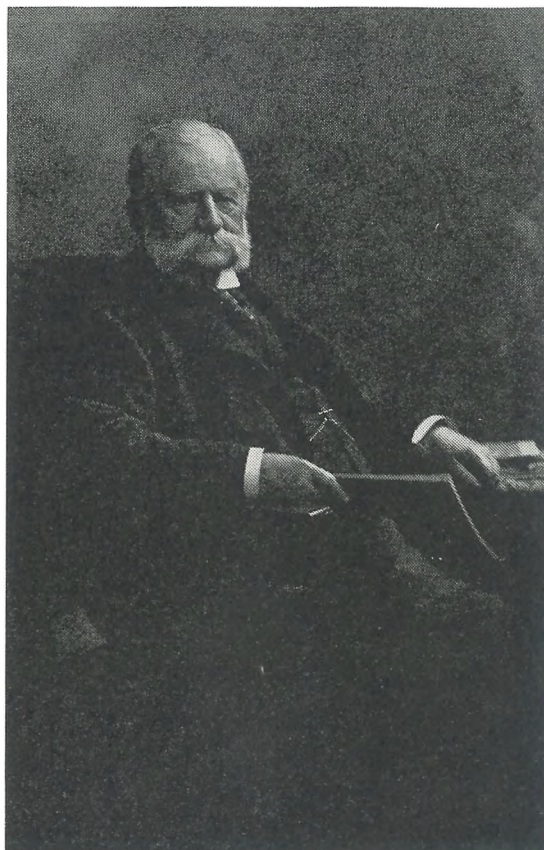
je bil gojenec Alojzijevišča. Med profesorji omenja v spominih Petruzzija, Metelka in Dežmana, med sošolci pa Levstika, Stritarja in Svetca.⁶ V času njegovega šolanja je Josip Marn ustanovil dijaški list Danica, kjer je bil sodelavec tudi Schwegel. V teh letih je sodeloval tudi v Slovenski daničici, Slaviji, Zori jugoslavenski, Novicah, Slovenskem glasniku, Slovenskem prijatelju, Slovenski bčeli in Zgodnji Danici.⁷ Po lastnih besedah se je na Bledu mnogo družil s Tomanom, bil na hrani pri licejskem bibliotekarju Kastelicu, stanoval pa je pri Dežmanu, s katerim je hodil na botanične izlete, v hribe in mu pomagal pri prepariranju eksponatov za Rudolfinum. Človeške ribice, hrošče in metulje je spoznaval skupaj s Ferdinandom Seidlom, obnašanju v meščanski družbi pa se je privajal v hišah Rudeža, Schmidta in Baumgartnerja.⁸

Po končani gimnaziji mu je brat Andrej omogočil, da je bil sprejet na vojaško medicinsko akademijo, istočasno pa s priporočili grofa Hohenwarta in knezoškofa Wolfa tudi na orientalni akademiji.⁹ V dilemi med obema študijema se je odločil za slednje in ostal na orientalni akademiji kot cesarski štipendist v letih 1854–59. Tu je bil njegov sošolec kasnejši ambasador v Atenah Gustav Kosjek, najverjetneje tudi Slovenec.¹⁰ Julija 1859 je opravil izpit za konzularnega pripravnika v zunanjem ministrstvu in bil dodeljen avstrijskemu generalnemu konzulatu v Aleksandriji. Decembra 1859 je odplul iz Trsta in na parniku spoznal svojo kasnejšo ženo, tedaj 11-letno Marijo von Batistti di San Giorgio.¹¹ V Egiptu je svojo začetno diplomatsko dejavnost opravljal deset let, od konca 1859 do začetka 1870, ko je bil imenovan za konzula v Carigradu. Med kolegi, ki se jih spominja, bi utegnili biti Demšar in Sajovic tudi Slovenca.¹² Službovanje v Egiptu ima Schwegel za svoja najlepša doživetja. Tu je bil ob gradnji Sueškega prekopa in je od Port Saida do Ismailije spremljal tudi cesarja Franca Jožefa ob njegovem obisku. V letih službovanja je obiskal Grnji Egipt in Sinaj.¹³ Januarja 1868 se je v Aleksandriji poročil in si privoščil šestmesečno poročno potovanje po Nemčiji, Angliji, Švici, Franciji in Italiji. Kmalu na to, leta 1869, je kupil dvorec Grimšče na Rečici pri Bledu.¹⁴ Zaradi svojih dobrih zvez z direktorjem dunajskega Creditanstalta je Schwegel ustanovil avstro-egiptovsko banko in bil zaradi vestnega konzularnega dela leta 1869 ob navzočnosti cesarja Franca Jožefa, ki je prišel na slovesnosti ob odprtju Sueškega prekopa, povzdignjen v baronski stan. V času bivanja v Egiptu se je ukvarjal tudi z geografskimi raziskavami v Abesiniji in v porečju Belega Nila, leta 1860 pa je objavil v Bleiweisovih Novicah potopis o poti iz Trsta

v Aleksandrijo. Na njegovo iniciativo so prišli številni staroegiptovski spomeniki na Dunaj, med njimi tudi štirje granitni monoliti, ki stoje v Kunsthistorisches Museum.¹⁵ Vrhunec njegove diplomatske dejavnosti pa je bil ob obisku cesarja v Egiptu. Ob tej priložnosti je imel Schwegel velike organizacijske obveze. Tedaj je spoznal številne ljudi iz visoke družbe in diplomacije kot npr. Beusta, Andrassyja, Plenerja, admirala Tegetthofa, kasnejšega kralja Friedricha Pruskega, pa tudi iz gospodarskega in bančniškega sveta, kar vse mu je kasneje zelo koristilo.¹⁶

Po Schweglovih besedah je bil premeščen v Carigrad, da bi uredil slabe razmere na tamkajšnjem konzulatu. To mu je v kratkem času tudi uspelo. Mnogo se je spet ukvarjal s trgovskimi posli, ustanovil trgovsko zbornico, avstro-ogrsko diplomatsko kolonijo, mnogo storil za šolstvo te kolonije in uspešno sodeloval z dalmatinskimi mornarji, ki jih je bilo po njegovih besedah tedaj v Carigradu veliko. Zavzemanje za rumelijsko železnico pa mu je prineslo hudo nasprotovanje Kolomana Tisze.¹⁷ Pomemben je bil Schweglov delež pri organizaciji svetovne razstave na Dunaju leta 1873. S pripravami je začel že spomladi 1871, ko je bil na Dunaju in je dosegel, da so mu zaupali, da je povsem neodvisno in po lastnih zamislih organiziral orientalni oddelek, ki je obsegal magrebske dežele, Egipt, Turčijo in vso Azijo z Japonsko in Kitajsko. Zaradi razstave je spomladi 1872 zapustil mesto generalnega konzula v Carigradu in se ves posvetil razstavi, za katero je osnoval velik urad na Dunaju z ekspoziaturami v Carigradu, Smirni in Bejrutu. Tudi po razstavi je njegov pripravljalni odbor nadaljeval z delom, da bi utrdil avstrijske komercialne in industrialne interese in iz njega se je kasneje razvil orientalni muzej, zanj so različne države darovale številne umetniške predmete. Na Schweglovo iniciativo so napravili ogromen relief Bosporja in dve veliki karti otomanskega cesarstva s poudarkom na tamkajšnjih kulturah, za kar je na pariški svetovni razstavi dobil posebno diplomu.¹⁹ Orient je bil za Schwegla izziv tudi v njegovih političnih razmišljanjih, saj je hotel spodbuditi avstrijske gospodarske in politične interese na vzhodu in je zagovarjal kot je sam dejal *pénétration pacifique du Balcan jusque au de là de Mitrovica*.²⁰

Marca 1873 je za Schwegla prišlo po njegovih besedah povsem nenapovedano imenovanje za vodjo trgovskopolitičnega oddelka v zunanjem ministrstvu, postal pa je tudi dvorni svetnik.²¹ Grof Andrassy si je o njem očitno ustvaril zelo ugodno mnenje in to ne le ob organiziranju svetovne razstave na Dunaju, ampak tudi ob njegovi siceršnji konzularni

Baron Schwegel leta 1912

dejavnosti. Odslej je sedem let služil zunanjemu ministru Andrassyju, na katerega je ohranil kar najbolj lepe spomine. Schweglovo službovanje je bilo zelo raznovrstno in za to dejavnost ni opravljal le konzularnih zadev, vodenje orientalne akademije, ampak v veliki meri tudi politične zadeve Bližnjega in Daljnega vzhoda. Njegov oddelek je dobival vedno večji politični pomen, kar pa je bil tudi rezultat zunanjepolitičnih dogodkov tistih let. Po Schweglovih besedah mu je Andrassy čedalje bolj zaupal in mu je v vseh zadevah puščal proste roke, kar je privedlo tako daleč, da je bil v zadnjih letih na tem mestu faktično skupni trgovinski minister, mesto, ki po dualizmu sploh ni bilo predvideno.²² Baje je bil Andrassy mnenja, da bi v dualizmu morali predvideti določbo, po kateri bi morala biti trgovina in promet enotno organizirana, tako kot zunanje zadeve in vojska. V tej misli mu je Schwegel gotovo pritrjeval, saj piše, da je Andrassy točno vedel, kako strogo zastopa Schwegel mnenje o skupnem gospodarskem prostoru monarhije in kako se je ob vsaki priložnosti boril proti separatističnim interesom enega ali drugega dela monarhije.²³ Simpatije do Andrassyja tako o politiku kot o človeku in delavcu je Schwegel izrazil s top-

limi besedami tudi v svojih spominskih zapisih.²⁴ V teh letih velikih uspehov v službi je Schwegel doživel zapovrstjo nekaj hudih družinskih udarcev. Leta 1872 mu je umrl oče, 1874 starejši brat Andrej, ki je umrl v dunajski blaznici za boleznijo, ki jo je dobil zaradi sepse v prosekturi, najhuje pa ga je prizadela 1875 smrt šestletne hčerke, ki je umrla za davico, edinega otroka, katere smrti ni nikoli prav prebolel. Ob tej smrti je težko obolela njegova žena, ki se ji je zdravje vrnilo šele čez mnogo let.²⁵

Z nemiri v Bosni in Hercegovini 1876 se je avstrijska diplomacija začela ponovno in še bolj dejavno ukvarjati z vzhodnim vprašanjem. Schwegel je tedaj in ves čas življenja zastopal mnenje, da mora Avstro-Ogrska prav na Balkanu iskati svoje interesne sfere, ker je bilo po njegovem mnenju zaradi dualizma nemogoče računati na kolonije, ker ogrska polovica monarhije ni hotela dovoliti, da bi se skupne zadeve razširile nad določila sporazuma iz leta 1867. To je Schwegel občutil na lastni koži, ko si je prizadeval, da bi za milijon kron dobil za monarhijo kolonijo na severnem Borneu, pa zaradi nasprotovanja Madžarov ni mogel dobiti denarja. Že v času službovanja v Egiptu je skušal za Avstrijo dobiti področje na somalijski obali, vendar so se mu samo posmehovali. Zato je usmeril vse svoje moči na Balkan, zato je pomagal pri ustanovitvi eksportne akademije, ki je tudi imela namen penetracijo na Balkan. Po Schweglovem mnenju je bila usoda Avstrije odvisna od Balkana, zato je že 1876 zastopal mnenje, da mora Avstrija zasesti Bosno in Hercegovino, da bi zavarovala Dalmacijo, vpliv nad Egejskim morjem pa bi ji dala le osvojitev strumiške kotline. Ker so bili interesi v Albaniji že pod avstrijsko kontrolo, je Schwegel mislil tudi na nekakšno priključitev Srbije, kar bi omogočilo odločujoč vpliv na Balkan.²² V spominih tudi piše, da je Andrassyju večkrat govoril na podoben način, ta pa je večkrat sprejel rešitve v tem smislu. Schwegel je sam imel zemljevid, na katerem je ruski poslanik Novikov potegnil razmejitveno črto interesnih sfer na Balkanu, ki je bila identična s Schweglovo.²⁷ Schweglova na Balkan usmerjena politična filozofija, poznavanje razmer na vzhodu in dobri odnosi, ki so mejili že na prijateljstvo z Andrassyjem, ki ga je tudi obiskal na Bledu, so Schweglu omogočili, da je na berlinskem kongresu igral zelo važno vlogo, po lastnih besedah je sodeloval na vseh sejah, ki so se tikale Avstro-Ogrske, teh pa je bilo največ. V nekem nemškem časniku so ga označili za čolniček na tkalnem stroju. Počasi je na pogajanjih spodrinil barona Haymerleja in užival

vedno večje Andrassyjevo zaupanje.²⁸ Bil je tudi kot edini civilist član komisije za določitev meja, ki jih je načrtoval berlinski kongres. Za zasluge na kongresu je bil odlikovan in z 42 leti je postal najmlajši tajni svetnik v monarhiji. O njegovi dobri poučenosti govori tudi privatno pismo bratu Martinu, ki ga je pisal iz Berlina 16. julija 1878 in v katerem je povsem osebne stvari ter skrb za gospodarjenje na kmetiji v Gorjah še nekoliko politično zabelil. »Urlaubarji so vsi noter poklicani, ker cesar okrog 40.000 soldatov na noge postavi, da država ne bo brez varuha, ako bi zdaj v Berlinu se mir ne sklenil. Soldatov se bo pa vendar nekaj nucalo, ako bomo mogli marširati v Bosnijo, ktero potlej ne bomo več iz rok pustili. Tega pa nikar govoriti drugod.«²⁹

Po kongresu je Schwegel začel delati v komisiji treh skupnih ministrstev za novo zasedeni pokrajini Bosno in Hercegovino, ki ji je načeloval minister za zunanje zadeve. Schwegel je bil imenovan za njegovega namestnika in jo je tako dejansko vodil.

Leta 1879 se je Andrassy umaknil kot minister za zunanje zadeve in njegovi demisiji je hotel slediti tudi Schwegel, vendar ga je Andrassy prepričal, da naj še nekaj časa ostane na svojem mestu. Schwegel je spoznal, da je izgubil svojo največjo zaslombo. Andrassyjev naslednik je postal Haymerle, s katerim se nista od berlinskega kongresa več dobro razumela. Haymerle pa je imel tudi drugačen stil ministrovanja, ki Schweglu ni ustrezal. Zato se je odločil, da se bo ob prvi priliki poslovil od državne službe. Andrassyjev odhod je Schwegla zelo prizadel in sam pravi, da se je ob povratku s kolodvora, kamor so ob odhodu na njegovo posestvo v Tarabas pospremili Andrassyja, počutil kot bi se vrnil s pogreba.³⁰ Da so nastopili drugi časi, je Schwegel lahko zelo hitro občutil. Najprej je Haymerle imenoval za šefa komisije za Bosno in Hercegovino Kallaya, sam Schwegel pa ni dobil nobenega napredovanja, tudi ambasada v Bernu, za katero so govorili, da jo bo dobil, se mu je izmaknila.³¹ Schweglu se je zdel primeren trenutek za odhod ob glasovanju za dispozijski fond, ki ga je predložila Taafferjeva vlada in glasoval je proti. Taaffe, ki je Schweglu menda hotel ponuditi mesto ministra za trgovino, je ob tem glasovanju zahteval od Haymerleja, da naj Schweglu nemudoma svetuje, naj vzame enoletni dopust. Schwegel je namig razumel in se poslovil od državne službe.³²

Po dvajsetletnem službovanju v državni službi se je za Schwegla začelo drugačno življenje. V službi je dosegel velike časti in uspehe, le minister ni nikoli postal. Zdaj

se je v političnem življenju posvetil parlamentarni dejavnosti in od 1879 do 1905 je zasedal klopi v parlamentu kot zastopnik kranjskega nemškega veleposestva, odtlej pa je bil dosmrtni član gosposke zbornice. Privatno se je začel intenzivno ukvarjati s svojo posestjo, saj si je v času službovanja, predvsem z zastopstvi v različnih bankah in s skrbnim in varčnim upravljanjem svojih financ ustvaril lepo premoženje. Leta 1869 je za zmerno ceno kupil posestvo in dvorec Grimšče na Bledu in poleti 1880 ga je začel preurejati. Dela mu je opravljala Kranjska stavbna družba, vodil pa jih je Michelangelo Zois. Svoje posestvo je začel z nakupi zaokrožati, tako da je kmalu dokupil parcele, ki jih je baron Grimschitz odprodal. Tako je kupil parcele na Pokljuki, Dolgem brdu, Novo vas, velik gozd na Pernikih, žago in kovačijo v Grabčah in Kapneku.³³ Njegovo posestvo je po obsegu in gospodarskem pomenu postalo eno največjih na Gorenjskem in je merilo okrog 500 hektarov.

Takoj po vstopu v parlamentarno življenje je Schwegel postal član ustavoverne stranke, ker pa je glasoval proti vojnemu zakonu, je izstopil iz stranke in bil nekaj časa brez-stranar, torej divji, glasoval pa je za opozicijo. Nato pa je pristopil h Coroninijevemu klubu. Ob volitvah 1883 je imel na Kranjskem do-

ločene težave, ki mu jih je povzročal baron Apfaltrern, vendar sta mu pomagala prijatelj Deschman in knez Carlos Auersperg, da je bil vendar izvoljen. Pristopil je k združeni nemški levici, kjer je veleposest predstavljala desnico. Postal je član gospodarskega odbora, imel pomembne trgovinskopolitične referate, sodeloval pri debatah o deželni obrambi, prometnih zadevah i. p.³⁴ Omeniti je, da je Schwegla zelo cenil Kasimir Badeni, ki ga je tudi obiskal na Bledu in ga pred uvedbo jezikovnih uredb, ki so povzročile tudi njegov padec, poklical na zaupno konferenco na Dunaj, ki sta se je poleg Badenija in Schwegla udeležila tudi pravosodni minister grof Gleispach in koroški deželni predsednik grof Goës. Na tej konferenci je Schwegel svetoval Badeniju, naj odredb ne objavi, dokler ne dobi soglasja obeh nacionalnih strank na Češkem. Tega nasveta pa Badeni ni upošteval.³⁵ V spominih Schwegel tudi piše, da je o Badenijevi krizi v njegovi korespondenci veliko materiala, ki prav fotografsko odlikava potek krize.³⁶ Zares škoda, da je ta material in ostala pisna ostalina uničena. Ko je bil ustanovljen parlamentarni klub nemških veleposestnikov, je bil Schwegel do leta 1905 njegov predsednik. V času Thunove vlade se je Schwegel odločno boril za nemško stvar ob obnavljanju sporazuma z Ogrsko za poveča-

Baron Schwegel z ženo baronico Battisti

nje madžarskega prispevka, kar je po hudih bojih avstrijski strani tudi uspelo. Zelo odločilno vlogo je imel Schwegel pri gradnji železnice Salzburg—Trst, saj je bil predsednik parlamentarnega odbora za železnice. Ta projekt pa se je ujemal tudi z njegovimi strateškimi pojmovanji vloge Avstrije. Po njegovih besedah je bil najbolj ponosen v svojem političnem delovanju prav na dve stvari, ki sta podpirali avstrijski prodor na jug in vzhod, prvo je delo in prizadevanja za okupacijo Bosne in Hercegovine, drugo pa turska železnica.³⁷ Tako kot ves parlamentarni klub ustavoverne veleposesti je bil tudi Schwegel hud nasprotnik splošne volilne pravice, za katero je smatral, da Avstrija nanjo še ni dovolj pripravljena in zrela. Menil je, da bodo z njo ogroženi interesi nemštva, veleposesti pa še posebej, pač pa bo prišla v parlament socialna demokracija, ki jo je imel za sovražnico obstoječega reda in srednjega stanu, ki mu je bil temeljni opornik kulturnega napredka. Schwegel pravi, da sta klub in on osebno ta boj častno izgubila, vendar se mu zdi, da so mu nadaljnji dogodki v parlamentarnem življenju pokazali, da je imel prav.³⁸ Njegovo zadnje politično dejanje v državnem zboru je bil boj za nemški volilni okraj Kočevje, ki ga je dobil s pomočjo Poljakov, ki so mu dejali, da so zanj glasovali, misleč, da je ta mandat rezerviran zanj.³⁹

Schwegel je bil tudi poslanec kranjskega deželnega zbora, in sicer od leta 1882. Ta mandat, tudi tu je zastopal veleposest, je po lastnih besedah prevzel le zaradi državnozbornskega. Sicer pa pravi, da ga ni vzel rad, ker se je hotel izogniti nacionalnim konfliktom. Ob tem je seveda moral razčistiti svoj odnos do slovenstva in slovenskih strank. To razčiščevanje je zapisal tudi v svojih spominih. Takole pravi: »Rojen sem bil kot otrok slovenskih staršev in svojega nacionalnega izvora nisem nikoli tajil, čeprav nisem nikoli dvomil, da so moji predniki nemškega pokolenja in da je večji del prebivalstva Gorenjske, posebej področje briksenške in freisinške škofije sčasoma samo zamenjalo svojo materinščino s slovenščino, ohranilo pa je do današnjega dne svoj nemški karakter v navadah in običajih. V mladih letih, med šolanjem v Ljubljani, sem sledil struji leta 1848 in močno zabredel v nacionalne vode.

Toda vso svojo vzgojo, že od Ljubljane v večjem delu, kasneje pa izključno, dolgujem nemškemu učiteljem in vzgojiteljem. Ta vzgoja in izobraženi krogi, v katerih sem kasneje živel daleč od doma in brez duhovnega kontakta z njim, sta mi slovenstvo odtujili. Vendar nisem bil nikoli nasprotnik upravičenih nacionalnih stremljenj Slovencev, samo da nisem ne mogel ne hotel prerezati vezi, ki

so me vezale na nemško kulturo, ki se ji imam zahvaliti za najboljši del moje izobrazbe ter vzgoje in vedno sem bil prepričan, da je slovenski narod neupravičeno in v svojo škodo hotel pretrgati svoje povezave z zahodno kulturo, ki se ji ima toliko zahvaliti in ki bi mu lahko njegovo kulturo in bodočnost najbolj zavarovala in se je začel povezovati z vzhodom. Zato sem se zavedal, da mi bodo očitali renegatstvo, vendar sem skušal vedno storiti vse, da bi kar najbolj služil kulturnim in gospodarskim interesom svoje ožje domovine.«⁴⁰ Tako je Schwegel vseskozi ostajal trd, uporen in dosleden borec nemške veleposesti in sploh nemške stranke na Kranjskem. Na njegov predlog je bil Detela imenovan za deželnega predsednika, medtem ko sam ni hotel postati podpredsednik. Kmalu po Deschmannovi smrti se je zavzemal za reorganizacijo Rudolfinuma in mu pripravil nov statut, ki pa je ostal le na papirju. Zavzemal se je tudi za univerzo v Ljubljani, kjer naj bi bila predavanja v slovenščini in nemščini. Največ pa je storil za gradnjo železnic. Poleg načrtov in gradnje turske železnice je bil zelo dejaven tudi pri gradnji dolenske železnice, pa tudi železnic Ljubljana—Kamnik, Kranj—Tržič, ki je imela v načrtu tudi predor pod Ljubeljem in povezavo s Koroško. Pri gradnji železnic so mu veliko pomagala osebna poznanstva s prometnim ministrom Guttenbergom, Wittkom in Wrbo. Zaradi teh zaslug je postal Schwegel častni meščan Novega mesta, Ribnice, Kočevja, Tržiča, Jesenic in Bele peči, za organiziranje pomoči ob potresu 1895 pa tudi Ljubljane. Njegov boj za nemški mandat v Kočevju smo že omenili, boj, ki ga je dobil po zaupnih dogovorih v notranjem ministrstvu. Sodeloval je tudi pri formuliranju binkoštnega programa nemških nacionalcev, v katerega je prišel le malo predelani tekst njegovega dokumenta o zaščiti nemštva na Kranjskem.

Poleg političnega delovanja se je še naprej udeleževal tudi na gospodarskem polju. Med drugim je bil predsednik nižje avstrijske eskomptne banke, predsednik Kranjske gradbene družbe in član odbora Kranjske hranilnice. Materialno je postal povsem neodvisen, kar si je vedno želel in imel za enega življenjskih ciljev in poleg Grimšča je kupil hiši na Dunaju in v Ljubljani, v Voloski pa mu je arhitekt Fabiani postavil vilo, kamor je zahajal po nekaj mesecev na leto.

Baron Schwegel je umrl 16. septembra 1914 v svojem dvorcu na Bledu, žena pa ga je preživela za celih devetnajst let in umrla v Voloski leta 1933, kjer je tudi pokopana. Tako je sicer doživel začetek prve svetovne vojne, ki je povsem podrla njegov svet, ki ga je pomagal graditi, v katerega je verjel in mu ne-

omajno služil. Bil je gotovo predstavnik tiste liberalne nemške smeri v avstrijskem političnem življenju, ki je verjela v liberalizem leta 1848 in ki jo je po nastopu dualizma čas prehitel. Neomajno je verjel v Avstrijo, v nemštvo, prepričan je bil, da je močan srednji sloj tista družbena sila, na kateri mora sloneti država. Prepričan v vlogo Avstrije na vzhodu, v veliki gospodarski prostor, se ni kaj pridal ukvarjal z mislimi na nacionalne boje in nacionalnega preporoda narodov v monarhiji verjetno sploh ni mogel razumeti, saj niso šli v kalup njegovega načina mišljenja.

O P O M B E

1. Rückblicke auf mein Leben, str. 1—2 (odlej citiram RaL). — 2. Slovenski biografski leksikon, III, str. 740. — 3. RaL, str. 5—6. — 4. RaL, str. 7. — 5. RaL, str. 9. — 6. RaL, str. 10. — 7. Slovenski biografski leksikon, III, str. 250, gl. tudi C-von Wurzbach, Biographisches Lexicon der Kaiserthums Österreichs, XXXII, str. 354 do 357. — 8. RaL, str. 11. — 9. RaL, str. 11—12. — 10. RaL, str. 12. — 11. RaL, str. 13. — 12. RaL, str. 14. — 13. RaL, str. 15. — 14. RaL, str. 17—18. — 15. RaL, str. 19—20. — 16. RaL, str. 24—25. — 17. RaL, str. 26—32. — 18. RaL, str. 32—35. — 19. RaL, str. 38—39. — 20. RaL, str. 40. — 21. RaL,

str. 42—45. — 22. RaL, str. 47. — 23. RaL, str. 49—50. — 24. RaL, str. 50—52. — 25. RaL, str. 56. — 26. RaL, str. 59—63. — 27. RaL, str. 62—63. — 28. RaL, str. 63—67. — 29. Pismo je v lasti dr. Žige Voduška, ki se mu za vpogled in dovoljenje za uporabo najlepše zahvaljujem. V zadnjem času je izšlo še nekaj korespondence o Schweglu. Tu naj omenim Ernsta Rutkowskega Briefe und Dokumente zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie, I. Der Verfassungstreue Grossgrundbesitz 1880—1899, Veröffentlichungen des Collegium Carolinum Band 51/1, Oldenbourg Verlag, München, Wien 1983, 796 str., kjer je objavljenih deset Schweglovih pisem knezu Karlu Auerspergu, Josephu Marii Baernreitherju in grofu Karlu Stürgkhu kot tudi Schweglov Referat über nationalpolitische Forderungen der Deutschen in Krain. Eno pismo Schwegla Petru Graselliju je objavil Marjan Drnovšek v Arhivski zbirki Petra Grassellija 1842—1933, Gradivo in razprave 6, Ljubljana 1983 na str. 270. Med novejšo literaturo pa govori o Schweglu tudi Harald Bachmann, Joseph Maria Bearnreither (1845—1925). Der Werdegang eines altösterreichischen Minister und Sozialpolitikers, Neustadt a. d. Aisch 1977. — 30. RaL, str. 77—78. — 31. RaL, str. 80. — 32. RaL, str. 80—81. — 33. RaL, str. 86. — 34. RaL, str. 98—99. — 35. RaL, str. 101. — 36. Prav tam. — 37. RaL, str. 104—105. — 38. RaL, str. 106—107. — 39. RaL, str. 107. — 40. RaL, str. 108—109.

NARODNOOSVOBODILNI BOJ NA BLEDU

Kronološki oris

FRANCE BENEDIK

Ob nemško-italijanskem napadu na Jugoslavijo so odšle planinske enote iz Bohinjske Bele na položaj, tako da v okolici Bleda ni ostalo nikakršnih večjih enot. Vse, kar so te enote lahko storile v kratkotrajni aprilski vojni 1941. leta, je bilo to, da so minirale most preko Save vzhodno od Bleda.¹ Že sredi aprila so se pričeli vračati mobilizirani vojaki deloma v uniformah, deloma v civilnih oblekah. Svoje orožje, kolikor so ga prinesli s seboj, so v glavnem pometali v jezero, od koder so ga kasneje mladinci veliko rešili.² Na Bled so najprej vkorakale italijanske vojaške enote, ki pa so se po enem dnevu že pričele umikati, saj so 20. aprila Bled že zasedli Nemci in pričeli v skladu z vnaprej pripravljenimi načrti zasedati posamezne vile in hotele.³ Bled je postal središče nemške okupacijske oblasti na Gorenjskem. V hotelu Toplice je imel sedež

šef civilne uprave za Gorenjsko Franz Kutschera, ki je svoje posle na Gorenjskem prevzel šele 30. aprila 1941. Na Bledu je imel poleg tega svoj sedež tudi višji vodja SS in policije generallajtnant Ervin Rösener, ki pa je po kapitulaciji Italije premaknil sedež svojega štaba v Ljubljano. Poleg tega je imel svoj štab na Bledu komandant varnostne policije in varnostne službe s poveljstvom gestapa, ki je med drugim upravljal tudi zapore v Begunjah. Svoj štab na Bledu je imel od poletja 1941 tudi poveljnik nemške redarstvene policije. Na Bledu je bil tudi sedež drugih obveščevalnih, vojaških in polvojaških ustanov, med drugim urada za utrjevanje nemštva. Za zavarovanje vseh teh ustanov in uradov so bile na Bledu stalno — do konca vojne — razmeščene številne varnostne sile, ki so se kasneje pogosto vključevale v boje

proti partizanskim enotam ali pa jim je bil Bled samo izhodiščna točka za boj proti partizanom.⁴ Takšna je bila tudi njegova središčna lega glede na Bohinj, Pokljuko in Jelovico. Zlasti v letih 1941—1943 so Bled obiskali mnogi visoki nacistični funkcionarji iz Berlina. Čeprav so sedež šefa civilne uprave za Gorenjsko že v pozni jeseni 1941 prenesli v Celovec, so drugi nacistični uradi, v katerih so bili tudi koroški nacisti, ostali na Bledu.

Vsa ta navzočnost številnih vojaških ter policijskih in varnostnih enot je ves čas narodnoosvobodilnega boja narekovala specifične oblike delovanja odporniškega gibanja in aktivistov Osvobodilne fronte.

Kljub temu, da je bil v času pred aprilsko vojno Bled moderno letovišče in je turizem prinašal možnosti za boljše življenje, pa je bila le večina domačega prebivalstva vezana na preživetje v vsakodnevni zaslužki tako v blejskih hotelih in večjih penzionih ali pa predvsem okoličani na zaslužek v jeseniški železarni.⁵ Predvsem delavci, ki so se dnevno vozili na delo v jeseniško železarno, so od sredine tridesetih let pričeli prinašati na območje Bleda tudi napredno mislenost, ki se je postopoma zasidrala med delom prebivalstva. Leta 1939 je Marija Mohorič organizirala partijsko celico na Poljšici. Širša okolica Bleda je dala številne organizatorje naprednega delavskega gibanja in komuniste. Na to območje so prihajali posamezni vidni komunisti z Jesenic, saj so bili tod varni pred nenehnim policijskim zasledovanjem. To delovanje komunistov in njihovih somišljenikov z Jesenic in okolice Bleda je v letih pred vojno pozitivno vplivalo na širjenje napredne in tudi narodne zavesti. Poleg domačinov pa so na Bledu delovali občasno tudi drugi delavci-komunisti, ki so bili sezonsko zaposleni. Vsa ta dejavnost napredno usmerjenega prebivalstva in komunistov je bila kljub močnim nemškim enotam osnova za pričetek narodnoosvobodilnega boja oziroma za odpor proti okupatorju tudi na Bledu.⁶

Že 17. julija 1941. leta so blejski mladinci na pobudo Oskarja Pogačnika z Bleda in Jaka Bernarda s Koritnega (oba sta bila že v ilegali) izvedli na Bledu veliko trosilno in napisno akcijo. Po vsem naselju so raztresli številne letake s pozivom na upor proti okupatorju. Na stolpu kopališča so razobesili zastavo z zvezdo ter zastavo s srpom in kladivom; zastave so bile obešene tudi na nekaterih zgradbah. Po naselju so bili nalepljeni lepaki s pozivom na odpor, lepaka sta bila nalepljena na sedežu civilne uprave in na sedežu gestapa. Cesta z Bleda proti Lescam pa je bila popisana s protinemškimi in revolucionarnimi gesli ter porisana s srpi, kladivi in rdečimi zvezdami.⁷ Nemci so to akcijo pri-

pisali komunističnemu spletkarjenju, vendar je imela med prebivalstvom v času nemškega izganjanja Slovencev in splošne negotovosti velik odmev, verjetno največji do konca vojne. Negativen odmev med prebivalstvom Bleda pa je povzročila ustrelitev petih talcev 28. 8. 1941 v Spodnjih Gorjah kot maščevanje Nemcev za ustreljenega blockleiterja Ulčarja.⁸

Ob pripravah na vstajo je bilo jeseniško okrožje KPS razdeljeno v tri rajone. Komunisti z Bleda in okolice ter Bohinja so bili povezani v rajon Bled.⁹ Glavna naloga članov KPS je bila organiziranje vseh oblik odpora in organiziranje vseh naprednih Slovencev v OF in odhod v ilegalo. Na Bledu je prvi odšel v ilegalo Oskar Pogačnik, že ob pripravah na vstajo pa v oktobru 1941 še Alojz Knaflič, vendar sta oba padla.¹⁰ Odbor OF, ki je bil ustanovljen že poleti 1941, pa je imel nalogo oskrbovati prve partizanske skupine oziroma čete. Odbor je deloval vse do oktobra 1941, ko so Nemci aretirali člane odbora OF: Borisa Bema, Ludvika Bema, Boža Benedika, Janka Rusa, Jožefa Ulčarja, Stanka Vrhunca, Alojza Knafliča,* Antonijo in Angelo Knaflič. Po enomesečnih zasliševanjih so jih izpustili domov, razen Janka Rusa in Alojza Knafliča, ki sta bila poslana v taborišče Krieselsdorf.¹¹ Po vrnitvi iz begunjskih zaporov so sicer ponovno pričeli z delom za narodnoosvobodilno gibanje, vendar se je tedaj glavnina partizanskih enot že zadrževala nad Selško dolino in je bilo treba ponovno pričeti iskati pretrgano povezavo.¹² V tem času so se namreč že pričele priprave na decembrsko vstajo. Ob pripravah načrtov za vstajo v blejski kotlini je bil sam Bled izključen, saj zaradi vojaških, policijskih in drugih enot ni bilo nikakršne možnosti, da bi tam vstaja uspela, vstaja v Gorenjsko-Bohinjskem kotu pa je slučajno sovpada s prihodom novega gauleiterja dr. Friedricha Rainerja na Gorenjsko in s prihodom novih policijskih enot po zmagah Cankarjevega bataljona v Selški dolini.¹³

Po neuspehu decembrske vstaje in nemški zimski ofenzivi je sledila še množična aretacija aktivistov. Vsako delo je bilo onemogočeno, saj so še tisti aktivisti, ki so ostali na terenu, prenehali z delom, ker je bilo prebivalstvo zaradi surovih nemških represalij (izganjanj in množičnega streljanja talcev) silno prestrašeno in niso imeli moči, da bi se vključevali v kakršnokoli obliko odpora proti okupatorju. Prav takšne razmere so bile v začetku in v sredini leta 1942 tudi na Bledu. Tisti čas so nacisti po množičnem izgonu več kot 50 družin z Gorij napravili načrt za nemški kolonizacijski otok v tem delu

* Krajan Bleda v spomin na ta dogodek praznujejo 17. julija svoj krajevni praznik.

Gorenjske; naselili več kot 70 Nemcev iz Južne Bukovine; narodnosvobodilni boj je že čez leto dni onemogočil uresničevanje nacističnega načrta.

Ves okupatorjev teror in njegova propaganda pa nista zlomila volje do odpora. Kljub nepovezanosti je sredi leta 1942 pričela na Rečici delovati ilegalna ciklostilna tehnika in na samoiniciativen način lomiti okupatorjevo propagando. Od konca pomladi 1942 do marca 1943 je v hiši Novakovih delovala tehnika, ki jo je vodil Franc Lakota, pomagala pa sta mu Mirko Lakota in Jože Novak. Poleti 1942 pa so nekaj časa razmnoževali tudi v hiši gostilne Zrimc. Rezultat dela tehnike so predvsem trosilni lističi, ki so se poleti 1942 pojavili na Bledu — prav v času priprav na nemško poletno ofenzivo proti gorenjskim partizanom.¹⁴ Za pripravo te ofenzive je navodila napisal sam šef nemške policije Heinrich Himmler in je 2. julija 1942 prispel na Bled poveljnik nemške redarstvene policije, generalpolkovnik Kurt Daluge.

Po končani nemški ofenzivi in njihovi razglasitvi, da je Gorenjska pomirjena, so nacisti »podelili« prebivalstvu Gorenjske nemško državljanstvo na preklic. Po teh ukrepih so se pričeli nacisti pripravljati na mobilizacijo Slovencev na Gorenjskem za nemško delovno in vojaško službo. Da bi se takšni nemški cilji preprečili, je bilo potrebno izpeljati partizansko mobilizacijo. Za te naloge naj bi skrbeli politični delavci in aktivisti na terenu. Iz Gorenjskega odreda so bili poslani posamezni borci z nalogo, da obnovijo ali postavijo na novo ogrodje političnih organizacij na terenu.¹⁵ Za območje Bleda je bil obnovljen oktobra 1942 gorenjsko-blejsko-bohinjski rajon in imenovani so bili tudi člani rajonskega komiteja. V tem rajonu je za Bled odgovarjal Anton Ambrožič-Božo. Spomladi 1943 se je izločil iz tega skupnega rajona še rajon Bohinj, kasneje pa se je iz rajona Gorje—Bled izločil še rajon Ribno.¹⁶ V okviru takšne organizacijske sheme se je od jeseni 1942 razvijalo delovanje političnih organizacij. Delo prvih političnih delavcev je bilo silno težavno, saj je bilo prebivalstvo pod vplivom nemških represalij. Iz zapisnika rajonskega komiteja KPS Gorje-Bled 10. 7. 1943 lahko razberemo, da so bili v rajonu le trije člani KPS, da ni bilo nobenega odbora ZKM (Zveze komunistične mladine), da pa so bili postavljeni trije odbori ZSM (Zveze slovenske mladine), trije odbori SPZZ (Slovenske protifašistične ženske zveze) in osem odborov OF (NOO), mobiliziranih je bilo 70 oseb — od tega jih je pet dezertiralo.¹⁷ Vzroke za takšno stanje lahko najdemo predvsem v povezavi s tem, da je bil Bled center nemške oblasti in partizanske vojaške enote še niso bile tako močne,

Tovariš Perme, komandant mesta Bled, ob osvoboditvi govori prebivalcem

da bi lahko s posameznimi vojaškimi akcijami dvigale moralo prebivalstva.

Samo politično prepričevanje pa v začetku leta 1943 še ni moglo roditi vseh zaželenih uspehov, saj se prebivalstvo še ni otreslo vsega strahu in se niso želeli povezovati v različne organizacije, vojni obvezniki pa so v mnogih primerih zaradi slabe terenske organizacije in bojazni pred represalijami še odhajali v nemško vojsko. Prva enota, ki je z diverzantskimi akcijami posegla v neposredno bližino Bleda, je bila minerski vod Triglav Gorenjskega odreda, ki je jeseni 1943 večkrat miniral progo v neposredni bližini Bleda.¹⁸ Kljub nemškim grožnjam so se organizacija KPS in druge množične organizacije uspešno razvijale v celotnem rajonu Gorje—Bled. Čez poletje so bile ustanovljene partijske organizacije in odbori NOO (OF) na Rečici, v Mlinem in naselju Bled-Grad. Rečica in Bled-Grad sta dobila tudi ilegalni imeni. Rečica se je imenovala Hrastnik, Bled-Grad pa Sonja 11.¹⁹ Medtem ko sta odbora na Rečici in Bled-Grad delovala ves čas do konca vojne, pa je zaradi izdaje sredi julija 1944 prenehal delati odbor v Mlinem. Nemci so obkolili vas in aretirali 37 (po nekaterih podatkih 39) aktivistov in jih odpeljali v begunjske zapore. Od teh zaprtih so Nemci 17 aktivistov poslali v različna koncentracijska taborišča. V tabo-

rišču Mauthausen so umrli Janez Heberle, Avgust Kocjančič, Miha Mandelc, Franc Sever in Andrej Vovk. Ti tovariši so bili tudi organizatorji in vodje političnega dela v Mlinem.²⁰

Vodstvo narodnosvobodilnega gibanja si je silno prizadevalo, da bi na Bledu pridobilo kar največ domačinov za sodelovanje v različnih množičnih organizacijah predvsem zaradi zbiranja podatkov o stanju na Bledu, vojaških enotah itd. Ti aktivisti so kot pomožno osebje, kurjači, snažilke ali nižji uslužbenici, redno pošiljali podatke o stanju nemškega vojaštva in policije na Bledu. Enega takih obveščevalcev Avgusta Kocjančiča so odkrili in aretirali, nato so ga odpeljali v taborišče, kjer je umrl, a delo je kljub temu teklo naprej.²¹ Eno od mnogih poročil iz konca leta 1943 navaja takšne stanje: V Park holetu je 40 gestapovcev, 20 policistov in 40 orožnikov. Imajo več policijskih psov. Na Mlinem je 290 policije, ki so nastanjeni v garažah za Suvoborom. V okolici Bleda so skoro v vsaki vili nastanjeni orožniki in policisti, ki skrbijo za varnost Bleda. Na Bledu in okolici je okrog 500 orožnikov, ki pa so samo za varnost Bleda in če se v okolici kaj pripeti, gredo takoj na pomoč.²²

Zanimiv pa je tudi drugačen primer: v dogovoru s hišnikom, ki je skrbel za vilo Marič, so borci VOS in aktivisti iz vile odnesli orožje, obleke, uniforme in vse uporabne predmete. V vili so bili nastanjeni uradniki državne tajne policije. Hišnik je z družino odšel v partizane.²³

Partizanske enote so se najbolj približale samemu Bledu maja 1944, ko sta se na tem področju zadrževali Prešernova in Gradnikova brigada. Drugi bataljon Gradnikove brigade je napadel žandarmarijski postojanki v Spodnjih in Zgornjih Gorjah. Napad na postojanko v Spodnjih Gorjah ni uspel. Prešernova brigada je napadla postojanko v Ribnem in Koritnem in jih uničila. Napadi so bili usklajeni v noči od 28. na 29. maj 1944. Nemci so poskušali posredovati z Bleda, vendar so bili zavrnjeni.²⁴ Ti napadi niso neposredno vplivali na sam Bled, pač pa je to pomenilo veliko moralno spodbudo za domače politične delavce. Nacisti so uvideli, da tudi na samem Bledu niso več varni. To se je kazalo zlasti s številnimi diverzantskimi in sabotažnimi akcijami, kar je bila lahko edina oblika neposrednega boja na Bledu. Te akcije so vnašale nemir med nemške posadke. Februarja je bila na Rečici požgana žaga in skladišče lesa, v začetku marca je bil pred hotelom Jekler razstreljen tovorni avto, konec maja je bila požgana žaga na Bled-Jezero, sredi maja je bila uničena telefonska povezava med Bledom in Koritnim, junija je bila minirana bencinska črpalka pri garažah gestapa, ki je

bila popolnoma uničena, poškodovane pa so bile garaže in delavnica. Najuspešnejšo akcijo je izvedel v noči od 8. na 9. julij 1944 minerskosabotažni vod Gorenjskega odreda z miniranjem Park hotela. Porušeni sta bili 2 nadstropji, kuhinja in skladišče, večje število Nemcev pa je bilo mrtvih. Nemški vojaki so se znesli nad nedolžnim Janezom Lampetom, ki je spal v sosednjem skednju. Po nečloveškem mučenju so ga ustrelili pred hotelom in ga pustili ležati še dopoldan naslednjega dne.²⁵ Julija je bil miniran tudi transformator pri tovarni vezenin, pogosti so bili napadi na električne in telefonske drogove ali pa napadi na posamezne nemške vojake, oficirje in uradnike. Prav tako pogosti so bili napadi na železniško progo in železniške naprave na postaji Bled-Jezero ali v njeni neposredni bližini. V letu 1944 je prijavljenih s strani nemške policije 12 takšnih napadov.²⁶

Tudi politično življenje se je lažje odvijalo pod vtisom okrepljene vojaške dejavnosti. Pojavila se je nova nevarnost, sredi leta 1944 se na Bledu prvič pojavi tudi domobranska propaganda, saj so bili raztreseni letaki z domobransko vsebino, vendar domobranci na Bledu niso ustanovili svoje postojanke, verjetno zaradi tega, ker to nacistom ne bi bilo prav, in so le občasno prihajali na Bled.²⁷ Razmere na Bledu so bile problematične, ker ni bilo mogoče mobilizirati z večjo vojaško enoto, zaradi tega se je pojavila potreba, da se na Bledu ustanovi mestni odbor OF, ki bi lahko izpeljal tudi mobilizacijo strokovnega kadra (zdravnikov, zobozdravnikov, lekarnarjev, tehniškega osebja itd.), čeprav je Bled sredi leta 1944 dal že 80 partizanov.

Zaradi potreb po mobilizaciji kadrov sta se 16. septembra združila okraja (rajoni so bili preimenovani v okraje) Gorje-Bled in Ribno v nov okraj Bled, ki je bil razdeljen na tri sektorje, območje Bleda je bil sektor Stol. To je pospešilo, da se je v začetku oktobra 1944 formiral tudi mestni odbor OF, ki je lahko poročal, da so se razmere na Bledu pri prebivalstvu izboljšale in da je večji del prebivalstva naklonjen narodnoosvobodilnemu gibanju. Reakcija oziroma domobranci imajo zaslombo le še v pridobitnih krogih, ki še računajo, da bo prišlo do preloma med zavezniki. V poročilu o mobilizaciji je navedeno, da je bilo oktobra mobiliziranih na Bledu 35 ljudi, med njimi vsi člani KPS, ki so bili sposobni za vojsko.²⁸ Potrebe po mobilizaciji so bile ves čas večje, z druge strani pa je bilo potrebno organizacijo političnih organizacij kar najbolj približati ureditvi po končani vojni. Zaradi vseh teh potreb je prišlo v začetku decembra 1944 do združitve okrajev Bled in Bohinj v en okraj Bled-Bohinj. To je bilo v času, ko so Nemci na Bledu že pričeli

dodatno utrjevati svoje postojanke, kopati strelske jarke in nameščati žične ovire. Pri tem delu so uporabljali zapornike iz Begunj.²⁹ Glavne naloge, ki so jih tedaj opravljali aktivisti, so bile še vedno mobilizacija, mobilizacija žena in mladine, množična obveščevalna služba, kampanija v zvezi z amnestijo in kampanija »vse za našo vojsko«. V kampaniji »vse za našo vojsko« oziroma pri zbiranju materiala so na Bledu dosegli zelo velik uspeh, saj so nabrali največje količine materiala v celotnem okraju — zaloge so bile torej le še velike.³⁰

V zaključnem obdobju svoje oblasti na Bledu so Nemci postopoma pričeli odvažati z Bleda arhive in se pripravljati na evakuacijo, neprestano se je večalo število vojaštva, ki so bili na Bledu v času zadnje sovražne ofenzive ali pa so se ustavljali med premiki različnih vojaških enot. Sredi marca 1945 se pojavijo tudi domobranci, ki so svojo postojanko osnovali v Jaršah in patroljirali po bližnjih vaseh in širili svojo propagandno literaturo, vendar nad prebivalstvom niso izvajali nikakršnega nasilja.³¹

Ob pripravah na osvoboditev je bila naloga aktivistov na Bledu, da bi na kakršenkoli način onemogočili rušenje ali poškodovanje posameznih objektov. Še naprej so opravljali obveščevalno službo, posamezniki pa so bili tudi parlamentarci o pogajanjih za vdajo. Borci komande mesta Bled so že 8. aprila zavzeli in uničili nemško postojanko v Spodnjih Gorjah. Do začetka maja so z občasnimi vpadi v smeri proti Gorjam in Radovni skušali zavarovati komunikacije za umik, saj frontalni napad partizanov zaradi velikega števila vojaštva na Bledu ni bil mogoč. Nemci so vzpostavili utrjeno obrambno črto od blejskega gradu do Zasipa, kjer je prihajalo do spopadov in minometnih obstreljevanj med borci komande mesta Bled (nemški vojaki, ki so prebežali k partizanom) in nemško vojsko, ki je bila na Bledu. Nemcem na Bledu je bila 8. maja 1945 ponujena predaja, vendar so jo zavrnil in se čez noč umaknili. Na Bled so prispele 9. maja enote komande mesta Bled.

Kljub temu, da je bil Bled center nemške okupacijske oblasti na Gorenjskem, je prebi-

valstvo Bleda kljub težkim pogojem mnogo pripomoglo k zmagi nad nemškim okupatorjem in k zmagi revolucije, to priča tudi veliko število žrtev, saj je žrtvovalo svoja življenja 72 prebivalcev Bleda.³³

OPOMBE

1. Ulčar Ciril, Kronika Bleda, Arhiv Gorenjskega Muzeja (poslej Arhiv GM), fasc. 10. — 2. Tone Svetina, Rdeči sneg Triglava, Kronika Narodnoosvobodilnega boja v Blejsko-Bohinjski kotlini 1941—1945 (poslej Tone Svetina Kronika), Bled-Bohinj 1970, str. 5. — 3. Tone Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941 do 1945, Maribor 1968, str. 143—151. — 4. Ulčar Ciril, Kronika Bleda, Arhiv GM, fasc. 10. — 5. Boj pod Triglavom, Gorje pri Bledu, 1966, str. 9—13. — 6. Boj pod Triglavom, str. 47—76, Tone Svetina, Kronika, str. 8—11. — 7. Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, VI. del, knjiga 1 (poslej Zbornik dokumentov), str. 329. — 8. Arhiv GM, plakati ustreljenih talcev. — 9. Franc Kono-belj-Slovenko, Jeseniška dolina leta 1941, Jeklo in ljudje, Jeseniški zbornik I, Jesenice 1964, str. 368. — 10. Arhiv GM, Življenjepisi padlih borcev. — 11. Arhiv GM, begunjske zaporniške knjige. — 12. Ulčar Ciril, Kronika Bleda, Arhiv GM, fasc. 10, Tone Svetina, Kronika, str. 13. — 13. Ivan Jan, Dražgoška bitka, Ljubljana 1971; Karawankenbotte, št. 35, 17. 12. 1941. — 14. Ana Benedetič, Partizanske tehnike in tiskarne na Gorenjskem, Kranjski zbornik, Kranj 1970, str. 33. — 15. Domacili v slovenskih občinah, Ljubljana 1977, str. 187. — 16. Arhiv GM, ftsc. 3. — 17. Arhiv GM, fasc. 2. — 18. Zbornik dokumentov VI/8, str. 130, VI/9, str. 14, 56. — 19. Arhiv GM, fasc. 2. — 20. Arhiv GM, begunjske zaporniške knjige, življenjepisi padlih borcev, Tone Svetina, Kronika, str. 47. — 21. Arhiv GM, življenjepisi. — 22. Zbornik dokumentov VI/9, str. 195. — 23. Zbornik dokumentov VI/10, str. 456. — 24. Zbornik dokumentov VI/14, str. 123—125, 132—133. — 25. Arhiv GM, fasc. 6. — 26. Zbornik dokumentov VI, knjige 10—16, poročila o sabotažnih in diverzantskih akcijah. — 27. Arhiv GM, fasc. 4. — 28. Arhiv GM, fasc. 6. — 29. Arhiv GM, fasc. 17. — 30. Arhiv GM, fasc. 6. — 31. Arhiv GM, fasc. 17. — 32. Boj pod Triglavom, str. 417—423. — 33. Arhiv GM, življenjepisi padlih borcev.

VRHUNSKÉ PRIREDITVE NA BLEDU SO BILE V ŠAHU IN VESLANJU

BOŽO BENEDIK

Na športnem področju ima Bled dolgo tradicijo, ki sega še v čas Avstro-Ogrske, ko je bil precej dejaven Sokol in ta tradicija se je med obema vojnoma nadaljevala. Po drugi svetovni vojni so se poleg orodne telovadbe razvili tudi nekateri drugi športi, zlasti igre z žogo: nogomet, vaterpolo, danes je vidno odbojgarsko moštvo pa hokej. Omeniti je tudi nekdanje plavanje, kegljanje na ledu, ki ima najbrž najdaljšo tradicijo, pa golf in konjeniški šport. Predvojna tradicija smučanja se je nadaljevala in dosegla vrh v enem najvidnejših smučarskih skakalcev Božotu Jemcu, pa še nekaj jih je potrkalo na vrata državne reprezentance. Po organizaciji vrhunskih športnih prireditev pa nedvomno prednjačita dva športa, in sicer veslanje in šah. Blejska veslaška proga je postala cenjena v vseh mednarodnih krogih in velja po tehnični plati za drugo najboljšo na svetu, takoj za luzernsko na Rotseeju, po naravnem okolju pa jo še prekaša. Na drugi strani pa je bil Bled prizorišče nekaterih velikih šahovskih prireditev, kjer mu gre v slovenskem merilu prav gotovo prvo mesto.

Do prve pomembne prireditve, ki pa je bila vrhunska, je prišlo jeseni 1931, ko je bil na pobudo prof. dr. ing. Milana Vidmarja, našega vodilnega šahista v času do druge svetovne vojne in znamenitega elektrotehnika, velik mednarodni šahovski turnir v hotelu Toplice. Vidmarjevi pobudi je prisluhnila blejska Zdraviliška komisija, Dravska banovina in blejski hotelirji, ki so vzeli pod streho vsak po nekaj šahistov in njihovih spremljevalcev, ostale stroške pa so si omenjeni trije organizatorji porazdelili. Milan Vidmar je bil tedaj eden najmočnejših šahistov na svetu in posrečilo se mu je, da je zbral 14 resnično močnih šahistov na čelu s tedanjim svetovnim prvakom Aleksandrom Aljehinom. Edino njegovega najresnejšega konkurenta Kubanca Capablance ni bilo med udeleženci, zato pa so prišli Bogoljubov, Nimcovič, Spielman, Tartakower, Flohr in seveda Vidmar ter mladi up slovenskega šaha mojster Vasja Pirc, prav tedaj rekonvalescent po operaciji. Turnir je bil dvokrožen, na njem pa je premočno zmagal Aljehin, kar 5,5 točke pred drugouvrščenim Bogoljubovom. Vidmar je s Švedom Stoltzem, Američanom Kashdanom in Čehom Flohrom delil solidno 4.—7. mesto, čeprav je veliko remiziral, medtem ko je bil Pirc zadnji.

Turnir je bil velika športna prireditev in je vzbudil veliko pozornost domače in tuje javnosti. Šahisti so bili zadovoljni z bivanjem

v hotelu Toplice, ki je bil renoviran in je prav tedaj dobil svojo današnjo podobo, in s pogoji igranja v jedilnici hotela, čeprav je npr. Nimcoviča zelo motilo fotografiranje, glasnejše govorjenje gledalcev in celo sprehanje šahistov med mizami. Ob turnirju so se ohranili nemško pisani epigrami neznanega avtorja, ki so na humorističen način ocenili slehernega igralca. V Študijski knjižnici v Novem mestu (kdo ve po kakšnem čudnem naključju prav tam) pa je ohranjen tudi nemško pisani zaključni govor zmagovalca Aljehina. Med drugim je povedal, da se mu »je turnir, ki je za mnoge predolgo trajal, zdel prav glede na posebne lepote kraja, še mnogo prekratek«. Ocenil je, da je bil blejski turnir prvi spopad med starejšo in mlajšo generacijo šahistov po prvi svetovni vojni. Med mlajšo generacijo je štel Stoltza, za katerega je dejal, da ima izreden kombinatorni talent, Kashdana je označil za igralca s suho, razumarsko igro in s premalo ustvarjalne fantazije, Flohra je imel za najbolj nadarjenega, pa preveč nepremišljenega in prenervoznega ter končno našega Pirca, ki mu je obetal še velike uspehe. Vsi štirje, danes že pokojni, so kasneje dosegli lepe mednarodne uspehe, čeprav v sam svetovni vrh nobeden med njimi ni spadal.

Do naslednjega šahovskega dogodka na Bledu je prišlo šele čez 18 let, ko sta se v mali dvorani Park hotela v prijateljskem dvoboju leta 1949 pomerila naš Vasja Pirc in takrat zelo močni Nizozemec dr. Max Euwe, ki je bil 1935—37 tudi svetovni prvak. Pol dvoboja je bilo na Bledu, pol pa v Ljubljani, končal se je pa neodločeno 5 : 5, kar je bil za Pirca pomemben uspeh.

Že naslednje leto je bil ponovno v Park hotelu precej močan mednarodni turnir 16 igralcev, ki se je končal z dvojno argentinsko zmago. Prvi je bil Najdorf pred Pilnikom. Pomemben prodor je napravila mlajša generacija jugoslovanskih šahistov, med katerimi je bil Fuderer četrti, Ivkov pa 5—6. Naša tedaj najboljša šahista Gligorič in Trifunović se turnirja nista udeležila, spet pa je bil zelo skromen Pirc z enajstim mestom, ostala dva udeleženca turnirja 1931 Stoltz in Tartakower pa sta bila šele 12. in 15.

Res vrhunske šahovske srečanje je bilo leta 1959, ko so turistični in šahovski delavci Blede in Ljubljane sprejeli organizacijo turnirja kandidatov za svetovno šahovsko prvenstvo. Na štirikrožnem turnirju se je merilo osem igralcev, med katerimi je bil tudi Jugoslovian Gligorič, nastopil pa je tudi tedaj uveljavlja-

joči se Bobby Fischer, ki se je na turnir kvalificiral leto prej v Portorožu. Turnir je bil v spodnjih prostorih Kazine in je organizacijsko lepo uspel. Turnirsko je zmagal Mihail Talj, kar dve točki pred večno drugim rojakom Keresom. Gligorić je delil peto in šesto mesto. Na Bledu je bilo pol dvoboja, četrtnina pa v Zagrebu in četrtnina v Beogradu.

Kandidatski turnir je privabil na Bled množico vrhunskih šahistov in novinarjev z vsega sveta in organizatorji so že začeli tkati vezi za velik mednarodni turnir, ki naj bi ga organizirali ob 30-letnici prvega blejskega veleturnirja. Neumorni in uspešni organizator je bil tedanji tajnik Šahovske zveze Slovenije blejski rojak Ernest Kapus, ki je ostal v domačem kraju skoraj neznani in neupoštevani kot je to pač stara in preizkušena blejska navada. Kapus je dal pobudo za gradnjo nove dvorane, ki so jo potem na Bledu do turnirja, ki je bil od 2. 9. do 4. 10. 1961 po načrtih ing.

arch. Ivan Spinčiča tudi zgradili. Prizadevnim organizatorjem je uspelo pripraviti res močan turnir, zadnji res velik turnir na Bledu. Zbralo se je 20 vrhunskih šahistov in to je bil eden najmočnejših turnirjev po drugi svetovni vojni. Spet je zmagal Talj, med našimi pa se je lepo uveljavil mladi Bruno Parma, ki mu je le pol točke zmanjkalo do naslova velemejstra, kar je pa že čez dve leti dosegel. Nestor slovenskih šahistov Vidmar sicer ni več igral, bil pa je sodnik turnirja. Bled je tedaj dejansko mesec dni živel s šahom in za šah. Turistična sezona se je podaljšala, vreme je bilo ves čas lepo, vzdušje med udeleženci pa zelo prijateljsko. Med trajanjem turnirja so bile za šahiste in njihove spremljevalce organizirane razne prireditve in izleti, med katerimi bi se izlet v Vintgar skoraj tragično končal, saj je Trifunović padel v sotesko in bil je pravi čudež, da se je rešil iz vrtincev ob slapu.

VELIKI MEDNARODNI ŠAHOVSKI TURNIR NA BLEDU
JUGOSLAVIJA 1951
GRAND TOURNOI DES ÉCHECS INTERNATIONAL À BLED
YOUUGOSLAVIE 1951

		1. Kosić	2. Stoltz	3. Tartakover	4. Asztalos	5. Vidmar	6. Cole	7. Nimzowitsch	8. Pirc	9. Flohr	10. Bogoljubov	11. Kabanov	12. Maroczy	13. Alieckin	14. Spielmann	15. Tatarski	16. Keres	17. Talj	18. Kramnik	19. Smolenski	20. Dž.
1 Kosić	Jugosl.		1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2
2 Stoltz	Bugars.			1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2
3 Tartakover	Ugorska				1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2
4 Asztalos	Jugosl.					1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2
5 Vidmar	Jugosl.						1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2
6 Cole	Bugars.							1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2
7 Nimzowitsch	Danija								1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2
8 Pirc	Jugosl.									1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2
9 Flohr	Češka										1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2
10 Bogoljubov	Nemci											1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2
11 Kabanov	U.S.A.												1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2
12 Maroczy	Madž.													1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2
13 Alieckin	Franc.														1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2
14 Spielmann	Avstrij.															1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2
15 Tatarski																	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2
16 Keres																		1/2	1/2	1/2	1/2
17 Talj																			1/2	1/2	1/2
18 Kramnik																				1/2	1/2
19 Smolenski																					1/2
20 Dž.																					

E. Pirc *Bogoljubov* *Tatarski* *Keres* *Talj* *Kramnik* *Smolenski* *Dž.*

Zaključna tabela veleturnirja leta 1951 s podpismi udeležencev

Udeleženci turnirja kandidatov za naslov svetovnega prvaka v šahu leta 1959

To pa je bil tudi vrhunec šahovskih tekmovanj na Bledu. Leta 1965 je bil sicer še dvoboj med Ivkovom in Larsenom ter Taljem in Portišem v okviru kandidatskih dvobojev, večkrat so bila organizirana še moštvena tekmovanja, med drugim tudi finale za Titov pokal, pa mladinsko prvenstvo Jugoslavije in prvenstvo Jugoslavije za članice. Zadnji večji turnir je bil del Vidmarjevega memoriala, ki je bil na Bledu junija 1979, potem pa nič več. Zadnja leta v Sloveniji sploh ni več pomembnejših šahovskih turnirjev.

Kronist je zabeležil prve veslaške prireditve na Bledu — seveda z navadnimi športnimi čolni že leta 1905. Takrat so namreč podelili posebne medalje za najboljša mesta. Te prireditve je smatrati le bolj kot družabne manj pa kot prave športne, ki smo jih vajeni danes.

Ob vse večjem razvoju turizma na Bledu so blejski turistični delavci kmalu doumeli pomembnost jezera tudi za veslaške prireditve. Odločili so se za organizacijo državnega prvenstva v tridesetih letih. To je bil za tiste čase kar zahteven podvig, saj je bilo nanovo postaviti naprave, ki jih je takšno tekmovanje zahtevalo. Ni pa bilo še dovolj izkušenj o tem. Postavili so novo čolnarno v Veliki Zaki, tam je bil tudi start, cilj pa je bil vse do 1953 pred Park hotelom, kjer so bile v parku pred hotelom tudi tribune za gledalce in častne goste. Teh ni manjkalo, saj je bilo tekmovanje pod pokroviteljstvom kraljice Marije, udeležili pa so se ga številni častni gosti. Tekmovanje so pripravili domači športni delavci, na pomoč pa so jim priskočili še iz Ljubljane. Posebnost tega prvenstva je bila presenetljiva zmaga rečnih pred morskimi klubi. Od slovenskih klubov je sodeloval edino Ljubljanski športni klub. Tega pa sta zastopala Joško Medved in Marko Bleiweis v dvojnem dvojcu. V čolnu »Gad« sta bila prvi dan tretja, drugi dan na mednarodni regati pa sta po vodstvu na 750 m morala odstopiti. Domačini so na-

stopili v navadnih čolnih v dodatnem programu. Priznati je potrebno, da je domače športne delavce spodbudil poznani veslaški delavec Mario Lušič iz Šibenika. Ta je letoval na Bledu in Blejsko jezero se mu je zazdelo kot izredno primerno za veslaška tekmovanja. Saj bi se veslači končno le rešili morskih valov! Za te svoje namere je pridobil kmalu domačine, takratne delavce pri Veslaški zvezi Jugoslavije, posebej pa je podprl to njegovo zamisel ing. Ježek iz Ljubljane, dočim so z več poznavanja veslaškega športa priskočili na pomoč še ing. Jakov Despot, Andra Žeželj, in Kaliterna.

Veslaška zveza Jugoslavije je s pismom 17. oktobra 1930 obvestila Medzvezni odbor X. olimpiade v Zagrebu, da je pri nas med 13 veslaškimi klubi pod št. 3 vpisan Športni klub Bled z veslaško sekcijo poleg ostalih sekcij. Tajnik takratnega kluba je bil ing. Janko Janša.

Vendar pa so prizadevanja, nadaljevati z veslaškimi prireditvami na Bledu pojenjala, prav verjetno, ker na Bledu samem med domačini ni bilo ljubiteljev te športne zvrsti, ki bi bili posebej nagnjeni s tem nadaljevati. To je povzročilo precejšnjo škodo, saj je čolnarna v Veliki Zaki začela propadati, morali so jo odstraniti in prodati za druge potrebe, pa tudi vse ostalo, kar so si takrat pripravili je propadlo. Za nekaj časa je bilo veslaških prireditev na Bledu konec.

Na novo pa je vznikla ta misel v povojnem času. Posamezniki, ki so poznali Bled še iz leta 1930, so se sestali na prvem povojnem državnem prvenstvu v Dubrovniku leta 1948. Tu pa je padla misel, naj bi oživel Bled za večja veslaška tekmovanja. Zastopnikov iz Bleda ni bilo, podprli pa so ta predlog člani ljubljanskega športnega kluba. In v letu 1949 so na Bledu že začeli z vrhunskimi veslaškimi tekmovanji. Takrat je bilo prvo državno prvenstvo Jugoslavije na Bledu. S tem pa se je začela pot Bleda v veslaški svet.

Blejska veslaška proga je bila takrat še brez vsake opreme, brez objektov, zato je bilo treba hitro misliti kako stezo opremiti za večja mednarodna tekmovanja. Blejska občina je naročila investicijski program z lokacijo vseh potrebnih objektov. Pripravil ga je takratni blejski načrtovalec ing. arh. Marjan Šorli. Dvoje njegovih zamisli je bilo odločilnih: Čolnarna z vsemi objekti naj bo locirana v Mali Zaki na tamkaj zamočvirjenem travniku, proga pa je obrniti tako, da bo start pred Park-Hotelom, to se pravi v središču Bleda in cilj v zalivu v Zaki, kjer so naravne možnosti za ciljne naprave in tribune. Lokacijsko je Šorli problem rešil najbolje — saj so to pozneje priznali vsi veslaški strokovnjaki, ki so obiskovali naš Bled ob vrhunskih

veslaških prireditvah. Vsi pogoji za razvoj veslaškega športa so torej bili podani, posebno še ko je bila v letu 1949 ustanovljena na Bledu veslaška sekcija v sklopu Športnega društva »Gozdar«, trener pa je postal Zvonko Jirasek. S tem je bil tu zagotovljen razvoj veslaškega športa.

V letu 1950 so bila na programu prva mednarodna tekmovanja — mednarodne regate, ki poživljajo Bled že petintrideset let. Inicijatorji so bili po večini športni delavci iz Ljubljane in vodstvo takratne Veslaške zveze s sedežem v Beogradu, privabljali pa so tudi domačine, predvsem športne in turistične delavce iz Bleda. Ti naj bi v bodoče prevzeli iniciativo in tako je tudi bilo. Ko je v letu 1954 prevzel Veslaško zvezo Slovenije Boris Kocijančič, jo vodil do svoje smrti 1968, obenem pa tudi Regatni odbor na Bledu, je v sodelovanju s športno-turističnimi dejavniki vznikla misel o organizaciji evropskega veslaškega prvenstva za moške in ženske na Bledu.

Predlog je bil podan v letu 1954 na kongresu Mednarodne veslaške zveze — FISA — v Amsterdamu, dokončno pa sprejet na kongresu 1955 v Gentu, potem, ko je predsednik FISA g. Gaston Mulleg obiskal Bled in si ogledal vse možnosti organizacije takšnega vrhunškega tekmovanja. V letu 1954, ko je bil doma že sprejet sklep o kandidaturi, so na Bledu začeli pospešeno s pripravami — to je s postavitvijo naprav in objektov, ki so za takšno tekmovanje potrebni. Že takrat pa je bila pri vseh na Bledu prisotna misel, da je postaviti čimveč stalnih objektov, ki naj bi nam služili vsa naslednja leta tako za prireditve kot za razvoj veslaškega športa. Tako je bila postavljena nova prostorna čolnarna z garderobami, tribune, štart s 6 štartnimi mesti, pontoni za pristajanje čolnov, blejska občina pa je podelila za namene veslaškega športa počitniško vilo »Planinko« v Mali Zaki. Le ciljni stolp in pa označba veslaške steze sta bila še provizorna, veliko pa so si pomagali še z raznimi šotori.

Na prvenstvu je sodelovalo 22 držav pri moških in 13 pri ženskah, ki so tokrat na Bledu sodelovale šele tretjič na evropskih prvenstvih. Predsednik FISA g. Gaston Mulleg iz Švice je ocenil, da je bilo to do takrat najlepše in najboljše organizirano evropsko prvenstvo — podobno oceno pa so izrekli tudi drugi udeleženci, posebej tekmovalci in zastopniki tiska. Hrvoje Macanović, eden naših nastarejših športnih novinarjev, je v primerjavi s takratnimi olimpijskimi igrami v Melbournu v Avstraliji dal vso prednost Bledu in organizaciji evropskega prvenstva.

V letu 1962 so tudi v veslaškem športu nadomestili evropska prvenstva s svetovnimi. Prvo je bilo tega leta v Luzernu. Ko so si ju-

goslovanski predvsem pa slovenski veslaški delavci ogledali to prvenstvo, se jim je kmalu porodila misel, da bi že drugo takšno prvenstvo imeli na Bledu. Tako so se najpreje na Bledu pogovorili, da se spuste v boj za kandidaturu in na kongresu v letu 1963 v Köbenhavnu je Bled v trdi konkurenci z Münchnom in Duisburgom zmagal — torej II. svetovno prvenstvo je bilo v letu 1966 na Bledu, vendar le za moške — saj za ženske v tistem času svetovnih prvenstev še ni bilo. Organizacija svetovnih prvenstev je bila vsekakor zahtevnejša kot prej evropska. Tega se je kaj dobro zavedal organizacijski komite, ki ga je ponovno vodil Boris Kocijančič, sekretar pa prav tako Božo Benedik ob sodelovanju številnih veslaških delavcev v prvi vrsti z Bleda, pa Ljubljane, Splita, Zagreba in Beograda. Ob obisku novega predsednika FISA Thomasa Kellerja v letu 1963 na Bledu, ki je sicer poznal Bled še kot tekmovalec iz leta 1956, je bil pripravljen podrobni načrt o vseh pripravah, res da ob upoštevanju najskromnejših možnosti. Saj finančni položaj takrat pri nas ni bil najbolj ugoden, pa še vrsta takšnih in podobnih prireditev se je zvrstila prav istega leta. Prireditelji so se zavedali, da so potrebne

Blejski osmerek — najuspešnejša veslaška ekipa Bleda. Slika je iz leta 1962

številne investicije za izgradnjo veslaškega centra na Bledu in se s tem izogniti izredno dragim provizorijem, ki pa še ne zagotavljajo res kvalitetne organizacije.

Tako so postavili novo ciljno hišo s prostori za sodnike, merilne naprave, in spikerje ter postajališče za izmenjavo sodnikov, dalje kabelske zveze med štartom, čolnarno in ciljem z zadostnim številom zvez, kjer naj bi bilo vključeno tudi ozvočenje vsega ciljnega prostora, okolice čolnarne in startnega okolja, dalje je bila postavljena nova zgradba s teraso ob čolnarni za pisarniške potrebe, sestanke, z restavracijo. To je bila ena največjih pridobitev, ki naj bi zlasti služila v poznejših letih za vse vrste podobnih prireditev. Adaptirana je bila dalje še stara klubska hiša, okolica čolnarne prijetno urejena, vse garderobe pa opremljene tudi s toplo vodo. Vse te investicije je skrbno vodil Vlado Janežič, veliko je bilo njegovih zamisli takrat pa vse do današnjih dni. Med začasnimi investicijami pa so bile najbolj pomembne poleg provizornih hangerjev, tribun, pošte, kabine za radio komentatorje, novinarske tribune na samem jezeru zaradi komentatorskih mest za televizijske reporterje. Pojavila se je na tem prvenstvu še televizija in prav ta medij je bilo potrebno še posebej izkoristiti v propagandne namene za blejski turizem. Seveda so bili takratni prenosi črno-beli, vendar so imeli velik odmev v svetu. Prenosi so šli v 19 držav — skupaj 48 ur, postavljeno je bilo sedem kamer, navzočih pa je bilo 26 domačih in 32 tujih komentatorjev. Vse službe na samem tekmovanju, ki je trajalo od 8. do 11. septembra 1966 so delovale res nemoteno. Gledalcev je bilo na finalnih tekmah 17.322 s 6500 vozili, vendar je bil promet vzorno organiziran, tako da kakšnih posebnih zastojev ni bilo čutiti. Nekaj težav je bilo z nameščanjem tekmovalcev, gledalcev in novinarjev, saj se blejske hotelske kapacitete v tem času niso povečale. Zato so tekmovalcem nudili po večini počitniške domove. Skupaj pa so našli v teh dneh tekmovanja 30.902 nočitev od tega 27.559 gostov.

Kot posebnost je omeniti izredno veliko zanimanje vseh vrst medijev, saj je bilo skupaj 345 novinarjev iz 22 držav, poročila o našem svetovnem prvenstvu pa so bila objavljena v 425 časopisih in revijah. Najdaljši telegram je obsegal 1338 besed, najdaljša zveza 97 minut, najdaljši prenos pa štiri ure v ZRN. Na II. svetovnem prvenstvu je sodelovalo 524 tekmovalcev s 135 čolni iz 31 držav. Opazovalci pa so obiskali Bled še iz Vichy-ja, Mehike in Kanade, da bi si nabrali izkušnje o tukajšnji organizaciji, saj so se prav tam pripravljali na večja tekmovanja oziroma na olimpijske igre (Mehika). Ocene in priznanja ob koncu svetovnega prvenstva so prihajale

od vseh strani. Vsi so bili edini v tem, da je tekmovanje potekalo enkratno, organizacija je bila do kraja dodelana.

V veslanju so se začeli vse bolj uveljavljati tudi mladinci, malo pozneje tudi mladinke. Želeli so si mednarodnih tekmovanj in med ostalim tudi eno prireditev svetovne razsežnosti. Na Bledu so se kaj kmalu navdušili nad takšnim mladinskim tekmovanjem, posebno še, ker so bila vsaj v tistem času še manj zahtevna, niso bila potrebna kakšna večja vlaganja — saj je bilo že vse tu — pa tudi organizacijski štab je bil na voljo po večini doma, le manj jih je bilo vabiti iz ostalih veslaških centrov.

Organizacijski komite je prevzel takratni predsednik Veslaške zveze Slovenije Franček Mirtič, ogrodje pa so tvorili člani blejskega Regatnega odbora. Na novo je bilo postaviti le start na 1500 m, odločili pa so se tudi za postavitev manjše novinarske tribune — zidane, z večjo teraso vrh tribune. Verjetno pa je bila to ena manj posrečenih rešitev v te namene, saj se dosedaj ni pokazala kaj prida koristna, razen ob slabem vremenu.

Na II. mladinskem prvenstvu FISA je sodelovalo 522 mladincev - veslačev iz 22 držav. Čeprav je bilo to tekmovanje v dneh 26.—31. 7. 1971, torej v glavni turistični sezoni, ni bilo posebnih težav.

Veslaška zveza Jugoslavije je na pobudo njenega takratnega predsednika admirala Ljube Trute na kongresu v Montrealu predložila kandidaturo za organizacijo 8. svetovnega prvenstva za leto 1979 na Bledu. Obseg te prireditve je bil toliko bolj obsežen, ker je bilo potrebno prevzeti ženske, lahke veslače in moške. Program je tako trajal kar od 28. avgusta do 9. septembra 1979.

Organizacijski komite, ki ga je imenovala Veslaška zveza Jugoslavije in pa Telesna kulturna skupnost Slovenije je prevzel tedanji sekretar za notranje zadeve Janez Zemljarič, podpredsedniki so bili Ljubo Truta, Metod Rotar, ing. Polda Pernuš, Ante Mahkota, sekretariat pa je vodil Božo Benedik. Kot smo že omenili je bil program obsežen, zahteven, zato je bilo potrebno več vlaganj in priprav. Postavili so ob sedanjih objektih v Mali Zaki zgradbe za ambulante, tehnične pisarne in dodatne garderobe. Največ težav je povzročala postavitve starta na 1000 m, ki ga je bilo predstavljati dnevno, ki pa mora biti lociran prav tam, kjer je jezero najširše. To je zahtevalo drago štartno napravo. Urejeno pa je bilo parkirišče ob čolnarni, obnovili so tudi staro zgradbo, čolnarno, pontone. Vsi drugi objekti so bili provizorni kot tribune, enako je bila postavljena novinarska tribuna na jezeru in pa številna komentatorska mesta za radijske in televizijske komentatorje, pove-

čanje pontonov za podeljevanje medalj in podobno.

Več pa je tokrat bilo napravljenega na komunalni ureditvi. Od tega pa je Bledu tudi nekaj več ostalo. Tako so rekonstruirali cesto iz Mlinega do Velike Zake, uredili obalo v Veliki Zaki in ob tribunah, podprli s svojimi sredstvi položitev kabla do stanovanjskih blokov na Rečici in s tem omogočili ostvariti telefonsko omrežje v tej vasi. Na pobudo organizacijskega komiteja je prišlo do obnove blejske »Kazine«, to pa je bilo dobrodošlo prirediteljem, za lepši zunanji izgled Bleda pa so olepšali zunanost posameznih zgradb, železniške postaje Bled - Jezero, središče Bleda pa tudi okrasili tako, da je Bled dostojno sprejemal številne tuje goste.

Tega zadnjega svetovnega prvenstva na Bledu se je udeležilo 970 tekmovalcev — 176 lahkih veslačev, 279 žensk in 515 moških s 273 čolni iz 34 držav. Poudarimo še številen obisk zastopnikov tiska, radia in televizije, saj se jih je zbralo na Bledu 320 (188 tujih), slika Bleda pa je v slikovitih barvah potovala po svetu — po vsej Evropi, ZDA in Kanadi ter Japonski. Ti prenosi so bili seveda še posebnega propagandnega pomena. To pa je poleg tekmovalnega pomena še posebej bila želja prireditelja. Predsednik FISA Thomas Keller je takole menil ob vpisu v spominsko knjigo hotela Toplice: »Svetovno prvenstvo 1979 na Bledu je bilo za vse udeležence nepozaben življenjski doživljaj. Organizacija je bila dobra, vremenske prilike čudovite, boji izredni. Še enkrat se je izkazal hotel Toplice kot glavni sedež FISA«. Podobna priznanja pa so prihajala zlasti še v strokovnem veslaškem tisku. Na kratko smo opisali le največja veslaška tekmovanja. Poleg imenovanih pa so bila še številna državna prvenstva — le v tem obdobju do leta 1978, 12-krat. Prvomajske regate so se vrstile od leta 1960 dalje, prva tekmovanja mladincev v troboju Koroška—Julijska Krajina—Slovenija od leta 1958 dalje, ki pa se je leta 1967 razširil še na Istro—Benečijo in Dunaj.

Številna so bila slovenska prvenstva, posebej pa so kvaliteto teh regat povzdignili troboji med Avstrijo, Zvezno republiko Nemčijo in Jugoslavijo. Prav Jugoslavija je prva navezala športne stike po tej vojni z ZRN in v letu 1950 je bil prvi tak troboj, ki se še danes nadaljujejo v razdobju dveh let. V istem letu pa so začeli na Bledu z mednarodnimi regatami. Teh se je zvrstilo dosedaj od 1950 že 30 — te so v vseh letih razen v času vrhunskih prirediteljev.

Kakšna razlika je bila med prvimi regatami in današnjimi časi, se lepo vidi v spominih znanega veslaškega delavca Vincentića, ki je zapisal, da so bili veslači in funkcionarji na-

stanjeni v barakah s pogradi v treh nadstropjih z navadnimi slamaricami, odeje pa so veslači morali prinesiti s seboj. Hrano so organizirali po klubih kakor so vedeli in znali, v glavnem pa je bila to suha hrana, ki so jo klubi prinesli s seboj. Tvegan je bil tudi prevoz čolnov, saj je prišel v poštev edino prevoz z železnico do postaje Bled - Jezero, od tam do bližnje Zake pa so čolne veslači prinesli na rokah. Zaradi slabih prometnih povezav in pomanjkanja vagonov je pot do Bleda trajala tudi 48 ur in čolni so prispeli neredko v prav slabem stanju.

Blejci pa so poleg organizacij imeli velike uspehe tudi v tekmovalnem pogledu. Leta 1949 je bilo ustanovljeno športno društvo Gozdar z veslaško sekcijo in 1951 so blejski veslači prvič nastopili ter na državnem prvenstvu v Vukovarju dosegli v ženskem četvercu tretje mesto. Najuspešnejša generacija je začela v četvercu s krmarjem leta 1959 beležiti prve uspehe. Peter Klavara in njegov brat Boris, danes uveljavljena trenerja v Kanadi, sta vnesla v klub dotlej neznan entuziazem in nove metode treninga po nemškem vzorcu, ki je temeljil na celoletnem delu, s poudarkom na dviganju uteži in teku. Tomaž Guzelj, Darko Tolar, Jaka Potočnik, Jože in Ludvik Berc, Franc Kozelj, Stanko Slivnik, Alojz Dornik, Alojz Colja in drugi, so postali ogrodje potem znamenitega blejskega osmerca. Že leta 1961 je ekipa osvojila državno ekipno prvenstvo za mladince v Splitu. Leta 1962 je osmerek že dosegel vrhunske rezultate in prvič premagal državnega članskega prvaka splitskega Mornarja. Visoki splitski veslači niso mogli verjeti, da so jih premagali precej nižji in navidez slabotni Blejci. Leta 1963 je blejski osmerek zmagal na vseh domačih prireditvah, na evropskem prvenstvu v Københavnu pa so dosegli četrto mesto. V letih 1964—66 je Peter Klavara postal zvezni trener za veslanje in osmerek se je po njegovih konceptih precej spreminjal. Zraven so prišli še Veko Skalar, Slavko Janjušević in Marko Mandić, tako da je svoje največje uspehe dosegel kot kombinirana ekipa, kjer pa so bili vsaj štirje člani vedno Blejci. Nikoli ne bo povsem jasno koliko je bilo odstopanja in taktiziranja do ostalih klubov, borba za mesta v čolnu je bila huda in govorjenja ter sporov precej. V letu 1964 je osmerek zmagal na regati v Luzernu, dosegel bron na evropskem prvenstvu v Amsterdamu, potem pa sta prišli dve razočaranji. Kljub favoriziranosti in zmagi nad nemškim osmercem iz Ratzeburga, ki je bil takrat najboljši, so blejski fantje na olimpijskih igrah v Tokiu zasedli le najbolj nesrečno četrto mesto, torej brez kolajne. Še mesto nižje pa so padli na svetovnem prvenstvu na Bledu 1966, kjer so

hoteli pred domačo publiko popraviti izgubljeno iz Tokia. Peto mesto je sicer lep uspeh, toda za to generacijo je bil to grenak poraz. Dolga leta trdega treniranja niso izpolnila vseh pričakovanj in tedanja generacija se je povečini razšla. Z zamenjavo generacij je prišlo sicer do odmevnih uspehov novih veslačev predvsem v mladinski konkurenci, vendar dosežkov tiste generacije ni bilo več moč doseči.

Še dva dogodka naj bi omenili — proslavo 40-letnice in 50-letnico veslanja na Bledu. Ob obeh obletnicah leta 1971 in 1981 so na Bledu podelili priznanja vsem tistim, ki so številna leta sodelovali na teh prireditvah in žrtvovali svoj prosti čas, seveda pa tudi tistim, ki so dosegli vrhunske rezultate v veslanju doma in v svetu. V letu 1971 je bilo podeljenih 45, v letu 1981 pa 58 priznanj.

UDK 904(497.12 Bled)

Knific Timotej, dr., asistent, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana, YU

Arheološki zemljevid Blejskega kota v zgodnjem srednjem veku

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 32, št. 2—3, april 1985, str. 99—110, cit. 56

Regionalni arheološki zemljevid izraža, poleg naselitvene (dis)kontinuitete (vertikalni pogled) in relativnih odnosov med najdišči (horizontalni pogled), tudi razmerje med človekom in naravnimi danostmi v zaključeni geografski, historični ali ekonomski enoti. V Blejskem kotu ima to razmerje dva poudarka: na biotopu — na soočenju najdišč z geološko zgradbo, tlemi in reliefom — in na zgodnjem srednjem veku. Mikroregionalno arheološko preučevanje je ugotovilo staroslovansko naselitveno jedro in obrobje ter izluščilo dve pomembni sestavini kolonizacije — varnost in za poljedelsko obdelavo primerna zemljišča.

UDK 949.712 Bled »06/09«

Pleterski Andrej, mag., raziskovalni sodelavec na inštitutu za arheologijo ZRC SAZU, Novi trg 5, 61000 Ljubljana, YU

Zupa Bled. Interpretacija

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 32, št. 2—3, april 1985, str. 110—118, cit. —

Avtor obravnava nastanek župe Bled kot teritorialno-upravne enote novonaseljenih starih Slovanov. Prikaže njen gospodarski, populacijski in družbeni razvoj ter razloži nastanek zgodnjefevdalne staroslovanske razredne družbe. Zupa je bila uničena v tretji četrtini 10. stoletja. V njenem središču je bilo oblikovano kraljevo posestvo, ki pa je kmalu razpadlo. Večina ga je leta 1004 dobil brixenski škof Albuin.

UDK 347.236(497.12 Bled)»10/17«

Gestrin Ferdo, dr., redni profesor FF v pokouju 61000 Ljubljana, Gestrinova 1, YU

Bled v fevdalni dobi

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 32, št. 2—3, april 1985, str. 119—130, cit. 50

V 11. stoletju je na blejskem ozemlju nastalo nekaj zemljiških gospostev, med njimi tudi jedro najpomembnejšega — gospostva brixenskih škofov. Njegovo središče je bilo ozemlje okoli blejskega jezera, kjer so imeli škofje posest v tamkajšnjih vaseh. Fevdalni odnosi, ki so se precej hitro uveljavili v 11. stoletju niso imeli nekih posebnih značilnosti. S prodorom blagovno denarnega gospodarstva na prelomu v novi vek kmetje vse bolj posegajo v neagrarne dejavnosti (trgovina, tovarništvo, fužinarstvo, ogljarstvo, drvarstvo). Na povečan pritisk zakupnikov, ki upravljajo gospostvo, odgovarjajo s pritožbami in upiranjem (1515, 1635). Okoli srede 16. stoletja se je v ožjih blejskih vaseh precej uveljavila reformacija. Za 17. stol. je značilno pospešeno nadaljevanje socialnega razslojevanja prebivalstva. Podložniški položaj so s spremembo začasnih zakupov v dedne, z razdelitvijo srenjske zemlje in nejevoljniškim patentom izboljšale šele reforme 18. stoletja.

Izvleček M. Š.

UDK 7(497.12 Bled)

Höfler Janez, dr., izredni univerzitetni profesor, Oddelek za umetnostno zgodovino, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 12 61000 Ljubljana, YU

O umetnostnih spomenikih srednjega veka v Blejskem kotu

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 32, št. 2—3, april 1985, str. 132—142, cit. 49

V razpravi avtor obravnava umetnostne spomenike srednjega veka v Blejskem kotu (arhitektura in stensko slikarstvo), na podlagi sedanjega stanja spomenikov, izsledkov konservatorskega raziskovanja in pričevanja arhivskih virov, ter jih poizkuša tudi zgodovinsko in umetnostnozgodovinsko opredeliti.

UDK 314(497.12 Bled)»1869/1910«

Fischer Jasna, dr., višja znanstvena sodelavka, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja
61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1, YU

Populacijski razvoj in socialna struktura okrajnega glavarstva Radovljica med leti 1869 in 1910

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 32, št. 2—3, april 1985, str. 142—145, cit. 5

V razpravi je s pomočjo objavljenih uradnih statističnih podatkov, zbranih z ljudskimi štetji v letih 1869, 1880, 1890, 1900 in 1910 prikazana stopnja gospodarskega in družbenega razvoja okrajnega glavarstva Radovljica v zadnjih desetletjih 19. stoletja in letih do prve svetovne vojne kot je odslikana po podatkih avstrijske poklicne statistike. Analiza nam pokaže nekatere posebnosti, ki jih ne zasledimo v razvoju slovenskega narodnostnega ozemlja. Počasnejša je rast števila prebivalstva. Dokaj hitro pada delež prebivalstva, ki se je preživiljal z agrarno dejavnostjo, s tem pa hkrati raste predvsem delež prebivalstva, ki se je preživiljal z obrtjo in industrijo ter je znatno višji kot na slovenskem narodnostnem ozemlju.

UDK 630(497.12 Bled)»18/19«

Smolej Igor, mag., Inštitut za gozdno in lesno gospodarstvo Slovenije, Večna pot 2, 61000 Ljubljana, YU

Prispevek k zgodovini blejskih gozdov

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 32, št. 2—3, april 1985, str. 145—154, cit. 78

Prispevek obravnava zgodovino gozdov in gozdarstva na Pokljuki in Mežakliji v obdobju od začetkov urejenega gospodarjenja z gozdovi v prvi polovici 19. stoletja do začetka 20. stoletja. Prikazati skuša stanje in razvoj gozdarstva (gozdnogospodarskega načrtovanja, pridobivanja gozdnih dobrin, vzgoje gozdov) v odvisnosti od naravnih razmer, vplivov drugih gospodarskih dejavnosti (kmečkega gospodarstva, železarstva, lesne predelave, trgovine) in njihovih potreb po lesu, oglju, gozdni paši in drugih gozdnih dobrinah.

UDK 7.047.1+779(497.12 Bled)

Kambič Mirko, mag., raziskovalec, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana, YU

Bled na starih slikah

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 32, št. 2—3, april 1985, str. 154—171, cit. 52

Avtor obravnava številne starejše upodobitve Bleda v slikarstvu, grafiki in fotografiji. S skrbno analizo motivike prehaja v širše zaključke o pomenu blejskih upodobitev. Nekatere slike so nastale kot vizualni dokument o blejski posesti in o razvoju naselja. Mnogo slik je nastalo iz likovnih pobud zaradi naravne lepote kraja. Del slikovega gradiva se veže na prebujanje in utrjevanje slovenske narodne zavesti. Del motivov ima značaj turistične propagande. Gradivo služi lahko za izdelavo kompletne evidence slik z motivi Bleda. Avtor predlaga formiranje kabineta blejskih upodobitev in postavitve spomenika Janezu Puharju (1814—1864) izumitelju fotografije na steklo.

UDK 82.081:908(497.12 Bled):929

Mahnič Joža, dr., izr. prof. na akademiji za glasbo v Ljubljani
61000 Ljubljana, Česnikova 28, YU

Bled in književnost

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 32, št. 2—3, april 1985, str. 172—182, cit. 36

Razprava zajema čas od razsvetljenstva do leta 1945, in sicer avtorje, ki so bili na Bledu rojeni ali so ga opisovali, med njimi je bilo tudi nekaj tujcev. Vse avtorje so pritegnile izjemne naravne lepote tega kraja in okolice, mnogi so se ukvarjali tudi z značajsko tipiko prebivalcev in z različnimi razgibanimi zgodovinskimi dogodki. Prenekateri pesniki in pisatelji so v okolju Bleda obravnavali razna filozofska, etična ali domovinska vprašanja ali podajali kar svoje osebne, čustvene ali nazorske izpovedi. V estetskem pogledu imamo seveda opraviti s kaj različno kvaliteto od resničnih umetnin prek pomembnejših del do ljudsko-vzgojnih proizvodov.

UDK 338.48(497.12 Bled)»18/19«

Zorn-Janša Olga, višja predavateljica, Pedagoška akademija v Ljubljani
61000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 16, YU

Zgodovina blejskega turizma od začetkov do leta 1941

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 32, št. 2—3, april 1985,
str. 182—196, cit. 53

Bled spada med zgodnja turistična jedra na Slovenskem. Mednarodni sloves mu je nedvomno pridobil Švicar Arnold Rikli, ki je že v 50. letih 19. stoletja tu ustanovil zdravilišče, uvedel posebne metode zdravljenja in o tem tudi sam veliko pisal. Od 70. let dalje pa prihaja vedno več gostov iz monarhije ne le na zdravljenje, temveč predvsem na počitnice v lepo okolje. Med obema vojnama se Bled uspešno razvija, le turistična publika se je precej spremenila. K ugledu in slavi Bleda pripomorejo tudi razna diplomatska srečanja, ki postanejo tu precej pogosta. Poleg hotelov in penzionov je bilo mogoče dobiti sobe tudi pri mnogih privatnikih, razvijati se je pričel še zimski turizem, uspešno je delovala Zdraviliška komisija, toda druga svetovna vojna je ta razvoj močno zavrla.

UDK 728.37(497.12 Bled)»18/19«

Benedik Božo, pravnik v pokoju
64260 Bled, Cankarjeva 7, YU

Počitniške vile so bile ponos blejskega letovišča

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 32, št. 2—3, april 1985,
str. 197—213, cit. —

Avtor na podlagi podatkov gradbenega arhiva občine in zemljiške knjige sodišča v Radovljici ugotavlja nastanek in razvoj počitniških vil na Bledu, ki so nastajale od srede 19. stoletja do začetka druge svetovne vojne. Izgradnja vil lepo prikazuje kako mondeno letovišče je bil Bled, kakšna je bila struktura lastnikov, kar je vplivalo tudi na ostalo turistično klientelo in pomeni tudi vpogled v zgodovino slovenskih in tudi drugih višjih krogov, tako industrialcev, bankirjev, kot tudi visokih uradnikov in politikov.

UDK 656.65+656.121.2(497.12 Bled)

Benedik Božo, pravnik v pokoju
64260 Bled, Cankarjeva 7, YU

Čolnarji in izvoščiki na Bledu

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 32, št. 2—3, april 1985,
str. 214—222, cit. —

V članku je prikazan zgodovinski razvoj čolnarjev (pletnarjev) in izvoščikov na Bledu in to od začetkov do današnjega dne. Oboji pomenijo posebnost Bleda in njihov razvoj je prikazan deloma na arhivskih virih, deloma na spominih krajanov, ki se ukvarjajo s tem poslom.

UDK 929 Schwegel J.

Rozman Franc, dr., višji znanstveni sodelavec, Inštitut za zgodovino
delavskega gibanja
61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1, YU

Baron Schwegel v svojih spominih

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 32, št. 2—3, april 1985,
str. 223—229, cit. 40

Avtor na podlagi doslej neobjavljenih spominov barona Josefa Schwegla in ob upoštevanju literature obravnava življenjsko pot in politično delovanje tega pomembnega politika druge polovice preteklega stoletja. Njegovo politično delovanje kot diplomata, državno-in deželnozborskega poslanca in blejskega rojaka je bilo doslej v slovenski historiografiji le bežno omenjano.

UDK 940.534.971.2 Bled

Benedik France, Gorenjski muzej, Tavčarjeva 43
64000 Kranj, YU

Narodnoosvobodilni boj na Bledu (Kronološki oris)

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 32, št. 2—3, april 1985,
str. 229—233, cit. 33

Avtor v strnjeni obliki oriše razmere na Bledu v času nemške okupacije in prikaže glavne faze v razvoju narodnoosvobodilnega gibanja, ki se je ob vrsti nemških okupacijskih ustanov in številčno močnih nemških policijskih in vojaških enotah razvijalo v izredno težkih pogojih. Kljub temu so si ilegalne in protiokupacijske akcije neprekinjeno sledile vse od julija 1941, Bled pa je z več kot 80 aktivnimi borci v različnih partizanskih enotah in 72 žrtvami pomembno pripomogel k osvoboditvi Gorenjske in zmagi narodnoosvobodilnega boja na slovenskih tleh.

UDK 794.1.093+797.12.093(497.12 Bled)

Benedik Božo, pravnik v pokoju
64260 Bled, Cankarjeva 7, YU

Vrhunske prireditve na Bledu so bile v šahu in veslanju

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 32, št. 2—3, april 1985,
str. 234—240, cit. —

V članku je prikazan historiat velikih šahovskih turnirjev, ki jih je Bled priredil v zadnjih več kot petdesetih letih in ki so ga uvrstile med vrhunska zbirališča svetovnih šahovskih mojstrov. Na drugi strani pa so bile še bolj vrhunske prireditve v veslanju, za katere ima Bled edinstvene pogoje. Ob tem pa je prikazan tudi razvoj veslanja na samem Bledu, športa, v katerem so Blejci dosegli svoje največje uspehe.

UDC 949.712 Bled »06/09«

Pleterski Andrej, M. A., Research Assistant at the Institute of Archaeology
The Scholarly Research Centre of the Slovene Academy of Arts and
Sciences
Novi trg 5, 61000 Ljubljana, YU

The "Župa" of Bled. An Interpretation

Kronika, A Magazine for Slovene Local History, 32, No. 2—3, April 1985,
pp. 110—118, cit.

The author discusses the foundation of the župa of Bled as a territorial-administrative unit of the newly settled Old Slavs. The author also presents the development of its economy, population and society and explains the beginning of the early feudal Old Slavic class society. The župa was destroyed in the third quarter of the 10th century. In its centre a king's estate was formed but it soon disintegrated. The major part of it went in 1004 to the Brixen bishop Albuin.

UDC 904(497.12 Bled)

Knific Timotej, Ph. D., Department of Archaeology, Faculty of Philosophy,
Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana, YU

An Archaeological Map of the Region of Bled in the Early Middle Ages

Kronika, A Magazine for Slovene Local History, 32, No. 2—3, April 1985,
pp. 99—110, cit. 56

The regional archaeological map shows besides the (dis)continuity of settlement (a vertical view) and the relative relations among the findings (a horizontal view) also the relationship between man and the natural environment in a closed geographical, historical or economic unit. In the region of Bled this relationship is characterized by two accents: on the biotope — i.e. the confrontation of the findings with the geological structure, ground and relief — and on the early Middle Ages. The micro-regional archaeological investigation discovered an Old Slavic settlement core as well as the margins and it also exposed two important components of the colonization — safety and ground fit for agriculture.

UDC 7(497.12 Bled)

Höfler Janez, Ph. D., Full Professor, Department of Art History,
Faculty of Philosophy, Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana, YU

On the Middle Ages Art Monuments in the Region of Bled

Kronika, A Magazine for Slovene Local History, 32, No. 2—3, April 1985,
pp. 130—142, cit. lit 49

In his paper the author discusses the Middle Ages art monuments in the region of Bled (architecture and wall-painting) on the basis of both the present condition of the monuments as well as the results of the conservation research and the evidence of the archival sources. At the same time the author attempts a historical and artistic evaluation.

UDC 347.236(497.12) Bled »10/17«

Gestrin Ferdo, Ph. D., Retired Full Professor
61000 Ljubljana, Gestrinova 1, YU

Bled in the Period of Feudalism

Kronika, A Magazine for Slovene Local History, 32, No. 2—3, April 1985,
pp. 119—130, cit. 50

In the 11th century a few landed properties were formed on the territory of Bled, among them also the most important one belonging to the bishops of Freising. Its centre was the territory around the lake of Bled for the bishops owned land in the neighbouring villages. The feudal relations, fairly quickly established in the course of the 11th century, bore no specific characteristics. With the break-through of the economy where goods were exchanged for money on the verge of New Era, farmers started to reach more and more into non-agricultural activities (trade, transport, forging, charcoal-making, forestry). To the increased pressure of tenants who actually managed the property, they answered with complaints and rebellions (1515, 1635). Somewhere in the middle of the 16th century Reformation was getting more and more influential in the villages around Bled. The following century is characterized by an increased social stratification of the population. The position of subjects was improved only with the reforms of the 18th century when temporary, lease was changed into hereditary, when parish property was distributed, and when a new patent was issued which gave the peasants their personal freedom.

UDC 630(497.12 Bled):18/19»

Smolej Igor, M. A., Slovene Institute for forest and wood culture
Večna pot 2, 61000 Ljubljana, YU

A Contribution to the History of the Forests of Bled

Kronika, a Magazine for Slovene Local History, 32, No. 2—3, April 1985,
pp. 145—154, cit. 78

The article presents the history of forestry and forests on the Pokljuka and the Mežaklja in the period starting with the beginnings of forest management from the first half of the nineteenth century until the beginning of the twentieth. It attempts to present the condition and the development of forestry (that is forest planning, acquiring forest goods, forest cultivation) as it depends on the natural circumstances, the influence of other economic activities (like peasant economy, production of iron, wood processing, trade) as well as their needs as regards wood, charcoal, forest pasture and other forest goods.

UDC 314(497.12 Bled):1869/1910»

Fischer Jasna, Ph. D., Senior Research Assistant, The Institute for the History of Labour Movement, 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1, YU

The Development of Population and the Social Structure of the Administrative District of Radovljica Between the Years 1869 and 1910

Kronika, A Magazine for Slovene Local History, 32, No. 2—3, April 1985,
pp. 142—145, cit. 5

On the basis of the published official statistical data provided by the census in the years 1869, 1880, 1890, 1900 and 1910, the author presents the degree of economic and social development of the administrative district of Radovljica in the final decades of the 19th century and in the years preceding World War I. An analysis reveals certain peculiarities that are not to be found in the development of Slovene national territory. The population-growth is slower. The part of the population which made its living by way of agriculture decreases fairly quickly while the opposite trend is obvious with that part of the population which lived on trade and industry and which was considerably higher than on the Slovene national territory.

UDC 82.081:908(497.12 Bled):929

Mahnič Joža, Ph. D., Associate Professor at the Academy for Music
in Ljubljana
61000 Ljubljana, Česnikova 28, YU

Bled and Literature

Kronika, A Magazine for Slovene Local History, 32, No. 2—3, April 1985,
pp. 172—182, cit. 36

The paper discusses the period from the Enlightenment up to 1945; it includes the authors who were either born at Bled or who simply described it — among them there were also some foreigners. All of them were attracted by exceptional natural beauty of the place and its surroundings, many of them dealt with the character characteristics of the inhabitants as well as with many a vivid historical event. Several poets and writers discussed various philosophical, ethical or national issues or they simply presented their personal, emotional or conceptual views in the beautiful atmosphere of Bled. As regards the aesthetic quality of literary works, there are of course true works of art as well as important works and those meant for public education.

UDC 7047.1+779(497.12 Bled)

Kambič Mirko, M. A. Researcher Scholarly Institute of the Faculty of Philosophy
Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana, YU

Bled on Old Photographs

Kronika, A Magazine for Slovene Local History, 32, No. 2—3, April 1985,
pp. 154—171, cit. 52

The author discusses a number of older reproductions of Bled in painting, graphic arts and photography. On the basis of detailed analysis of motives he makes conclusions as the importance of these reproductions. Some pictures and photographs were taken as a visual document about the landed property of Bled and the development of place itself. Several of them were a result of artistic impulse owing to the natural beauty of the place. A certain portion of the pictorial material is related to the awakening and strengthening of the Slovene national consciousness. Some motives have the character of tourist propaganda. The above mentioned material could be used in order to make a complete record of pictures with Bled as the main motive. The author suggests the foundation of a cabinet of various representations of Bled as well as the setting up of a monument of Janez Puhar (1814—1864) who invented the glass plate photography.

UDC 728.37(497.12 Bled)»18/19«

Benedik Božo, retired lawyer
64260 Bled, Cankarjeva 7, YU

Holiday Villas Were the Pride of Bled

Kronika, A Magazine for Slovene Local History, 32, No. 2—3, April 1985, pp. 197—213, cit. —

On the basis of the data from the architectural archives of the Bled commune and the land-register of the court of Radovljica, the author traces the beginnings and the development of holiday villas at Bled; the first ones were built in the middle of the 19th century and the process continued until the beginning of the World War II. The building of villas at Bled proves that the place was a holiday resort for high society; it also reveals the structure of the owners which influenced also the rest of the tourist clientele. And finally, it offers an insight into the history of Slovene and other high circles, such as the industrialists, bankers, high officials and politicians.

UDC 338.48(497.12 Bled)»18/19«

Olga Zorn-Janša, Senior lecturer
Pedagogical Academy of Ljubljana, Kardeljeva ploščad 16
61000 Ljubljana, YU

The History of Tourism at Bled From the Beginning until 1941

Kronika, A Magazine for Slovene Local History, 32, No. 2—3, April 1985, pp. 182—196, cit. 53

Bled is one of the early tourist resorts in Slovenia. It owes its international fame to a Swiss named Arnold Rikli, who established a healing spa on the spot already in the fifties of the nineteenth century and introduced special methods of healing about which he also wrote a great deal. From 1870 on more and more guests from the Monarchy are coming not only for health but mostly to enjoy their holidays in the beautiful surroundings. In the period between the two world wars Bled developed a great deal, only the tourist population changed a great deal. Various diplomatic meetings, which became fairly frequent, also contributed a good deal to the reputation and fame of the place. Apart from hotels and boarding-houses, rooms were also available in private houses; winter tourism began to develop, the health resort commission was active, but the outbreak of the World War II checked the development very much.

UDC 929 Schwegel J.

Rozman Franc, PH. D., Senior Scholarly Assistant
Institute for the History of Labour Movement,
Trg osvoboditve 1, 61000 Ljubljana, YU

Baron Schwegel in his Memoirs

Kronika, A Magazine for Slovene Local History, 32, No. 2—3, April 1985, pp. 223—229, cit. 40

On the basis of the so far unpublished memoirs of Baron Josef Schwegel as well as on the basis of other sources the author presents the life and political activity of this important politician of the second half of the previous century. His political activity as a diplomat, state deputy and a member of Parliament has been so far mentioned but briefly in the Slovene historiography.

UDC 656.65 + 656.121.2(497.12 Bled)

Benedik Božo, retired lawyer
64260 Bled, Cankarjeva 7, YU

Boatmen and Cabmen at Bled

Kronika, A Magazine for Slovene Local History, 32, No. 2—3, April 1985, pp. 214—233, cit. —

The article presents the historical development of boatmen and footmen at Bled from the beginning up to nowadays. Both are characteristic of Bled and their development is partly shown by way of archival sources and partly by memories of local people who are still in the business.

UDK
UDC 949.712(-2) (05)

YU ISSN 0023-4923

KRONIKA

ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

XXXII

1984

IZDAJA IN ZALAGA ZGODOVINSKO DRUŠTVO ZA SLOVENIJO
SEKCIJA ZA KRAJEVNO ZGODOVINO

LJUBLJANA

UDC 794.1.093+797.12.093(497.12 Bled)

Benedik Božo, retired lawyer
64260 Bled, Cankarjeva 7, 61000 Ljubljana, YU

Top-level Entertainments at Bled in Chess and Rowing

Kronika, A Magazine for Slovene Local History, 32, No. 2—3, April 1985,
pp. 234—240, cit. —

The article presents the history of great chess tournaments which took place at Bled in the last fifty years and which placed it among the top meeting-places of world chess players. On the other hand, Bled was the site of top-level rowing competitions. Along with this, the development of rowing at Bled itself is presented, rowing being the sport in which the sportsmen of Bled achieved their greatest success.

UDC 940.534.971.2 Bled

Benedik France, The Museum of Gorenjsko, Tavčarjeva 43, 64000 Kranj, YU

The National Liberation Movement at Bled (A Chronological Survey)

Kronika, A Magazine for Slovene Local History, 32, No. 2—3, April 1985,
pp. 229—233, cit. 33

The author gives a condensed survey of the circumstances at Bled during the time of the German occupation and presents the main phases in the development of the national liberation movement; the latter developed in extremely difficult conditions as a results of a series of German occupational institutions and numerically strong German police and army forces. In spite of this, illegal and anti-occupational actions followed one after another from July 1941 on. With more than 80 active fighters in various partisan units as well as with 72 victims, Bled contributed a great deal to the liberation of Gorenjsko and to the victory of the national liberation movement on the Slovene territory.

Izdajateljski svet: Marjan Drnovšek, dr. Tone Ferenc, dr. Ferdo Gestrin (predsednik), Metka Gombač, Nada Holinsky, Olga Janša-Zorn, dr. Jože Koropec, Janez Kos, Antoša Leskovec, Božo Otorepec, Slavica Pavlič, Marija Serdoner, dr. Mirko Stiplovšek, Prvenka Turk

Uredniški odbor: France Dobrovoljc, Marjan Drnovšek, dr. Tone Ferenc, dr. Ferdo Gestrin, Stane Granda, Olga Janša-Zorn, Janez Kopač, Božo Otorepec, dr. Sergij Vilfan, dr. Peter Vodopivec — Glavni urednik: dr. Peter Vodopivec, odgovorni urednik: Marjan Drnovšek — Lektor: France Dobrovoljc — Tehnični urednik Marko Štuhec — Opremil: Julijan Miklavčič — za upravo odgovarja uredništvo — sofinancirata Raziskovalna in Kulturna skupnost Slovenije — Tiska tiskarna Tone Tomšič v Ljubljani — Klišeje izdeluje klišarna Ljudske pravice v Ljubljani

KAZALO

AVTORSKO KAZALO

RAZPRAVE IN ČLANKI

- Božo Benedik: Počitniške vile so bile ponos blejskega letovišča — 197
- Božo Benedik: Čolnarji in izvoščki na Bledu — 214
- Božo Benedik: Velike prireditve na Bledu so bile v šahu in veslanju — 234
- France Benedik: Narodnoosvobodilni boj na Bledu. Kronološki oris — 228
- Jože Curk: Lovrenc na Pohorju in njegova okolica — 19
- Jasna Fischer: Populacijski razvoj in socialna struktura okrajnega glavarstva Radovljica med leti 1869 in 1910 — 142
- Ferdo Gestrin: Italijanski vplivi na organizacijske oblike gospodarskega razvoja v Sloveniji do 16. stoletja — 10
- Ferdo Gestrin: Bled v fevdalni dobi do 18. stoletja — 119
- Janez Höfler: O umetnostnih spomenikih srednjega veka na Bledu — 130
- Olga Janša-Zorn: Zgodovina blejskega turizma od začetka do leta 1941 — 182
- Mirko Kambič: Bled na starih slikah (fotografija — grafika — slikarstvo) — 154
- Tone Knez: Halštatsko obdobje v Sloveniji — 1
- Timotej Knific: Arheološki zemljevid blejskega kota v zgodnjem srednjem veku — 99
- Andrej A. Kranjc: Raziskovanje vodnih jam na Slovenskem (pregled od antike do danes) — 35
- Joža Mahnič: Bled in literatura — 154 172
- Marjan Matjašič: Stališče vojaških oblasti do nemirov septembra 1908 v Ljubljani — 28
- Darja Mihelič: Drobtinice iz družabnega življenja srednjeveškega Pirana — 7
- Andrej Pleterski: Župa Bled (interpretacija) — 110
- Maruša Pleterski: Pionirska proga — 44
- Franc Rozman: Baron Schwegel v svojih spominih — 223
- Igor Smolej: Prispevek k zgodovini blejskih gozdov — 145
- Sergej Vilfan: Glose k zgodovini srednjeveškega Celja — 15
- Ivan Zelko: Stoletne razprtije zaradi reke Mure med Avstrijo in Madžarsko — 24

IZ STARIH FOTOGRAFSKIH ALBUMOV

Darko Ogrin: Goldonijev trg v Trstu — 63

ZAPISKI IN GRADIVO

- Mladen Bogić: Prispevek k zgodovini železnic (o uporabi kratic) — 60
- Ivan Rihtarič: Prispevek k življenju in delu Antona Kremplja — 57

JUBILEJI

Marjan Drnovšek: Ob osemdesetletnici Vlada Valenčiča — 64

DELO NAŠIH ZAVODOV IN DRUŠTEV

Nives Sulič: Nekaj misli ob razstavi za etnološko topografijo občine Črnomelj — 66

NOVE PUBLIKACIJE

- Majda Žontar: Razstava Delavska kultura društva na Gorenjskem do leta 1941 — 67
- Ana Benedetič: »Kulturna društva na Gorenjskem v letih 1860 do 1941«, Katalog razstave, Gorenjski muzej v Kranju 1980; »Delavska kulturna društva na Gorenjskem do leta 1941«, Katalog razstave, Gorenjski muzej v Kranju 1983 85
- Zdenko Čepič: Jerca Vodušek-Starič, Začetki samoupravljanja v Sloveniji, Maribor 1983 — 72
- Eva Holz: Zorka Skrabl, Hranilništvo na Dolenskem in v Beli krajini; France Štukl, Hranilništvo v Škofji Loki, Ljubljana 1983 — 80
- Eva Holz: Jasna Kogoj, Uršulinke na Slovenskem, Izola 1982 — 86
- Olga Janša-Zorn: Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike zv. 7 — Bleiweisov zbornik. Ljubljana 1983 — 74
- Boris Mlakar: Tone Ferenc, Primorska pred vse-ljudsko vstajo 1943, Ljubljana 1983 — 71
- Vinko Rajšp: 750 let, Zbornik občine Slovenska Bistrica I, Ljubljana 1983 — 76
- Vinko Rajšp: Marko Waltritsch; Slovensko bančništvo in posojilništvo na Goriškem. Gorica 1982 — 79
- Matjaž Rebolj: Nives Sulič, Thank God I'am Slovenian, Ljubljana, 1983 — 82
- Vasko Simoniti: Savjetovanje o istoriji BiH (1945—1982), Sarajevo, 1983 — 87
- Marjan Slabe: Ljudmila Plesničar-Gec, Starokrščanski center v Emoni, Ljubljana 1983 — 83
- Ingrid Slavec: Mojca Ravnik, Galjevica, Ljubljana 1981 — 81
- Franc Šebajnič: Bibliografija o zgodovini Monoštra, Szombathely 1983 — 77
- Janez Šumrada: Delia Bloise, Giorgio Brischi, Annamaria Conti, Luciano Pillon, Michele Zaccigna: Le magistrature cittadine di Trieste nel secolo XIV, Roma 1982 — 82
- Peter Vodopivec: Branko Reisp, Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor, Ljubljana 1983 — 70

KAZALO SLIK

POKRAJINE, GRADOVI, NASELJA IN PODOBNO

- Raztovarjanje vagona na postavi TV-15 — 47
- Goldonijev trg v Trstu — 63
- Črnomelj okrog I. svetovne vojne — 66
- Lesce ž. c. Marijinega vnebovzeta — 131

Bodešče p. c. sv. Lenarta — 132
 Bled na starih slikah — (slikovna priloga) — 161—165
 Kesslerjeva vila »Osojnica« z razglednimi verandami — 179
 Riklijeva zračna hišica na Bledu — 184
 Luisenbad iz knjige Peter von Radics Führer druch Krain (1885) — 186
 Hotel Mallner po Beneschevi ilustraciji — 187
 Hotel Jekler (kasneje Jelovica) po razglednici pred prvo svetovno vojno — 188
 Vila Muhr pred letom 1889 — 188
 Zdraviliški dom (Curhaus) — 189
 Hotel Mallner — Park in Riklijev Zdraviliški dom pred prvo svetovno vojno — 192
 Kopališče Park hotela med obema vojnama — 194
 Hotel Petan na Bledu v začetku 20. stoletja — 199
 Windischgrätzov dvorec, v času med obema vojnama kraljev gradič Suvobor — 203
 Vila Savica — 207

NAČRTI IN ZEMLJEVIDI

Načrt za regulacijo Mure 1799 — 26
 Ilustracija iz Wernherjevega dela »Spominski spis o čudovitih ogrskih vodah« (1551) — 38
 Razlaga polnjenja in praznjenja Cerkniškega jezera v Kircherjevi knjigi »Podzemeljski svet« (1678) — 38
 Valvasorjev načrt Podpeške jame v Dobropolju — 38
 Sodobni jamarski načrt iste jame — 38
 Načrt Želzniskih jam pri Kočevju (1748) — 38
 Gruberjev prikaz delovanja požiralnikov, bruhalnikov in estavel na Cerkniškem jezeru (1781) — 38
 Rudolfov načrt Planinske jame (Schmidl 1854) — 38
 Načrt pionirske proge — 45
 Arheološka najdišča iz zgodnjega srednjega veka v blejskem kotu — 99
 Arheološka najdišča blejskega kota — 102
 Geološka in arheološka najdišča iz zgodnjega sr. veka — 103
 Podrobnejši geološki pogled na okolico jezera — 104
 Tla in arheološka najdišča iz zgodnjega srednjega veka — 106
 Presek skozi blejsko pokrajino (JV-SZ) — 107
 Presek skozi blejsko pokrajino (JZ-SV) — 108
 Najstarejša razdelitev polja v Zaspeh — 111
 Naselbine in pozna grobišča župe Bled — 112
 Poti in naselbine v župi Bled ter njihov odnos do najboljših njivskih površin — 113
 Najstarejša razdelitev polja v Sp. Gorjah — 114
 Naselbine in poznana grobišča župe Bled — 115
 Naselbine in poznana grobišča župe Bled — 116
 Približni obseg kraljevega posestva Bled v drugi pol. 10. stol. — 117
 Blejsko zemljiško gospostvo 1004—1756 — 123

Izvleček iz katastrske mape blejskega gospostva 1846 — 146

Načrt hotelov, pensionov in gostiln 1937/38 — 193

OSEBE

Brata Kuščer z doma izdelano potapljaško opremo — 38
 Potapljač v sodobni jamarski potapljaški opremi — 38
 Doktor Marjan Breclj otvarja pionirsko progo — 51
 Pionirji železničarji — 53
 Vlado Valenčič — osemdesetletnik — 64
 Lesce ž. c. Mati božja na prestolu, freska — 133
 Bodešče, p. c., freska na pročelju — 136
 Bodešče, p. c., poslikava severne stene prezbiterija — 137
 Bled, c. Matere božje na Otoku, evharistični kristus — 138
 Ribno, p. c. sv. Jakoba, pridiga sv. Jakoba (izrez) — 139
 Učiteljica in pesnica Franica Vovk, pozneje poročena Jerajeva v gorenjski ljudski noši — 137
 Mici Kessler s sestro Slavo — 174
 Cankar v družbi igralca Danila in sester Rohrmann pri Juli Vovkovi (1910) — 176
 Poroka Frana Albrehta z Vero Kessler na Bledu — 177
 Župančič na oddihu na Bledu (1938) — 180
 Terezija Burja vozi pletnjo — 217
 Fijakar Franc Kežar — 218
 Blejski taksisti in avtobus pred hotelom Park (med vojnama) — 220
 Taksist in urar Zdravko Ambrožič z avtom na zaledenem jezeru — 222
 Baron Schwegel (1912) — 225
 Baron Schwegel z ženo baronico Battisti — 227
 Tovariš Perme, komandant mesta Bled, ob osvoboditvi govori prebivalcem — 231
 Udeleženci turnirja kandidatov leta 1959 — 236
 Blejski osmerec (1962) — 237

RAZNO

Leseni jamarski čolni — 38
 Gumijasti oziroma plastični napihljivi čolni — 38
 Prva stran zapisa o Antonu Kremlju — 58
 Prva delavska olimpiada v Sloveniji (1922) — 67
 Lesce ž. c., podpis slikarjev na luneti nekdanjega portala — 134
 Seznam blejskih gostov (1887) — 185
 Razpored glasbenih prireditev leta 1888 — 186
 Spisek diplomatov in drugih vidnih osebnosti leta 1939 na Bledu — 195
 Benedikt Lergetporer, Blejski čoln — labor (ok. 1908). Iz zapuščine fotografa Augusta Bertholda iz Ljubljane — 215
 Zaključna tabela veleturnirja leta 1931 s podpisi udeležencev — 235

Spoštovani!

SLOVENSKA MATICA LJUBLJANA bo letos izdala v svoji *Redni zbirki* izbrane razprave enega najpomembnejših slovenskih zgodovinarjev *Milka Kosa* pod naslovom **SREDNJEVEŠKA KULTURNA, DRUŽBENA IN POLITIČNA ZGODOVINA SLOVENCEV**. Gre za razprave, ki posegajo na področje razvoja slovenskih mest in poljedelstva v srednjem veku, nekatere so razrešile pomembna vprašanja slovenske politične in teritorialnopolitične zgodovine. Nekaj razprav bo hkrati ponazarjalo Kosovo delo na področju pomožnih zgodovinskih ved. Kosovo delo bo spremljala študija Boga Grafenauerja o avtorjevem življenju in delu, k posameznim razpravam pa bodo napisane tudi potrebne opombe, ki bodo pokazale razmerje dela Milka Kosa do sodobnega stanja slovenskega zgodovinopisja o teh vprašanjih.

Za znanstvene delavce in ustvarjalce bo prav tako zanimiva obsežna študija *Antona Trstenjaka* **ČLOVEK BITJE PRIHODNOSTI**. Delo s tem naslovom pomeni avtorjevo kvintesenca ustvarjalnega dela. Intencija knjige je zaokrožen obseg psiholoških dognanj o človeku in zato nujno — po notranji logiki stvari — zaobjema biološke (pravzaprav fiziološke) plasti človekovega bitja, nadalje filozofski uvod ter kulturno-zgodovinsko obzorje pojava, ki nosi ime »človek«.

Poleg omenjenih dveh knjig iz programa 1985, ki jih boste lahko kupili po članskih cenah v Matici, ki so bistveno nižje od knjigotrških, pa ima Slovenska matica na voljo še naslednje knjige:

Pleterski-Ude-Zorn: <i>Koroški plebiscit</i>	750.— din
L. Črnelj: <i>Med prvim in drugim tržaškim procesom</i>	300.— din
P. Fister: <i>Arhitektura slovenskih protiturških taborov</i>	500.— din
A. Linhart: <i>Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel Južnih Slovanov Avstrije</i>	640.— din
F. Baš: <i>Stavbe in gospodarstvo na slovenskem podeželju</i>	1500.— din
I. Komelj: <i>Gotska arhitektura na Slovenskem</i>	700.— din
Z. Kumer: <i>Ljudska glasbila in godci</i>	490.— din
V. Melik: <i>Volitve na Slovenskem</i>	480.— din
I. Hribar: <i>Moji spomini I. del</i>	950.— din
I. Hribar: <i>Moji spomini II. del</i>	1200.— din
J. Vošnjak: <i>Spomini</i>	680.— din
F. Petek: <i>Spomini koroškega politika</i>	380.— din
F. Koblar: <i>Moj obračun</i>	450.— din
F. Kos: <i>Izbrano delo</i>	620.— din

Knjige lahko po članski ceni dobite v prostorih Slovenske matice, Trg osvoboditve 7/I, ali po pošti.

SLOVENSKA MATICA
LJUBLJANA

R d p
KRONIKA
1984

908

119840079,2/3

COBISS •

Razprave v tej številki so napisali:

Timotej Knific, Andrej Pleterski,
Ferdo Gestrin, Janez Höfler,
Jasna Fischer, Igor Smolej,
Mirko Kambič, Joža Mahnič,
Olga Janša-Zorn, Božo Benedik,
Franc Rozman, France Benedik

Izdaja Sekcija za krajevno zgodovino
Zveze zgodovinskih društev Slovenije